

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра іноземних мов

ЛАТИНСЬКА МОВА

LINGUA LATINA

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів вищої освіти
галузі знань – 03 «Гуманітарні науки»

Біла Церква – 2023

УДК 811.124(075)

Рекомендовано до друку
Вченою радою БНАУ
(Протокол № 6 від 29.06.2023 р.)

Цвид-Гром О.П. Латинська мова: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти галузі знань – 03 «Гуманітарні науки». Біла Церква, 2023. 350 с.

Навчально-методичний посібник рекомендований здобувачам вищої освіти як гуманітарного, так і природничого профілю, його мета – надати базові знання з граматики латинської мови, розширення лінгвістичного і культурологічного кругозору студентів, розуміння міжнародної наукової термінології, надання базових відомостей з історії та культури античного світу. Загальнолінгвістичне та загальнокультурне значення латинської мови робить її вивчення органічним елементом гуманітарної освіти.

Навчально-методичний посібник адаптований до освітньої компоненти «Латинська мова» для здобувачів спеціальності 035 «Філологія», першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська».

Рецензенти:

В.М. Шахрай

доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України

О.О. Михайленко

канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© О.П. Цвид-Гром, 2023

*Veritas in profundo – Істина у глибині
(Демокріт)*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	15
МОДУЛЬ 1. ФОНЕТИКА ТА ОСНОВИ МОРФОЛОГІЇ	19
Заняття 1 (<i>Pensum primum</i>) ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА (<i>Graphike et phonetike</i>)	19
ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА (GRAPHĪKE ET PHONETĪKE)	30
Вимова голосних	30
Дифтонги і диграфи	32
Вимова приголосних	33
Сполучення приголосних	36
Буквосполучення «ngu», «qu», «su», «ti»	37
Терміноелементи з літерою «y» (іпсилон)	38
Наголос (Accentus)	40
Поділ на склади	41
Довгота і короткість складу	42
ВПРАВИ	44
GAUDEĀMUS	50
Заняття 2 (<i>Pensum secundum</i>) МОРФОЛОГІЯ. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ТА ЧАСТИНИ МОВИ. ДІЄСЛОВО (<i>Verbum</i>)	52
ДІЄСЛОВО (VERBUM)	55
Граматичні категорії дієслова	55
Основні форми дієслова	56
Дієвідміни	57
Лексичний мінімум	58
ВПРАВИ	61
Заняття 3 (<i>Pensum tertium</i>) ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА	64
Теперішній час дійсного способу активного і пасивного станів (Praesens indicatīvi actīvi et passīvi)	64
Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного і пасивного станів (Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi)	66
Наказовий спосіб теперішнього і майбутнього часів (Imperatīvus praesentis et futūri actīvi)	68
Дієслово sum, esse (бути)	70
Дієслова, похідні від esse	70

ЕЛЕМЕНТИ СИНТАКСИСУ МЕТОДИКА ГРАМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПЕРЕКЛАДУ ПРОСТОГО ПОШИРЕНОГО РЕЧЕННЯ.....	71
Зразок граматичного аналізу та перекладу речення.....	74
ВПРАВИ.....	74
Заняття 4 (<i>Pensum quartum</i>) ІМЕННИК (<i>Nomen substantivum</i>)	
ПРИКМЕТНИК (<i>Nomen adiectivum</i>).....	79
ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА (ПРИКМЕТНИКА)	79
Відміни іменника (<i>declinatio</i>):	80
ВПРАВИ.....	85
Заняття 5 (<i>Pensum quintum</i>) ДРУГА ВІДМІНА (<i>Declinatio secunda</i>)	88
Особливості іменників (прикметників) другої відміни.....	90
Словотворення другої відміни.....	91
Іменникові основи.....	91
Дієслівні основи.....	92
ЗАЙМЕННИКИ (<i>PRONOMINA</i>).....	96
ВПРАВИ.....	99
Заняття 6 (<i>Lectio sexta</i>) ТРЕТЯ ВІДМІНА (<i>Declinatio tertia</i>)	
ІМЕННИКИ ТА ПРИКМЕТНИКИ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ.....	103
Приголосна група.....	104
Голосна група.....	105
ПРИКМЕТНИКИ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ.....	114
ВПРАВИ.....	116
Заняття 7 (<i>Lectio septima</i>) ІМЕННИК. ЧЕТВЕРТА І П'ЯТА ВІДМІНИ (<i>Nomen substantivum. Declinatio quarta et quinta</i>)	118
ІМЕННИКИ ЧЕТВЕРТОЇ ВІДМІНИ (<i>DECLINATIO QUARTA</i>).....	118
ІМЕННИКИ П'ЯТОЇ ВІДМІНИ (<i>DECLINATIO QUINTA</i>).....	120
ВПРАВИ.....	124
МОДУЛЬ 2. МОРФОЛОГІЯ ТА ОСНОВИ СИНТАКСИСУ.....	127
Заняття 8 (<i>Lectio octava</i>) СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ (<i>Gradus comparatiōnis adiectivōrum</i>)	127
Вищий ступінь порівняння прикметників (<i>Gradus comparativus</i>)	127
Найвищий ступінь порівняння прикметників (<i>Gradus superlativus</i>) ...	128
Особливості утворення найвищого ступеня порівняння прикметників	128

1. Суплетивні ступені порівняння	129
2. Описовий спосіб утворення ступенів порівняння прикметників	129
3. Складні прикметники на -dīcus, -fīcus, -vōlus	130
Синтаксис відмінків при ступенях порівняння прикметників	131
1. Орудний порівняння (Ablatīvus comparatiōnis).....	131
2. Родовий частковий (Genetīvus partitīvus).....	131
ПРИСЛІВНИК (ADVERBIUM)	134
ВПРАВИ.....	135

Заняття 9 (Lectio nona) СИСТЕМА ПЕРФЕКТА (СИСТЕМА ДОКОНАНИХ ЧАСІВ).....138

ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ	138
ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ ПАСИВНОГО СТАНУ	141
1. Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Perfectum indicatīvi passīvi).....	141
ДІЄПРИКМЕТНИКИ (PARTICIPIA)	144
1. Дієприкметник теперішнього часу активного стану (Participium praesentis actīvi)	144
2. Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (Participium perfecti passīvi).....	145
Дієприкметникові звороти.....	146
Орудний незалежний (Ablatīvus absolūtus).....	147
ВПРАВИ.....	149

Заняття 10 (Lectio decima) ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ (Gerundium, gerundīvum, supīnum I et II, participium).....153

ГЕРУНДІЙ (GERUNDIUM).....	153
Іменникові ознаки герундія	153
Дієслівні ознаки герундія	156
Орудний способу дії (Ablatīvus modi)	157
Орудний знаряддя (Ablatīvus instrumenti).....	157
ГЕРУНДИВ (GERUNDĪVUM)	158
Предикативна функція герундива	159
Атрибутивна функція герундива	161
Заміна герундія на герундив	161
Супін (Supīnum)	162
Відкладні дієслова (Verba deponentia)	163
Напіввідкладні дієслова (Verba semideponentia)	164
ВПРАВИ.....	165

Заняття 11 (<i>Lectio undecima</i>) ЧИСЛІВНИК (<i>Nomen numerāle</i>)	169
Кількісні й порядкові числівники (<i>Numeralia cardinalia et ordinalia</i>) ..	169
Утворення кількісних числівників.....	171
Утворення порядкових числівників	171
Відмінювання числівників	172
РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР	178
Дні тижня	181
Римський календар.....	182
РИМСЬКІ МІРИ І ГРОШОВІ ОДИНИЦІ	183
Міри.....	183
Ваги	184
Монети.....	184
ВПРАВИ.....	185
Заняття 12 (<i>Lectio duodecima</i>) СИНТАКСИС ДІЄСЛОВА	187
Інфінітивні синтаксичні звороти (<i>Accusativus cum infinitivo et nominativus cum infinitivo</i>) Функції інфінітива.....	187
Види інфінітивів	187
Знахідний відмінок з інфінітивом (<i>Accusativus cum infinitivo</i>).....	188
Називний відмінок з інфінітивом (<i>Nominativus cum infinitivo</i>).....	191
ВПРАВИ.....	193
Заняття 13 (<i>Lectio tertia decima</i>) ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА У НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ	194
Утворення кон'юнктива.....	194
Теперішній час умовного способу активного і пасивного стану (<i>Praesens coniunctivi activi et passivi</i>).....	195
Минулий час недоконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (<i>Imperfectum coniunctivi activi et passivi</i>)	197
Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (<i>Perfectum coniunctivi activi et passivi</i>).....	198
Давноминулий час умовного способу активного та пасивного стану (<i>Plusquamperfectum coniunctivi activi et passivi</i>)	199
Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях	201
Умовний побажальний (<i>coniunctivus optativus</i>).....	201
Умовний можливий (<i>coniunctivus potentiālis</i>)	204
ВПРАВИ.....	205
Заняття 14 (<i>Lectio quarta decima</i>) СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ВЖИВАННЯ ЧАСІВ ТА СПОСОБІВ У СКЛАДНОПДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ	207

Непряме питання (<i>Quaestio obliqua</i>).....	207
Складнопідрядні речення з підрядними мети.....	208
Складнопідрядні речення з підрядними додатковими.....	208
Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими (консекутивними).....	210
Складнопідрядні речення з підрядними підметовими (пояснювальними).....	211
ПІДРЯДНІ УМОВНІ РЕЧЕННЯ.....	216
Чисто умовні речення.....	216
Можливий вид (<i>Modus (casus) potentiālis</i>).....	218
Нереальний вид (<i>Modus (casus) irreālis</i>).....	219
ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ.....	220
Чисто означальні речення.....	221
Узагальнено-означальні речення.....	221
Обставинно-означальні речення.....	222
Уподібнення способу (<i>Attractio (assimilatio) modi</i>).....	225
Підрядні речення часу зі сполучником <i>cum</i>	226
<i>Cum</i> з індикативом.....	226
Підрядні речення часу (без сполучника <i>cum</i>).....	233
Підрядні речення причини.....	236
Підрядні допустові речення.....	237
Основні типи підрядних речень, що вводяться сполучником <i>cum</i>	238
ВПРАВИ.....	240
ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧА ІНФОРМАЦІЯ.....	245
Релігія Стародавнього Риму.....	245
Поклоніння Богам.....	254
Виховання, освіта та наука у Римі.....	258
Римські імена в ономастичній палітрі латиномовних текстів.....	260
ТЕКСТИ ДЛЯ ЧИТАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ.....	269
Синтаксичні коментарі.....	269
DE ITALIA EST TERRA EURŌPAE.....	271
DE DEIS AN ANTĪQUIS.....	271
DE AEGGYPTO.....	271
DE CARTHAGĪNE.....	271
DE CIRCAE DOLIS.....	272
NEPTUNUS ET MARS.....	272
IN SCHOLA.....	273
DE AMICITIA LUPI FABŪLA.....	273
DE FAMILIA ROMĀNA.....	273

DE ROMANŌRUM NOMINĪBUS	273
DE MORBIS	274
DE CERVO	274
DE LATIO	274
DE SCHOLA ROMANA	274
LUDUS IN SCHOLA	275
DE INCOLIS GALIAE	275
DE CASTRIS ROMANORUM	275
DE IURE ROMANO	275
DE IUSTITIA ET IURE	276
IN IURE. IN IUDICIO	276
DE MAGISTRATIBUS ROMANORUM	276
DE BELLIS	277
NEPTUNUS ET MARS	277
DE ALEXANDRO MAGNO	277
DE IOVE	277
DE BIANTE	278
DE PHAETONE	278
GLADIATŌRES	278
DE ARIŌNE	279
DE CODRO	279
DE AESŌPO	280
DE PHILOXĚNO	280
DE ALEXANDRI JUVENTŪTE	280
DE ALEXANDRO MAGNO ET DIOGĚNE	281
ANTISTHENES ET DIOGĚNES	281
DE SERVIS ROMANŌRUM	282
RES MANCIPI ET NEC MANCIPI	282
DE AMICITIA LUPI FABŪLA	282
DE MORBIS	283
DE AESCULAPIO	283
DE THESĚO ET ARIADNA	283
PERSEUS ET ANDROMEDA	284
DE MERCURIO	284
DE NEPTŪNO	285
DE REGNŌ PLUTŌNIS	285
DE APOLLĪNE	285
DE IOVE	286
DE ACHILLE	286
DE DAEDĀLO ET ICĀRO	287
DE DOMO ROMĀNA	287

DE NOCTUA ET CICĀDA.....	288
DE ROMA ET ROMĀNIS	288
DE CLARISSĪMIS URBĪBUS ET FLUMINĪBUS ITALIAE.....	288
DE IUNŌNE	289
DE HERCŪLE	289
DE PARĪDE, PRIĀMI FILIŌ.....	289
DE ALEXANDRO MACEDŌNO	290
DE CARTHAGĪNE.....	290
DE EQUO LIGNEO.....	290
DE CIRCAE DOLIS	291
DE SATURNALIIS	291
NEPTUNUS ET MARS.....	292
DE GRAECIS ET ROMĀNIS	292
DE AMŌRE	292
DE APOLLĪNE	293
DE CROESO ET SOLŌNE.....	293
DE CROESI FILIO	294
DE ROMAE ANTIQUAE INITIO	294
AUGUSTUS.....	294
DE DIOGĒNE PHILOSŌPHO.....	295
DE ULIXE.....	295
DE CONSULĪBUS.....	296
DE HELVETIIS	296
DE PROSERPĪNA	297
DE MIDA	297
PATER NOSTER.....	297
AVE, MARIA	298
CREDO.....	298
ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ.....	299
УСТАЛЕНІ ВИРАЗИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	328
Латинсько-український словник.....	339

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі гуманізації системи освіти викладання класичних мов, зокрема латинської, має неабияке значення в освоєнні всіх галузей науки. Греко-латинське джерело стало основою наукової терміносистеми, тому її вивчення допомагає глибшому засвоєнню знань із багатьох спеціальностей як гуманітарного, так і природничого профілю. Особлива роль у системі гуманітарної освіти завжди надавалася латинській мові, яка мала важливе значення у культурному розвитку Західної Європи. За лінгвістичною класифікацією латинська мова належить до романської групи мов індоєвропейської сім'ї, до якої входять і слов'янські мови, зокрема українська. Латинська мова має довгу історію, адже є однією з найдавніших писемних індоєвропейських мов, була мовою цивілізації, якій належить ключове значення у формуванні і розвитку європейських країн.

На сьогодні знання основ латинської граматики, спеціальної лексики й основного греко-латинського словотворчого фонду забезпечує професійну термінологічну грамотність фахівців різних галузей та підвищує його загальнокультурний рівень.

Вивчення латинської мови є важливою ланкою для опанування сучасних мов. На прикладі латини можливо продемонструвати шляхи розвитку сучасних мов та навчити студентів розуміти і пояснювати мовні явища, осмислювати процеси взаємодії соціальних та мовних факторів, усвідомлювати механізми, що ведуть до збагачення словникового складу, шляхом порівняння засобів передачі змісту в різних мовах. Латинська мова є джерелом збагачення культурологічного світорозуміння, що досягається шляхом читання та перекладу оригінальних античних і пізніших літературних творів, адаптованих текстів міфологічного та історичного змісту. У цілому

курс латинської мови має дати студентам знання, які допоможуть практичній та науковій діяльності.

Навчально-методичний посібник адаптований до освітньої компоненти «Латинська мова» для здобувачів спеціальності 035 «Філологія», першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська». **Мета** вивчення дисципліни – підготовка майбутніх філологів-перекладачів до засвоєння знань про процеси виникнення і розвитку сучасних мов, мовних явищ, усвідомлення механізмів, що ведуть до збагачення словникового складу; розширення лінгвістичного кругозору, розвиток абстрактного граматичного мислення і наукового підходу до вивчення рідної мови та західноєвропейських мов; збагачення культурологічного світорозуміння, що досягається шляхом читання і перекладу оригінальних латиномовних античних та пізніших літературних творів, адаптованих текстів міфологічного та історичного змісту.

У процесі вивчення освітнього компоненту «Латинська мова» формуються **загальні компетентності**: ЗК 5. Здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями; ЗК 6. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; ЗК 7. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми; ЗК 10. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; ЗК 11. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. **Спеціальні компетентності**: СК 2. Здатність використовувати у професійній діяльності знання про мову як особливу знакову систему, її природу, функції, рівні; СК 3. Здатність використовувати у професійній діяльності знання з теорії та історії мови, що вивчаються. Як **результат навчання** здобувачі повинні уміти:

РН 2. Ефективно працювати з інформацією: добирати необхідну інформацію з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних

баз, критично аналізувати й інтерпретувати її, впорядковувати, класифікувати й систематизувати; уміти читати адаптовані латинські тексти відповідно до норм і фонетичних правил; уміти здійснювати граматичний аналіз латиномовних текстів.

PH 3. Організувати процес свого навчання й самоосвіти: поповнювати запас знань з лексики, граматики, читаючи і перекладаючи латиномовні тексти міфологічного та історичного змісту; вивчати латинські афоризми.

PH 8. Знати й розуміти систему мови, загальні властивості літератури як мистецтва слова, історію мови і літератур, що вивчаються, і вміти застосовувати ці знання в професійній діяльності (знати історію виникнення латинської мови, її значення у розвитку європейської культури та науки; знати нормативне вживання інтернаціоналізмів греко-латинського походження; уміти правильно писати латинські літери, вільно читати латинською мовою та здійснювати переклад; демонструвати базові знання і розуміння термінології латинського походження).

PH 12. Аналізувати мовні одиниці, визначати їхню взаємодію та характеризувати мовні явища і процеси, що їх зумовлюють (здійснювати «етимологічний аналіз» латинських термінів (афіксів); визначати частини (компоненти) складного терміна, розуміти етимологію терміна-комполіта; уміти на практиці застосовувати знання латинського формотворення і трактування етимології та семантики термінів латинського походження).

Посібник складається із двох модулів, кожен з яких містить по сім практичних занять, де поданий матеріал із фонетики, морфології, синтаксису; вправи на закріплення вивчених тем; тексти для читання та перекладу; лінгвокраїнознавча інформація; латинські крилаті вислови та афоризми; латинсько-український словник. Практична частина курсу, орієнтована на засвоєння студентами лексики і граматики, окремих словотворчих елементів,

аналітичне читання та переклад, а також роботу зі словником, розкриває можливості для винайдення рис спорідненості латини із сучасними західноєвропейськими та східнослов'янськими мовами, у тому числі й українською. Оскільки переклад вважається одним із основних засобів засвоєння граматичного матеріалу, то до кожного заняття подано як окремі вирази, так і зв'язні тексти для перекладу.

На особливу увагу заслуговують латинські крилаті вислови та афоризми – золотий фонд античної мудрості. Знання багатьох із них, уміння користуватися усталеними виразами в писемному і усному мовленні, збагачує мову кожного з нас, розширює коло знань, допомагає глибше зрозуміти вітчизняні та зарубіжні тексти, в яких вони широко вживаються, а, отже, вводять нас у скарбницю світової культури.

Граматична та лексикографічна частини посібника ґрунтуються на україномовних підручниках латинської мови Л. П. Скорини і Л. П. Чуракової, В. В. Ставнюк, р. М. Оленич, Н. Г. Ревак, П. Я. Махліна, С. М. Рибачок, М. О. Лецькіна та ін.

Навчально-методичний посібник рекомендований студентам як гуманітарного, так і природничого профілю, його мета – надати базові знання з граматики латинської мови, розвиток наукового підходу до сучасних мов, розширення лінгвістичного і культурологічного кругозору студентів, розуміння міжнародної наукової термінології, надання базових відомостей з історії та культури античного світу. Загальнолінгвістичне та загальнокультурне значення латинської мови робить її вивчення органічним елементом гуманітарної освіти.

МОДУЛЬ 1. ФОНЕТИКА ТА ОСНОВИ МОРФОЛОГІЇ

ЗАНЯТТЯ 1

(Pensum primum)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА

(Graphiĳe et phonetiĳe)

Латинська мова (lingua Latina) – це мова племенів латинів, які населяли в I тисячолітті до н.е. невелику місцевість Лацій (Latium), розташовану в центральній частині Апеннінського півострова. Центром цієї області було місто Рим (Roma), засноване, згідно з топонімічною легендою, у VIII ст. до н. е. братами Ромулом і Ремом.

Латинська мова належить до італійської групи індоєвропейських мов. Водночас на території сучасної Італії були у вжитку етрусська, кельтська, грецька та інші мови. Спочатку латинською мовою говорило невелике плем'я латинів, проте в результаті військових, політичних та економічних успіхів Стародавнього Риму латинська мова поширюється по всій Італії, а, починаючи з II ст. до н.е., виходить за її межі. У I ст. н.е. Рим став столицею наймогутнішої держави стародавнього світу – Римської імперії, до складу якої входили сучасні Франція, Іспанія, Португалія, Швейцарія, деякі частини Німеччини, Південної Англії, Югославії, Хорватії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Греції, Туреччини, Лівану, Сирії, Лівії, Тунісу, Алжиру та ін. У період існування Римської імперії латинська мова була офіційною державною мовою, мовою управління, війська, юриспруденції, торгівлі, школи, науки, літератури.

Після численних завоювань Римської імперії, підкорені племена і народності протягом майже п'яти століть (до падіння Римської імперії у

476 р. н.е.) зазнавали потужного впливу латинської мови. Водночас і латина збагачувалася за рахунок зворотного впливу мов підкорених народів, зокрема етрусської і грецької. Реальна мовна ситуація Римської імперії була такою, що поруч із латинською літературною мовою існувала розмовна народна мова (*sermo vulgaris*), яка пізніше шляхом схрещування з мовами підкорених племен і народностей дала різні діалекти, що стали основою формування романських мов: італійської, французької, іспанської, португальської, румунської, молдавської та ін. Таким чином, латинська мова як офіційне знаряддя римської адміністрації проникає до підкорених областей, стаючи одним із найефективніших засобів романізації.

В історії розвитку латинської мови розрізняють наступні періоди: архаїчний, класичний, післякласичний, період пізньої латини та сучасний особливий статус латини.

Друга половина III ст. і, зокрема, II ст. до н. е. – період становлення літературної латинської мови (**архаїчної латини**). Найдавнішими пам'ятками латинської мови є написи, фрагменти обрядових пісень, законів VII–IV ст. до н.е. Історія літературної мови починається 240 р. до н.е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік приніс до Риму трагедію і комедію латинською мовою як результат перекладу грецьких творів, зокрема Гомерової «Одіссеї». Із літератури цього періоду збереглись комедії Плавта (бл. 250 – 184 рр. до н. е.), Теренція (185 – 159 рр. до н. е.) і сільськогосподарський трактат Катона Старшого (234 – 149 рр. до н. е.). Твори інших авторів дійшли до нас тільки фрагментами. Певне значення в становленні літературної мови мала діяльність поета Еннія (239 – 169 рр. до н. е.) і його літературних послідовників.

Найдавніший латинський текст знайдений 1871 р. н.е. в Римі, а в Пренесте (Пренестська застібка). Це напис на золотій застібці, яка датується, згідно з археологічними даними, кінцем VII ст. до н. е. З VI— IV ст. до

н. е. відомі лише окремі написи, звичайно, на метали, камені, мармурі, кераміці. З III – II ст. до н. е. знайдено небагато написів і переважно поза Римом. Але і ці нечисленні пам'ятки дають змогу встановити ряд важливих процесів в історії латинської мови та її поширення на території Італії. Відомі цікаві написи кінця III – початку II ст. до н. е. Це надгробні написи родини Сціпіонів, декрет Емілія Павла з 189 р. до н. е. і послання консулів з повідомленням про рішення сенату від 7 жовтня 186 р. до н. е. щодо святилищ Вакха.

Другий період латинської мови відомий як **класичний** (81 р. до н.е. – 120 р. н.е.). На класичний період, період найвищого розвитку латинської мови, який у науці прийнято ділити на два віки – **«золотий» і «срібний»**, припадає діяльність видатних поетів і прозаїків, які створили латинську літературну мову. Найвизначнішими представниками «золотого» віку (81 р. до н.е. – 14 р. н.е.) є Ціцерон (106–43 рр. до н.е.), Цезар (100–44 рр. до н.е.), Вергілій (70–19 рр. до н.е.), Горацій (65–8 рр. до н.е.), Овідій (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.) та ін. Вони створили загальноприйнятий канон прозової і поетичної мови. «Срібний» вік, або післякласичний період, (14–120 рр. н.е.) представляє творчість Сенеки (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.), Марціала (43–104 рр. н.е.), Таціта (55–120 рр. н.е.) та ін.

Перший великий граматичний трактат республіканського періоду «Про латинську мову» належить Марку Теренцію Варрону (116 – 27 рр. до н. е.). Від інших граматичних творів того періоду збереглися тільки фрагменти. Граматик I ст. н. е. Квінт Ремій Палемон поклав в основу граматичного вчення мову письменників класичного періоду. В його «Граматиці» висвітлена морфологічна система класичної латини і встановлені правила орфографії. Римські граматики другої половини I ст. – II ст. н. е. приділяють велику увагу питанням специфіки розвитку латинської мови, подають відомості про її історію. Граматики того періоду, зокрема Пліній

Старший, Квінт Теренцій Скавр, Велій Лонг, Флавій Капр та ін., зробили значний внесок у розвиток римської граматичної науки. Граматика латинської мови стала предметом докладнішого вивчення аж у IV ст. н. е. Це граматичні твори Харісія, Діомеда, Досіфея, Доната тощо. З V ст. н. е. відомий граматичний твір Консентія.

Період формування і розквіту класичної латинської мови був пов'язаний із перетворенням Риму в наймогутнішу державу Середземномор'я, до складу якої ввійшли обширні території на заході та південному сході Європи, у Північній Африці і Малій Азії. До кінця II ст. до н.е. латинська мова панує не тільки на території Італії, а й як офіційна державна мова поширюється на Піренейському півострові і в Південній Франції. Через римських воїнів і купців латинська мова у своїй розмовній формі доходить до місцевого населення і стає засобом романізації завойованих територій.

Третій період у розвитку латинської мови має назву пізній (пізня латина) (III–VII ст. н.е.). Це епоха пізньої імперії і виникнення після її падіння варварських держав. Античні традиції у літературній творчості поступово згасають. Як історичне джерело, зберегли своє значення твори Амміана Марцелліна (330–400 рр. н.е.), св. Ієроніма (348–420 рр. н.е.), св. Августина (354–430 рр. н.е.).

З розпадом античного суспільства, падінням Римської імперії (476 р.) і формуванням нових народів **латинська народно-розмовна мова** (*sermo vulgaris*) дає початок утворенню **романських мов**: італійської, французької, іспанської, португальської, румунської та ін. Ці мови розвинулися із народної латини і зберігають у своєму словниковому складі, морфології і синтаксисі латинські ознаки.

Спроби римлян підкорити германські племена в I ст. до н.е. – I ст. н.е. були марними, проте економічні зв'язки з германцями існували тривалий час, вони здійснювалися переважно через римські військові колонії, роз-

міщені вздовж Рейну і Дунаю. Про це нагадують назви німецьких міст: Köln (від лат. **colonia** – «поселення»), Koblenz (з лат. **confluens** – «той, що стікається»). Латинське походження в сучасній німецькій мові мають слова Rettich (із лат. **radix** – «корінь»), Birne (із лат. **pirus** – «грушка»), Mauer (із лат. **murus** – «кам'яна стіна»), Fenster (із лат. **fenestra** – «вікно»), Straße (із лат. **stratavia** – «брукована дорога») та ін.

У Британії сліди латинської мови збереглися у назвах міст із -chester, -caster чи -castle від лат. **castra** – «військовий табір» і **castellum** – «укріплення», foss від **fossa** – «рів», col(n) від **colonia** – «поселення», пор.: Manchester, Lancaster, Newcastle, Fossway.

Значення латинської мови для формування нових західноєвропейських мов зберігається і після падіння Західної Римської імперії (476 р. н.е.). Хоч у той час латинська мова перестала служити засобом спілкування певного народу загалом, але продовжувала зберігатися як письмова – мова науки, частково літератури й офіційних актів. У такому значенні латинська мова вийшла далеко за межі колишньої Римської імперії.

Латинська мова залишається мовою держави, науки і школи у феодалному франкському королівстві (V–VI ст. н.е.). Латинською мовою Григорій Турський (540–594) написав «Історію франків», а Айнгард – «Життєпис Карла Великого» (810). Карл Великий (742–814), імператор Франкської держави, наприкінці VIII – на початку IX ст., виступив ініціатором реформи, спрямованої на уніфікацію вимови писемної латини, щоб наблизити її до втраченого класичного канону. Саме ця «каролінгська» латина на багато сторіч перетворилася на універсальний засіб міжнародного спілкування, офіційно-ділового, наукового, літературного і церковного обігу в Західній Європі. Карл Великий запросив учених із різних країн Європи, щоб відновити класичні заняття «правильної латини». За його наказом учені збирали і переписували латинські та грецькі рукописи. Створювалися спеціальні

приміщення **scriptoria**, де переписувачі одночасно копіювали один і той самий рукопис. Завдяки невтомній праці переписувачів до нас дійшла більшість творів античних авторів. Поряд із Вергілієм, якого у середні віки вважали взірцем для наслідування, читають Горація і Овідія, звертаються до Ціцерона. Твори Лівія і Светонія, Лукана і Стація, Квінтіліана і Плінія, Ювенала і Катона цінуються на рівні з творами християнських авторів.

Сферою застосування латинської мови в *епоху Середньовіччя* були юриспруденція, освіта, наука, церква, література, – усі сфери суспільного і культурного життя. Закони перших варварських держав у Західній Європі називалися «прави» (**leges**) і були написані латинською мовою. Міські статuti, якими користувалися в міських управах, були також латиномовні.

Латинська мова стала мовою культурного та інтелектуального життя при монастирях і кафедральних соборах. Вона яскраво представлена у творчості італійського філософа й теолога Хоми Аквінського (1227–1274), який поєднав учення Арістотеля з християнськими догмами. На базі шкіл XII ст. виникають нові центри культури та освіти – університети. Ці заклади з'являються у Болоньї (1119), Оксфордї (1163), Падуї (1222), Неаполї (1224), Севільї (1254), Парижі (1259), де латина була мовою освіти і спілкування. Книги, які видавалися в університетських скрипторіях, були написані латинською мовою. В університетах вивчали твори Лівія, Лукреція, Таціта, Катулла – класиків римської літератури і культури загалом.

В епоху Середньовіччя латинська мова була фактично єдиним інструментом спілкування і висловлювання думок, зрозумілим для всіх і вигідним для встановлення контактів. Вона була невід'ємною частиною суспільного, політичного, культурного і наукового життя всієї Європи, зразком для нових романських мов, які постійно зверталися до її багатї лексичної скарбниці, шукаючи засобів для позначення нових понять та ідей.

Довгий час латинська мова була єдиною мовою писемності, оскільки живі народні мови використовувалися переважно лише для побутового спілкування. Однак у XIII–XV ст. її монополія була порушена, і на письмі почали вживатися італійська, французька, німецька, чеська та інші мови, хоча латина ще довго продовжувала зберігати почесне місце в ієрархії мов: бути «письменним» означало володіти латиною. Згідно зі сформульованим у часи пізньої античності поділом людей на *litterati* та *illiterati*, або *idiotae*, перші вважалися освіченими, тобто такими, що знають латину, другі – неписьменними. В такому контексті поняття «латинське середньовіччя», іноді вживане на означення періоду VI – XV ст. у Європі, виражає цілком конкретний зміст. Історик, який має намір присвятити себе вивченню медієвістики (*medii aevi* – середні віки), неминуче мусить звернутися до творів латиномовних письменників, хронік, актових і документальних джерел, написаних латиною.

Винятковою була роль класичної латинської мови в *епоку Відродження (XIV–XVI ст.)*, коли просвітники виявили великий інтерес до античної культури, наслідуючи античні зразки. В епоку Відродження латинською мовою пишуть свої твори Еразм Роттердамський (1466–1536) в Голландії, Микола Коперник (1473–1543) в Польщі, Томас Мор (1478–1535) і Френсіс Бекон (1561–1626) в Англії, Томмазо Кампанелла (1568–1639) в Італії, голландський філософ Бенедикт Спіноза (1632–1677), англійський фізик, астроном і математик Ісаак Ньютон (1643–1727), Феофан, Прокопович (1681–1736) та ін. Латинська мова стає в цей період важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування.

Багатівікове поширення латинської мови викликало потребу ґрунтовно вивчати її у школах, укладати словники, видавати переклади, що сприяло проникненню відповідної латинської лексики до нових західноєвропейських мов.

У XVII–XVIII ст. латинською мовою писали свої твори філософи, історики, фізики і математики: Фр. Бекон (1561–1626), С.-Ф. Кльонович (1545–1602), р. Декарт (1596–1650), П. Гассенді (1592–1655), Б. Спіноза (1632–1677), І. Ньютон (1643–1727), Г. Ляйбніц (1646–1716). Латинською мовою писали твори українські вчені й письменники: Ю. Дрогобич (бл.1450–1494), П. Русин із Коросна (1470–1517), С. Оріховський (1513–1566), І. Домбровський (поч. XVII ст.), Т. Прокопович (1681–1736), Г. Сковорода (1722–1794), М. Довгалецький (перша половина XVIII ст.).

Помітну роль відігравала латинська мова на українських землях. Нею користувалися ще з часів Галицько-Волинського князівства. У першій половині XIV ст. у Галичині з'являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Це так звана актов латина, яка хронологічно охоплює період від 20-х років XIV ст. до останньої третини XVIII ст. Культурна переорієнтація на західноєвропейські освітні принципи, здійснена в Україні наприкінці XVI ст., сприяла інтенсивному поширенню латини у шкільній практиці. Найважливіші збережені пам'ятки шкільного обігу, написані латинською мовою, пов'язані з Києво-Могилянською академією. До нас дійшло майже 200 рукописних філософських курсів і майже стільки ж курсів поетики та риторики XVII–XVIII ст., складених чи законспектованих латинською мовою. Цією мовою було написано важливі політичні документи, зокрема Нерчинський договір 1689 р. Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші політичні діячі України часто листувалися з іноземцями латинською мовою.

Латинська мова була основною й обов'язковою дисципліною у навчальних закладах багатьох країн світу. У наш час знання латинської мови потрібне спеціалістам різних галузей науки, оскільки соціально-політичні, філологічні, математичні, технічні, медичні, юридичні та інші наукові терміни походять переважно з латинської мови.

Латинська мова довгий час була невід'ємною частиною наукового, духовного, адміністративного та культурного життя України, про що свідчить велика кількість латинізмів в сучасній українській мові. Без латинської мови неможливо глибоко й ґрунтовно зрозуміти рідну нам українську мову. І сьогодні знання основ латинської граматики, спеціальної лексики й основного греко-латинського словотворчого фонду забезпечує професійну термінологічну грамотність спеціаліста, водночас значно підвищує його загальнокультурний рівень. Адже, як відомо, *Nulla est doctrina sine lingua Latina* – Нема науки без латини. В Європі ніколи не відмовлялись від латини як важливого провідника до скарбниці світової культури. В гімназіях Німеччини, Італії, Англії, Франції латина – обов'язковий предмет. В таких умовах вона дійсно стає практично міжнародною. Латинська мова впродовж багатьох століть була єдиною мовою науки в Європі, в тому числі, української. Латинські терміни є **загальноживаними** в усіх галузях науки практично всіх європейських мов. Наприклад: *університет, інститут, семестр, сесія, факультет, клас, студент, аспірант, лаборант, асистент, кандидат, доцент, доктор, професор, ректор, лабораторія, аудиторія, лекція, колоквіум, семінар, консультація, стипендія, дисципліна, атестат, дисертація та ін.*; або **суспільно-політичні терміни** *конституція, реформа, революція, декрет, федерація, нація, республіка, клас, партія, прогрес, конференція, президія, мораторій та багато інших*; **в юриспруденції** *адвокат, прокурор, юстиція, кодекс, процес, апеляція, петиція та інші*; **у філології**: *лінгвістика, білінгвізм, компаративістика, суб'єкт, об'єкт, інтонація, асиміляція, деривація, транскрипція, префіксація, абстрактний, кореляція, афіксація, активний, пасивний, термін*... Наприклад, слово «Термін» (Terminus) латинського походження й спочатку позначало римського бога кордонів і прикордонних межових знаків, що вважалися священними; у його честь були встановлені святкування – терміналії.

Таким чином, латинська мова, зігравши значну роль у формуванні граматичної та лексичної структури сучасних європейських мов, до сьогодні не втратила свого значення у формуванні наукової термінології, тому практично в усіх галузях сучасної науки неможливо обійтись без хоча б початкових знань з латинської мови.

Латинська мова поряд з цілим рядом мов (індійськими, іранськими, балтійськими, слов'янськими, германськими, вірменською, албанською, грецькою тощо) належить до сім'ї індоєвропейських мов і досі є джерелом утворення наукової і технічної термінології.

У наші дні латинська мова – це своєрідний будівельний матеріал, з якого творяться нові терміни. Адже жодна галузь науки не може обійтись без знання основ термінології, яка формується на базі латинської мови.

Значення латинської мови багатогранне. Стародавній Рим залишив людству велику скарбницю художньої і наукової літератури. Афоризми латинських авторів, прислів'я і вислови служать джерелом цитат для ораторів і письменників, учених і державних діячів, журналістів і дипломатів. Наприклад: **Homo locum ornat, non locus hominem.** – Людина прикрашає місце, а не місце людину; **Mala herba cito crescit.** – Погана трава швидко росте; **Non scholae, sed vitae discimus.** – Не для школи, а для життя вчимося, тощо.

Отже, латинська мова має велике ужиткове застосування у різних ділянках науки. Саме тут доречно навести вислів видатного римського оратора і письменника Ціцерона: «**Non tam praeclārum est scire Latīne, quam turpe est nescire**». – Не настільки похвально знати латину, наскільки ганебно – не знати її.

Латинська мова необхідна філологові при вивченні античної і середньовічної літератури, мовознавства, зокрема історичної граматики індоєвропейських мов. Навіть глибоко і ґрунтовно розуміти рідну мову не-

можливо без знання латинської мови. Нарешті, хто хоче ґрунтовніше по-знайомитися з європейською культурою, мусить осягнути її джерело, тобто античну культуру.

ГРАФІКА ТА ФОНЕТИКА (GRAPHİKE ET PHONETİKE)

Абетку римляни запозичили у греків із південної Італії за посередництвом етрусків. У класичну епоху (I ст. до н. е.) латинська абетка складалася із **24** букв. Звуки поділяються на голосні (vocales) і приголосні (consonantes). У латинській мові **6** літер позначають голосні звуки: **а, е, и, о, і, у**, решта **18** – приголосні.

Латинські літери	Назва літери	Вимова
Aa	а	а
Bb	бе	б
Cc	це	к, ц
Dd	де	д
Ee	е	е
Ff	еф	ф
Gg	ге	г
Hh	га	г
Ii	і	і, й
Kk	ка	к
Ll	ель	ль
Mm	ем	м
Nn	ен	н
Oo	о	о
Pp	пе	п
Qq	ку	к
Rr	ер	р
Ss	ес	с, з
Tt	те	т
Uu	у	у
Vv	ве	в
Xx	ікс	кс, кз
Yy	іпсилон	і
Zz	зета	з

Вимова голосних

Звуки поділяються на голосні (vocāles) і приголосні (consonantes). У латинській мові є 12 голосних звуків: шість довгих [ā, ē, ī, ō, ū, ȳ] та

шість коротких [ǎ, ě, ĭ, ǒ, ĵ, ŷ], які відповідають шістьом буквам **a, e, i, o, u, y**. Для позначення довготи і короткості прийнято надрядкові знаки: ¯ (знак довготи), ˇ (знак короткості). За свідченням римських граматиків, на вимову довгого голосного потрібно вдвоє більше часу, ніж для короткого.

a – вимовляється відкрито, як український [a]:

arma [арма] – зброя

barbarus [барбарус] – чужинець

acidum [ацідум] – кислота

e – вимовляється твердо, як український [e]:

ego [его] – я

eruditus [ерудітус] – освічений

i – позначає голосний звук [i] та приголосний звук [j]:

для позначення голосного вимовляється, як український [i]:

ignis [іґніс] – вогонь,

NB! Якщо **i** стоїть на початку слова або складу, а також у середині слова між двома голосними, то вимовляється як **[j]**:

а) на початку слова або складу перед голосним:

ianua [йануа] – двері

iniuria [інюрія] – несправедливість

coniunctio [кон'юнкціо] – сполучник

б) у середині слова між двома голосними:

maior [майор] – більший

maiālis [маяліс] – травневий

o – вимовляється, як український [o]:

orator [оратор] – оратор, промовець

origo [оріґо] – походження

ortus [ортус] – схід

u – вимовляється, як український [u]:

urbs [урбс] – місто

unus [унус] – один

umbra [умбра] – тінь

у – вимовляється, як український [i] і вживається у словах грецького походження:

pyramis [піраміс] – піраміда

synthesis [синтезіс] – набір, комплекс, синтез

lyra [ліра] – ліра, музичний інструмент

Дифтонги і диграфи

Сполучення двох голосних, які вимовляються одним звуком, називається диграфом, а одним складом – дифтонгом. У латинській мові є два дифтонги: **au, eu**

Дифтонг **au** вимовляється, як **[ав]**:

aurum [аврум] – золото

Aurora [Аврора] – Аврора, ранкова зоря

Дифтонг **eu** вимовляються, як **[ев]**:

Europa [Европа] – Європа (Європа)

pleura [плеура] – плевра

Латинській графіці були притаманні також деякі диграфи – сполучення двох літер для позначення одного звука. Диграфи ae та oe передавали той же звук, що й літера e (якщо ж буквосполучення ae та oe не були диграфами й означали кожне відповідні звукосполучення, то над літерою e ставляться дві крапки: aë, roëta).

Диграф **ae** означає звук **[e]**:

aes [ес] – мідь

aether [етер] – етер (ефір)

Диграф **oe** вимовляється, як український **[e]**:

oeconomia [економія] – правильне ведення господарства

oenomēlum [еномелюм] – вино з медом.

Примітка Якщо **ae** і **oe** вимовляються окремо, то над голосним **e** ставиться дві крапки **aë, oë**
aëneus [аенеус] – мідний
aër [аер] – повітря
aloë [альое] – алоє
diploë [діпльое] – губка.

Вимова приголосних

У латинській мові – 18 приголосних (**consonantes**). Більшість приголосних вимовляється як відповідні звуки українського алфавіту.

С с вимовляється як українські [ц] і [к]

Якщо с стоїть перед e, i, y, ae, oe, eu, то вимовляється як [ц]:

Civis [цівіс] – громадянин

centum [центус] – сто

cylindrus [ціліндрус] – циліндр

scaena [сцена] – сцена

coena [цена] – обід

Cyprus [ціпрус] – Кіпр (острів)

caelum [целюм] – небо

Перед a, o, и, приголосними та в кінці слова с вимовляється як [к]:

candidatus [кандідатус] – кандидат

contractus [контрактус] – контракт

cura [кура] – турбота

credo [кредо] – вірю

cautio [кавціо] – обережність

Н n вимовляється як український [г] у словах *глина, огірок*:

hortus [гортус] – сад

habilitas [габілітас] – придатність

honor [гонор] – честь, пошана

hora [гора] – пора року, дня; година

G g вимовляється як український [г] – гудзик; німецький [g] – gut; англійський [g] – good:

gelidus [гелідус] – холодний

gens [генс] – рід, плем'я, народ, нащадок

gaudium [гаудіум] – втіха, радість (gaudeamus)

granum [гранум] – зерно

gloria [гльоріа] – слава

k – вживається для позначення звука [к] і трапляється у декількох словах, запозичених з інших мов:

kalium [каліум] – калій

Kaeso [Кезо] – Кезон, чоловіче ім'я

Kalendae [Календе] – Календи, перше число місяця

kefir [кефір] – кефір

kinesis [кінезіс] – рух

L l вимовляється м'яко, як український [ль]:

lapis [ляпіс] – камінь

lact [ляк] – молоко

littera [літтера] – буква, літера

locus [льокус] – місце

lux [люкс] – світло (Люцифер)

R r вимовляється твердо, як український [р]:

regio – район, країна, область (регіон)

repetitio – повторення

religio – благочестя, святість, культ (релігія)

S s вимовляється здебільшого як український [с]:

subsidium [субсідіум] – допомога, підтримка, субсидія

sequester [секвестер] – посередник

signum [сігнум] – знак

separatus [сепаратус] – відокремлений

semestris [семестріс] – півріччя

У середині слова між двома голосними (в інтервокальній позиції) або між голосним з одного боку і приголосними **m** або **n** – з другого **s** вимовляється як український [з]:

risus [різуc] – сміх

lusor [люзор] – співець, гравець

sensor [цензор] – цензор, критик

basis [базіс] – основа

exsultatio [екзальтаціо] – радісне збудження

X x відповідає українським словосполученням [кс] і [кз]:

radix [радікс] – корінь

lex [лекс] – закон

lux [люкс] – світло

nox [нокс] – ніч

rex [рекс] – цар

На початку слова між голосними **x** вимовляється, як [кз]:

exītus [екзітус] – кінець

exemplum [екземплюм] – приклад

exercitus [екзерцітус] – військо, армія

executio – мука (Христа), екзакуція

exemplar – екземпляр, зразок, примірник, оригінал

Z z зустрічається в словах грецького походження і вимовляється як [з]:

zona [зона] – зона, пояс,

zodiācus [зодіакус] – зодіак

zoon [зоон] – тварина

zephyrus [зефірус] – західний вітер

У словах негрецького походження з читається як [ц]:

zincum [цінкум] – цинк

influenza [інфлюенца] – інфлюенца (один з видів грипу).

Сполучення приголосних

ch вимовляється як український [х] :

Archimedes [архімедес] – Архімед

charta [харта] – папір

chemīcus [хемікус] – хімік

chlorum [хльорум] – хлор

chirurgus [хірургус] – хірург

Примітка Шиплячих звуків у латинській мові немає. Тому, наприклад, таке сполучення звуків, як *sh*, слід вимовляти, як [сх], а не [ш] :

schola [схоля] – школа

schema [схема] – вигляд, образ

scholastica [схолястіка] – шкільні диспути

ph вимовляється, як український [ф] :

Philippus [філіпус] — Філіпп

philosophus [філ'о'зофус] — філософ

phyton [фітон] – рослина

phosphas [фосфас] – фосфат

philosophia [фільозофіа] – філософія

rh вимовляється, як [p] :

rhetor [ретор] – ритор, учитель красномовства

rhombus [ромбус] – ромб

rhythmus [рітмус] – ритм

rhapsodia [рапсодія] – пісня, рапсодія

th вимовляється, як [т] :

theatrum [театрум] – театр

cathedra [катедра] – крісло, кафедра

thesis [тезіс] – положення, теза

theoria [теорія] – теорія

thermae [терме] – теплові джерела

Буквосполучення «ngu», «qu», «su», «ti»

– **ngu** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український [нгв], а перед приголосним – [нгу]:

lingua [лінгва] – мова

pinguis [пінгвіс] – жирний

angŭlus [ангулюс] – кут

singulāris [сінгуляріс] – окремий, однина;

– **q** вживається у сполученні з «u» і перед наступним голосним вимовляється, як український [кв]:

quadrātum [квадратум] – квадрат

qualificatio [кваліфікаціо] – ступінь і вид професійної підготовки

quantum [квантум] – квант, мінімальна кількість, на яку може змінюватись фізична величина

quorum [кворум] – кількість присутніх на зборах, достатня для визнання зборів правочинними;

– **su** перед голосним, який входить до складу буквосполучення, вимовляється, як український **[св]**, а перед приголосним – **[су]**:

consuetūdo [консвѣтудо] – звичка

suavis [свавіс] – приємний

suasoria [свазоріа] – захист, рекомендація

summa [сумма] – сума, підсумок

substantia [субстанція] – суть, речовина, матерія

Але! Su-us [суус] – свій

– **ti** у класичній латині у всіх позиціях вимовлялось, як **[ті]**. У IV–V ст. н.е. перед наступним голосним стало вимовлятися, як **[ці]**, ця традиція збереглася досі:

lectio [лекціо] – читання, вибір

eruditio [ерудіціо] – освіта, навчання

ratio [раціо] – розум

Примітка Якщо перед сполученням **ti** стоять приголосні **s, t, x**, то його слід вимовляти, як **[ті]**:
ostium [остіум] – вхід, гирло
mixtio [мікстіо] – суміш
Attius [Аттіус] – Аттій

«**ti**» вимовляється, як **[ті]**, якщо на нього падає наголос, або перед ним стоїть «**n**»:

totius [тотіус] – родовий відмінок однини від totus – цілий;

montium [монтіум] – родовий відмінок множини від mons – гора.

Терміноелементи з літерою «у» (іпсилон)

Літера «іпсилон» запозичена з грецького алфавіту. У будь-яких позиціях відповідає українському звукові **[і]**, трапляється у словах і термінотворчих елементах грецького походження. Слід звернути увагу на значення

та написання часто вживаних у науковій термінології грецьких коренів і префіксів:

cycl (-o) – вказує на коло, круг і є частиною складних слів, що відповідають поняттям «круг», «коло»:

cyclōnum [цікльонум] – циклон, атмосферний вихор

cyclotrōnum [ціклотронум] – циклотрон, прискорювач заряджених частинок

cyclohexānum [циклогексанум] – циклогексан, органічна сполука, безбарвна рухлива рідина

dys – вказує на порушення, розлад, поділ, втрату

dysharmonia [дисгармонія] – порушення гармонії, безлад, хаос

dyscinesia [діскінезія] – розлад руху

glyc (-k) – вказує на вміст цукру:

glycōsum [глікозум] – вуглевод групи моносахаридів

glykaemia [глікемія] – глікемія

hydr – вказує на вміст води:

hydrogenium [гідрогеніум] – водень

hydrologia [гідрологія] – наука, що вивчає гідросферу

hyper – вказує на підвищення, надмірність:

hypergenēsis [гіпергенезіс] – процес утворення гірських порід, мінералів

hyperinflatio [гіперінфляціо] – надмірне роздування

hyperthermia [гіпертермія] – перегрівання

hypo – вказує на зниження, нестачу:

hypotenūsa [гіпотенуза] – гіпотенуза, найбільша сторона прямокутного трикутника

hypothēsa [гіпотека] – застава

hyposentrum [гіпоцентрум] – область виникнення землетрусу

my (-o) – вказує на стосунок до м'язів:

myoglobīnum [міоглобінум] – складний білок м'язів людини

myc (-k) – вказує на грибок:

mycōsis [мікозис] – грибкове захворювання

mycobacteria [мікобактерія] – грибкова бактерія

ox (-y) – вказує на кисень у сполуках:

oxygenium [оксигеніум] – кисень

oxyliqūitum [оксіліквітум] – вибухова речовина, просочена рідким

киснем

poly – вказує на численність, багато:

polyamīdum [поліамідум] – поліамід, синтетичний полімер

polygōnum [полігонум] – багатокутник, ділянка

pyr – вказує на вогонь, жар, термічний процес:

pyrochlōrum [пірохльорум] – мінерал класу оксидів

pyrolysis [піролізис] – розщеплення складних органічних сполук

syn-(sym-) – вказує на поєднання, зв'язок із чимось:

synthēsis [сінтезис] – поєднання

synoptīce [сіноптіце] – синоптика, наука, що вивчає закономірності розвитку фізичних процесів у природі.

symposium [сімпозіум] – нарада, бенкет

symptōma [сімптома] – вияв або ознака якогось явища

yl- – вказує на вміст речовини, матерії:

acetylsalicylicus [ацетілсаліцілікус] – ацетилсаліциловий

phenylīnum [феніліnum] – фенілін

Наголос (Accentus)

Правило наголосу. Наголос у латинській мові падає на другий склад від кінця слова, якщо голосний цього складу довгий, якщо ж він короткий,

то наголос переходить на третій склад від кінця слова, незалежно від довготи чи короткості голосного третього складу від кінця слова.

Поділ на склади

Кількість складів у слові залежить від кількості голосних. У латинській мові поділ на склади буває:

1) між двома голосними, наприклад:

praesidium [prae-si-di-um] – захист, засідання

devaluatio [de-val-va-ti-o] – девальвація, зниження курсу грошей;

2) перед окремими приголосними, сполученням **qu**:

oeconomīcus [oe-co-no-mī-cus] – господарський

maritīmus [ma-ri-tī-mus] – морський

aquōsus [a-quo-sus] – водяний;

3) у групі з двох приголосних у середині слова:

centum [cen-tum] – сто

inspector [in-spec-tor] – інспектор, наглядач;

4) у групі з трьох приголосних, у середині слова, між другим і третім приголосним:

punctum [punc-tum] – крапка

sanctus [sanc-tus] – священний;

5) префікс виділяється:

transformatio [trans-for-ma-ti-o] – перетворення, передавання

differentia [dif-fer-en-ti-a] – різниця, відмінність.

Nota bene!

Дифтонги і диграфи утворюють один склад:

Euclīdes [Eu-clī-des] – Евклід

amoenītas [a-moe-nī-tas] – краса

Довгота і короткість складу

I. Правила довготи (Наголос на другому складі від кінця слова)

1. Голосний довгий, якщо над ним стоїть знак довготи (¯) (природна довгота):

natūra [na-tū-ra] – природа

longitūdo [lon-gi-tū-do] – довжина.

2. Дифтонги і диграфи завжди довгі:

emphyteuta [em-phy-teu-ta] – орендатор

diaeta [di-ae-ta] – дієта.

3. Голосний довгий за положенням, якщо він стоїть перед двома і більше приголосними:

fundamentum [fun-da-men-tum] – основа

instrumentum [in-stru-men-tum] – знаряддя.

4. Голосний завжди довгий перед приголосними **x** або **z**:

reflexus [re-fle-xus] – рефлекс

oryza [o-ry-za] – рис.

II. Правила короткості (Наголос на третьому складі від кінця слова)

1. Голосний короткий, якщо над ним стоїть знак короткості (ˇ) (природна короткість):

littĕra [lit-tĕ-ra] – буква

numĕrus [nu-mĕ-rus] – число.

2. Голосний перед голосним короткий:

obligatio [ob-li-ga-ti-o] – зобов'язання

praemium [praе-mi-um] – нагорода.

3. Голосний короткий перед **h** і сполученнями **ch, ph, th, rh, sch**:

contraho [con-tra-ho] – стягую

philosophus [phi-lo-so-phus] – філософ.

4. Голосний короткий перед сполученням німих приголосних із плавними: **b, p, d, t, c, g** з **l** або **r** (**bl, br, pl, pr, tl, tr, cl, cr, gl, gr, dl, dr**):

cerebrum [ce-re-brum] – мозок

centimetrum [cen-ti-me-trum] – сантиметр.

Якщо довготу і короткість складу за положенням визначити неможливо, слід звернутись до словника, де довгота позначається знаком $\bar{}$, а короткість – $\check{}$.

Nota bene! Запам'ятайте довготу та короткість деяких суфіксів, що найчастіше вживаються в науковій термінології.

Довгі голосні у таких суфіксах: -āl-, -ār-, -āt-, -īn-, -īv-, -ōs-, -ūr-, -ūt-.

1. Суфікси **-āl-, -ār-** найчастіше трапляються у прикметниках третьої відміни із закінченням **-is, -e**:

vernālis, e – весняний

cellulāris, e – клітинний.

2. Суфікси **-āt-, -ūt-** найчастіше мають прикметники першої та другої відміни із закінченням **-us, -a, -um**:

cognātus, a, um – споріднений

cornūtus, a, um – рогатий.

3. Суфікси **-ōs-, -īv-** трапляються як в іменниках, так і в прикметниках першої та другої відміни:

viscōsus, a, um – віскозний, клейкий

aestīvus, a, um – літній.

4. Суфікси **-īn-, -ūr-** є як в іменниках, так і в прикметниках першої та другої відміни:

Alpīnus, a, um – альпійський

matūrus, a, um – стиглий.

Короткі голосні у суфіксах: -īc-, -īd-, -īl-, -īt-, -ōl-, -ūl-.

1. Суфікси **-īc-**, **-īd-**, **-īt-** властиві прикметникам першої та другої відміни:

aromatīcus, a, um – запашний

liquīdus, a, um – рідкий

dispositus, a, um – розташований.

2. Суфікс **-īl-** трапляється у прикметниках третьої відміни:

stabīlis, e – постійний, незмінний

nobīlis, e – знатний.

3. Із суфіксами **-ōl-**, **-ūl-** утворюються звичайно іменники зі зменшувальним значенням:

alveōlus – русло

cellūla – клітина

granūlum – зерно

ВПРАВИ

1. Охарактеризувати етапи розвитку латинської мови

Доархаїчний	До середини 3 століття до н.е.	Древні пам'ятки: надписи, культові пісні, закони
Архаїчний	З 240 р. до н.е. до 80 р. до н.е.	Виникнення літературної мови, римської поезії: постановка у Римі перших трагедій і комедій як переробок грецьких, переклад «Одіссеї» латинською мовою (військовополонений грек Тіт Лівій Андронік)
Класичний («цицеронівський»)	80-30 р.р. до н.е.	Вища ступінь розвитку мови, представлена у вигляді здебільшого прозових творів
«Августовський» (золотий)	30-14 р.р. до н.е.	Розквіт римської поезії
Срібний	14 р. до н.е. – 117 р. н.е.	Подальший розвиток латинської літературної мови у публіцистиці. Стилiстичне вдосконалення мови.

2. Прочитайте слова, поясніть вимову дифтонгів і диграфів:

Augōra – рання зірка, saecūlum – сторіччя, aera – ера, praeda – здобич, aureus – золотий, autumnus – осінь, oeconomia – економія, neuter – середній, Augustus – серпневий, foetus – плід, coeruleus – блакитний, proelium – битва, Eurōpa – Європа (Європа), eucharistia – благодійність, eurus – східний вітер, oenanthium – витяжка із дикого винограду, aetas – вік, aēr – повітря, poēta – поема, poēta – поет.

3. Прочитайте слова, поясніть вимову [y]:

Cytus – клітина, oxydātus – окисний, cyclus – цикл, hydrargyrum – ртуть, oxygenium – кисень, embryo – зародок, clepsydra – водяний годинник, stylus – стиль, mythos – міт (міф), hydra – гідра.

4. Прочитайте слова, поясніть правила вимови приголосного [c]:

Acīdum citrīcum – лимонна кислота, lucīdus – світлий, calcium – кальцій, cylindrīcus – циліндричний, color – колір, cursus – курс, cancellarius – секретар, caeremonia – свято, святість, insectum – комаха, cucūlus – зозуля, contumacia – впертість, caecus – сліпий, coelicōla – небожитель.

5. **Напишіть слова латинськими літерами:** імітаціо, квартус, сангвіс, экзамен, екзітус, ораціо, Юппітер, вікторія, форензіс, хорус, Бакхус, герес, кодекс, абакус, центум, кульпа, грація, ауктор, гльорія, Светоніус, сензус, цїтаре, януа, характер, коемпціо, білінгвіс, поета, фабуля, цїркус, хамомільля, матрїмоніум, оккупаціо, Юліус, кверкус, зона, рекс, спаціум, донаціо, квїнкве, ювентус.

Зразок: *ляпус* – *lapsus*.

6. **Прочитайте, поясніть вимову голосних і дифтонгів:** arma, ego, ludus, ira, altus, annus, ara, unus, fatum, astrum, pars, urbs, mater, pater, frater, avus, soror, finis, bene, mors, numma, vis, fas, nefas, domus, deus, vita, error, via, homo, modus, forum, opus, terra, brevis, Roma, hymnus, signum, albus,

amor, festus, bellum, bonus, damnum, fides, forum, labor, lar, dies, ritus, esse, falsus, fortis, lex, nepos, orātor, plebs, porta, reus, tempus, verbum, totus, virtus, praetor, saevus, aes, aeternitas, aurum, praeda, causa, aera, aevum, coena, aēr, caedes, foedus, aestas, pausa, gaudium, Paulus, saecūlum, oeconomia, Augustus, praerogātiva, aura, caelebs, coërceo, comoedia, praemium, poenitentia, faustus, haerēsis, laetus, moenia, praesentia, aedilis, aerarium, aestimatio, coëmptio, proelium, palaestra, caelibātus, daemon, auctor, augur, coepio, coëmo.

7. Прочитайте, зверніть увагу на вимову літер c, g, h, x, z: abācus, corpus, amīcus, beneficium, caecus, octo, cito, civis, dico, caput, contra, carcer, culpa, credo, consul, copia, secta, cultūra, crimen, pactum, socius, incognītus, dictātor, officiālis, caelestis, camēra, candidātus, cantus, clepta, ceremonia, conceptio, carītas, citātus, clerīcus, cadāver, causa, cessio, codex, candidātus, civītas, cognitio, centuria, citāre, collēga, consensus, contradictor, Caesar, criminālis, decrētum, edictum, ecclesia, corruptio, cancellarius, confessio, consultum, controversia, disciplīna, encomium, focus, prospectus, centum, candella, circus, cras, celer, Gaius, homo, agnus, argumentum, generōsus, gradus, humānus, globus, hospitium, gloria, germānus, heres, gratia, horror, gubernātor, historia, gens, hostis, gestio, hora, grandis, hariōlus, humanītas, hypostāsis, nihil, orīgo, pagīna, regīna, religio, progressus, gladiātor, heredītas, casus, sanus, aspectus, basilīca, collisio, rex, lex, visus, crus, censor, miser, usus, satis, solus, lux, exītus, sententia, depressio, exāmen, sensus, senātor, scriba, senex, satisfactio, effectus, exceptio, extra, falsus, index, misericordia, passus, pontīfex, praesens, sanctus, scelus, census, sacramentum, sanctio, exemplar, Xerxes, basis, collisio, conspectus, syllogismus, depressio, sapiens, extrēmus, experientia, saltus, exceptio, exotīcus, defensor, simplex.

8. Прочитайте, запам'ятайте правила вимови буквосполучень ngu, qu, ti, su: querella, sequester, equestris, antiquitas, aquīlo, colloquium, eloquentia, inquisitio, quadrivium, requies, quod, quasi, qualitas, quantitas,

antiquus, quaestor, quaesitio, reliquiae, quis, quid, quies, inquit, quattuor, Quirīnus, quinque, sanguis, bilinguis, angŭlus, anguis, suus, singŭli, suesco, Suetonius, suetus, consuetŭdo, Suebus, persuadēre, linguātus, suavis, suasoria, declamatio, imitatio, invitatio, magnificentia, molestia, transactio, spatium, foederatio, emptio, natio, inspectio, petitio, actio, constantia, legitimatio, iurisdictio, modestia, ambitiōsus, hostia, communicatio, conversatio, notitia, obligatio, depositio, creatio, excellentia, expeditio, expositio, hostis, indulgentia, gestio, legatio, quaestio, sanctio, ratio, relatio, reverentia, salutatio, sapientia, Attius, stultitia, ostium, vestio, Latium, initium.

9. Прочитайте, запам'ятайте правила вимови буквосполучень у словах грецького походження: schema, Aeschylus, aether, amphiteatrum, anathema, theologia, Gracchus, Aristophānes, authentīcum, Bacchus, bibliothēca, Charybdis, chronologia, cithāra, epiphonēma, metamorphōsis, Pythia, Tyrrhēnum, chirographum, charta, Christus, nympa, character, thesis, syngrapha, emphyteusis,

10. Згрупуйте слова і поставте наголос:

а) з довгими (наголошеними) суфіксами;

б) з короткими (ненаголошеними) суфіксами:

globŭlus – кулька, valīdus – здоровий, gelatinōsus – желатиновий, classīcus – класичний, vaselīnum – вазелін, oblongātus – продовгуватий, utīlis – корисний, adrenalīnum – адреналін, quadrātus – квадратний, verticālis – вертикальний, paraffinātus – парафінований, normālis – нормальний, cardinālis – головний, cylindricus – циліндричний, fluīdus – рідкий, granulōsus – зернистий, machīna – машина, regŭla – правило, virīdis – зелений.

11. Прочитайте слова, поясніть вимову приголосного [s]: selectus – вибраний, sulcus – борозна, observatio – спостереження, odiōsus – ненависний, Saturnus – Сатурн, scaena – сцена, civītas – держава, basis – основа,

sensus – відчуття, sulphur – сірка, plasma – плазма, divisio – поділ, spasmus – спазм, occasio – випадок.

12. **Прочитайте слова, поясніть, як звучать латинські [g] і [h]:** homo – людина, genus – рід, generatio – покоління, geometria – геометрія, geographia – географія, gesticulatio – жестикуляція, progressus – прогрес, gloria – слава, figura – фігура, historia – історія, hortus – сад, hora – година.

13. **Прочитайте слова, поясніть вимову [i]:** ucrainicus – український, iuuenis – молодий, magister – вчитель, iter – дорога, maior – більший, exilium – вигнання, orientalis – східний, diu – довго, disiunctio – відокремлення.

14. **Поставте наголос у словах:** convexus – опуклий, adultus – дорослий, diversus – різний, sagitta – стріла, sinister – лівий, ephedra – хвойник, tabuletta – таблетка, vertebra – хребець, exemplum – приклад, palpebra – повіка, anonymus – безіменний, crystallinus – кришталевий, solidus – міцний, corpusculum – тільце, foveola – ямка, lacuna – заглиблення, втрата pecunia – гроші, utilitas – користь, dilutus – розчинений, complexus – комплекс, collectio – збір, luxuria – розкіш, tegumentum – покриття, compactus – скупчений, capsula – коробочка, perfectus – досконалий, arena – пісок.

15. **Прочитайте та перекладіть власні імена:** Gaius Iulius Caesar, Marcus Tullius Cicero, Titus Maccius Plautus, Titus Lucretius Carus, Gaius Valerius Catullus, Quintus Horatius Flaccus, Publius Vergilius Maro, Publius Ovidius Naso, Porcius Cato Maior, Lucius Annaeus Seneca, Marcus Valerius Martialis, Gaius Plinius Secundus Minor, Publius Cornelius Scipio Africanus Maior, Gaius Sallustius Crispus, Publius Cornelius Tacitus, Decimus Iunius Iuvenalis, Titus Livius.

16. **Знайдіть в українській мові слова, які походять від латинських:** manus (рука), antiquus (стародавній), humanus (людяний), separare

(відділяти), studēre (вивчати), oculū (око), numerus (число), nomen (назва),
aqua (вода).

GAUDEĀMUS

(середньовічна студентська пісня, створена латинською мовою у

Гейдельберзькому університеті наприкінці XIV ст.)

Gaudeāmus igītur,	Гей, повеселімося,
Iuvēnes, dum sumus!	Поки молодії!
Post iucundam iuventūtem,	Мине молодість квітуча,
Post molestam senectūtem,	Старість нас пов'є, мов туча
Nos habēbit humus. (2)	І земля покриє.

Vita nostra brevis est,	Те життя – лиш мить одна,
Brevi finiētur,	Вмить воно й пролине,
Venit mors velocīter,	Смерть кістлява – тут як тут,
Rapit nos atrocīter,	Чинить свій над нами суд:
Nemīni parcētur. (2)	Всіх до домовини.

Vivat Academia!	Хай живе науки храм,
Vivant professōres!	Хай живуть учені!
Vivat membrum quodlibet,	Кожен з них нехай живе.
Vivant membra quaelibet,	Процвітає гроно все
Semper sint in flore! (2)	У добрі, натхненні!

Vivant omnes virgīnes,	Хай живуть дівчата всі –
Gracīles, formōsae!	Стрункі та ласкаві!
Vivant et muliēres	Хай усі жінки живуть,
Tenērae, amabīles,	Що любов, тепло несуть,
Bonae, laboriōsae! (2)	Ніжні, в праці жваві!

Vivat et res publīca
Et qui illam regit!
Vivat nostra civītas,
Maecenātum carītas,
Quae nos hic protegit! (2)

Хай живе наш край увесь
І хто править краєм!
Хай живуть мужі ясні,
Що з їх ласки, приятні
Знань ми набуваєм!

Pereat tristitia,
Pereant dolōres,
Pereat diabōlus,
Quivis antiburschius
Atque irrisōres! (2)

Геть, журбо – напаснице,
Болісті, гризоти!
Геть, лукавий ліснику!
Геть, їдкий насмішнику,
З нашої спільноти!

Переклад Андрія Содомори

ЗАНЯТТЯ 2

(Pensum secundum)

МОРФОЛОГІЯ. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ТА ЧАСТИНИ МОВИ. ДІЄСЛОВО (*Verbum*)

Латинська мова за граматичною структурою належить до індоєвропейських мов **синтетичного (флексивного) типу**. На відміну від мов аналітичного складу, граматичні зв'язки виражаються у ній зміною форми слова – додаванням до основи суфіксів та флексій.

У мовах синтетичного типу слово одночасно виступає як лексична і граматична одиниця, оскільки змінна флексія слова (особові закінчення в системі дієвідмін, відмінкові закінчення в системі відмін тощо) визначає його відношення до інших слів речення. Наприклад, *legit* (він читає), *legitis* (ви читаете); форма *librum* (знахідний відмінок однини іменника *liber* (книжка) вимагає в реченні перехідного дієслова тощо.

Синтетичні мови протистоять аналітичним мовам, в яких слово переважно є лексичною одиницею, а граматичні зв'язки передаються службовими словами (допоміжні дієслова, особові займенники в системі дієвідмін, прийменники в системі відмін) чи порядком слів у реченні.

У мовах синтетичного типу трапляються аналітичні утворення, зокрема, часи і форми перфектного пасивного ряду, I і II описові дієвідміни в латинській мові.

Аналітичні (описові) утворення в класичній латинській мові були тільки тенденцією розвитку, не змінюючи загального синтетичного характеру мови.

Із сучасних мов до синтетичних належать українська, польська, чеська, російська, німецька та ін., до аналітичних – англійська, французька та ін.

На відміну від англійської мови, в якій мало закінчень, тобто небагата морфологія, що компенсується суворими синтаксичними правилами (*аналітичний тип мови*), латина мала розвинену морфологію з розлогою системою закінчень.

Іменна морфологія латини характеризувалася тими ж чотирма частинами мови, що й сучасні європейські мови (іменник, прикметник, числівник, займенник). Ці частини мови відмінювалися: іменники – за п'ятьма відмінами, прикметники і деякі схожі з ними за йменники та дієприкметники – за першими трьома відмінами з цих п'яти. Відмінювання здійснювалося за шістьма відмінками:

Nominatīvus – називний відмінок;

Genetīvus – родовий відмінок;

Datīvus – давальний відмінок;

Accusatīvus – знахідний відмінок;

Ablatīvus – орудно-місцевий відмінок;

Vocatīvus – кличний відмінок (спеціальну форму мав лише у другій відміні, та й там обмежено).

З латинськими прийменниками вживалися лише два непрямі відмінки іменників – *accusatīvus* та *ablatīvus*. У словнику латинські прийменники обов'язково супроводжуються вказівкою на відмінки, з якими вживався прийменник: *post (+ac.)*, *de (+abl.)*, *sub (+ac., abl.)* і под.

Іменні частини мови характеризувалися **категорією роду**. Родів було три: (*genus*) *feminīnum* – жіночий, (*genus*) *masculīnum* – чоловічий, (*genus*) *neutrum* – середній. Кожний рід мав *типові* (тобто не єдині) закінчення: *feminīnum* – *a*, *masculīnum* – *us*, *neutrum* – *um*. Приналежність до певного роду в латині та в українській мові часто не співпадають: *numĕrus m* – число *ср.*; *quaestio f* – питання *ср.* і под.

Оскільки для іменників приналежність до певного роду й певної відміни – характеристика стала, то в словнику це подається так: *vis togia f* (1), тобто іменник жіночого роду першої відміни; *amicus m* (2), тобто іменник чоловічого роду другої відміни – і т.п. Порядок словникового розміщення родових форм прикметників: *femininum, mas culnum, neutrum* (*magna, magnus, magnum* і под.). Якщо прикметник чи займенник мав дві родові форми чи одну на всі три роди, то він належав до третьої відміни: *omnis f m, omne n* “вся, весь, все”; *felix, f m n* “щаслива, щасливий, щасливе”. Приналежність прикметників і прикметникоподібних слів до певних відмін у словнику не позначається. Оскільки в українській мові прикметники відмінюються не так, як іменники, то при українсько-латинських чи латинсько-українських перекладах (у словниках) українські прикметники залишаються в традиційній формі чоловічого роду: великий “*magna, us, um*”; тасіта, *us, um* “мовчазний”.

Латина мала два числа: (*numerus*) *singulāris* (однина), (*numerus*) *plurālis* (множина). Стала приналежність іменника тільки до однини чи тільки до множини в латині могла не співпадати з аналогічним явищем в українській мові: *castra pl.* – табір *одн.*; *furca sg.* – вила *мн.*

Частини мови

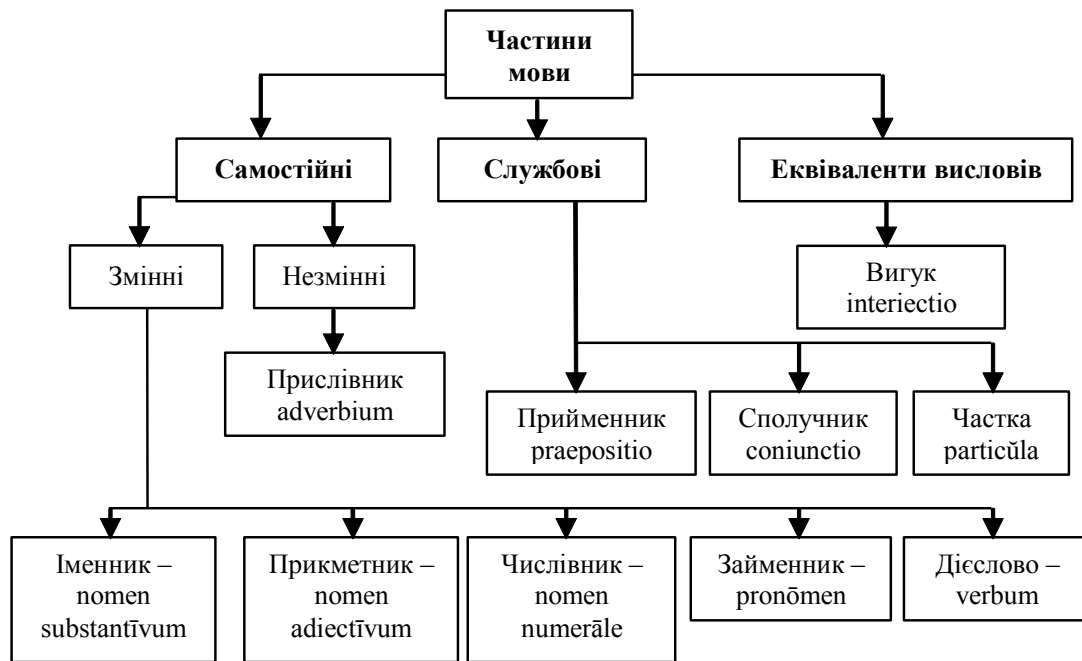
Частини мови поділяються на змінні й незмінні.

Змінні частини мови

1. Іменник – *nomen substantivum*
2. Прикметник – *nomen adiectivum*
3. Займенник – *pronomen*
4. Числівник – *nomen numerale*
5. Дієслово – *verbum*

Незмінні частини мови

1. Прислівник – *adverbium*
2. Прийменник – *praepositio*
3. Сполучник – *coniunctio*
4. Частка – *particula*
5. Вигук – *interiectio*

ДІЄСЛОВО (VERBUM)

Граматичні категорії дієслова

Час (Tempus)

1. Теперішній – praesens;
2. Минулий – praeteritum:
 - a) минулий недоконаного виду – imperfectum;
 - b) минулий доконаного виду – perfectum;
 - c) давноминулий – plusquamperfectum;
3. Майбутній – futurum:
 - d) майбутній недоконаного виду – futurum primum;
 - e) майбутній доконаного виду – futurum secundum.

До групи часів недоконаного виду (**система інфекта**) відносяться: **praesens** – теперішній час; **imperfectum** – минулий час недоконаного виду; **futurum primum** – майбутній перший.

До групи часів доконаного виду (**система перфекта**) входять: **perfectum** – минулий час доконаного виду; **plusquamperfectum** – давноминулий час; **futūrum secundum** – майбутній другий, який позначає дію, що буде завершена до початку іншої дії в майбутньому.

Особа (Persona):

Перша – prima persona; друга – secunda persona; третя – tertia persona.

Число (Numērus):

Однина – numērus singulāris; множина - numērus plurālis.

Спосіб (Modus):

Дійсний – modus indicatīvus; наказовий- modus imperatīvus; умовний modus coniunctīvus.

Стан (Genus):

Активний – actīvum; пасивний – passīvum.

Неособові форми дієслова

Неозначена форма – infinitīvus. Дієприкметник – participium.

Віддієслівний іменник – gerundium. Віддієслівний прикметник – gerundīvum.

Віддієслівний іменник із значенням мети при дієсловах руху – supīnum.

Усі граматичні категорії дієслова утворюються від трьох різних основ – основи інфекта, основи перфекта і основи супіна. Ці три основи проявляються в основних формах дієслова, що наводяться у словнику.

Основні форми дієслова

У словнику подаються **4 основні форми дієслова: iudīco, iudicāvi, iudicātum, iudicāre** – оголошувати вирок, судити:

Перша форма – перша особа однини теперішнього часу із закінченням **-o**;

друга – перша особа однини минулого часу доконаного виду із закінченням **-ī**;

третья – супін (віддієслівний іменник) із закінченням **-um**;

четверта – інфінітив теперішнього часу із закінченням **-re**.

Як правило, у словнику всі форми не подаються повністю, а лише закінчення (**iudīco, āvi, ātum, are**).

Основні форми та основи дієслова

Дієвідміна	I основна форма 1-ша особа – praesens та її основа	II основна форма –1-ша особа perfectum та її ос-	III основна форма – supinum та її основа	IV основна основа форма – infinitivus і дієслів-
I	amo я люблю ama-	amavi полюбив amav-	amatum щоб любити amat-	amare любити ama-
II	doceo я навчаю doce-	docui я навчив docu-	doctum щоб навчати doct-	docere навчати doce-
III	scribo я пишу scrib-	scripsi я написав scrips-	scriptum щоб писати script-	scribere писати scrib-
IV	audio я слухаю audi-	audivi я вислухав audiv-	auditum щоб слухати audit-	audire слухати audi-

Дієвідміни

Відповідно від закінчення основи інфекта латинські дієслова поділяються на **чотири дієвідміни**. Основа інфекта закінчується:

у **I** дієвідміні на - **ā**;

у **II** - на - **ē**;

у **III** -на приголосну, - **ŷ**, - **ī**;

у **IV** дієвідміні на -**ī**.

Основу інфекта отримаємо, якщо від четвертої словникової форми, тобто від інфінітива, відкинемо закінчення **-re** або **-ĕre** (-ĕre тільки в тому випадку, якщо ĕ буде коротким!).

Дієвідміни	Приклади дієслів в Infinitivi	Закінчення основи
I	iudicā-re, accusā-re	-a-
II	docē-re, habē-re	-e-
III	intend-ĕre, statu-ĕre	приголосна, -u-
IV	audī-re, punī-re	-i-

Примітка. До III дієвідміни належать також дієслова із закінченням основи на **-ŭ**: statuĕre – постановляти, tribuĕre – ділити. Крім того, група дієслів з основою на **-ī**:
cupio, ĕre – бажати
capio, ĕre – брати
facio, ĕre – робити

Nota bene! Щоб розрізнити дієслова II і III дієвідмін, треба звернути увагу на те, що у дієсловах II дієвідміни в неозначеній формі **ē** довге і наголошене. У словах III дієвідміни голосний **ĕ** короткий і наголос переходить на третій склад від кінця слова:
exercēre (II) – тренувати, вправляти
agĕre (III) – діяти, робити
habēre (II) – мати
defendĕre (III) – захищати

Лексичний мінімум

ausculto, āvi, ātum, āre – вислуховувати

bene – добре

bis – двічі

cito – швидко

clamo, āvi, ātum, āre – кричати

cogito, āvi, ātum, āre – думати

consentio, sensi, sensum, ire – погоджуватись

credo, dīdi, dītum, ĕre – вірити

cum – КОЛИ

cur – ЧОМУ

debeo, ui, ĭtum, ěre – бути зобов'язаним, мусити

declamo, āvi, ātum, āre – заявляти

dico, dixi, dictum, ěre – говорити

disco, didĭci, – , ěre – вчитися

divĭdo, divĭsi, divĭsum, ěre – ділити

do, dedi, datum, āre – давати

doceo, ui, ctum, ěre – навчати

dum – ПОКИ

ergo – ОТЖЕ

et – І

festĭno, āvi, ātum, āre – поспішати

fido, fĭsus sum, ěre – вірити, довіряти

impĕro, āvi, ātum, āre – наказувати

labōro, āvi, ātum, āre – працювати

Latĭne – ПО-ЛАТИНСЬКИ

lente – ПОВІЛЬНО

male – ПОГАНО

milĭto, āvi, ātum, āre – боротися

multum – БАГАТО

narro, āvi, ātum, āre – розповідати

non solum,...sed etiam – не тільки, а й

noto, āvi, ātum, āre – зауважувати, звертати увагу

obdūro, āvi, ātum, āre – мати витримку, терпіння

perpendo, pendi, pensum, ěre – зважувати

persto, stĭti, (statum), āre – триматися, твердо стояти

quaero, sĭvi, sĭtum, ěre – шукати

que – і
qui – хто
quid – що
reperio, repp̄ri, repertum, ĩre – знаходити
salveo, ēre, – , – бути здоровим
scribo, scripsi, scriptum, ěre – писати
sed – але
semper – завжди
spero, āvi, ātum, āre – сподіватися
spiro, āvi, ātum, āre – дихати
taceo, ui, cĭtum, ēre – мовчати
valeo, ui, ĩtum, ēre – бути здоровим, мати силу
veto, ui, ĩtum, āre – забороняти
video, vidi, visum, ēre – бачити
vivo, vixi, victum, ěre – жити

Українські слова

бути повинним, мусити – **debeo, ui, ĩtum, ēre**
вчитися – **disco, didĭci, – , ěre**
добре – **bene**
завжди – **semper**
мовчати – **taceo, ui, cĭtum, ēre**
не тільки..., а й – **non solum, ...sed etiam**
писати – **scribo, scripsi, scriptum, ěre**
погано – **male**
працювати – **labōro, āvi, ātum, āre**
розповідати – **narro, āvi, ātum, āre**

ВПРАВИ

1. Утворіть неозначену форму дієслів, визначте дієвідміну та основу praesentis verbi: clamo, ago, audio, valeo, servio, noto, erro, facio, sedeo, disco, taceo, amo, credo, video.

2. Знайдіть основу інфекта і визначіть дієвідміну, перекладіть:

festīno, āre	fido, ěre	quaero, ěre
valeo, ěre	taceo, ěre	veto, āre
spiro, āre	consentio, ĩre	debeo, ěre
video, ěre	reperio, ĩre	divĭdo, ěre

3. Випишіть дієслова III та IV дієвідмін та провідмінійте їх.

Narro, āvi, ātum, āre – розповідати; audio, ĩvi, ĩtum, ĩre – слухати; quid – що; cur – чому; male – погано; ago, ěgi, actum, ěre – робити; lego, legi, lectum, ere – читати; scribo, scripsi, scriptum, ěre – писати; multus, a, um – багато; debeo, debuĭ, debĭtum, ěre – мати щось робити; saepe – часто; semper – завжди; bene – добре; taceo, tacuĭ, tacĭtum, ěre – мовчати; dico, dixi, dictum, ěre – говорити; venio, veni, ventum, ĩre – приходити; dormio, ĩvi, ĩtum, ĩre – спати; interdiu – вдень; noctu – вночі; dum – поки; spiro, āvi, ātum, āre – дихати; spero, āvi, ātum, āre – чекати; сподіватися; cum – з clamo, āvi, ātum, āre – кричати; vivo, vixi, victum, ěre – жити; cogito, āvi, ātum, āre – думати; festino, āvi, ātum, āre – поспішати; lente – повільно; salve – привіт, добрий день; vale – прощай, до побачення; valeque – здорово; plaudo, plausi, plausum, ěre – плескати; disco, didĭci, ěre – вчитися; discĕdo, discessĭ, discessum, ěre – розходитися.

4. Визначте за формою інфінітива до якої дієвідміни належить кожний із дієслів і напишіть його основу та першу особу однини теперішнього часу.

Зразок: accusāre I; accusa-; accūso.

Debēre – бути повинним, demonstrāre – доводити, citāre – викликати свідків, convenīre – подавати позов, amāre – любити, audīre – слухати, condēre – створювати, credēre – вірити, debēre – бути винним (гроші), dicēre – говорити, docēre – вчити, errāre – помилятися, finīre – закінчувати, habēre – мати, legēre – читати, movēre – рухати, scribēre – писати, sentīre – відчувати, servīre – служити, vidēre – бачити, vincēre – перемагати.

5. Прочитайте і перекладіть граматичні терміни: numērus singulāris; coniugatio tertia; tempus imperfectum indicatīvi passīvi; persōna prima; modus imperatīvus; infinitīvus praesentis passīvi.

6. У поданих крилатих висловах знайдіть дієслова та зробіть їх граматичний аналіз.

1. **Cogito, ergo sum.** – *Я мислю, отже, я існую.* Цитата з «Основ філософії» 1, 7, 9 (1644) французького мислителя р.Декарта (1596–1650). Л.Українка у листі до О.П.Косач, 08–12.08.1898 р. писала: **Scribo, ergo sum.** – *Я пишу, отже живу.*

2. **Dum spiro, spero.** – *Поки дихаю, сподіваюсь.* Подібне висловлювання трапляється у «Листах до Аттіка» Ціцерона, IX, 10,3: **Aegrōto, dum anīma est, spes esse dicītur.** – *Поки у хворого є дихання, кажуть, є і надія.* В іншій формі цю думку висловлює Сенека у «Моральних листах до Луцілія» LXX, 7: **Omnia homīni, dum vivit, speranda sunt.** – *Людині, поки вона жива, слід на все надіятись.* Римський поет Овідій (47 р. до н.е.–18 р. н.е.) у «Скорботних елегіях», II, р.145 пише: **Ipse licēt sperāre vetēs, sperābimus ūsque:** *Хай сподіватися ти не велиш, – сподіваюсь одначе.* Переклад А.Содомори. Л.Українка змінила вислів Овідія і назвала одну із своїх поезій «**Contra spem spero**» («Без надії сподіваюсь»).

3. **Vivēre est militāre.** – *Жити – значить боротися.* Цей вислів належить Сенеці (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) («Моральні листи до Луцілія», XCVI, 5): **Vivēre, mi Lucili, militāre est.**

4. **Qui tacet, consentit.** – *Хто мовчить, той погоджується.*

5. **Qui scribit, bis legit.** – *Хто пише, той двічі читає.*

6. **Qui quaerit, rep̄erit.** – *Хто шукає, той знаходить.*

7. **Bis dat, qui cito dat.** – *Двічі дає той, хто дає швидко.* Вислів належить Пібллієву Сіру (I ст. до н.е.), авторові збірки «Сентенцій», 245: **Inopi beneficium bis dat, qui dat celeriter.** – *Двічі робить послугу бідному той, хто робить її швидко.*

8. **Nota bene!** – *Добре зауваж! Зверни увагу!*

9. **Divide et imp̄era!** – *Поділяй і пануй!* Походження вислову не з'ясоване. На нього натрапляємо у текстах італійського політика кінця XV – початку XVI ст. Мак'явеллі. Деякі вчені його автором вважають французького короля Людовіка XI (XV ст.), а інші – царя Філіппа, батька Олександра Македонського (IV ст. до н.е.).

10. **Festina lente!** – *Поспішай повільно!* Латинський переклад грецького прислів'я **σπεύδε βραδέως**, яким користувався Октавіан Август (31 р. до н.е. – 14 р. н.е.), про що згадує Светоній (I ст. н.е.) у «Божественному Августі», 25.

ЗАНЯТТЯ 3

(*Pensum tertium*)

ЧАСИ СИСТЕМИ ІНФЕКТА

Від основи інфекта утворюються часи системи інфекта: теперішній – **praesens**; минулий недоконаного виду – **imperfectum**; майбутній недоконаний – **futurum primum**. Усі вони означають дію в її незавершеності і утворюються від основи інфекта шляхом приєднання до неї **однакових особових закінчень**.

Особові закінчення активного і пасивного станів часів системи інфекта

	особа	<i>actīvum</i>	<i>passīvum</i>
singularis	1 <i>я</i>	-o (-m)*	-or (-r)*
	2 <i>ти</i>	-s	-ris
	3 <i>він/вона</i>	-t	-tur
plurālis	1 <i>ми</i>	-mus	-mur
	2 <i>ви</i>	-tis	-mini
	3 <i>вони</i>	-nt	-ntur

*Закінчення **-m**, **-r** називаються вторинними і ставляться у минулих часах, в умовному способі та частині форм майбутнього.

Теперішній час дійсного способу активного і пасивного станів (**Praesens indicatīvi actīvi et passīvi**)

Теперішній час дійсного способу активного і пасивного станів утворюється шляхом приєднання до основи інфекта особових закінчень активного і пасивного стану. У III дієвідміні між приголосною основи і приголосними особових закінчень з'являються єднальні голосні: перед **s**, **t**, **m** –**ī** (обов'язково коротке), перед **-nt** – **-u-**, перед іншими приголосними **-e-**. У IV дієвідміні перед **-nt** також з'являється єднальний голосний **-u-**. У першій

особі однини кінцеве **-а** основи зливається з **-о** закінченням:
 accusa+o=accuso; accusa+or=accusor; da+o=do; da+or=do

У латинській мові, як і в англійській, німецькій, французькій мовах, форми дієслова **sum, fui, esse - бути** розрізняються за особами і числами.

Зразки відмінювання дієслів чотирьох відмін

libĕro, āvi, ātum, 1 звільняти, *possideo, sēdi, sessum 2* володіти, займати, *absolvo, solvi, solutum, 3* виправдовувати, *punīo, īvi, ītum, 4* карати, а також форми дієслова *sum, fui, esse* бути в *Praesens indicatīvi actīvi et passīvi*

Activum

Singularis					
	I	II	III	IV	
1	libĕr-o <i>я звільняю</i>	posside-o <i>я володію</i>	absolv-o <i>я виправдовую</i>	puni-o <i>я караю</i>	sum <i>я є</i>
2	libĕra-s <i>ти звільняєш</i>	posside-s	absolv-i-s	puni-s	es <i>ти є</i>
3	libĕra-t <i>він звільняє</i>	posside-t	absolv-i-t	puni-t	est <i>він є</i>
Plurālis					
1	libĕrā-mus <i>ми звільняєм</i>	possidē-mus	absolv-ī-mus	punī-mus	sumus <i>ми є</i>
2	libĕrā-tis <i>ви звільняєте</i>	possidē-tis	absolv-ī-tis	punī-tis	estis <i>ви є</i>
3	libĕra-nt <i>вони звільняють</i>	posside-nt	absolv-u-nt	puni-u-nt	sunt <i>вони є</i>

Passivum

Singularis					
1	liber-or <i>мене звільняють</i>	posside-or <i>мною володіють</i>	absolv-or <i>мене виправдовують</i>	puni-or <i>мене карають</i>	
2	libera-ris <i>тебе звільняють</i>	possidē-ris	absolv-ĕ-ris	punī-ris	
3	libera-tur <i>його/її звільняють</i>	possidē-tur	absolv-ī-tur	punī-tur	

Plurālis				
1	libera-mur <i>нас звільняють</i>	possidē-mur	absolv-ī-mur	punī-mur
2	libera-mīni <i>вас звільняють</i>	possidē-mīni	absolv-i-mīni	puni-mīni
3	libera-ntur <i>їх звільняють</i>	possidē-ntur	absolv-u-ntur	punī-u-ntur

У латинській мові, на відміну від української, особові займенники при дієсловах не вживаються – на особу вказує особове закінчення дієслова; отже, при перекладі слід пам'ятати про необхідність вживання відповідного українського займенника: **libēro** – я звільняю; **libēras** – ти звільняєш і т.д.

Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного і пасивного станів (*Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi*)

Минулий час недоконаного виду утворюється від основи інфекта до якої додаються **суфікси** (для 1, 2 дієвідміни **-ba-**, для 3, 4 дієвідміни **-ēba-**) та особові закінчення актива і пасива. Особове закінчення у першій особі однини актива **-m**, пасива **-r**.

Зразки відмінювання дієслів чотирьох відмін

libēro, āvi, ātum, 1 звільняти, *possideo, sēdi, sessum 2* володіти, займати, *absolvo, solvi, solutum, 3* виправдовувати, *punīo, īvi, ītum, 4* карати, а також форми дієслова *sum, fui, esse* *бути* в *Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi*

Activum

singulāris					
1	libērā-ba-m <i>я звільнював</i>	possidē-ba-m <i>я володів</i>	absolv-ēba-m <i>я виправдовував</i>	puni-ēba-m <i>я карав</i>	eram <i>я був</i>
2	libērā-ba-s	possidē-ba-s	absolv-ēba-s	puni-ēba-s	eras
3	libērā-ba-t	possidē-ba-t	absolv-ēba-t	puni-ēba-t	erat

plurālis					
1	libēra-bā-mus	possidē-bā-mus	absolv-ebā-mus	puni-ebā-mus	erāmus
2	libēra-bā-tis	possidē-bā-tis	absolv-ebā-tis	puni-ebā-tis	erātis
3	libērā-ba-nt	possidē-ba-nt	absolv-ēba-nt	puni-ēba-nt	erant

Passivum

singulāris				
1	liberā-ba-r <i>мене звільнювали</i>	possidē-ba-r <i>мною володіли</i>	absolv-ēba-r <i>мене виправдовували</i>	puni-ēba-r <i>мене карали</i>
2	libera-bā-ris	possidē-bā-ris	absolv-ebā-ris	puni-ebā-ris
3	libera-bā-tur	possidē-bā-tur	absolv-ebā-tur	puni-ebā-tur
plurālis				
1	libera-bā-mur	posside-bā-mur	absolv-ebā-mur	puni-ebā-mur
2	libera-bā-mīni	posside-ba-mīni	absolv-eba-mīni	puni-eba-mīni
3	libera-ba-ntur	posside-ba-ntur	absolv-eba-ntur	puni-eba-ntur

Майбутній час (перший) дійсного способу активного і пасивного станів (Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi)

Майбутній час утворюється від основи інфекта, до якої додаються суфікси (для 1, 2 дієвідмін - **b-**, для 3, 4 дієвідміни в першій особі однини - **a-**, в інших особах -**e-**) та особові закінчення актива і пасива.

Між суфіксом -**b-** та особовими закінченнями, які починаються з приголосного, з'являються єднальні голосні.

Зразки відмінювання дієслів чотирьох відмін

libēro, āvi, ātum, 1 звільняти, *possideo, sēdi, sessum 2* володіти, займати, *absolvo, solvi, solutum, 3* виправдовувати, *punīo, īvi, ītum, 4* карати, а також форми дієслова *sum, fui, esse* бути в *Futūrum I indicatīvi actīvi et passīvi*

Activum

singulāris					
1	liberā-b-o <i>я визволятиму</i>	possidē-b-o <i>я буду володіти</i>	absolv-a-m <i>я виправдо- вуватиму</i>	puni-a-m <i>я буду ка- рати</i>	ero <i>я буду</i>
	liberā-b-i-s	possidē-b-i-s	absolv-e-s	puni-e-s	eris
3	liberā-b-i-t	possidē-b-i-t	absolv-e-t	puni-e-t	erit
plurālis					
1	libera-b-ī-mus	possidē-b-ī-mus	absolv-ē-mus	puni-ē-mus	erīmus
2	libera-b-ī-tis	possidē-b-ī-tis	absolv-ē-tis	puni-ē-tis	erītis
3	liberā-b-u-nt	possidē-b-u-nt	absolv-e-nt	puni-e-nt	erunt

Passivum

singulāris				
1	liberā-b-or <i>мене зви- льнятимуть</i>	possidē-b-or <i>мною будуть воло- діти</i>	absolv-a-r <i>мене виправдову- ватимуть</i>	puni-a-r <i>мене будуть ка- рати</i>
2	libera-b-ē-ris	posside-b-ē-ris	absolv-ē-ris	puni-ē-ris
3	libera-b-ī-tur	posside-b-ī-tur	absolv-ē-tur	puni-ē-tur
plurālis				
1	libera-b-ī-mur	possidē-b-ī-mur	absolv-ē-mur	puni-ē-mur
2	libera-b-i-mīni	possidē-b-i-mīni	absolv-e-mīni	puni-e-mīni
3	libera-b-u-ntur	possidē-b-u-ntur	absolv-e-ntur	puni-e-ntur

Наказовий спосіб теперішнього і майбутнього часів (Imperatīvus praesentis et futūri actīvi)

Наказовий спосіб теперішнього часу утворюється від основи інфекта і має форми другої особи однини і множини. Друга особа однини дієслів 1, 2, 4 дієвідмін співпадає з основою інфекта, а до основи інфекта дієслів 3 дієвідміни додається закінчення **-e**.

Форма другої особи множини утворюється шляхом приєднання до основи інфекта дієслів 1, 2, 4 дієвідмін закінчення **-te**, а 3 дієвідміни **-īte**.

<i>Infinitives</i>	<i>Singulāris</i>	<i>Plurālis</i>
Liberāre Accusare Punīre Defendēre Esse	Libēra! Accūsa! Puni! Defende! Es!	Liberāte! Accusāte! Punīte! Defendīte! Este!

Заперечна форма наказового способу утворюється за допомогою слова **noli** для однини і **nolite** для множини:

noli accusare! - не звинувачуй!, **nolite accusare!**- не звинувачуйте!

У чотирьох дієсловах 3-ої дієвідміни **dicere** *говорити*, **ducere** *вести*, **facere** *робити*, **fette** *нести*, **terpiti** форма наказового способу однини співпадає з основою дієслів:

Dic, duc, fac, fer! – *Говори (правду), веди (справу чесно), виконуй (свої обов'язки), перенеси (стійко труднощі).* – Чотири заповіді юриста.

Наказовий спосіб майбутнього часу має форми другої і третьої особи однини і множини. Вони утворюються від основи інфекта: у 2 і 3 особах однини шляхом приєднання закінчення **-to**; у 2 особі множини **-tote**; у 3 особі множини **-nto**. При цьому: у III дієвідміні ці закінчення приєднуються за допомогою голосних **-i**, **-u**:

Sg. 2. liberā**-to**! *ти повинен звільняти*;

3. liberā**-to**! *він повинен звільняти*; Pl. 2. libera- **tote**! *ви повинні звільняти*; 3. libera-**nto**! *вони повинні звільняти*.

Sg. 2. esto! *Хай ти будеш!*

3. esto! *Хай він буде!*

Pl. 2. estote! *Будьте!*

3 . sunt! *Хай вони будуть!*

Наказова форма часто вживається в джерелах римського права:

Дієслово **sum, esse** (бути)

У цьому дієслові у системі інфекта є чергування основ **es-/s-**. Отже, різні форми утворюються від різних основ. При основі **es-** 3-я особа однини і 2-а особа множини теперішнього часу утворюються атематично (без вставних голосних), інші форми – тематично, наприклад:

Singulāris	Plurālis
1. sum	1. sumus
2. es	2. estis
3. est	3. sunt

Nota bene! У латинській мові при дієсловах відсутні особові займенники. Їхню роль виконують особові закінчення дієслів.

Дієслова, похідні від **esse**

Від дієслова **sum, fui, esse** - бути за допомогою префіксів утворюється ряд похідних дієслів: **absum, abfui, abesse** - бути відсутнім, **adsum, adfui, adesse** - бути присутнім, **desum, defui, deesse** - не вистачати, бракувати, **intersum, interfui, interesse** - перебувати серед когось, брати участь, **obsum, obfui, obesse** - шкодити, **prae-sum, prae-fui, pra-esse** - бути попереду, очолювати, **prosum, profui, prodesse** - бути корисним, допомагати.

При їх відмінюванні змінюється лише сама дієслівна основа (тобто **sum, fui, esse**), а префікси залишаються без змін. Наприклад: **absum, abes, abest, absūmus, abestis, absunt** і т. д. Дієслово **possum, potui, posse** - могли утворилося від прикметника **potis** і дієслова **esse**. Воно має особливості у відмінюванні, а саме: перед формами дієслова **esse**, що починаються з голосної, зберігається основа **pot-**, перед формами, що починаються з приголосної, з'являється основа **pos-**: **possum, potes, potest, possūmus, potestis, possunt** і т.д.

ЕЛЕМЕНТИ СИНТАКСИСУ

МЕТОДИКА ГРАМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПЕРЕКЛАДУ ПРОСТОГО ПОШИРЕНОГО РЕЧЕННЯ

У латинській мові порядок слів вільний, тобто такий при якому місце слова у реченні не завжди виражається на його синтаксичній функції. Місце членів речення значною мірою залежить від логічного наголосу. Проте існує найбільш характерний для розповідного речення порядок слів.

1) Група підмета стоїть на першому місці. У групі підмета на перше місце ставиться сам підмет, далі його додаток. Прямий додаток стоїть тільки в акузативі без прийменника перед присудком. Узгоджене означення стоїть переважно після означуваного слова. Наприклад: **Homini omnes agri et maria omnia serviunt**. Людині служать всі поля та всі моря.

2) Група присудка стоїть переважно на останньому місці. У групі присудка спочатку стоять додатки, а потім присудок. Наприклад: **Magister discipulis fabulam narrat**. Вчитель розповідає учням казку.

3) У латинському реченні може бути тільки одне заперечення. Якщо в реченні є два заперечення, то все висловлювання набуває позитивного змісту.

Переклад будь-якого речення повинен бути тісно пов'язаним з його граматичним аналізом. Не варто перекладати латинське речення слово за словом. Тому при перекладі латинського речення на українську мову треба:

а) з'ясувати за словником значення слів у реченні; виписати їх у словниковій формі;

б) знайти присудок, тобто дієслово в особовій формі;

в) виходячи з форми присудка, відшукати підмет; необхідно пам'ятати, що він завжди буває в називному відмінку;

г) перекласти підмет і присудок, щоб скласти загальне уявлення про зміст речення;

д) якщо в реченні знаходиться слово у знахідному відмінку (найчастіше це - прямий додаток), то перекласти спочатку його, а після - всі інші слова, зважаючи на їх значення та форму в тексті;

е) на перших порах, працюючи над перекладами, корисно мати перед собою зведену таблицю відмінкових закінчень іменника і зразки відмінювання дієслова в усіх часах, способах та станах.

Розглянемо кілька прикладів.

1. Convenio. Найпростіше латинське речення може складатися з одного слова – дієслова в особовій формі з особовим займенником у функції підмета, яке мається на увазі. Щоб правильно перекласти таке речення українською мовою, треба перш за все визначити особу, число, час, спосіб та стан дієслова. Відкинувши закінчення **-o**, знаходимо основу дієслова **conveni-**, кінцеве **-i** вказує на його приналежність до 4 дієвідміни. У словнику знаходимо дієслово 4 дієвідміни: **convenio, vēni, ventum, 4 - подавати позов.** Закінчення **-o** вказує на 1-у ос. одн., теперішнього часу, дійсного способу, активного стану, тому переклад треба починати з особового займенника – я. Переклад: *Я подаю позов.*

2. Scientia potentia est. У латинських реченнях дієслово **esse** (бути) в ролі простого присудка чи зв'язки у складному присудку не пропускається, і стоїть, як правило, на останньому місці у групі присудка. При перекладі українською мовою воно пропускається, якщо виступає зв'язкою в складеному присудку, але не пропускається, якщо виступає простим присудком: **Scientia potentia est.** Знання – сила; **Cogito, ergo sum.** Я мислю, отже я є (існую).

3. Semper bene discere debemus. Особова форма дієслова ставиться звичайно у кінці латинського речення, після другорядних членів. Це прави-

ло поширюється і на складний дієслівний присудок з інфінітивом. У даному латинському реченні інфінітив **discere** (словникова форма **disco, didīci, - , ěre, 3** вчитися, навчатися) стоїть перед особовою формою **debemus** (словникова форма **debeo, debui, debītum, ěre, 2** бути зобов'язаним, 1-а ос. мн. теперішнього часу дійсного способу активного стану). При дієслові-присудку вживаються обставини, виражені прислівниками: обставиною часу **semper** - *завжди* та обставиною способу дії **bene** – *добре*. При перекладі треба поставити їх, згідно з нормами українського синтаксису, між особовим займенником-підметом і дієсловом-присудком. Переклад: *Ми повинні завжди добре вчитися.*

4. При заміні активної конструкції на пасивну дієслово- присудок активної конструкції переводиться у пасивний стан і узгоджується з новим підметом; прямий додаток перетворюється на підмет і ставиться в називному відмінку, а підмет - на непрямий додаток і ставиться в **ablatīvus**; при цьому: якщо непрямий додаток виражений іменником, що означає живу істоту, то він ставиться в аблатив з прийменником **a (ab)** – **ablatīvus auctōris**, якщо мова йде про предмет, то непрямий додаток вживається без прийменника – **ablatīvus instrumenti**.

Advocātus reum defendit. Адвокат захищає обвинуваченого.

Reus ab advocato defenditur. Обвинувачений захищається адвокатом.

Amicitia vitam ornat. Дружба прикрашає життя.

Vita amicitia ornatur. Життя прикрашається дружбою.

При перекладі пасивних конструкцій треба мати на увазі, що українській мові не притаманні пасивні конструкції. Тому переклад латинського речення з присудком, вираженим у пасивному стані, часто звучить нескладно українською мовою, тому в деяких випадках він може бути замінений активною конструкцією:

Patria nostra a poētis laudātur. Поети прославляють нашу батьківщину. = Наша батьківщина прославляється поетами.

Зразок граматичного аналізу та перекладу речення

Agricōla agrum colit. – Селянин обробляє землю.

agricōla – підмет, виражений іменником, словникова форма agricola, ae m селянин, землероб, 1 відміна, чоловічий рід, називний відмінок однини (nomen substantivum, declinatio prima, genus masculinum, casus nominativus, numerus singularis);

agrum – прями́й додаток, виражений іменником, словникова форма ager, agri m поле, земля, 2 відміна, чоловічий рід, знахідний відмінок однини (nomen substantivum, declinatio secunda, genus masculinum, casus accusativus, numerus singularis);

colit – присудок, виражений дієсловом, словникова форма colo, colui, cultum 3 обробляти землю, 3 дієвідміна, теперішній час дійсного способу активного стану, 3-а особа однини (verbum, conjugatio tertia, persōna tertia, numerus singularis).

ВПРАВИ

1. Утворіть за формою першої особи однини інфінітив таких дієслів:

1. дієв. veto, vindico, saluto, cogito, interrogo, erro, impero, amo, clamo;
2. дієв. iubeo, debeo, video, taceo, possideo, caveo, habeo, studeo;
3. дієв. lego, defendo, destruo, pono, credo, emo, vivo, vendo, credo;
4. дієв. consentio, audio, finio, punio, solvo, servio.

2. Утворіть за формою інфінітива першу особу однини таких дієслів:

- 1 дієв. portāre, negāre, accusāre, dare, militāre, numerāre, errāre;

2 дієв. monēre, respondēre, valēre, sedēre, florēere;

3 дієв. discēre, tradēre, tangēre, dividēre, constituēre, facēre, statuēre;

4 дієв. munīre, venīre, dormīre, scīre, finīre.

3. Провідмініайте в praesens indicatīvi actīvi et passīvi дієслова, утворіть від них наказовий спосіб однини та множини:

saluto, 1 вітати, поздоровляти;

iubeo, 2 наказувати;

scribo, 3 писати;

venio, 4 приходити.

vivo, 3 жити

video, 2 бачити

ausculto, 1 вислуховувати

sentio, 4 відчувати

4. Перекладіть українською мовою: valēmus, spirant, scribis, consentiunt, dividītis, clamas, vetat, credunt, taceo, vide!, sperāte!, noli clamāre!, nolīte festināre!

5. Перекладіть латинською мовою: ти говориш, вони розповідають, ми надіємось, ви бачите, я працюю, він мовчить, вони кричать, шукай!, забороняйте!, не мовчи!, не пишіть!

6. Від дієслів narrāre, discēre, tacēre, reperīre, perpendēre утворіть praesens indicatīvi actīvi 3-ї особи однини і множини.

7. Перекладіть українською мовою:

1. Latīne scribīmus. 2. Cogītant. 3. Quid legis? 4. Cur tacētis? 5. Semper bene laborāmus. 6. Dum docēmus, discīmus. 7. Cum tacent, clamant. 8. Latīne multum lego et scribo. 9. Veto. 10. Credo. 11. Ausculta et perpende! 12. Fide, sed cui vide! 13. Persta atque obdūra! 14. Vive valeque! 15. Salve! Salvēte! 16. Vale! Valēte! 17. Nolīte tacēre, si dicēre debētis! 18. Salve! 19. Contra spem spero. 20. Veto. 21. Credo. 22. Cogīto, ergo sum. 23. Culpam negant. 24. Vivēre

est cogitāre. 25. Vivēre est militāre. 26. Dicēre non est facēre. 27. Bene discē! 28. Audī, scribē, legē! 29. Es! 30. Este! 31. Erit et esto. 32. Servio. 33. Servi! 34. Agricōla agrum colit. 35. Nolīte tacēre! 36. Noli nocēre! 37. Noli errāre! 38. Nota bene (NB). 39. Divīde et impēra! 40. Ego respondeo, tu interrōgas. 41. Dicēre pro et contra. 42. Defendēre et vindicāre. 43. Tutēla testamentaria et legitīma est. 44. Vendēre et emēre. 45. Ut salūtas, ita salutabēris. 46. Patriam amāre et defendēre debēmus. 47. Qui honeste vivit, bene vivit. 48. Arbiter causam audit. 49. Charta (episūtula) non erubescit. 50. Pecunia non olet! 51. Fama volat. 52. Quod nocet, docet. 53. Victoria concordia gignitur. 54. Honestе vivīte! 55. Agricōla villam possīdet.

8. Прочитайте та перекладіть.

1. Narramus. 2. Audiunt. 3. Quid narras? 4. Cur male audis? 5. Audi! 6. Audite! 7. Quid agītis? 8. Latīne lēgitis. 9. Quid agunt? 10. Latīne legunt et scribunt. 11. Latīne multum legēre et scribere debētis. 12. Latīne multum legīte et scribite. 13. Latīne multum legītis et scribitis. 14. Saepe latīne legē et scribe! 15. Semper bene laborāmus. 16. Nolīte male laborāre! 17. Semper bene labora! 18. Cur taces? 19. Tacēre non debes. 20. Non tacēmus, sed laborāmus. 21. Non tacēmus, sed dicīmus. 22. Audi et tace! 23. Quid agis? Lectum venio. 24. Quid agunt? Spectātum veniunt. 25. Quid agit? Dormītum venit. 26. Interdiu laborāre, noctu dormīre debemus. 27. Dum docēmus, discīmus. 28. Dum spiro, spero. 29. Cum tacent, clamant. 30. Vivēre est cogitāre. 31. Festīna lente! 32. Salve! Salvēte! 33. Vale! Valēte! 34. Valēte et plaudīte! 35. Vive valēque! 36. Aut disce, aut discede!

9. Знайдіть дієслова, що стоять у пасиві; визначте їхню особу, число і час. Перекладіть речення на рідну мову:

1. Poētae nascuntur, oratores fiunt.
2. Par pari refertur.
3. Alea iacta est.

4. Plaudite, cives, plaudite, amici, finita est comoedia.
5. Maxīma debetur puero reverentia.
6. Concordia parvae res crescunt, discordia maxīmae dilabuntur.
7. Parturiunt montes, nascetur ridicūlus mus.
8. Solus cum sola non cogitabuntur orare «Pater noster».
9. Tempòra mutantur, et nos mutamur in illis.
- 10 Sine legībus nulla est civitas, nam civitas legībus continetur.
11. E fructu arbor cognoscitur.
12. Describatur in tribus popūlus Romanus, in centurias exercitus.
13. Verus amicus amore, more, ore, re cognoscitur.
14. De te fabūla narratur.
15. Non omnis moriar.
16. Os habent, et non loquuntur.
17. Carpīte florem qui, nisi carptus erit, turpiter ipse cadet.
18. Offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur.
19. Quod differtur, non aufertur.
20. Homīni homine nihil pulchrius videtur.
21. Multo plus intellegitur, quod oculis videtur, quam quod aure percipitur.
22. Nitimur invetitum semper cupimusque negata.

10. Визначте форми дієслів. Перекладіть речення на рідну мову:

De gustibus et coloribus non est disputandum. Docendo discimus. Horribile dictu. Modus vivendi. Ave Caesar, morituri te salutant! Castigare ridendo mores. Quod erat demonstrandum. Volens-nolens. Volentem ducunt fata, nolentem trahunt. Si vis amari ama! Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes. Nunc est bibendum! Vox clamantis in deserto. Consulenti caput numquam dolet. Cetèrum censeo Carthaginem esse delendum. Non progredi, est regredi. Aiunt multum legendum esse non multa. Et ridendo mores corriguntur.

P.S. = Post scriptum. Praeceptor docendo discit, discipulus errando. Si fueris Romae, Romano vivito more, si fueris alibi, vivilo sicut ibi.

11. **Перекладіть дієслівні форми:** legit, legunt, legitis, lege, nolite legere; laudas, noli laudare, laudo, laudat, laudate; servis, servitis, servire, servite, servio; tacemus, tacere, tacent, taceo, tacetis .

12. **Зробіть граматичний аналіз дієслів. Перекладіть українською мовою:** impèrant, venitis, credimus, lauda, sunt, vicis, respondemus, ducite, servio, videt, defendunt, laboramus.

13. **Доповніть речення:** 1. Cogitat, ergo (esse). 2. Bene legit, sed male (scribere). 3. Cum tacetis, (consentire). 4. Qui bene audiunt, bene (discere). 5. Audi et (scribere). 6. Latine legit et (scribere). 7. Dum spiratis, (sperare). 8. Ego (legere), vos (scribere).

14. **Визначте граматичну форму (час, спосіб, стан, особа, число) і перекладіть українською мовою запропоновані дієслова:**

Ornat, ornabas, ornabunt, ornantur, ornabar, ornabimini, sumus, ero, erant, eratis, vincunt, vincuntur.

Delemus, debebam, delebo, debebantur, punit, puniebatis, punieris, es, estis, erit, taceo, tacebam.

ЗАНЯТТЯ 4

(Pensum quartum)

ІМЕННИК (*Nomen substantivum*)

ПРИКМЕТНИК (*Nomen adiectivum*)

ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА (ПРИКМЕТНИКА)

Латинська мова за граматичною структурою належить до індоєвропейських мов синтетичного (флексивного) типу. На відміну від мов аналітичного складу, граматичні зв'язки виражаються в ній головним чином зміною форми слова – додаванням до основи суфіксів та флексій.

Іменники, прикметники і займенники в латинській мові мають граматичні категорії роду (**genus**), числа (**numĕrus**), відмінка (**casus**) і відміни (**declinatio**).

У латинській мові є:

1. Три роди (**Genĕra**):

а) **masculinum (m)** – чоловічий рід

б) **femininum (f)** – жіночий рід

в) **neutrum (n)** – середній рід.

2. Два числа (**Numĕri**):

а) **singulāris** – одиниця

б) **plurālis** – множина.

3. Систему латинської відміни утворюють шість відмінків (**Casus**):

nominativus (Nom.) – називний відмінок (хто? що?)

genetivus (Gen.) – родовий відмінок (кого? чого?)

dativus (Dat.) – давальний відмінок (кому? чому?)

accusativus (Acc.) – знахідний відмінок (кого? що?)

ablatīvus (Abl.) – аблатив або орудно-місцевий відмінок (ким? чим? на кому? на чому? де? коли? звідки?)

vocatīvus (Voc.) – кличний відмінок.

4. П'ять відмін (**Declinatio**) іменників, три відміни прикметників.

Відмінювання іменника здійснюється за допомогою його практичної основи, до якої додаються відмінкові закінчення,

Практичну основу іменника (тобто його незмінювану частину) отримуємо, якщо від форми *Gen. sing.* (родового відмінка однини) відкинемо відмінкове закінчення. Отже, необхідно завжди знати форму не тільки називного, але й родового відмінків.

Словникова форма іменника містить форму називного відмінка (Nom. sing.) повністю, закінчення родового відмінка (Gen. sing.) і скорочене позначення роду іменника: *culpa*, ае *f* провина, вина, *adversarius*, і *m* супротивник, *civis*, іс *m, f* громадянин, *casus*, ус *m* випадок, казус, *dies*, еї *m, f* день.

Відміни іменника (declinatio):

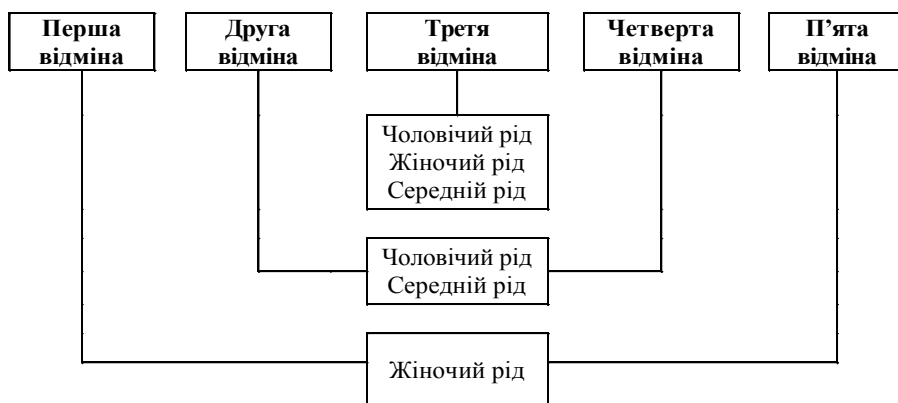
Латинські іменники поділяються на 5 відмін: *prima* (I), *secunda* (II), *tertia* (III), *quarta* (IV), *quinta* (V). Приналежність іменника до однієї з п'яти відмін визначається закінченням родового відмінка (*Gen. sing.*).

Закінчення *genetivus singularis* першої – п'ятої відмін:

Відміна	I	II	III	IV	V
Закінчення	-ae	-ī	-īs	-ūs	-ēi

Відміна	Закінчення родового відмінка	Рід	Словникова форма
I	-ae	<i>f</i>	aqua, <i>ae f</i> вода, persōna, <i>ae f</i> особа
II	-i	<i>m, n</i>	magister, <i>tri m</i> учитель, verbum, <i>i n</i> слово
III	-is	<i>m, f, n</i>	lex, legis <i>f</i> закон, homo, <i>īnis m</i> людина, iudex, <i>īcis m</i> суддя
IV	-us	<i>m, n</i>	casus, <i>ūs m</i> випадок, senātus, <i>ūs m</i> сенат
V	-ei	<i>f</i>	rēs, rei <i>f</i> справа, майно, dies, diei <i>f</i> день

Графічно відміни залежно від роду можна зобразити так:

Прикметники поділяються на три відміни. Вони мають ті самі закінчення в родовому відмінку однини, що й іменники відповідної відміни.

Перша відміна

До I відміни належать **іменники жіночого роду**, які в *Nom. sing.* мають закінчення **-a**, в *Gen. sing.* **-ae**: iustitia, *ae f* юстиція, pecunia, *ae f* гроші, майно, querēla, *ae f* скарга, terra, *ae f* земля, victoria, *ae f* перемога, via, *ae f* дорога, sententia, *ae f* вислів, вирок, рішення суду.

Іменники:

silva, *ae, f* – ліс

aqua, *ae, f* – вода

via, ае, f – дорога	forma, ае, f – форма
gutta, ае, f – крапля	cellūla, ае, f – клітина
charta, ае, f – папір, карта	esca, ае, f – їжа
farīna, ае, f – борошно	natūra, ае, f – природа
pecunia, ае, f – гроші	magistra, ае, f – вчителька

Прикметники:

magna (f) – велика	parva (f) – мала
clara (f) – славна	recta (f) – пряма
alta (f) – висока	conīca (f) – конічна

Присвійні займенники:

mea (f) – моя	nostra (f) – наша
tua (f) – твоя	vestra (f) – ваша
sua (f) – своя	

Порядкові числівники:

prima (f) – перша	tertia (f) – третя
secunda (f) – друга	quarta (f) – четверта.

Примітка До першої відміни, як винятки, належать деякі іменники чоловічого роду, що є назвами чоловічих професій, імен, народів, рік:

agricōla, ае, m – землероб, Catilīna, ае, m – Катіліна
collēga, ае, m – друг, колега, Belga, ае, m – бельгієць
nauta, ае, m – моряк, Persa, ае, m – перс
athlēta, ае, m – атлет, Scytha, ае, m – скит (скіф)
poēta, ае, m – поет, Narumna, ае, m – ріка Гарумна
Iugurtha, ае, m – Югурта, Sequāna, ае, m – ріка Сена
Numa, ае, m – Нума

Зразок відмінювання іменника *persōna*, ае f – особа:

Singularis			Pluralis	
Nom.	-a	persōna	-ae	persōn-ae
Gen.	-ae	persōn-ae	-arum	persōn-arum
Dat.	-ae	persōn-ae	-is	persōn-is
Acc.	-am	persōn-am	-as	persōn-as
Abl.	-a	persōn-a	-is	persōn-is
Voc.	-a	persōn-a	-ae	persōn-ae

За зразками іменників, які закінчуються на **-a**, відмінюються також прикметники, числівники і займенники, які ставляться після іменників, і узгоджуються з ними у роді, числі й відмінку.

Прикметники: *grata* (f) бажана, вдячна; *magna* (f) велика; *clara* (f) славна.

Присвійні займенники: *mea* (f) моя; *tua* (f) твоя; *sua* (f) своя, *nostra* (f) наша.

Порядкові числівники: *prima* (f) перша, *secunda* (f) друга, *tertia* (f) третя, *quarta* (f) четверта.

Словосполучення: *persōna grata* – бажана особа, дипломат, *victoria iusta* – справедлива перемога, *causa prima* – перша справа, *culpa mea* – моя провина, *sua via* – своя дорога.

Зразок відмінювання словосполучення *persōna grata* – бажана особа, дипломат:

Singularis		Pluralis
Nom.	persōna grata	persōnae gratae
Gen.	persōnae gratae	personārum gratarum
Dat.	persōnae gratae	persōnis gratis
Acc.	persōnam gratam	persōnas gratas
Abl.	persōna grata	persōnis gratis
Voc.	persōna grata	persōnae gratae

Словотворення іменників I відміни

Словотвірний формант (суфікс+закінчення)	Грам. рід	Значення	Приклади
-ia	f	властивість, прикмета	superbia – гордість
	f	якість	scientia – знання constantia – незмінність, постійність
-ia	f	властивість, прикмета	laetitia – радість iustitia - справедливість
-ur-	f	дія або її результат	structūra – структура mensūra – вимір, величина
-in-	f	мистецтво або заняття	medicīna – медицина, медичний засіб
-ul- -ola -cula -ella	f	зменшувальні іменники (deminutiva)	mensula – столик filiola – донечка particula – частинка capella – кізенька
-ista	m	діюча особа	grammatista – вчитель граматики, грамоти

Прийменник (Praepositio)

Прийменники у латинській мові вживаються з двома відмінками: **accusatīvus** і **ablatīvus**.

З ablatīvus вживаються: a, ab, abs - **від**; de - **згідно, із, про**; e, ex - **із, від**; cum - **з**; sine - **без**; pro - **замість**; prae - **перед**. ab initiō – **спочатку**;

З accusatīvus вживаються: ad – **до**; ante – **перед**; inter – **між**; post – **після**; contra – **проти**; trans – **через**; extra – **поза, крім**. ad acta – **до діла**; ad iudicium – **до суду**; ad notam – **до відома**; coram populo – **перед народом**; pro et contra – **за і проти**; ex mandato – **за дорученням**.

Прийменники **in** - *в, на*, **sub** - *під* вживаються з *accusatīvus* для позначення місця, і відповідають на питання куди?, і з *ablatīvus*, якщо відповідають на питання де?

Два іменники – **causa** та **gratia**, які виступають у ролі прийменників, вимагають родового відмінка іменника: **exempli gratia (e. g.)** - наприклад; **amicitiae gratia** – заради дружби; **honoris causa** – заради пошани.

1. Найуживаніші прийменники з акузативом: *ad* – до, біля, для; *ante* – перед, до; *apud* – в, біля, при; *contra* – проти, напроти; *extra* – ззовні, поза, за; *infra* – нижче, під, після; *intra* – всередині, протягом; *inter* – між; *ob* – перед, внаслідок; *praeter* – мимо, крім; *per* – через, крізь; *post* – після, позаду; *trans* – через, за, по той бік; *supra* – вище, над.

2. Найуживаніші прийменники з аблативом: *a (ab)* – від; *de* – з, про, по; *pro* – попереду, перед, за, замість; *sine* – без; *cum* – з; *e (ex)* – із, з; *prae* – перед, через.

3. Прийменники з акузативом і аблативом: *in* – в, на, до; *sub* – під; *super* – над чим, на чому, на що.

На питання *де?* керують аблативом, на питання *куди?* – акузативом.

Два прийменники *causa, gratia* – заради, для, із-за керують генетивом і вживаються постпозитивно.

ВПРАВИ

1. Провідмінійте словосполучення:

- а) *terra incognita (f)* – невідома земля;
- б) *tabula rasa (f)* – чиста дошка;
- в) *persona grata (f)* – бажана особа;
- г) *nostra victoria magna (f)* – наша велика перемога.

2. Визначте відмінкову форму і число іменників та перекладіть їх українською мовою: *pro forma, sine cura, ubi terra, in luna, vitae causa, amicarum gratia, per experientias, extra figuram, de terris, contra naturam, apud magistras.*

3. Визначте, з яким відмінком вживаються прийменники: ad, sub, trans, ob, de, ante, super, post, apud, in, causa.

4. Перекладіть латинською мовою: в лісах, на батьківщині, на островах, в дорозі, із планет, через знання.

5. Поясніть латинське походження та значення слів: варіант, терарій, територія, студент, продукція, культура, план, тоталітарний, ілюстрація, грація, потенціал, музей, орнамент, нігілізм.

6. Доберіть з української (англійської, німецької, французької та іспанської) мов слова, що утворилися за допомогою латинської флексії -tūra, -sūra. Доповніть ними ряд:

укр.: структура, література,

анг.: structure, literature,

фр.: structure, litterature,

7. Перекладіть українською мовою: a foro, de elephantis, inter domīnos, sine loco, in hortum, apud popūlos.

8. Виділіть словотвірні форманти та визначте їх значення: militāris, iustitia, medicīna, paternus, passīvus, magistrātus, qualitas, constantia, structūra, grammata, bibliothecaris, laboratorum, vocabūlum, populāris.

9. Визначте, від яких латинських слів походять подані нижче українські слова та поясніть значення словотвірних формантів: консенсус, цензор, оратор, медицина, структура, фігура, юстиція, активний, пасивний, концепція, потенціальний, популярний, вакуум.

10. Розкрийте дужки, поставте іменники в правильній формі, перекладіть речення: 1. Italia est magna paeninsŭla (Eurōpa, ae, f). 2. Stellae (nauta, ae, m) viam monstrant. 3. In oris Siciliae (colonia, ae, f) Graeciae sunt. 4. Non semper (luna, ae, f) vidēmus. 5. Aethna est non procul ab (ora, ae, f) Siciliae. 6. Magistrae legere et scribere (discipŭla, ae, f) docent.

11. Визначте відмінкову форму і число іменників. Перекладіть українською мовою: natūram, in lunā, amicārum, sine curā, in silvis, sub terram, persōnis, epistūlas, in scholam, poētae, victoriam, deae, statuas.

Зразок: *terram – terra, ae, f; declinatio prima; Accusativus singularis; землю.*

12. Напишіть слова, що походять в українській (англійській, німецькій, французькій) мові від латинських слів: aqua, ae, f (вода); terra, ae, f (земля); patria, ae, f (батьківщина); herba, ae, f (трава); tabūla, ae, f (дошка); littēra, ae, f (буква); lingua, ae, f (мова); vita, ae, f (життя); planta, ae, f (рослина).

ЗАНЯТТЯ 5

(*Pensum quintum*)

ДРУГА ВІДМІНА (*Declinatio secunda*)

До другої відміни належать іменники (прикметники, присвійні займенники, порядкові числівники) чоловічого і середнього роду, які в родовому відмінку однини закінчуються на **-i**. У називному відмінку однини чоловічий рід закінчується на **-us**, **-er** і один іменник на **-ir** (*vir*, *i*, *m* – чоловік, муж, воїн), а середній рід – на **-um**. Наприклад:

Іменники

discipulus, *i*, *m* – учень
oeconomus, *i*, *m* – економіст
mathematicus, *i*, *m* – математик
hortus, *i*, *m* – сад
vesper, *eri*, *m* – вечір
sequester, *tri*, *m* – посередник
puer, *eri*, *m* – хлопець
liber, *bri*, *m* – книжка

ager, *agri*, *m* – поле
magister, *tri*, *m* – вчитель
acidum, *i*, *n* – кислота
bellum, *i*, *n* – війна
debitum, *i*, *n* – зобов'язання, борг
creditum, *i*, *n* – позика, борг
oppidum, *i*, *n* – укріплене місто.

Прикметники

albus, *a*, *um* – білий, *a*, *e*
longus, *a*, *um* – довгий, *a*, *e*
altus, *a*, *um* – високий, *a*, *e*
asper, *era*, *erum* – важкий, *a*, *e*
liber, *era*, *erum* – вільний, *a*, *e*
niger, *gra*, *grum* – чорний, *a*, *e*.

Присвійні займенники

meus, *a*, *um* – мій, *a*, *e*
tuus, *a*, *um* – твій, *a*, *e*
suus, *a*, *um* – свій, *a*, *e*
noster, *tra*, *trum* – наш, *a*, *e*
vester, *tra*, *trum* – ваш, *a*, *e*.

Числівники

primus, *a*, *um* – перший, *a*, *e*
secundus, *a*, *um* – другий, *a*, *e*
tertius, *a*, *um* – третій, *a*, *e*.

Примітка

До другої відміни належать деякі іменники жіночого роду на **-us** у називному відмінку однини:

а) назви країн, островів, міст, дерев:

Aegyptus, i, f – Єгипет; Cyprus, i, f – Кіпр; Rhodus, i, f – Родос; Corinthus, i, f – Коринт (Корінф); malus, i, f – яблуня; cerāsus, i, f – вишня.

б) загальні іменники: alvus, i, f – живіт; colus, i, f – прядка; vannus, i, f – віялка; atōmus, i, f – атом; bolus, i, f – глина; humus, i, f – земля, ґрунт; crystallus, i, f – кристал; methōdus, i, f – метод; periōdus, i, f – період; diamētros, tri, f – діаметр.

До другої відміни належать деякі іменники середнього роду із закінченням **-us** у називному відмінку однини: virus, i, n – отрута; pelāgus, i, n – море; vulgus, i, n – натовп, юрба.

Відмінкові закінчення другої відміни:

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	-us, -er, -ir (m), -um (n)	-i (m), -a (n)
Gen.	-i (m,n)	-ōrum (m, n)
Dat.	-o (m,n)	-is (m,n)
Acc.	-um (m,n)	-os (m), -a (n)
Abl.	-ō (m, n)	-is (m,n)
Voc.	-e (m), -er (m), -um (n)	-i (m), -a (n)

Зразки відмінювання словосполучень другої відміни:

а) liber novus (m) – нова книжка;

б) debītum pecuniarium (n) – грошовий борг

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	liber nov-us	libr-i nov-i
Gen.	libr-i nov-i	libr-ōrum nov-ōrum
Dat.	libr-o nov-o	libr-is nov-is
Acc.	libr-um nov-um	libr-os nov-os
Abl.	libr-ō nov-ō	libr-is nov-is
Voc.	liber nov-e	libr-i nov-i

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	debīt-um pecuniari-um	debīt-a pecuniari-a
Gen.	debīt-i pecuniari -i	debit-ōrum pecuniari-ōrum
Dat.	debīt-o pecuniari-o	debīt-is pecuniari-is
Acc.	debīt-um pecuniari-um	debīt-a pecuniari-a
Abl.	debīt-ō pecuniari-ō	debīt-is pecuniari-is
Voc.	debīt-um pecuniari-um	debīt-a pecuniari-a

Особливості іменників (прикметників) другої відміни

1. У словах чоловічого роду на -us у кличному відмінку однини закінчення -e. Порівняйте: друже, народе, брате.

2. Іменники (прикметники), які у називному відмінку однини закінчуються на -er, зберігають -e у всіх відмінках або тільки в називному і в кличному відмінках однини.

3. Власні імена на -ius, -eius, -aius у кличному відмінку однини мають закінчення -i, -ei, -ai: Valerius – Valeri, Pompeius – Pompei, Gaius – Gai. Загальний іменник filius, ii, m – син у кличному відмінку має форму fili.

4. Деякі іменники в родовому відмінку множини зберігають стару форму на -um замість -ōrum.

Вони означають:

а) вагу і міру:

iugerum, i, n – югер, $\approx 2519 \text{ м}^2$, Gen. plur. – iugerum

modius, i, m – модій, $\approx 8,754$ літри, Gen. plur. – modium

nummus, i, m – монета, Gen. plur. – nummum

sestertius, ii, m – сестерцій, срібна монета до 217 р. до н.е., Gen. plur. – sestertium;

б) назви посад і визначення службового становища:

decemvir, i, m – децемвір, Gen. plur. – decemvīrum

faber, bri, m – майстер, Gen. plur. – fabrum.

5. Іменник *deus, i, m* – бог у кличному відмінку однини має форму *deus*; у називному і кличному відмінках множини – *dei* або *di*; у давальному й орудному відмінках множини – *deis* або *dis*; у родовому відмінку множини часто вживається форма *deum* замість *deorum*.

Правило середнього роду. У середньому роді в називному, знахідному і кличному відмінках однакові закінчення, як у називному. У множині в цих відмінках закінчення *-a*. Порівняйте: озера, міста, вікна.

Словотворення другої відміни

Більшість іменників другої відміни утворюються від двох основ:

1) іменникових; 2) дієслівних.

Іменникові основи

Від іменникових основ за допомогою форманта (формант – сполучення суфікса із закінченням):

а) **-arius** утворюються іменники чоловічого роду, що означають професію або заняття:

antīqua, ōrum, n – старовина – *antiquarius, ii, m* – антиквар, знавець старовинних речей;

secrētum, i, n – таємниця, секрет – *secretarius, ii, m* – секретар, учасник таємних нарад;

б) за допомогою формантів **-ŭlus, -ōlus, -cŭlus, -ellus** утворюються іменники із зменшувальним значенням:

mus, muris, m – миша – *muscŭlus, i, m* – м'яз;

filius, ii, m – син – *filiŏlus, i, m* – синок;

flos, floris, m – квітка – *flocŭlus, i, m* – квіточка;

liber, bri, m – книжка – *libellus, i, m* – книжечка;

в) за допомогою форманта **-arium** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають сховище або місце дії:

tabella, ae, f – дощечка, запис – tabularium, ii, n – архів;

aes, aeris, n – мідь, гроші – aearium, ii, n – скарбниця;

г) за допомогою форманта **-bŭlum** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають знаряддя, іноді місце:

vox, vocis, f – голос, звук – vocabŭlum, i, n – слівце, назва, словник.

Дієслівні основи

Від основи інфекта:

а) за допомогою форманта **-mentum** утворюються іменники середнього роду, що означають знаряддя або результат дії:

instruere – будувати – instrumentum, i, n – знаряддя;

arguere – доказувати – argumentum, i, n – доказ;

б) за допомогою форманта **-ium** утворюються іменники середнього роду, що означають дію або стан:

studere – займатися – studium, ii, n – заняття;

consulere – радити, обговорювати – consilium, ii, n – нарада, консиліум.

Від основи супіна за допомогою форманта **-(t)orium, -(s)orium** утворюються іменники другої відміни середнього роду, що означають місце дії:

labore, avi, atum, are – працювати – laboratorium, ii, n – лабораторія;

audio, iui, itum, ire – слухати – auditorium, ii, n – аудиторія (аудиторія).

Словотворення іменників і прикметників II відміни

Словотвірний формант	Грам. рід	Значення	Приклади
-ulus -olus -culus -ellus	<i>m m</i> <i>m m</i>	зменшувальні слова	regūlus – царьок filiōlus – синочок floscūlus – квіточка libellus – книжечка
-arius	<i>m</i>	професійно діюча особа	bibliothecarius – бібліотекар
-ium	<i>n</i>	дія або стан	studium – вивчення odium – ненависть
-mentum	<i>n</i>	засіб або знаряддя	ornamentum – прикраса
-torium	<i>n</i>	місце дії	laboratorium – лабораторія
-bullum	<i>n</i>	знаряддя, іноді місце	vocabūllum – назва, найменування
-c(u)lum -crum -trum	<i>n</i> <i>n n</i>	знаряддя, іноді місце	vehicūlum – візок sepucrum – гріб arātrum – плуг
-arium	<i>n</i>	сховище або місце дії	granarium – хлібний амбар
-etum	<i>n</i>		quercētum – дубовий гай
-eus	матеріал		ligneus – дерев'яний ferreus – залізний
-osus -lentus	багатий на щось		gloriōsus – багатий на славу, славний opulentus – багатий
-tivus -sivus	властивість		actīvus – діяльний passīvus – пасивний
-atus -itus -utus	багатий на щось, має ознаку		barbātus – бородатий cornūtus – рогатий
-ius -nus -inus -anus	приналежність походження, властивість або приналежність		patrius – батьківський paternus – батьківський marīnus – морський montānus – гірський
idus -ellus -ulus	тривала прикмета зменшувальність або здрібнілість		frigidus – холодний misellus – бідненький, слабенький parvulus – маленький
-icus -icius -arius	властивість або приналежність		civicus – громадянський tribunicus – трибунський agrarius – земельний, аграрний

-estus -ustus	властивість	honestus – почесний iustus – справедливий
-uus	ознака	vacuus – порожній continuus – безперервний
-cundus	постійна властивість	iucundus – приємний iracundus – гнівний
-bundus	підсилення	vagabundus – мандрівний venerabundus – сповнений поваги
-ax (gen.- acis)	здібність, нахил	rapax – поривчастий, стрімкий audax – зухвалий
-ilis -bīlis	можливість, здібність	facilis – легкий utilis – корисний credibilis – імовірний laudabilis – гідний похвали
-īlls -ālis -elis -āris	властивість, приналежність	fragilis – ламкий hostilis – ворожий regalis – королівський finalis – кінцевий crudelis – жорстокий militaris – військовий popularis – народний
-ensis -iensis ester	характеристика за місцем знаходження	forensis – ринковий Atheniensis – афінський campester – польовий
-eus	матеріал	ligneus – дерев'яний ferreus – залізний
-osus -lentus	багатий на щось	gloriosus – багатий на славу, славний opulentus – багатий
-tivus -sivus	властивість	activus – діяльний passivus – пасивний
-atus -itus -utus	багатий на щось, має ознаку	barbatus – бородатий cornutus – рогатий
-ius -nus -inus -anus	приналежність походження, властивість або приналежність	patrius – батьківський paternus – батьківський marinus – морський montanus – гірський
idus -ellus -ulus	тривала прикмета зменшуваність або здрібнілість	frigidus – холодний misellus – бідненький, слабенький parvulus – маленький
-icus -icius -arius	властивість або приналежність	civicus – громадянський tribunicus – трибунський agrarius – земельний, аграрний

-eus	матеріал	ligneus – дерев'яний ferreus – залізний
-osus -lentus	багатий на щось	gloriōsus – багатий на славу, славний opulentus – багатий
-tivus -sivus	властивість	actīvus – діяльний passīvus – пасивний
-atus -itus -utus	багатий на щось, має ознаку	barbātus – бородатий cornūtus – рогатий
-ius -nus -inus -anus	приналежність походження, властивість або приналежність	patrius – батьківський paternus – батьківський marīnus – морський montānus – гірський
idus -ellus -ulus	тривала прикмета зменшувальність або здрібнілість	frigidus – холодний misellus – бідненький, слабенький parvulus – маленький
-icus -icius -arius	властивість або приналежність	civicus – громадянський tribunicus – трибунський agrarius – земельний, аграрний
-estus -ustus	властивість	honestus – почесний iustus – справедливий
-uus	ознака	vacuus – порожній continuus – безперервний
-cundus	постійна властивість	iucundus – приємний iracundus – гнівний
-bundus	підсилення	vagabundus – мандрівний venerabundus – сповнений поваги
-ax (gen.- acis)	здібність, нахил	rapax – поривчастий, стрімкий audax – зухвалий
-ilis -bilis	можливість, здібність	facilis – легкий utilis – корисний credibilis – імовірний laudabilis – гідний похвали
-ills -ālis -elis -āris	властивість, приналежність	fragilis – ламкий hostilis – ворожий regālis – королівський finālis – кінцевий crudēlis – жорстокий militāris – військовий populāris – народний
-ensis -iensis ester	характеристика за місцем знаходження	forensis – ринковий Atheniensis – афінський campester – польовий

ЗАЙМЕННИКИ (PRONOMINA)

В латинській мові є такі групи займенників:

Особові (Pronomina personalia)

Присвійні (Pronomina possessiva)

Зворотній (Pronomen reflexivum – sui (себе))

Вказівні (Pronomina demonstrativa)

Відносні (Pronomina relativa)

Питальні (Pronomina interrogativa)

Означальні (Pronomina determinativa)

Неозначені займенники (Pronomina indefinita):

Заперечні (Pronomina negativa)

Особові займенники (Pronomina personalia):

В латинській мові є чотири особові займенники : *ego* – я, *tu* – ти, *nos* – ми, *vos* – ви.

Особових займенників третьої особи не існує, їх функції виконують вказівні.

Прийменник *cum* пишеться разом з особовими займенниками і ставиться після них: *tecum* (зі мною), *tecum* (з тобою), *nobiscum* (з нами).

Особові займенники у функції підмета звичайно не вживаються:

Dum spiro spero – поки дихаю, сподіваюсь.

ego – я; tu – ти; nos – ми; vos – ви

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	ego, tu	nos, vos
Gen.	mei, tui	nostri (nostrum), vestri (vestrum)
Dat.	mihi, tibi	nobis, vobis
Acc.	me, te	nos, vos
Abl.	me, te	nobis, vobis
Voc.	ego, tu	nos, vos

Nota bene! Запам'ятайте!
mecum – зі мною; tecum – з тобою;
nobiscum – з нами; vobiscum – з вами.

Присвійні займенники (Pronomina possessiva):

meus, mea, meum - мій, моя, моє
tuus, tua, tuum - твій, твоя, твоє
suus, sua, suum - свій, своя, своє
noster, tra, trum - наш, наша, наше
vester, tra, trum - ваш, ваша, ваше

Зворотний займенник (Pronomen reflexivum – sui (себе))

Займенник **suius** вживається тільки по відношенню до третьої особи:

defendo oppidum meum – я захищаю своє місто
defendis oppidum tuum – ти захищаєш своє місто
defendit oppidum suum – він захищає своє місто
defendimus oppidum nostrum – ми захищаємо своє місто
defenditis oppidum vestrum – ви захищаєте своє місто

Вказівні займенники (Pronomina demonstrativa)

До вказівних займенників належать:

- а) **ille, illa, illud – той, та, те** (вказує на найвіддаленіший предмет);
- б) **iste, ista, istud – цей, ця, це; той, та, те** (вказує на предмет поблизу особи);
- в) **is, ea, id – цей, ця, це; той, та, те; він, вона, воно;**
- г) **hic, haec, hoc – цей, ця, це** (вказує на предмет, який найближчий до того, хто говорить).

Вказівні займенники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни (чоловічий і середній рід за другою відміною, жіночий – за першою) з двома особливостями:

- а) у родовому відмінку однини вони мають закінчення **-īus** (m, f, n);
 б) у давальному відмінку однини закінчення **-i** (m, f, n).

Зразок відмінювання займенника *hic* (m), *haec* (f), *hoc* (n) – цей, ця, це

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	<i>hic</i> (m), <i>haec</i> (f), <i>hoc</i> (n)	<i>hi</i> (m), <i>hae</i> (f), <i>haec</i> (n)
Gen.	<i>huius</i> (m,f, n)	<i>horum</i> (m, n), <i>harum</i> (f)
Dat.	<i>huic</i> (m, f, n)	<i>his</i> (m, f, n)
Acc.	<i>hunc</i> (m), <i>hanc</i> (f), <i>hoc</i> (n)	<i>hos</i> (m), <i>has</i> (f), <i>haec</i> (n)
Abl.	<i>hoc</i> (m, n), <i>hac</i> (f)	<i>his</i> (m, f, n)
Voc.	<i>hic</i> , <i>haec</i> , <i>hoc</i>	<i>hi</i> (m), <i>hae</i> (f), <i>haec</i> (n)

Відносні займенники (*Pronomina relatīva*)

До відносних займенників належать: *qui* (m), *quae* (f), *quod* (n) – який, яка, яке; *чий*, *чия*, *чис*; *котрий*, *котра*, *котре*. Відмінювання відносних займенників *qui* (m), *quae* (f), *quod* (n):

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	<i>qui</i> (m), <i>quae</i> (f), <i>quod</i> (n)	<i>qu-i</i> (m), <i>qu-ae</i> (f), <i>qu-ae</i> (n)
Gen.	<i>qu-īus</i> (m, f, n)	<i>qu-ōrum</i> (m, n), <i>qu-ārum</i> (f)
Dat.	<i>qu-ī</i> (m, f, n)	<i>qu-ībus</i> (m, f, n)
Acc.	<i>qu-em</i> (m), <i>qu-am</i> (f), <i>quod</i> (n)	<i>qu-os</i> (m), <i>qu-as</i> (f), <i>qu-ae</i> (n)
Abl.	<i>qu-ō</i> (m, n), <i>qu-ā</i> (f)	<i>qu-ībus</i> (m, f, n)

Неозначені займенники (Pronomīna indefinīta):
quidam (m), quaedam (f), quoddam (n) – якийсь, якась, якась

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	quidam (m), quaedam (f), quoddam (n)	quidam (m), quaedam (f), quaedam (n)
Gen.	cuiusdam (m, f, n)	quorundam (m, n), quarundam (f)
Dat.	cuīdam (m, f, n)	quibusdam (m, f, n)
Acc.	quendam (m), quandam (f), quoddam(n)	quosdam (m), quasdam(f), quaedam(n)
Abl.	quōdam (m, n), quādam (f)	quibusdam (m, f, n)
Voc.	quidam (m), quaedam (f), quoddam (n)	quidam (m), quaedam (f), quaedam (n)

Заперечні займенники (Pronomīna negatīva):
nemo – ніхто; nihil – ніщо

Casus	Singulāris	
Nom.	nemo	nihil
Gen.	nullius (nemīnis)	nullius rei (nihīli)
Dat.	nemīni (nulli)	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil (nil, nihīlum)
Abl.	nullo (nemīne)	nullā rē (nihīlo)
Voc.	nemo	nihil

ВПРАВИ

1. Провідмініяйте словосполучення:

- а) circūlus vitiōsus (m) – блудне коло;
- б) noster collēga doctus (m) – наш вчений колега;
- в) tuum praemium magnum (n) – твоя велика нагорода;
- г) vestrum desiderium pium (n) – ваше добре побажання.

2. Виділіть слотовірні форманти та визначте їх значення:

militāris, iustitia, medicīna, paternus, passīvus, magistrātus, qualītas, constantia, structūra, grammatista, bibliothecaris, laboratorium, vocabŭlum, populāris.

3. Визначте, від яких латинських слів походять подані нижче українські слова та поясніть значення слотовірних формантів: консе-

нсу, цензор, оратор, медицина, структура, фігура, юстиція, активний, пасивний, концепція, потенціальний, популярний, вакуум.

4. Узгодьте прикметники з іменниками в роді, числі й відмінку:
lex (durus, a, um) – суворий закон, ius (strictus, a, um) – суворе право; accusatio (falsus, a, um) – фальшиве обвинувачення; persona (liber, era, erum) – вільна особа; mater (almus, a, um) – благодатна матір (назва університету); domus (Romanus, a, um) – римський дім.

5. Провідмінійте прикметники: absolūtus, a, um завершений, досконалий; absens, entis відсутній; miser, misēra, misērum нащасний; felix *m, f, n* (felīcis) щасливий; bonus, bona, bonum добрий; malus, mala, malum поганий.

6. Перекладіть українською мовою: 1. Lingua celēris est, mens celerior. 2. Iniuria atrox. Iniuria atrocissīma. 3. Poena gravissīma. Poena gravis. 4. Exilio multari gravis poena est, gravior est poena carcēre inclūdi, sed capitis condemnatio poena gravissīma est. 5. Melior tutiorque est certa pax, quam sperāta victoria. 6. Culpam negant. 7. In dubio melior est causa possidentis. 8. Lex posterior derōgat priōri. 9. Signa Olympiāca: citius, altius, fortius. 10. Vanitas vanitātis. 11. Dies diem docet. 20. Ubi lex, ibi poena. 12. Ubi ius, ibi remedium. 13. Lex semper est certa. 14. Metus est malus magister. 15. Lex retro non agit. 16. Fortuna caeca est.

7. Узгодьте іменники з прикметниками та присвійними займенниками:

1. Cura (tuus, a, um). 2. Schola (noster, tra, trum). 3. Amicus (vester, tra, trum). 4. Liber (meus, a, um). 5. Poeta (antiquus, a, um). 6. Scutum (novus, a, um). 7. Agricola (liber, era, erum). 8. Puer (miser, era, erum). 9. Stella (magnus, a, um). 10. Oppidum (parvus, a, um). 11. Collega (tuus, a, um). 12. Lupus (avidus, a, um). 13. Discipulus (alius, a, um). 14. Bellum (longus, a, um).

8. Визначте граматичні категорії іменників, перекладіть українською мовою: Romanōrum, templa, amīcis, castrum, puerōrum, dei, in oppīdō, ex libris, patrōno, popūle, verbis, domīnum, magistro, virō, mali.

Зразок: *oppīdo – oppidum, i, n; declinatio secunda; Datīvus singulāris; місту.*

9. Поставте слова в дужках у відповідних відмінках, перекладіть речення: 1. Oppīda (Romānus, i, m) firmos et altos muros habent. 2. In (templum, i, n) Vestae ignicūlus aeternus flagrat. 3. Fortūna dea super (ocūlus, i, m) fasciam habet, unde proverbium: “Fortūna caeca est”. 4. Inter bella et pericūla non est locus (otium, ii, n). 5. In Graecia (monumentum, i, n) poētārum antiquōrum sunt.

10. Побудуйте речення з поданих слів, перекладіть українською мовою: 1. Italia – deus – in – templum – esse. 2. Monstrāre – mythus – popūlus – vita – antīquus. 3. Narrāre – fabūla – Hesiōdus – deus – de. 4. Epistūla – amīcus – scribēre – Valerius. 5. Describēre – Homerus – Troiānus – bellum.

11. Напишіть, які слова в сучасних мовах походять від латинських іменників: annus, i, m – рік; consilium, ii, n – рішення, порада; locus, i, m – місце; numērus, i, m – число; nummus, i, m – монета; officium, ii, n – обов’язок; popūlus, i, m – народ; patrōnus, i, m – покровитель; anīmus, i, m – душа; ager, agri, m – поле, земля; initium, ii, n – початок; faber, bri, m – ремісник; ventus, i, m – вітер; **від латинських прикметників:** falsus, a, um (підроблений); magnus, a, um (великий); varius, a, um (різний); albus, a, um (білий); altus, a, um (високий); antīquus, a, um (стародавній); futūrus, a, um (майбутній); necessarius, a, um (необхідний); liber, a, um (вільний).

12. Перекладіть займенники. Визначте їхній відмінок і число: quosdam, nullūs, his, tibi, nos, mei, me, quendam, nemīnem, huic, haec, quas, idem, eis, quos, sibi, nobis, horum, nulli.

13. Перекладіть займенники, визначте їх відмінок і число: me, mei, neminem, huic, haec, idem, sibi, nobis, horum, nulli, quosdam, nullius, his, tibi, horum, nos.

14. Перекладіть українською мовою:

1. Historia est disciplīna antiqua. 2. Scientia linguārum antiquārum necessaria est. 3. In Europā vidēmus reliquias castrōrum et oppidōrum Romanōrum antiquōrum. 4. Si multos amīcos habes, magnas divitias habes. 5. Fabūlae et mythi antīqui vitam domesticam, urbānam et rusticam populōrum antiquōrum monstrant. 6. Fortūna dea super oculos fasciam habet, unde proverbium: “Fortūna caeca est”. 7. Divitiae magnae viris stultis nocent. 8. Tempa deōrum apud Romānos antīquos magnīfica sunt. 9. Fabūlae de Romūlō et Remō, bellō Troiānō, de claris oppīdis Italiae notae sunt. 10. Fortūna, ut medīcus ignārus, multos caecat. 11. Servi Romāni vitam misēram agunt. 12. Dum fortūna tibi ridet, multos amīcos habes. 13. De vobis et de vestris libēris cogitāte. 14. Vita aliōrum est nobis magistra. 15. Tua verba cara mihi sunt. 16. Apud Romānos est proverbium: “Hodie mihi, cras tibi”. 17. Non credīmus tibi. 18. Quis nostrum numquam errat? 19. Natūra nobis multa dona dat. 20. Vita tua periculōrum plena est. 21. Vobis de Romā narro. 22. Crede mihi, semper tibi credo. 23. Scientia nobis lucet, ut stella in caelō. 24. Aliēna vitia bene vidēmus, nostra – male. Unde proverbium: “Aliena vitia in oculis habēmus, a tergo nostra sunt”.

ЗАНЯТТЯ 6

(*Lectio sexta*)

ТРЕТЯ ВІДМІНА (*Declinatio tertia*)

ІМЕННИКИ ТА ПРИКМЕТНИКИ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ

Третя відміна – найбільша і найпоширеніша серед усіх відмін латинської мови. У ній представлені іменники та прикметники трьох родів: чоловічого, жіночого та середнього з різними основами та різними закінченнями в *nominativus singularis*, а в родовому відмінку однини спільне закінчення *-is*. Історично в третій відміні об'єдналися два типи основ: на приголосний звук *i* та на голосний *-i*. Слова першої групи утворюють третю приголосну відміну, слова другої групи – третю голосну відміну. До окремої групи (третьої мішаної відміни) входять слова з основою на *-i*, що зазнали впливу приголосної відміни.

Оскільки основа іменників третьої відміни здебільшого не збігається із називним відмінком однини, то слід запам'ятовувати дві форми – *nominativus* і *genetivus singularis*. За формою *genetivus singularis* можна визначити практичну основу іменника, відкинувши закінчення *-is*:

Nom. sing	Gen. sing	основа
homo	homīnis	homīn-
radix	radīcis	radīc-
regio	regiōnis	regiōn-
tempus	tempōris	tempōr-

У словнику іменники третьої відміни записуються за загальним правилом, тобто у *nominativus* і *genetivus singularis*, але у *genetivus singularis* звичайно вказується не тільки закінчення *-is*, а й останній склад основи: *functio*, *ōnis*, *f* – функція; *latus*, *ēris*, *n* – сторона тощо. Якщо основа у *nominativus* і *genetivus singularis* однакова, то в словнику вказується тільки закінчення родового відмінка *-is*: *vallis*, *is*, *f* – долина; *nubes*, *is*, *f* – хмара.

Таблиця відмінкових закінчень третьої відміни:

Число	Singularis			Pluralis		
	pið			pið		
Casus	m	f	n	m	f	n
Nom.	-s (-x) або нульове	-s (-x) або нульове	нульове	-es	-es	-a, -ia
Gen.	-is	-is	-is	-um -ium	-um -ium	-um -ium
Dat.	-i	-i	-i	-ibus	-ibus	-ibus
Acc	-em	-em	=Nom.	-es	-es	-a, -ia
Abl.	-e, -i	-e, -i	-e, -i	-ibus	-ibus	-ibus
Voc.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.

Третя відміна умовно поділяється на три групи: приголосну, голосну і мішану.

Приголосна група

До приголосної групи належать нерівноскладові іменники трьох граматичних родів, основа яких закінчується на один приголосний: auctor, ðris, m – творець; aetas, ātis, f – вік; genus, ěris, n – рід, вид.

Зразок відмінювання іменників приголосної групи:

homo, ĩnis, m – людина; lex, legis, f – закон; corpus, ðris, n – тіло:

Casus	Singularis	Pluralis
Nom.	homo, lex, corpus	homĭn-es, leg-es, corpðr-a
Gen.	homĭn-is, leg-is, corpðr-is	homĭn-um, leg-um, corpðr-um
Dat.	homĭn-i, leg-i, corpðr-i	homĭn-ibus, leg-ibus, corpor-ibus
Acc.	homĭn-em, leg-em, corpus	homĭn-es, leg-es, corpðr-a
Abl.	homĭn-e, leg-e, corpðr-e	homĭn-ibus, leg-ibus, corpor-ibus
Voc.	homo, lex, corpus	homĭn-es, leg-es, corpðr-a

Голосна група

До голосної групи належать іменники середнього роду, що в називному відмінку однини закінчуються на **-e, -al, -ar**. Наприклад: mare, maris, n – море; ańmal, ālis, n – тварина; exemplar, āris, n – зразок, приклад.

Зразок відмінювання іменників голосної групи:

Числа	Singularis			Pluralis		
	n	n	n	n	n	n
Nom.	mare	ańmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia
Gen.	mar-is	animāl-is	exemplār-is	mar-ium	animal-ium	exemplar-ium
Dat.	mar-i	animāl-i	exemplār-i	mar-ibus	animal-ibus	exemplar-ibus
Acc.	mare	ańmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia
Abl.	mar-i	animāl-i	exemplār-i	mar-ibus	animal-ibus	exemplar-ibus
Voc.	mare	ańmal	exemplar	mar-ia	animal-ia	exemplar-ia

До голосної групи належить невелика кількість рівноскладових іменників жіночого роду, які у називному відмінку однини закінчуються на **-is**:

turris, is, f – вежа, башта	puppis, is, f – корма
secūris, is, f – сокира	febris, is, f – гарячка
sitis, is, f – спрага	tussis, is, f – кашель.

2. За зразком голосної групи відмінюються також рівноскладові назви міст і річок на **-is**: Neapōlis, is, f – Неаполь; Tibēris, is, m – Тібр (усі назви річок – чоловічого роду).

3. За зразком голосної групи відмінюються рівноскладові іменники жіночого роду грецького походження на **-sis**: basis, is, f – основа; dosis, is, f – доза; prognōsis, is, f – прогноз; analysis, is, f – аналіз та ін.

Знахідний відмінок однини цих іменників закінчується на **-im**.

**Зразок відмінювання іменників:
secūris, is, f; Neapōlis, is, f; analysis, is, f**

Casus	Singulāris			Plurālis	
Nom	secūr-is	Neapōl-is	analys-is	secūr-es	analys-es
Gen.	secūr-is	Neapōl-is	analys-is	secur-ium	analys-ium
Dat.	secūr-i	Neapōl-i	analys-i	secur-ībus	analys-ībus
Acc.	secūr-im	Neapōl-im	analys-im	secūr-es	analys-es
Abl.	secūr-i	Neapōl-i	analys-i	secur-ībus	analys-ībus
Voc.	secūr-is	Neapōl-is	analys-is	secūr-es	analys-es

До голосної групи належить іменник *vis, f* – *сила, могутність* із основою в однині на *vi-*, де *-ī* – довге. У цьому іменникові відсутні форми родового і давального відмінків однини. Форми множини утворені від називного відмінка однини, що вважається основою, причому *-s* переходить в *-r* за законом ротацізму (*vires* переходить у *vires*).

Відмінювання іменника *vis*:

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom	<i>vis</i>	<i>vires</i>
Gen.	–	<i>virium</i>
Dat.	–	<i>virībus</i>
Acc.	<i>vim</i>	<i>vires</i>
Abl.	<i>vi</i>	<i>virībus</i>
Voc.	<i>vis</i>	<i>vires</i>

Мішана група

До мішаної групи належать:

а) рівноскладові іменники, які в називному відмінку однини закінчуються на **-es, -is**.

sedes, is, f – житло

clades, is, f – поразка

navis, is, f – корабель

testis, is, m, f – свідок;

б) нерівноскладові іменники, які перед закінченням родового відмінка однини **-is** мають дві приголосні букви:

urbs, urbis, f – місто

ars, artis, f – мистецтво, ремесло

fons, fontis, m – джерело

os, ossis, n – кістка.

Зразок відмінювання іменників:

civis, is, m, f – громадянин (ка); nubes, is, f – хмара; pars, partis, f – частина; os, ossis, n – кістка

Caus	Singularis			
Nom.	civ-is	nub-es	pars	os
Gen.	civ-is	nub-is	part-is	oss-is
Dat.	civ-i	nub-i	part-i	oss-i
Acc.	civ-em	nub-em	part-em	os
Abl.	civ-e	nub-e	part-e	oss-e
Voc.	civ-is	nub-es	pars	os

Caus	Pluralis			
Nom.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Gen.	civ-ium	nub-ium	part-ium	oss-ium
Dat.	civ-ibus	nub-ibus	part-ibus	oss-ibus
Acc.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a
Abl.	civ-ibus	nub-ibus	part-ibus	oss-ibus
Voc.	civ-es	nub-es	part-es	oss-a

Мішана група відрізняється від приголосної тільки формою родового відмінка множини на **-ium**.

Примітка

За зразком відмінювання приголосної групи, як виняток, відмінюються:

а) іменники: pater, tris, m – батько; mater, tris, f – мати; frater, tris, m – брат; iuvēnis, is, m, f – юнак, дівчина; canis, is, m, f – собака та інші;

б) прикметники: dives, itis – багатий, а, е; pauper, ēris – бідний, а, е; vetus, ēris – старий, а, е; princeps, ipis – перший, а, е; particeps, ipis – причетний, а, е та інші.

Ознаки роду іменників третьої відміни

Оскільки **Nom. sing.** третьої відміни відзначається різноманітністю закінчень, визначити рід іменника важко. Часто рід визначається за значенням: *uxor, ōris, f* – дружина, *virgo, īnis, f* – дівчина, *pater, tris, m* – батько.

Назви країн, островів, дерев – жіночого роду, незалежно від закінчень.

Закінчення *nominativus i genetivus singularis* у третій відміні Чоловічий рід – *genus masculinum*:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-o	-ōnis	sermo	sermōnis
	-īnis	homo	homīnis
-or	-ōris	victor	victōris
-os	-ōris	mos	moris
-er	-ēris	carcer	carcēris
-es	-tis	miles	milītis
	-dis	pes	pedis
-ex	-īcis	apex	apīcis

Жіночий рід – *genus femininum*:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-as	-ātis	civitas	civitātis
-us	-ūtis	virtus	virtūtis
	-ūdis	pecus	pecūdis
-is рівноскладові	-is	navis	navis
-es рівноскладові	-is	nubes	nubis
-s з попередньою приголосною	-tis	ars	artis
-x	-cis	arx	arcis
	-gis	lex	legis
-do	-īnis	fortitūdo	fortitudīnis
-go	-īnis	imāgo	imagīnis
-io	-ōnis	oratio	oratiōnis

Середній рід – genus neutrum:

Nom. sing.	Gen. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.
-ma	-ātis	poēma	poēmātis
-al	-ālis	vectīgal	vectīgālis
-ar	-āris	exemplar	exemplāris
-c	-tis	lac	lactis
-e	-is	ovīle	ovīlis
-en	-īnis	carmen	carmīnis
-ur	-ūris -ōris	fulgur robur	fulgūris robōris
-us	-ōris -ēris	tempus onus	tempōris onēris
-t	-ītis	caput	capītis

Найважливіші винятки з правил щодо роду іменників третьої відміни

1. Іменники чоловічого роду закінчуються на **-o, -or, -os, -er, -es** (нерівноскладові), **-ex**.

Винятки

Feminīna	Neutra
arbor, arbōris, f – дерево	aequor, aequōris, n – море cor, cordis, n – серце marmor, marmōris, n – мармур
dos, dotis, f – посаг	os, ossis, n – кістка os, oris, n – уста
linter, lintris, f – човен	ver, veris, n – весна
gaster, gastris, f – живіт	īter, itinēris, n – дорога tuber, tubēris, n – горбок cadāver, cadavēris, n – труп papāver, papavēris, n – мак pip̄er, pip̄ēris, n – перець
merces, mercēdis, f – плата seges, segētis, f – посів quiēs, quiētis, f – спокій	

2. Іменники жіночого роду закінчуються на **-as, -us** (Gen. **-ūtis, -ūdis**), **-is** (рівноскладові), **-es** (рівноскладові), **-s** (з попереднім приголосним), **-x, -do, -go, -io**.

Винятки

Masculīna	Neutra
ordo, ordīnis, m – порядок pugio, pugiōnis, m – кинджал elephas, elephantis, m – слон as, assis, m – ас (монета) calix, calīcis, m – кубок cortex, cortīcis, m – кора grex, gregis, m – стадо amnis, amnis, m – річка crinis, crinis, m – волос collis, collis, m – пагорб fascis, fascis, m – пучок, в'язка finis, finis, m – кінець, межа mensis, mensis, m – місяць ignis, ignis, m – вогонь orbis, orbis, m – круг panis, panis, m – хліб piscis, piscis, m – риба cinis, cinēris, m – попіл lapis, lapīdis, m – камінь pulvis, pulvērīs, m – порошок, пил sanguis, sanguīnis, m – кров dens, dentis, m – зуб fons, fontis, m – джерело mons, montis, m – гора pons, pontis, m – міст	pondo, n (невідмінюване) – тягар fas, n (невідмінюване) – моральне право; те, що годиться nefas, n (невідмінюване) – те, що не годиться, беззаконність vas, vasis, n – посудина

3. Іменники середнього роду закінчуються на -ma, -l (-al), -ar, -s, -e, -en, -ur, -us, -t.

Винятки

Masculīna	Feminīna
sal, salis, m – сіль sol, solis, m – сонце vultur, vultūris, m – шуліка lepus, lepōris, m – заєць mus, muris, m – миша	tellus, tellūris, f – земля

Є ще низка інших винятків щодо роду іменників. У третій відміні є деякі іменники, які у множині набувають іншого значення, ніж в однині: aedes, aedis, f – храм, aedes, aedium, f – дім, будинок, finis, finis, m – межа,

кордон, *fines, finium*, m – область, територія, *pars, partis*, f – частина, *partes, partium*, f – роль актора, партія та ін.

Словотворення третьої відміни

Більшість іменників третьої відміни утворюється від дієслівних основ (інфекта і супіна). Найпродуктивніші типи утворення віддієслівних іменників:

1. Від основи супіна за допомогою суфікса **-tor, -sor** утворюються іменники чоловічого роду, що означають особу, яка діє:

condūco, duxi, ductum, ěre – супроводжувати – *conductor, ōris*, m – кондуктор;

collīgo, legi, lectum, ěre – збирати – *collector, ōris*, m – збирач, з'єднувач;

comprīmo, pressi, pressum, ěre – збирати – *compressor, ōris*, m – стискач.

Цей тип латинського словотворення засвоївся в українській (англійській, німецькій, французькій, іспанській) мовах: новатор, раціоналізатор, індикатор, респіратор, конденсатор, телевізор та ін.

2. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-or** утворюються іменники чоловічого роду із значенням стану чи діяльності:

odōro, āvi, ātum, āre – пахнути – *odor, ōris*, m – запах;

caleo, ui, –, ěre – бути теплим – *calor, ōris*, m – теплота.

3. Від основи супіна за допомогою суфікса **-tio, -sio** утворюються іменники жіночого роду із значенням назви дії чи стану:

ago, egi, actum, ěre – робити, діяти – *actio, ōnis*, f – діяльність, рух;

concipio, cepi, ceptum, ěre – сприймати – *conceptio, ōnis*, f – сприйняття;

praecēdo, cessi, cessum, ěre – йти попереду – praecessio, ōnis, f – передування, прецесія.

Іменники цього типу засвоєні новими мовами. У західноєвропейські мови слова ввійшли у формі основи: латинський називний відмінок однини – demonstratio – показ – родовий однини – demonstratiōnis – основа demonstration – порів. нім. die Demonstration, англ. – the demonstration, фр. – la démonstration. В українській мові латинським іменникам такого типу відповідають іменники жіночого роду на *-ція*: інфляція, еволюція.

4. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-(i)tāt** утворюються абстрактні іменники жіночого роду із значенням якості:

liber, ěra, ěrum – вільний, а, е – libertas, ātis, f – свобода;

verus, a, um – істинний, а, е – veritas, ātis, f – істина.

5. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-(i)tūdo** утворюються іменники жіночого роду із значенням властивості чи якості:

amplus, a, um – обширний, а, е – amplitūdo, ĩnis, f – величина;

longus, a, um – довгий, а, е – longitūdo, ĩnis, f – довжина.

6. Від основи прикметника за допомогою суфікса **-tas** утворюються іменники жіночого роду, що означають якість:

universus, a, um – загальний, а, е – universitas, ātis, f – цілісність, сукупність;

humānus, a, um – людяний, а, е – humanitas, ātis, f – гуманізм, людяність.

7. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-men** утворюються іменники середнього роду із значенням засобу або наслідку дії:

nomīno, āvi, ātum, āre – називати – nomen, ĩnis, n – назва, ім'я;

medīco, āvi, ātum, āre – виготовляти, лікувати – medicāmen, ĩnis, n – засіб лікування, ліки.

8. Від основи іменника за допомогою форманта **-ālis**, **е** утворюються прикметники третьої відміни із значенням властивості, належності до чогось:

natūra, ae, f – природа – naturālis, e – природний, a, e;

locus, i, m – місце – locālis, e – місцевий, a, e;

natio, ōnis, f – нація, народ – nationālis, e – національний, a, e.

9. Від основи іменника за допомогою форманта **-āris**, **е** утворюються прикметники третьої відміни із значенням ознаки, якості, належності:

militia, ae, f – військова служба – militāris, e – військовий, a, e;

populus, i, m – народ – populāris, e – народний, a, e.

10. Від дієслівних основ інфекта за допомогою форманта **-īlis**, **е** утворюються прикметники із значенням стану:

frango, fregi, fractum, ěre – ламати, кришити – fragīlis, e – ламкий, a, e, крихкий, a, e;

utor, uti, usus sum – користуватися – utīlis, e – корисний, a, e.

11. Від основи інфекта за допомогою суфікса **-bīlis**, **е** утворюються прикметники зі значенням якості, можливості:

sto, steti, ātum, āre – стояти – stabīlis, e – постійний, a, e.

Словотворення іменників III відміни

Словотвірний формант	Грам. рід	Значення	Приклади
-or, gen. (oris)	<i>m</i>	діяльність або стан	orātor (oris) – оратор error (ōris) – помилка
-io (ionis)	<i>f</i>	результат дії	obsidio (ōnis) – оточення oblivio (ōnis) – забуття
-tor (toris) -sor (soris) -trix (trix)	<i>m f</i>	діюча особа	arātor (ōris) – оратор victor (ōris) – переможець defensor (ōris) – захисник censor (ōris) – цензор victrix (īcis) – переможниця
-t-io -s-io	<i>f</i>	назва дії	laudatio (ōnis) – похвала defensio (ōnis) – оборона
-tas (tatis)	<i>f</i>		Pietas (ātis) – благочестя, справедливість qualitas (tātis) – якість
-tus (tutis)	<i>f</i>	властивість (якість) або стан	virtus (tutis) – хоробрість senectus (ūtis) – старість
-tudo (tudinis) -men (minis)	<i>f</i> <i>n</i>	засіб або носій дії	magnitūdo (inis) – величина valetūdo (inis) – здоров'я volūmen (inis) – згорток

ПРИКМЕТНИКИ ТРЕТЬОЇ ВІДМІНИ

Прикметники третьої відміни поділяються на три групи. До першої групи належать прикметники з основою на **-ri-** з трьома родовими закінченнями: **-er** (m), **-is** (f), **-e** (n): celēber, bris, bre – знаменитий, а, е; acer, acris, acere – гострий, а, е.

До другої групи належать прикметники з двома родовими закінченнями: **-is** (m,f), **-e** (n): brevis, e – короткий, а, е; levis, e – легкий, а, е.

До третьої групи входять прикметники з основою на **-nt-** або **-c-** з одним родовим закінченням, спільним для трьох родів. Відмінюються як прикметники третьої відміни з основою на **-ī**: ingens, ingentis – величезний, а, е; felix, īcis – щасливий, а, е.

Зразок відмінювання прикметників третьої відміни:

а) з трьома родовими закінченнями: **acer** (m), **acris** (f), **acre** (n)

Числа	Singularis			Pluralis	
	m	f	n	m, f	n
Рід					
Відмінки					
Nom.	acer	acr-is	acr-e	acr-es	acr-ia
Gen.	acr-is	acr-is	acr-is	acr-ium	acr-ium
Dat.	acr-i	acr-i	acr-i	acr-ibus	acr-ibus
Acc.	acr-em	acr-em	acr-e	acr-es	acr-ia
Abl.	acr-i	acr-i	acr-i	acr-ibus	acr-ibus
Voc.	acer	acr-is	acr-e	acr-es	acr-ia

б) з двома закінченнями: **brevis** (m, f), **breve** (n)

Числа	Singularis		Pluralis	
	m, f	n	m, f	n
Рід				
Відмінки				
Nom.	brev-is	brev-e	brev-es	brev-ia
Gen.	brev-is	brev-is	brev-ium	brev-ium
Dat.	brev-i	brev-i	brev-ibus	brev-ibus
Acc.	brev-em	brev-e	brev-es	brev-ia
Abl.	brev-i	brev-i	brev-ibus	brev-ibus
Voc.	brev-is	brev-e	brev-es	brev-ia

в) з одним родовим закінченням: **ingens** (m, f, n), **ingentis** (Gen. Sing.)

Числа	Singularis		Pluralis	
	futurum primum	futurum primum	futurum primum	futurum primum
Рід				
Відмінки				
Nom.	ingens	ingens	ingent-es	ingent-ia
Gen.	ingent-is	ingent-is	ingent-ium	ingent-ium
Dat.	ingent-i	ingent-i	ingent-ibus	ingent-ibus
Acc.	ingent-em	ingens	ingent-es	ingent-ia
Abl.	ingent-i	ingent-i	ingent-ibus	ingent-ibus
Voc.	ingens	ingens	ingent-es	ingent-ia

Із прикметників третьої відміни найпродуктивнішими для європейських мов є прикметники з двома родовими закінченнями на **-ālis**, **-īlis**, **-bīlis**, **-āgis**. Наприклад:

criminālis, e – кримінальний, а, е	morālis, e – моральний, а, е
fatālis, e – фатальний, а, е	naturālis, e – натуральний, а, е
formālis, e – формальний, а, е	nominālis, e – номінальний, а, е
fundamentālis, e – фундаментальний, а, е	originālis, e – оригінальний, а, е
generālis, e – генеральний, а, е	personālis, e – персональний, а, е
geniālis, e – геніальний, а, е	rationālis, e – раціональний, а, е
intellectuālis, e – інтелектуальний, а, е	mobīlis, e – рухомий, а, е
legālis, e – легальний, а, е	stabīlis, e – постійний, а, е
liberālis, e – ліберальний, а, е	populāris, e – народний, а, е
locālis, e – локальний, а, е	disciplināris, e – дисциплінарний, а, е
manuālis, e – мануальний, а, е	regulāris, e – регулярний, а, е
memoriālis, e – меморіальний, а, е	civīlis, e – цивільний, а, е

ВПРАВИ

1. Перекладіть, визначте відмінкові форми і групу іменників третьої відміни: carminibus, in arce, per carmina, sine delectatione, famium, ex aere, trans montem, mentem, temporum, apud aves, in pace, orbi, fluminibus, panem, per os, regiones, consuetudinis, in maria.

2. Знайдіть форму називного відмінка однини іменників третьої відміни за формою родового відмінка однини:

а) чоловічого і жіночого роду: aëris, amoenitatis, arçis, artis, auris, avis, civis, civitatis, consuetudinis, famis, furis, hiemis, leonis, moris, nivis, pacis, rationis, scriptoris;

б) середнього роду: animalis, capitis, carminis, corporis, fluminis, generis, litoris, maris, nominis.

3. Утворіть форму називного відмінка множини: tempus, oris, n; civis, is, m, f; repetitio, onis, f; regio, onis, f; homo, inis, m; mare, is, n; litus, oris, n.

4. Визначте, від яких латинських слів утворилися українські деривати: альтернатива, апеляція, авіація, брев'ярій, кантата, цивілізація, конти-

нент, генерація, гонорар, ментальність, монтаж, монумент, номінація, нуль, популярний, рація, репетиція, регіон, санаторій, урбанізація, утилізація.

5. Доберіть з української, англійської мов слова, що утворилися за допомогою латинських суфіксів -tor, -sor, -or, -tio, -sio. Доповніть ними ряд:

укр: лектор, ...

англ: lecturer, ...

6. Провідмінійте словосполучення: labor gravis (m) – важка праця; salus commūnis (f) – спільне благо; ars generālis (f) – основне мистецтво; sidus caeleste (n) – небесне сузір'я; vectīgal grande (n) – великий прибуток; fons salūber (m) – цілюще джерело.

ЗАНЯТТЯ 7

(Lectio septima)

ІМЕННИК. ЧЕТВЕРТА І П'ЯТА ВІДМІНИ

(Nomen substantivum. Declinatio quarta et quinta)

ІМЕННИКИ ЧЕТВЕРТОЇ ВІДМІНИ (DECLINATIO QUARTA)

До четвертої відміни належать іменники чоловічого і середнього роду з основою на **-ū**. У називному відмінку однини іменники чоловічого роду закінчуються на **-us**, середнього роду на **-u**. Практичною ознакою відміни є закінчення родового відмінка однини **-us** (m, n).

Наприклад:

casus, us, m – випадок, відмінок	genu, us, n – коліно, рід
usus, us, m – вживання, досвід	cornu, us, n – ріг, фланг
contractus, us, m – контракт	veru, us, n – дротик.

Винятки:

До четвертої відміни належать деякі іменники жіночого роду на **-us**, як наприклад:

acus, us, f – голка anus, us, f – стара жінка

manus, us, f – рука porticus, us, f – колонада, портик

nurus, us, f – невістка socrus, us, f – свекруха

quercus, us, f – дуб pinus, us, f – сосна

tribus, us, f – триба, район Idus, uum, f – Іди (13 або 15 число міся-

ця)

domus, us, f – дім

Зразок відмінювання іменників четвертої відміни:

fructus, us, m – плід, фрукт; cornu, us, n – ріг

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	fruct -us, corn -u	fruct -us, corn -ua
Gen.	fruct -us, corn -us	fruct -uum, corn-uum
Dat.	fruct -ui, corn -u	fruct -ībus, corn -ībus
Acc.	fruct -um, corn -u	fruct -us, corn-ua
Abl.	fruct -u, corn -u	fruct -ībus, corn -ībus
Voc.	fruct -us, corn -u	fruct -us, corn-ua

Відмінювання іменника **domus, us, f**:

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	dom -us	dom -us
Gen.	dom -us	dom -uum (dom -ōrum)
Dat.	dom -ui	dom -ībus
Acc.	dom -um	dom -os
Abl.	dom -o	dom -ībus
Voc.	dom -us	dom -us

Деякі форми іменника **domus** вживаються у значенні прислівників місця: **domum** – додому; **domo** – з дому; **domi** – вдома.

У давальному і орудному відмінках множини закінчення **-ūbus** мають такі іменники:

artus, us, m – член, сугав

tribus, us, f – триба, район

lacus, us, m – озеро

quercus, us, f – дуб

specus, us, m – печера

Іменники **quercus, us, f** – дуб і **specus, us, m** – печера в давальному й орудному відмінках множини можуть мати паралельні форми **-ībus** та **-ūbus**.

Nota bene! Запам'ятайте! Закінчення **-us** у називному відмінку однини широко вживається у латинській мові. Це закінчення мають іменники чоловічого роду другої відміни, іменники жіночого і середнього роду третьої відміни, а також іменники чоловічого роду четвертої відміни. Тому при відмінюванні іменників слід звертати увагу на закінчення родового відмінка однини.

Четверта відміна іменників – продуктивна для української мови. Українські слова, які закінчуються на *-кт*, *-(u)t*, *-с*, – запозичені з латинської мови. Наприклад: акт, факт, конспект, перспект, аудит, культ, апарат, контракт, курс, прогрес, регрес, конгрес, тракт, формат, об’єкт, суб’єкт, проект, інтелект, магістрат, препарат, прес, реквізит, манускрипт, атрибут та інші.

ІМЕННИКИ П’ЯТОЇ ВІДМИНИ (DECLINATIO QUINTA)

До п’ятої відмини належать іменники жіночого роду з основою на *-ē*. У називному відмінку однини іменники п’ятої відмини закінчуються на *-es*.

Практичною ознакою п’ятої відмини є закінчення *-ēi* (*-ēi*) у родовому відмінку однини.

Наприклад:

series, ēi, f – низка, серія

species, ēi, f – явище, вид, ідея

planities, ēi, f – рівнина, долина

fides, ei, f – віра

spes, spei, f – надія

res, rei, f – справа, річ.

Винятки.

До п’ятої відмини належать два іменники чоловічого роду:

1. **dies, diēi, m, f** – день (*dies, ēi, f* у значенні термін, строк – жіночого роду), наприклад: *dies certa* (певний день), *dies constitūta* (встановлений день), але *dies festus* (святковий день);

2. **meridies, ēi, m** – полудень, південь.

Іменники *res* і *dies* мають однину і множину. Всі інші іменники або зовсім не відмінюються у множині, або мають лише називний і знахідний відмінки.

Зразок відмінювання іменників п'ятої відміни: res, rei, f; dies, ēi, m, f

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	r -es, di-es	r -es, di-es
Gen.	r -ei, di-ēi	r -erum, di-ērum
Dat.	r -ei, di-ēi	r -ebus, di-ēbus
Acc.	r-em, di-em	r -es, di-es
Abl.	r -ē, di-ē	r -ebus, di-ēbus
Voc.	r -es, di-es	r-es, di-es

У родовому та давальному відмінках однини «е» між двома голосними зберігає свою довготу: diēi, але fidēi.

Словосполучення з іменником res, rei, f – справа, річ:

res publīca – суспільна справа, республіка, держава

res secundae (plur.) – сприятливі обставини, щастя

res adversae (plur.) – несприятливі обставини, нещастя

res gestae (plur.) – здійснені обставини, подвиг

res novae (plur.) – нові обставини, державний переворот

res bonae (plur.) – цінні речі, цінності

res summae (plur.) – найважливіші справи, верховна влада

res frumentaria – продукти

res rustīca – сільське господарство

res divīnae (plur.) – релігія

res familiāris – майно

scriptor rerum gestārum – історик

de rerum natūra – про природу речей.

Словосполучення з іменником dies, ēi, m, f – день:

dies ater – чорний день

dies natālis – день народження

diem vidēre – народитися

in dies – з дня на день

cum die – з приходом дня

dies tranquillus – погода

ad certam diem – у встановлений термін.

Деякі іменники п'ятої відміни мали дублети в першій і третій відмінах:

canities, ēi, f – canitia, ae, f – сивина

materies, ēi, f – materia, ae, f – матерія, речовина

luxuries, ēi, f – luxuria, ae, f – розкіш

plebes, ei, f – plebs, plebis, f – плебс, простий народ.

Словотворення четвертої та п'ятої відмін

Більшість іменників четвертої відміни, зокрема тих, що означають стан, дію, відчуття, утворюються від основи супіна за допомогою формантів **-tus, -sus, -xus**:

audio, īvi, ītum, īre – слухати – audītus, us, m – слух

sto, steti, statum, āre – стояти – status, us, m – стан, положення

sentio, sensi, sensum, īre – відчувати – sensus, us, m – відчуття

plecto, plexi, plexum, ěre – плести – plexus, us, m – сплетіння.

Більшість іменників п'ятої відміни утворюються за допомогою формантів **-ies, -ities** і вказують на якість:

durus, a, um – твердий, a, e – durities, ēi, f – твердість

amārus, a, um – гіркий, a, e – amarities, ēi, f – гіркота

planus, a, um – рівний, a, e – planities, ēi, f – площина, рівнина

pauper, ěris – бідний, a, e – pauperies, ēi, f – бідність.

Словотворення іменників IV–V відмін

Словотвірний формант	Грам. рід	Значення	Приклади
-tus (tus) -sus (sus)	<i>m m</i>	назва дії (nomen actiōnis)	reditus (us) – повернення audītus (us) – слух cursus (us) – біг visus (us) – зір
-atus (atus)	<i>m</i>	посада	magistrātus (us) – державна посада, урядовець
-ies (ei) ities (ei)	<i>ff</i>	якість	pauperies (ei) – бідність amarities (ei) – гіркість durities (ei) – твердість

Таблиця відмінкових закінчень п'яти відмін іменників

SINGULĀRIS												
Від-мі-на	I		II		III					IV		V
Рід	f	m	n	приголосна m, f, n		голосна n, (f)		мішана m, f, n		m	n	f
Nom.	a	us, er, ir	u m	різні (m, f)	різні (n)	e, al, ar (n)	is (f)	is, es, x, s (m, f)	s (n)	us	u	es
Gen.	ae	i	i	is	is	is	is	is	is	us	us	ei
Dat.	ae	o	o	i	i	i	i	i	i	ui (u)	ui (u)	ei
Acc.	a m	u m	u m	em	n = Nom.	e, al, ar	im	em	n = Nom	um	u	em
Abl.	ā	ō	ō	ē	ē	ī	ī	ē	ē	ū	ū	ē
Voc.	a	e, er	u m	Nom .	Nom.	= Nom	= Nom	= Nom	= Nom	=No m	= Nom	= Nom

PLURĀLIS												
Відміна	I	II		III						IV		V
Рід	f	m	n	приголосна m, f, n		голосна n, (f)		мішана m, f, n		m	n	f
Nom.	ae	i	a	es (m,f)	a (n)	ia (n)	es (f)	es (m,f)	a (n)	us	ua	es
Gen.	ārum	ōrum	ōrum	um	um	ium	ium	ium	ium	uum	uum	ērum
Dat.	is	is	is	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ēbus
Acc.	as	os	a	es	a	ia	es	es	a	us	ua	es
Abl.	is	is	is	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ībus	ēbus
Voc.	ae	i	a	es	a	ia	es	es	a	us	ua	es

ВПРАВИ

1. **Провідмініайте словосполучення:** haec urbs illustris (f) – це знамените місто; is cursus celer (m) – той швидкий біг; ea series generālis (f) – той основний ряд; hoc gelu acre (n) – цей сильний холод.

2. **Узгодьте відмінкові форми іменників з прикметниками:**

fructībus (amārus, a, um), casu (felix, īcis), auditui (acer, acris, acre), manu (firmus, a, um), sensuum (omnis, e), rebus (incertus, a, um), diem (festus, a, um), res (publicus, a, um).

3. **Утворіть іменники четвертої відміни від дієслів:**

audio, īvi, ītum, īre – слухати

video, vidi, visum, ēre – бачити

consentio, sensi, sensum, īre – погоджуватись

cado, cecīdi, casūrus, ěre – падати

colo, colui, cultum, ěre – шанувати

rideo, risi, risum, ēre – сміятися

progredior, grēdi, gressus sum – йти вперед

5. **Від яких латинських слів походять українські деривати:** еквівалент, такт, курс, казуальний, дирекція, фабрика, інфантильний, лінія, меморіал, модуль, модус, мораль, мутація, аббревіатура, фортеця, мізерний, плю-

ралізм, античний, мінімум, максимальний, оптиміст, песиміст, позитивний, персона, магнат, латифундія, плюс, мінус, утилітарний, юриспруденція, бенефіс, екстремізм, інтерполяція, натуральний, сума, пріоритет.

6. Визначте відмінок і число іменників, а також їхню відміну; перекладіть речення на рідну мову

1. Historia est magistra vitae. 2. In cauda venenum. 3. Est modus in rebus. 4. Ignorantia non est argumentum. 5. Dura lex, sed lex. 6. Margaritas ante porcos. 7. Per aspēra ad astra. 8. Amicus Plato, sed magis amica veritas. 9. O tempōra, o mores. 10 Nulla dies sine linea. 11. In vino veritas (In vino feritas). 12. Periculum in mora. 13. Homo nomini lupus est. 14. Panem et circenses! (Homo homīni deus est). 15. Repetitio est mater studiorum. 16. Verba et voces. 17. Qualis rex, talis grex. 18. Veritas magis amicitiae. 19. Mars non Musis amicus. 20. Lacaena filio: «Aut cum scuto», inquit «aut in scuto». 21. Modicus cibi medicus sibi. 22. Medicina soror philosophiae. 23. Imago animi vultus est. 24. Contra vim mortis non est medicamen in hortis. 25. Otia post negotia. 26. Argumentum ad crumēnam.

7. Узгодьте займенники з іменниками: domus, us f (meus, a, um) – мій дім; solum, i n (totus, a, um) – вся земля; hereditas, ātis f (vester, stra, strum) – ваш спадок; munus, ěris n (hic, haec, hoc) – цей борг.

8. Провідмініайте словосполучення: ille poēta clarus, is magister iustus, illud pericūlum magnum, eādem famīna pulchra, haec urbs illustris.

9. Перекладіть на українську мову:

1. Culpa est tua. 2. Tutēla testamentaria et legītīma est. 3. Consuetūdo est altēra natūra. 4. Omne initium difficīle est. 5. Furiōsus absentis loco est. 6. Consūles Romāni quotannis creabantur. 7. Quid esset difficīle? – Se ipsum noscēre. 8. Vox clamantis in deserto. 9. Mos erat Spartānis brevīter respondēre. 10. Sera nunquam est ad bonos mores via. 11. Errant, qui affirmant: «Ibi patria, ubi bene». 12. Res omnium commūnes sunt: aqua fluens, aer, sacra, arae, viae

publicae, theātra, moenia, sepulcra, carcēres, castella. 13. Nullum patris delictum innocenti filio poena est. 14. Quod princīpi placuit, legis habet vigōrem. 15. Res nullīus cedit primo occupanti. 16. Ubi lex, ibi poena.

МОДУЛЬ 2. МОРФОЛОГІЯ ТА ОСНОВИ СИНТАКСИСУ

ЗАНЯТТЯ 8

(*Lectio octāva*)

СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

(*Gradus comparatiōnis adiectivōrum*)

Вищий ступінь порівняння прикметників (*Gradus comparatīvus*)

Якісні прикметники утворюють три ступені порівняння:

1. звичайний ступінь – *gradus positīvus*;
2. вищий ступінь – *gradus comparatīvus*;
3. найвищий ступінь – *gradus superlatīvus*.

Вищий ступінь утворюється додаванням до основи прикметника у звичайному ступені суфікса -ior (m, f), -ius (n).

Positīvus		Comparatīvus	
Nom.	Основа	m, f	n
latus, a, um – широкий	lat-	lat-ior	lat-ius
tener, ěra, ěrum – ніжний	tener-	tener-ior	tener-ius
acer, cris, cre – гострий	acr-	acr-ior	acr-ius
brevi, e – короткий	brev-	brev-ior	brev-ius
felix, ĩcis – щасливий	felic-	felic-ior	felic-ius

Прикметники у вищому ступені відмінюються за третьою відміною іменників приголосної групи.

Зразок відмінювання прикметників у вищому ступені:

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	latior	latior	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a
Gen.	latiōr-is	latiōr-is	latiōr-is	latiōr-um	latiōr-um	latiōr-um
Dat.	latiōr-i	latiōr-i	latiōr-i	latior-ībus	latior-ībus	latior-ībus
Acc.	latiōr-em	latiōr-em	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a
Abl.	latiōr-e	latiōr-e	latiōr-e	latior-ībus	latior-ībus	latior-ībus
Voc.	latior	latior	latius	latiōr-es	latiōr-es	latiōr-a

Найвищий ступінь порівняння прикметників (Gradus superlativus)

Найвищий ступінь утворюється додаванням до основи прикметника у звичайному ступені суфікса **-issim-** та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Positivus		Superlativus		
Nom.	Основа	m	f	n
latus, a, um	lat-	lat-issim-us	lat-issim-a	lat-issim-um
brevis, e	brev-	brev-issim-us	brev-issim-a	brev-issim-um
felix, icis	felic-	felic-issim-us	felic-issim-a	felic-issim-um

Прикметники у найвищому ступені відмінюються як прикметники першої і другої відмін.

Особливості утворення найвищого ступеня порівняння прикметників

А. Прикметники, які в чоловічому роді закінчуються на **-er**, утворюють найвищий ступінь додаванням до форми чоловічого роду в називному відмінку однини суфікса **-rim-** та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Positivus		Superlativus		
Nom.	Чоловічий рід на -er	m	f	n
tener, ěra, ěrum	tener	tener-rim-us	tener-rim-a	tener-rim-um
acer, cris, cre	acer	acer-rim-us	acer-rim-a	acer-rim-um

Б. Шість прикметників третьої відміни, які у називному відмінку однини закінчуються на **-ilis**, утворюють найвищий ступінь за допомогою су-

фікса -līm-, який додається до основи звичайного ступеня, та родових закінчень -us, -a, -um.

Positīvus	Comparatīvus		Superlatīvus
	m, f	n	
facīlis, e – легкий	facil-ior	facil-ius	facil-līm-us, -a, -um
difficīlis, e – важкий	difficil-ior	difficil-ius	difficil-līm-us, -a, -um
simīlis, e – подібний	simil-ior	simil-ius	simil-līm-us, -a, -um
dissimīlis, e – неподібний	dissimil-ior	dissimil-ius	dissimil-līm-us, -a, -um
gracīlis, e – стрункий	gracil-ior	gracil-ius	gracil-līm-us, -a, -um
humīlis, e – низький	humil-ior	humil-ius	humil-līm-us, -a, -um

Решта прикметників на **-īlis** утворюють найвищий ступінь за загальним правилом:

mirabīlis, e – дивовижний, a, e – mirabilior (m, f), -ius (n) – дивовижніший, a, e – mirabilissīmus, a, um – найдивовижніший, a, e.

Неправильні ступені порівняння прикметників

1. Суплетивні ступені порівняння

П'ять прикметників утворюють ступені порівняння від різних основ (суплетивно):

Positīvus	Comparatīvus		Superlatīvus
	m, f	n	
bonus, a, um – добрий	melior	melius	optīmus, -a, -um
malus, a, um – поганий	peior	peius	pessīmus, -a, -um
magnus, a, um – великий	maior	maius	maxīmus, -a, -um
parvus, a, um – малий	minor	minus	minīmus, -a, -um
multi, ae, a – численні	plures	plura	plurīmi, -ae, -a

2. Описовий спосіб утворення ступенів порівняння прикметників

Прикметники першої і другої відмін з основою на голосний перед закінченням **-us, -a, -um** утворюють вищий ступінь додаванням до звичайно-

го ступеня прислівника **magis** – більше, а найвищий ступінь – за допомогою прислівника **maxime** – найбільше.

Positīvus	Comparatīvus	Superlatīvus
idoneus, a, um – вигідний	magis idoneus, a, um	maxime idoneus, a, um
arduus, a, um – стрімкий	magis arduus, a, um	maxime arduus, a, um
necessarius, a, um – необхідний	magis necessarius, a, um	maxime necessarius, a, um

3. Складні прикметники на **-dīcus, -fīcus, -vōlus**

Складні прикметники на **-dīcus, -fīcus, -vōlus** утворюють вищий ступінь за допомогою суфікса **-entior** (m, f), **-entius** (n), а найвищий – за допомогою **-entissim-** та родових закінчень **-us, -a, -um**.

Positīvus	Comparatīvus	Superlatīvus
maledīcus, a, um – лихослівний	maledicentior (m,f), -ius (n)	maledicentissimus, a, um
benevōlus, a, um – доброзичливий	benevolentior (m,f), -ius (n)	benevolentissimus, a, um
magnīficus, a, um – величавий	magnificentior (m,f), -ius (n)	magnificentissimus, a, um

Неповні ступені порівняння

Деякі прикметники, що походять від прийменників, мають тільки вищий і найвищий ступені порівняння:

Praepositōnes	Comparatīvus	Superlatīvus
prae (з abl.) – перед	prior, prius – попередній, я, є	primus, a, um – перший, а, є
prope (з acc.) – близько	propior, propius – ближчий, а, є	proximus, a, um – найближчий, а, є
post (з acc.) – після	posterior, posterius – наступний, а, є	postrēmus, a, um; postūmus a, um – останній, я, є
extra (з acc.) – зовні	exterior, exterius – зовнішній, я, є	extrēmus, a, um; extīmus, a, um – крайній, я, є
intra (з acc.) – всередині	interior, interius – внутрішній, я, є	intīmus, a, um – найглибший, а, є
supra (з acc.) – вгорі	superior, superius – вищий, а, є	suprēmus, a, um; summus, a, um – найвищий, а, є
infra (з acc.) – внизу	inferior, inferius – нижчий, а, є	infīmus, a, um; imus, a, um – найнижчий, а, є
ultra (з acc.) – по той бік	ulterior, ulterius – потойбічний, а, є	ultīmus, a, um – останній, я, є

Звичайний ступінь цих прикметників трапляється рідко і у специфічному значенні: *sup̄eri, ōrum, m* – небесні боги, *inf̄eri, ōrum, m* – підземні боги, *ext̄eri, ōrum, m* – іноземці, *post̄eri, ōrum, m* – нащадки.

Синтаксис відмінків при ступенях порівняння прикметників

1. Орудний порівняння (*Ablatīvus comparatiōnis*)

У латинській мові при вищому ступені порівняння можливі дві конструкції:

а) предмети, які порівнюють, ставлять у називному відмінку і між ними – сполучник **quam** – ніж, як:

Nihil est celerius, quam *mens* humāna. – Ніщо не швидше, ніж людська думка.

Aurum gravius est, quam *argentum*. – Золото – важче, ніж срібло;

б) предмет, з яким порівнюють, стоїть в орудному відмінку без прийменника і такий орудний називається *Ablatīvus comparatiōnis* (орудний порівняння). Українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником «за» або «від».

Nihil mente humāna celerius est. – Ніщо не є швидше за людську думку.

Aurum argento gravius est. – Золото – важче від срібла.

2. Родовий частковий (*Genetīvus partitīvus*)

У латинській мові при найвищому ступені порівняння прикметників, коли із кількох предметів треба виокремити якийсь один, вживається родовий частковий (*Genetīvus partitīvus*), українською мовою перекладається родовим відмінком з прийменником з (*із*).

Omniū metallōrum aurum pretiosissimum est. – З усіх металів найцінніше золото.

Omniū oratōrum Cicerō clarissimus erat. – З усіх ораторів найславнішим був Ціцерон.

Ступені порівняння були притаманні в латині, як і в усіх інших мовах, якісним прикметникам та утвореним від них прислівникам.

Вищий ступінь (*gradus comparatīvus*) прикметників утворювався додаванням до прикметникової основи суфікса –іог-. Якщо в основі був випадний голосний ę, основа бралася без нього, як у формі жі-ночого роду (*dextr-a* “права” – *dextr-іог* “правіша, правіший”). Суфікс мав варіант –іус-, який вживався лише у двох відмінково-числових формах – *nominatīvus* та *accusatīvus neutrum singulāris*. Після голосних суфікс набував фонетикографічного вигляду –іог- та –іус-. Відмінювався *grad. compar.* за правилами третьої відміни з першими (лівими) варіантами закінчень (див. заняття 7). Для утворення вищого ступеня прислівників вживався суфікс –іус.

В реченнях із вищим ступенем об’єкт порівняння вводився або за допомогою сполучника *quam* “ніж” (*Parentes seniōres sunt, quam infantes* “Батьки старші, ніж діти”), або він позначався формою *ablatīvus* (*Parentes seniōres sunt infantibus* “Батьки старші за дітей”).

Найвищий ступінь (*gradus superlatīvus*) прикметників утворювався додаванням до основи суфікса –іссім- (у прикметників третьої відміни основа бралася з форми *gen. sg.*). Якщо основа закінчувалася на –ег-, то у *grad. superl.* вживався суфікс –гїм-, випадний звук ę збегігався, як у формі чоловічого роду (*dexter* “правий” – *dexter-гїм-us* “найправіший”). У деяких прикметників з основою на приголосний і найвищий ступінь утворювався суфіксом –лїм- (*difficil-is* “важкий” – *difficil-lїm-us* “найважчий”). *Gradus superlatīvus* відмінювався, залежно від роду, за правилами першої та дру-

гої відмін. Для утворення найвищого ступеня прислівників до основи grad. superl. прикметни ка додавався ще суфікс –e.

Деякі прикметники в латині мали формальну (суфіксальну) ознаку вищого ступеня, тоді як семантично вони не мали значення цього ступеня: posterior, posterius “остання, останній, останнє”; prior, prius “передова, передовий, передове”.

Інколи в латинських прикметниках при утворенні grad. compar. основа скорочувалася: iuvēn-is “молодий” – iun-ior “молодший”.

В латині п’ять прикметників утворювали ступені порівняння способом *суплетивізму* – від різних основ:

ПРИКМЕТНИК	ВИЩИЙ СТУПІНЬ	НАЙВИЩИЙ СТУПІНЬ
bona, us, um “хороший”	Melior, melius “кращий”	optīma, us, um “найкращий”
mala, us, um “поганий”	Rejor, rejus “гірший”	pessīma, us, um “найгірший”
magna, us, um “великий”	Major, majus “більший”	maxīma, us, um “найбільший”
parva, us, um “малий”	Minor, minus “менший”	minīma, us, um “найменший”
multa, us, um “численний”	plur, plus “численніший”	plurīma, us, um “найчисленніший”

Крім суплетивних форм вищого ступеня major, majus, прикметник magna, us, um мав несуплетивну форму magis, єдину для всіх трьох родів і не змінювану за відмінками та числами. Другий майбутній час (futūrum secundum) означав *передмайбутню* дію; якщо по-українськи ми говоримо “Я *пиду* до бібліотеки й візьму там необхідні книжки”, то ми обидва дієслова вживаємо в однаковій формі майбутнього часу, римлянин же, розуміючи, що перша дія відбудеться раніше, ніж друга, вжив би виділене курсивом дієслово у fut.-2, а підкреслене дієслово – у fut.-1. Ось чому, якщо на українську мову треба перекласти латинське речення з *одним* дієсловом у формі fut.-2, доцільно додавати обставину часу *спочатку* чи *перш за все*. Утворювався другий майбутній час від основи перфекта з допомогою

суфікса –ĕr-, який у першій особі однини мав варіант –ĕr-; у цьому суфіксі неважко впізнати основу fut.-1 допоміжного дієслова esse (див. заняття 7). Futūrum secundum мав особово-числові форми за схемою презенса правильних дієслів

ПРИСЛІВНИК (ADVERBIUM)

У латинській мові існує дві категорії прислівників.

1. Самостійні прислівники, напр.: **fere** – майже, **ubi** – де, коли і т. д.
2. Прислівники, похідні від прикметників.

Прислівники утворюються від прикметників шляхом заміни відповідними суфіксами закінчень gen. sg. (-ae, -i у 1 і 2 відм. -is у 3 відм.).

Від прикметників 1 і 2 відм. прислівники утворюються за допомогою суфікса -ē:

altus (високий) – **altē** (високо)

latus (широкий) – **latē** (широко)

liber (вільний) – **libērē** (вільно)

pulcher (красивий) – **pulchrē** (красиво).

Від прикметників 3 відміни прислівники утворюються за допомогою суфікса -ĭter, а від прикметників, які закінчуються на -ns (-ntis), за допомогою суфікса -er:

celer (швидкий) – **celerĭter** (швидко)

fortis (мужній) – **fortĭter** (мужньо)

felix (щасливий) – **felicĭter** (щасливо)

sapiens (мудрий) – **sapienter** (мудро)

Прикметники середнього роду у формі acc. чи abl. sg. також використовуються як прислівники:

multum – багато

primum – спочатку, вперше

facile – легко

cito – швидко

brevi – незабаром

Вищий ступінь прислівників утворюють від форми **acc.sg.** відповідних прикметників середнього роду (із закінченням **-ius**):

iustē (справедливо) – *iustius* (справедливіший),

prudenter (розсудливо) – *prudētius* (розсудливіший).

Найвищий ступінь прислівників утворюється від основи найвищого ступеня порівняння прикметників за допомогою суфікса **-ē**:

fortissimē (від *fortissimus*),

celerimē, *minimē* (від *celerimus*, *minimus*).

Суплетивні ступені порівняння прислівників

bene – **melius** – **optime** (добре – краще – найкраще)

male – **peius** – **peissime** (погано – гірше – найгірше)

multum – **plus** – **plurimum** (багато – більше – найбільше)

parum – **minus** – **minime** (мало – менше – найменше)

ВПРАВИ

1. Утворіть вищий і найвищий ступені порівняння прикметників:

verus, *a*, *um* справжній, істинний; *nefastus*, *a*, *um* беззаконний, неслужбовий; *maleficus*, *a*, *um* злочинний; *unicus*, *a*, *um* єдиний, унікальний; *bonus*, *bona*, *bonum* добрий; *malus*, *mala*, *malum* поганий.

2. Утворіть прислівники від таких прикметників:

а) із закінченням **-e**: *publicus*, *a*, *um* офіційний; *tacitus*, *a*, *um* таємний; *impudicus*, *a*, *um* безкарний;

б) із закінченням **-o**: *perpetuus, a, um* вічний; *incognitus, a, um* невідомий;

в) із закінченням **-iter**: *celer, is, e* швидкий, *levis, e* легкий, *civilis, e* громадянський;

г) із закінченням **-er**: *prudens, entis* розумний, *latens, entis* скритний, *constans, antis* постійний, *elegans, antis* дотепний.

3. Утворіть вищий і найвищий ступені порівняння прислівників:

Prospere – щасливо, *sapienter* – мудро, *multum* – багато, *parum* – мало.

4. Визначіть ступінь порівняння прикметника, рід, відмінок, число і перекладіть: *melioribus, pessimus, optimo, tutior, utiliōri, maximum, opulentius, sapientiōrem, magis arduo*.

5. Провідмініайте словосполучення і перекладіть: *mos mutans* (m); *puer ascendens* (m); *lex praestans* (f); *frigus finiens* (n).

6. Утворіть ступені порівняння прикметників і перекладіть:

<i>arduus, a, um</i>	<i>fertilis, e</i>	<i>illustris, e</i>
<i>asper, ěra, ěrum</i>	<i>similis, e</i>	<i>idoneus, a, um</i>
<i>atrox, ōcis</i>	<i>bonus, a, um</i>	<i>felix, ĩcis</i>
<i>bellicōsus, a, um</i>	<i>firmus, a, um</i>	<i>malus, a, um</i>
<i>audax, ācis</i>	<i>honestus, a, um</i>	<i>facilis, e</i>

7. Визначте, до якої групи належить той чи інший прикметник у реченні, його ступінь, відмінок і число; перекладіть речення на рідну мову:

1. *Ars longa, vita brevis.* 2. *Honesta mors turpi vita potior.* 3. *Mens sana in corpore sano.* 4. *Vitae brevis est cursus, gloriae sempiternus.* 5. *O matre pulchra, filia pulchrior!* 6. *Vita rustica et honestissima et suavissima est.* 7. *O sancta simplicitas!* 8. *Dum licet, in rebus iucundis vive beatus.* 9. *O fallacem hominum spem.* 10. *Gravissimus est imperium consuetudinis.* 11. *Tabula rasa.* 12. *Consuetudinis magna vis est.* 13. *Terra incognita.* 14. *Sera numquam est ad bonos mores via.* 15. *Omnia praeclara rara.* 16. *Turpis avis, proprium quae*

foedat stercore nidum. 17. Novissīma verba. 18. Vae victis! Sanctum sanctorum. 19. Homo quadratus. 20. Talis pater, talis filius. 21. Tot capīta, tot sensus. 22. Aetas dulcissīma adulescentia est. 23. Homīni cibus utilissīmus est simplex. 24. Honesta vita beata est.

8. Визначте ступінь порівняння прислівників та від якої групи прикметників вони утворені. Перекладіть речення на рідну мову:

1. Domus propria domus optīma. 2. Caseus et panis sunt optīma fercūla sanis. 3. Honesta mors melior est, quam vita turpis. 4. Malus bonum ubi se simūlat, tunc est pessīmus. 5. Melior est certus pax quam sperata victoria. 6. Ubi bene, ibi patria. 7. Facīle omnes, cum valemus, recta consilia aegrotis damus. 8. Bis dat, qui cito dat. 9. Invite data non sunt grata. 10. Facilius est dicere, quam agere. 11. Venit mors velocīter, rapit nos atrocīter. 12. Aeternum vale! 13. Qui bene amat, bene castigat. 14. Varium et mutabīle semper. 15. Mos erat Spartanis brevīter respondere, fortīter pugnare, patienter et constanter labores tolerare, honeste vivere. 16. Tam malum est tacere multum, quam malum est multum loqui. 17. Plenus venter non studet libenter. 18. Citius, altius, fortius. 19. Bona valetudo melior est quam maxīmae divitiae.

ЗАНЯТТЯ 9

(*Lectio nona*)

СИСТЕМА ПЕРФЕКТА (СИСТЕМА ДОКОНАНИХ ЧАСІВ)

ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ АКТИВНОГО СТАНУ

Три часи: **perfectum** (минулий доконаний час), **plusquamperfectum** (давноминулий час) і **futūrum II (secundum)** (майбутній доконаний час) утворюють систему перфекта (систему доконаних часів) і виражають завершену дію.

Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану (**Perfectum indicatīvi actīvi**) відповідає на питання “що зробив?”, “що зробила?”, “що зробило?” Утворюється шляхом додавання до основи перфекта особових закінчень. Основу перфекта одержуємо, відкидаючи від другої дієслівної форми закінчення “i”.

Особові закінчення перфекта

особа	Singulāris	Plurālis
1	-i	-īmus
2	-isti	- istis
3	-it	-ērunt (ēre)

Діє-відміна	Основні форми дієслова	Друга основна форма дієслова	Основа перфекта
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre – хвалити	laudāvi	laudāv-
II	doceo, docui, doctum, docēre – навчати	docui	docu-
III	lego, legi, lectum, legēre – читати	legi	leg-
IV	audio, audīvi, audītum, audīre – слухати	audīvi	audīv-

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у *perfectum indicatīvi*

actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudāv-i	docu-i	leg-i	audīv-i
2.	laudav-isti	docu-isti	leg-isti	audiv-isti
3.	laudāv-it	docu-it	leg-it	audīv-it
Plurālis				
1.	laudav-īmus	docu-īmus	leg-īmus	audiv-īmus
2.	laudav-istis	docu-istis	leg-istis	audiv-istis
3.	laudav-ērunt	docu-ērunt	leg-ērunt	audiv-ērunt

Допоміжне дієслово *sum, fui, esse* (бути) в *perfectum indicatīvi*:

Singulāris	Plurālis
1. fu-i	1. fu-īmus
2. fu-isti	2. fu-istis
3. fu-it	3. fu-ērunt

Давноминулий час доконаного виду дійсного способу активного стану (*Plusquamperfectum indicatīvi actīvi*) утворюється від перфектної основи за допомогою суфікса **-era-** і особових закінчень дійсного способу активного стану. При перекладі цієї часової форми українською мовою додаємо прислівники “давно”, “раніше”.

Coniugatio prima	Coniugatio secunda	Coniugatio tertia	Coniugatio quarta
Singulāris	Singulāris	Singulāris	Singulāris
1. amav-ĕra-m	1. docu-ĕra-m	1. scrips-ĕra-m	1. ven-ĕra-m
2. amav-ĕra-s	2. docu-ĕra-s	2. scrips-ĕra-s	2. ven-ĕra-s
3. amāv-ĕra-t	3. docu-ĕra-t	3. scrips-ĕra-t	3. ven-ĕra-t
Plurālis	Plurālis	Plurālis	Plurālis
1. amāv-erā-mus	1. docu-erā-mus	1. scrips-erā-mus	1. ven-erā-īmus
2. amav-erā-tis	2. docu-erā-tis	2. scrips-erā-tis	2. ven-erā-istis
3. amav-ĕra-nt	3. docu-ĕra-nt	3. scrips-ĕra-nt	3. ven-ĕra-nt

Допоміжне дієслово *sum, fui, esse* (бути) в *plusquamperfectum indicatīvi*:

Singulāris	Plurālis
1. fu-ĕra-m	1. fu-erā-mus
2. fu-ĕra-s	2. fu-erā-tis
3. fu-ĕra-t	3. fu-ĕra-nt

Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану (*Futūrum secundum indicatīvi actīvi*) відповідає на питання “що зроблю?” Утворюється шляхом додавання до основи перфекта суфікса **-er-** для першої особи однини, суфікса **-eri-** для всіх інших осіб і особових закінчень дійсного способу активного стану (перша особа однини – **-o**).

Coniugatio prima	Coniugatio secunda	Coniugatio tertia	Coniugatio quarta
Singulāris	Singulāris	Singulāris	Singulāris
1. amav-ĕr-o	1. docu-ĕr-o	1. scrips-ĕr-o	1. ven-ĕr-o
2. amav-ĕri-s	2. docu-ĕri-s	2. scrips-ĕri-s	2. ven-ĕri-s
3. amāv-ĕri-t	3. docu-ĕri-t	3. scrips-ĕri-t	3. ven-ĕri-t
Plurālis	Plurālis	Plurālis	Plurālis
1. amāv-erī-mus	1. docu-erī-mus	1. scrips-erī-mus	1. ven-erī-mus
2. amav-erī-tis	2. docu-erī-tis	2. scrips-erī-tis	2. ven-erī-tis
3. amav-ĕri-nt	3. docu-ĕri-nt	3. scrips-ĕri-nt	3. ven-ĕri-nt

Допоміжне дієслово *sum, fui, esse* (бути) у *futūrum II (secundum) indicatīvi*:

Singulāris	Plurālis
1. fu-ĕr-o	1. fu-erī-mus
2. fu-ĕri-s	2. fu-erī-tis
3. fu-ĕri-t	3. fu-ĕri-nt

ЧАСИ СИСТЕМИ ПЕРФЕКТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ ПАСИВНОГО СТАНУ

1. Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Perfectum indicatīvi passīvi)

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (**perfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в теперішньому часі дійсного способу.

Participium perfecti passīvi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень **-us (m), -a (f), -um (n)**.

Зразок утворення **participium perfecti passīvi**:

Дієвідміна	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passīvi
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre	laudāt-	laudāt-us, a, um – похвалений, а, е
II	doceo, docui, doctum, docēre	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
III	lego, legi, lectum, legēre	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
IV	audio, audīvi, audītum, audīre	audīt-	audīt-us, a, um – вислуханий, а, е

Основа супіна утворюється відкиданням від третьої основної форми дієслова (супіна) закінчення **-um**.

Participium perfecti passīvi відмінюється як прикметники першої і другої відміни. Він виступає складовою частиною трьох доконаних часів (**perfectum, plusquamperfectum, futūrum II (secundum)**) пасивного стану.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um sum	doctus, a, um sum	lectus, a, um sum	audītus, a, um sum
2.	laudātus, a, um es	doctus, a, um es	lectus, a, um es	audītus, a, um es
3.	laudātus, a, um est	doctus, a, um est	lectus, a, um est	audītus, a, um est
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a sumus	docti, ae, a sumus	lecti, ae, a sumus	audīti, ae, a sumus
2.	laudāti, ae, a estis	docti, ae, a estis	lecti, ae, a estis	audīti, ae, a estis
3.	laudāti, ae, a sunt	docti, ae, a sunt	lecti, ae, a sunt	audīti, ae, a sunt

**2. Давноминулий час дійсного способу пасивного стану
(Plusquamperfectum indicatīvi passīvi)**

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану (**plusquamperfectum indicatīvi passīvi**) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в минулому часі недоконаного виду дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um eram	doctus, a, um eram	lectus, a, um eram	audītus, a, um eram
2.	laudātus, a, um eras	doctus, a, um eras	lectus, a, um eras	audītus, a, um eras
3.	laudātus, a, um erat	doctus, a, um erat	lectus, a, um erat	audītus, a, um erat
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erāmus	docti, ae, a erāmus	lecti, ae, a erāmus	audīti, ae, a erāmus
2.	laudāti, ae, a erātis	docti, ae, a erātis	lecti, ae, a erātis	audīti, ae, a erātis
3.	laudāti, ae, a erant	docti, ae, a erant	lecti, ae, a erant	audīti, ae, a erant

3. Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (Futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi)

Майбутній час доконаного виду дійсного способу пасивного стану (futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi) складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (participium perfecti passīvi) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в майбутньому першому часі дійсного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um ero	doctus, a, um ero	lectus, a, um ero	audītus, a, um ero
2.	laudātus, a, um eris	doctus, a, um eris	lectus, a, um eris	audītus, a, um eris
3.	laudātus, a, um erit	doctus, a, um erit	lectus, a, um erit	audītus, a, um erit
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a erīmus	docti, ae, a erīmus	lecti, ae, a erīmus	audīti, ae, a erīmus
2.	laudāti, ae, a erītis	docti, ae, a erītis	lecti, ae, a erītis	audīti, ae, a erītis
3.	laudāti, ae, a erunt	docti, ae, a erunt	lecti, ae, a erunt	audīti, ae, a erunt

1) Перфект виражає дію, що закінчилась у минулому, незалежно від її тривалості (perfectum historicum).

2) Перфект означає те, що дія відбулась і результат її триває в теперішньому часі (perfectum praesens).

3) Плюсquamперфект вказує на дію, яка відбулася раніше від іншої минулої дії.

4) Футурум II виражає дію, яка відбудеться у майбутньому раніше, ніж дія, виражена майбутнім першим.

ДІЄПРИКМЕТНИКИ (PARTICIPIA)

1. Дієприкметник теперішнього часу активного стану (Participium praesentis actīvi)

Participium praesentis actīvi утворюється додаванням до основи інфекта закінчення **-ns** (m, f, n) для дієслів I–II дієвідмін і закінчення **-ens** (m, f, n) для дієслів III–IV дієвідмін. У родовому відмінку однини закінчення **-is** (m, f, n).

Зразок утворення participium praesentis actīvi від дієслів I-IV дієвідмін:

Дієвідміна			
I	II	III	IV
laudā-re	docē-re	leg-ĕre	audī-re
Participium praesentis actīvi			
lauda-ns, laudant-is (m, f, n) – той, та, те, що хвалить, хвалячий, а, е	doce-ns, docentis (m, f, n) – той, та, те, що навчає, навчаючий, а, е	leg-ens, legent-is (m, f, n) – той, та, те, що читає, читаючий, а, е	audi-ens, audient-is (m, f, n) – той, та, те, що слухає, слухаючий, а, е

Participium praesentis actīvi відмінюється за третьою голосною відмінною, як прикметники третьої відміни з одним закінченням, спільним для трьох родів.

Зразок відмінювання participium praesentis actīvi:

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	legens	legens	legens	legent-es	legent-es	legent-ia
Gen.	legent-is	legent-is	legent-is	legent-ium	legent-ium	legent-ium
Dat.	legent-i	legent-i	legent-i	legent-ībus	legent-ībus	legent-ībus
Acc.	legent-em	legent-em	legens	legent-es	legent-es	legent-ia
Abl.	legent-i (-e)	legent-i (-e)	legent-i (-e)	legent-ībus	legent-ībus	legent-ībus
Voc.	legens	legens	legens	legent-es	legent-es	legent-ia

Якщо participium praesentis actīvi виступає в незалежній синтаксичній конструкції «Орудний незалежний» або як іменник, то в ablatīvus singulāris вживається закінчення **-e**. В усіх інших випадках – закінчення **-ī**.

Participium praesentis actīvi узгоджується з іменниками в роді, числі та відмінку: *discipūlus audiens* (m) – учень, що слухає; *magistra docens* (f) – вчителька, що навчає.

В українській мові слова, які закінчуються на **-ант**, **-ент**, походять від латинських дієприкметників теперішнього часу активного стану: аспірант, докторант, студент, президент, доцент, інцидент, асистент, конкурент, фабрикант, референт тощо.

2. Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (**Participium perfecti passīvi**)

Participium perfecti passīvi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n).

Зразок утворення **participium perfecti passīvi**:

Діє-відміна	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passīvi
I	laudo, laudāvi, laudātum, laudāre	laudāt-	laudāt-us, a, um – похвалений, а, е
II	doceo, docui, doctum, docēre	doct-	doct-us, a, um – навчений, а, е
III	lego, legi, lectum, legēre	lect-	lect-us, a, um – прочитаний, а, е
IV	audio, audīvi, audītum, audīre	audīt-	audīt-us, a, um – вислуханий, а, е

Основа супіна утворюється відкиданням від третьої основної форми дієслова (супіна) закінчення **-um**.

Participium perfecti passīvi відмінюється як прикметники першої і другої відміни. Він є частиною трьох доконаних часів (**perfectum**, **plusquamperfectum**, **futūrum II (secundum)**) пасивного стану.

Дієприкметникові звороти

У дієприкметникових зворотах вживаються дієприкметники теперішнього і минулого часу: **participium praesentis actīvi** вказує на одночасну дію із дією присудка, **participium perfecti passīvi** – на попередню.

Дієприкметникові звороти можуть бути узгодженими та незалежними. Незалежний дієприкметниковий зворот виступає в орудному відмінку і називається **ablatīvus absolūtus**. Узгоджені дієприкметникові звороти (**participium coniunctum** та **participium praedicatīvum**) виступають у будь-якому відмінку, узгоджуються з підметом чи додатком у роді, числі та виконують дві функції: 1) розгорнутого означення; 2) розгорнутої обставини.

Participium coniunctum (attributīvum)

Participium coniunctum – дієприкметник або дієприкметниковий зворот, що виконує функцію простого чи розгорнутого означення і перекладається підрядними означальними реченнями або дієприкметниковими зворотами:

1. Puer, librum *legens*, frater est mei amīci. – Хлопець, який читає книгу, є братом мого друга.

2. Puella, *interrogāta* a magistro, mea soror est. – Дівчина, яку запитав учитель, моя сестра.

Participium praedicatīvum

Participium praedicatīvum – дієприкметник або дієприкметниковий зворот, що виконує функцію простої чи розгорнутої обставини часу, причини, допусту, умови, способу дії і перекладається підрядними обставинними реченнями часу, причини, допусту, умови, способу дії або дієприкметниковими зворотами:

1. *Ad Caesārem, bellum in Gallia gerentem, legāti multārum civitā-tum veniēbant.* – До Цезаря, що вів війну у Галлії, прибували послы багатьох общин.

2. *Progressus septem milia passuum, imperātor castra posuit.* – Полководець, пройшовши сім тисяч миль, розбив військовий табір.

Participium coniunctum (attributivum) та **participium praedicativum** за формою не відрізняються. Однак, у реченні виконують різні функції: **participium coniunctum (attributivum)** – функцію означення, **participium praedicativum** – обставини.

Орудний незалежний (*Ablativus absolutus*)

Ablativus absolutus (орудний незалежний або самостійний) – це незалежний виокремлений дієприкметниковий зворот, який виконує у реченні функцію розгорнутої обставини часу, причини, допусту, умови, способу дії.

Він складається з двох частин, узгоджених між собою в орудному відмінку: іменника (субстантивованого прикметника чи займенника), який виконує функцію логічного підмета звороту, та дієприкметника, що є логічним присудком звороту. Зворот називається незалежним (**absolutus**) тому, що іменник, з яким узгоджується дієприкметник, не залежить від жодного члена речення. У звороті вживаються два види дієприкметників: **participium praesentis activi** (дієприкметник теперішнього часу активного стану) для вираження одночасної дії з дією дієслова-присудка та **participium perfecti passivi** (дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану) – для попередньої дії.

1. **Participium praesentis activi:**

Romūlo regnante bellum cum Sabīnis fuit. – Коли царював Ромул, була війна із сабінянами (За царювання Ромула була війна із сабінянами).

2. **Participium perfecti passivi:**

Imperātor hostībus victis in castra properāvit. – Коли вороги були переможені, полководець поспішив до військового табору (Після перемоги над ворогами полководець поспішив до військового табору. – Перемігши ворогів, полководець поспішив до військового табору).

Зворот **ablativus absolutus** може вживатися без дієприкметника. В такому випадку до його складу входять:

1) **два іменники**: *Cicerōne consūle, coniuratio Catilīnae reperta est.* – За консульства Цицерона була розкрита змова Катіліни;

2) **іменник та прикметник**: *Caesāre vivo Romāni multas victorias paravērunt.* – За життя Цезаря римляни здобули багато перемог;

3) **займенник та іменник (прикметник)**: *Te auctōre hoc fecī-mus.* – Ми зробили це під твоїм керівництвом;

4) **тільки іменник або субстантивований дієприкметник**: *Auspicāto tribūni creāti sunt.* – Після ворожби з лету птахів вибрали трибунів.

Перше слово виконує роль логічного підмета, друге – виступає іменною частиною логічного присудка звороту. Дієслівна частина складеного присудка відсутня, оскільки, дієслово “**sum, fui, esse**” не утворює дієприкметників, що входять до складу звороту.

Ablativus absolutus перекладається:

1) підрядними обставинними реченнями (часу, причини, допус-ту, умови, способу дії);

2) віддієслівним іменником із прийменником;

3) дієприслівниковим зворотом, коли до складу звороту входить **participium perfecti passivi** та граматичний підмет в основній частині речення і логічний підмет у звороті один і той.

1. *Bello Helvetiōrum confecto*, totius Galliae legāti ad Caesārem convenērunt. – Після того, коли війна з гельветами закінчилась, послы всієї Галлії зійшлися до Цезаря (перекладається підрядним реченням часу);

2. Galli, *nec portis urbis clausis, nec stationibus pro muris et portis dispositis*, in urbem intraverunt. – Так як ворота міста не були зачинені і не були розміщені вартові перед стінами і воротами, галли увійшли в місто (перекладається підрядним реченням причини) ;

3. *Omnibus rebus amissis*, vir sapiens non desperāvit. – Хоч все майно було втрачене, розумна людина не зневірилась (перекладається підрядним допустовим реченням);

4. *Te adiuvante* opus celeriter finiam. – Якщо ти допомагатимеш, я швидко закінчу роботу (перекладається підрядним умовним реченням).

ВПРАВИ

1. Утворіть *participium praesentis activi* і *participium perfecti passivi*

від дієслів:

ascendo, ndi, nsum, ěre	interrōgo, āvi, ātum, āre
edūco, āvi, ātum, āre	ostendo, ndi, ntum, ěre
finio, īvi, ītum, īre	respondeo, ndi, nsum, ěre
induo, ui, ūtum, ěre	praesto, stīti, stītum, āre

2. Провідміняйте в доконаних часах активного стану і пере-
кладіть:

teneo, ui, tentum, ěre

invīto, āvi, ātum, āre

peto, īvi, ītum, ěre

invenio, veni, ventum, īre.

3. Провідміняйте в доконаних часах пасивного стану і пере-
кладіть:

dirīgo, rexi, rectum, ěre

mereo, ui, ĩtum, ěre

libĕro, āvi, ātum, āre

venio, veni, ventum, īre.

4. Визначіть часові форми дієслів і перекладіть : egi; constituerāmus; subductus est; donavērit; delēti erant; toleravīmus; liberāti erīmus.

5. Провідмінійте словосполучення і перекладіть:

id genus humānum (n) qui dolor ingens (m)

ea pars minor (f) hoc pretium maius (n)

6. Від яких латинських слів походять українські деривати: петиція, директор, лібералізація, конституція, фемінізм.

7. Визначте особу, число, час, стан і спосіб дієслів. Перекладіть речення на рідну мову:

1. Do ut des.

2. Gaudeamus igītur iuvēnes dum sumus.

3. Amorem canat aetas prima.

4. Fiat lux.

5. Pereat mundus et fiat iustitia.

6. Qui non laborat, non manducet.

7. Pereant, qui ante nos nostra dixerunt!

8. Unum habemus os, duas autem aures, ut plus audiamus, minus dicamus.

9. Feci, quod potui, faciant meliora potentes.

10. Nemīnem cito laudavēris, nemīnem cito accusavēris.

11. Naturam expellas furca, tamen usque recurret.

12. Quidquid agis, prudenter agas et respīce finem.

13. Edīmus, ut vivamus, non vivīmus, ut edamus.

14. Cura et valeas!

15. Omnia vincit amor, et nos cedamus amori.

16. Si tibi deficient medīci, medīci tibi fiant haec tria; mens laeta, requies, moderata diaeta.

17. Cum recte vivis, ne cures verba malorum!

18. Amemus patriam!

19. Odērint me, dummodo metuant!
20. Emas non quid opus est, sed quod necesse est.
21. Memoria minuitur, nisi eam exerceas.
22. Leges breves esse debent, quo facilius ab imperītis teneantur!
23. Arbor honoretur cuius nos umbra tuetur!
24. Audiatur et altēra pars!

8. Утворіть participium praesentis actīvi та participium perfecti passīvi:

occūpo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати;
 aperio, perui, pertum, īre – відкривати;
 retineo, tinui, tentum, ēre – затримувати, тримати;
 promitto, mīsi, missum, ěre – обіцяти.

9. Перекладіть на українську:

1. Poētae antīqui etiam nunc audiuntur, leguntur, ediscuntur. 2. Clavus clavo pellitur. (proverbium). 3. Medīci quoque falluntur. 4. Oppīda antīqua vallo fossāque muniuntur. 5. Epistōla tua expectātur. 6. In villa expectāris. 7. Vidēmus agros ab agricōlis arāri et coli. 8. Nemo debet bis punīri pro uno delicto. 9. Plato poētas filios deōrum appellat. 10. Ira initium insaniae ab Enniō poētā existimātur. 11. Notum est saepe magistros a discipūlis doctrīnā superāre. 12. Fortūna dicītur caeca. 13. Tabūlam ab amīco meo pictam vides. 14. Tabūlam ab amīco meo pictam esse vides. 15. Amīcus certus in re incerta cernitur. 16. Nunquam pericūlum sine pericūlo vincitur.

fallo, fefellī, falsum, ere – помилятися
 quoque - також
 clavus, i, m – цвях
 vallo āvī, ātum, āre – укріплювати валом
 fossa ae f – рів
 mūnio, īvī, ītum, īre – укріплювати

vīlla, ae f – вілла
punio īvī, itum, īre – карати
delicto – провина
appello, āvī, ātum, āre – звертатися
īra, ae f – гнів, злість
initium ī, n – вступ, початок
insania īnsānia, ae f – безумство
existimo, āvī, ātum, āre – вважати
superāre – перевищувати
caecus, a, um – сліпий
pictus a, um – розмальований
certus a, um – вірний
in re incerta – при складних обставинах
cerno, crēvī, crētum, ere розпізнавати, бачити
periculum, ī n спроба, експеримент
numquam – ніколи

ЗАНЯТТЯ 10

(*Lectio decima*)

ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ

(*Gerundium, gerundivum, supinum I et II, participium*)

ГЕРУНДІЙ (GERUNDIUM)

Герундій – віддієслівний іменник, що означає процес дії. Він утворюється додаванням до основи інфекта суфіксів **-nd** – для дієслів I-II дієвідмін та **-end** – III –IV дієвідмін і закінчення **-i**:

Infinitivus	Основа інфекта	Gerundium
I laudāre	lauda-	lauda-nd-i
II docēre	doce-	doce-nd-i
III legēre	leg-	leg-end-i
IV audīre	audi-	audi-end-i

Герундій перекладається:

1. неозначеною формою дієслова; *ars scribendi* – мистецтво писати;
2. віддієслівним іменником: *occasio legendi* – нагода читання;
3. дієприслівником, якщо виконує функцію **ablativus modi**: *docendo discimus* – навчаючи вчимось.

Герундій володіє двома ознаками: іменника та дієслова.

Іменникові ознаки герундія

Герундій відмінюється за другою відміною середнього роду однини. Він не має називного відмінка. Логічним називним відмінком герундія служить **infinitivus praesentis activi** (неозначена форма дієслова теперішнього часу активного стану). Герундій має чотири відмінки: **genetivus, dativus, accusativus, ablativus**.

Відмінювання герундія:

Nom.	(laudāre)	(docēre)	(legēre)	(audīre)
Gen.	lauda-nd-i	doce-nd-i	leg-end-i	audi-end-i
Dat.	lauda-nd-o	doce-nd-o	leg-end-o	audi-end-o
Acc.	ad lauda-nd-um	ad doce-nd-um	ad leg-end-um	ad audi-end-um
Abl.	lauda-nd-o	doce-nd-o	leg-end-o	audi-end-o

Відмінки герундія мають обмежене коло значень.

Genetīvus герундія вживається як **genetīvus obiectīvus**:

а) після іменників: **ars, artis, f** (мистецтво), **causa, ae, f** (причина), **consensio, ōnis, f** (згода), **consuetūdo, ĩnis, f** (звичка), **cupiditas, ātis, f** (бажання), **difficultas, ātis, f** (труднощі), **facultas, ātis, f** (можливість), **genus, ěris, n** (вид), **libido, ĩnis, f** (пристрасть), **metus, us, m** (страх), **modus, i, m** (спосіб), **occasio, ōnis, f** (випадок), **potestas, ātis, f** (сила), **ratio, ōnis, f** (думка), **scientia, ae, f** (знання), **spes, ei, f** (сподівання), **studium, ii, n** (старання), **vis, f** (сила), **voluntas, ātis, f** (воля), **auctor, ōris, m** (засновник), **magister, tri, m** (вчитель), **dux, ducis, m** (ватажок), **princes, ĩpis, m, f** (володар);

б) після прикметників, що керують **genetīvus obiectīvus**:

avidus, a, um – жадібний, а, е

cupidus, a, um – скупий, а, е

insuetus, a, um – незвичкий, а, е

studiosus, a, um – старанний, а, е

ignarus, a, um – недосвідчений, а, е

peritus, a, um – досвідчений, а, е

memor, ōris – який, а, е пам'ятає

immemor, ōris – який, а, е не пам'ятає

expers, pertis – непричетний, а, е, позбавлений, а, е

plenus, a, um – повний, а, е

particeps, cipis – який бере участь, причетний, а, е

inānis, e – порожній, я, е, даремний, а, е

inops, ōpis – безсилий, а, е, немічний, а, е

в) із постпозитивними прийменниками **causa** та **gratia** – заради, із-за, для, через.

1. *Sapientia ars vivendi putātur.* – Мудрість вважається мистецтвом життя.

2. *Beāte vivendi cupiditāte incensi omnes sumus* (Cic.) –Всі ми – запалені пристрастю жити щасливо.

3. *Multi nostrum cupidī sunt carmīna poētārum Romanōrum legendi.* – Багато з нас є пристрастними читати вірші римських поетів.

4. *Athēnas erudiendi gratia missus est.* – Заради навчання він був посланий в Атени.

Datīvus вживається:

а) для позначення мети після дієслів із значенням „служити”, „давати”, „наділяти”, „посилати” та ін.:

sum, fui, esse– бути; **do, dedi, datum, āre** – давати; **tribuo, ui, ūtum, ěre** – наділяти; **mitto, misi, missum, ěre** – посилати; **relinquo, reliqui, lictum, ěre** – залишати; **dono, āvi, ātum, āre** – дарувати;

б) після прикметників, що керують давальним відмінком:

necessarius, a, um – необхідний, а, е

utilis, e – корисний, а, е

nocivus, a, um – шкідливий, а, е

suavis, e – приємний, а, е

similis, e – подібний, а, е

facilis, e – легкий, а, е

difficilis, e – важкий, а, е

1. *Quisque locum pugnando cepit.* – Кожен вибрав місце для бою.

2. *Aqua utilis bibendo est.* – Вода – корисна для пиття.

Accusativus герундія вживається з прийменником **ad** і виражає мету, призначення:

а) Homo *ad intellegendum et agendum* natus est. – Людина народжена для мислення і діяння.

б) Nulla aetas *ad perdiscendum* sera est. – Жоден вік не є пізнім для навчання.

Ablativus герундія має значення знаряддя, способу дії і виступає як **ablativus instrumenti** або **modi** (орудний знаряддя або способу). Він вживається без прийменника або з прийменником.

Ablativus без прийменника виступає як **ablativus instrumenti** або **modi**:

1. Homīnis mens *discendo et cogitando* alitur. – Людський розум живиться вченням і мисленням.

2. Lycurgi leges laboribus erudiunt iuventūtem *venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuendo*. – Закони Лікурга виховують молодь полюванням (полюючи), бігом, голодом, спрагою, холодом, спекою.

Ablativus герундія вживається із прийменниками: **a (ab)**, **de**, **e (ex)**, **in**, інколи **pro**.

1. Qui ingenuis studiis atque artibus delectantur, *ex discendo* voluptātem capiunt. – Ті, які захоплюються благородними науками і мистецтвами, отримують задоволення від навчання.

Дієслівні ознаки герундія

Як дієслово герундій керує відмінками (тобто вимагає прямого чи непрямого додатка). Герундій вимагає того ж відмінка, що й дієслово, від якого він утворений: E terrae cavernis ferrum elicimus, rem *ad colendum* agros necessariam. – Із надр землі видобуваємо залізо, матеріал, що є необхідним для обробітку землі.

Як дієслово визначається прислівником: *Saepe dubitando ad veritatem pervenimus.* – Часто сумніваючись, приходимо до істини.

Герундій не має часів і пасивного стану, значення його – активне.

Орудний способу дії (**Ablatīvus modi**)

Ablatīvus modi – це аблатив іменника з прийменником **cum** або без прийменника. Означає спосіб, яким виконується дія. Відповідає на питання як?, яким способом?, яким чином? Може вживатися в адвербіальних виразах: **consilio** – з наміром, **ratiōne, arte** – методично, **vi** – силоміць, **iure** – справедливо, **merito** – заслужено, **casu** – випадково.

Перекладається орудним відмінком із прийменником „з”, „із” чи прислівниково.

1. *Audendo virtus crescit, tardando timor.* – Із сміливості мужність зростає, а із зволікання – страх.

2. *Daedalus casu hominem necavit.* – Дедал випадково вбив людину.

Орудний знаряддя (**Ablatīvus instrumenti**)

Ablatīvus instrumenti означає знаряддя або засіб, за допомогою якого що-небудь робиться. Якщо знаряддям служить особа, тоді вживається **accusatīvus** із прийменником **per**. До **ablatīvus instrumenti** належать назви осіб, які розглядаються як інструмент чи знаряддя. Перекладається орудним відмінком і відповідає на питання ким? чим?:

1. *Pyrhus lapide ictus interiit.* – Пірр загинув, будучи вдарений каменем.

2. *Cornibus tauri, aprī dentibus, morsu leones se tutantur.* – Бики захищаються рогами, кабани – іклами, леви – укусом.

3. *Caesar militibus murum perdūcit.* – Цезар зробив стіну воїнами.

ГЕРУНДИВ (GERUNDĪVUM)

(герундив – віддієслівний прикметник)

Gerundĭvum або **participium futūri passīvi** (дієприкметник майбутнього часу пасивного стану) – це віддієслівний прикметник, що має значення повинності, необхідності у пасивному стані. Він утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-nd** для дієслів I-II дієвідмін та **-end** III-IV дієвідмін і родових закінчень I-II відміни **-us (m)**, **-a (f)**, **-um (n)**:

I **lauda-nd-us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід хвалити

II **doce-nd- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід навчати

III **leg-end- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід читати

IV **audi-end- us, a, um** – той (та, те), якого (яку, яке) слід слухати

Герундив – віддієслівний прикметник з двома значеннями:

а) вказує на дію, якій підпорядковується підмет чи особа, яка визначається герундивом;

б) означає повинність.

Герундив може вживатися як:

1) означення,

2) як частина складеного присудка.

Якщо при герундиві є прямий додаток, тоді конструкція герундива з допоміжним дієсловом **sum, fui, -, esse** в усіх часах утворює описову дієвідміну пасивного стану (*conjugatio periphrastica passiva*- С.Р.Р.), яка виражає необхідність, повинність і перекладається українською мовою за допомогою слів – *треба, необхідно, слід*.

Наприклад:

Liber mihi legendus est. - Мені треба прочитати книгу.

De gustibus non est disputandum. - Про смаки не слід сперечатися.

Lex ferenda. - Закон, який треба видати.

Pacta sunt servanda. - Договори мають бути збережені (слід виконувати).

Якщо при герундиві, який є іменною частиною складеного присудка, немає прямого додатка, то герундив ставиться у формі середнього роду однини:

Omnibus laborandum est. - Всім треба працювати.

Герундив служить:

а) іменною частиною складного присудка з дієсловом *esse*

б) узгодженим означенням (що за замістом = герундію).

У цьому випадку герундив стоїть, як правило, після означуваного ним іменника.

Герундив відмінюється за I-II відмінами і виконує в реченні дві функції:

1) предикативну;

2) атрибутивну.

Предикативна функція герундива

Герундив у предикативній функції виступає частиною складеного присудка та виражає повинність, необхідність. Він виступає як прикладка до додатка після таких дієслів: **do** – даю, **trado** – передаю, **habeo** – маю, **relinquo** – залишаю, **curo** – турбуюсь, **suscipio** – беру на себе. У такій функції герундив перекладається інфінітивом або віддієслівним іменником із прийменниками *na, dya*:

1. *Populus Romānus Crasso bellum gerendum dedit.* – Римський народ доручив Крассу вести війну.

2. *Caesar obsides Aeduis custodiendos tradit.* – Цезар доручає едуйцям охороняти заручників.

Герундив поєднується з формами дієслова **sum, fui, esse** в усіх часах і способах та утворює описову дієвідміну пасивного стану (**coniugatio periphrastica passiva**):

Praesens: *laudandus, a, um sum* – я повинен бути хваленим

Imperfectum: *laudandus, a, um eram* – я повинен був бути похваленим

Perfectum: *laudandus, a, um fui* – я повинен був бути похваленим

Plusquamperfectum: *laudandus, a, um fueram* – я повинен був бути похваленим

Futurum I: *laudandus, a, um ero* – я повинен буду бути похваленим

Futurum II: *laudandus, a, um fuero* – я повинен буду бути похваленим

Описова дієвідміна пасивного стану (**Coniugatio periphrastica passiva**)

Coniugatio periphrastica passiva виражає повинність, необхідність і перекладається словами „слід”, „треба”, „необхідно” плюс інфінітив основного дієслова:

1. *Patria amanda et defendenda est.* – Батьківщину треба любити і захищати.

2. *Pacta sunt servanda.* – Договори слід дотримуватись.

3. *Quod erat demonstrandum.* – Що й треба було доказати.

4. *Pax quaerenda erit.* – Мир необхідно буде здобувати.

При **coniugatio periphrastica passiva** іноді вказується діюча особа, яка передається давальним відмінком – **dativus auctoris** (даваль-ний відмінок діючої особи). **Dativus auctoris** перекладається назив-ним відмінком:

1. *Liber mihi legendus est.* – Я повинен читати книжку.

2. *Amici vobis amandi erant.* – Ви повинні були любити друзів.

Безособова описова дієвідміна пасивного стану складається із герундива середнього роду однини і дієслова **sum, fui, esse** в будь-якому часі, узгодженого в особі і числі:

1. *Vincendum aut moriendum est.* – Слід перемагати або вмерти.
2. *Parendum est legibus.* – Треба підкорятися законам.

Атрибутивна функція герундива

Герундив як означення узгоджується з іменниками в роді, числі та відмінку і, як правило, не виражає повинності, необхідності. Він перекладається віддієслівним іменником із прийменником „для” або без нього чи неозначеною формою дієслова.

Відмінки герундива виконують ті ж самі синтаксичні функції, що й герундія:

1. *Vivis et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam.* – Ти живеш, живеш не для усунення, а для зміцнення відваги.
2. *Dux urbe defendenda magnam gloriam sibi parare studuit.* – Полководець прагнув підготувати собі велику славу захистом міста.

Від латинського герундива утворена низка українських слів: легенда, референдум, меморандум, пропаганда та ін.

Заміна герундія на герундив

Герундив в атрибутивній функції є еквівалентом герундія з прямим додатком:

Consilium urbem capiendi. – План захоплення міста.

При заміні герундія на герундив прямий додаток герундійної конструкції ставиться у відмінку герундія, а сам герундій замінюється герундивом та узгоджується з додатком в роді, числі та відмінку:

Герундій	Герундив
Consilium <i>urbem capiendi</i> . План захоплення міста.	Consilium <i>urbis capiendae</i> . План захоплення міста.
Ars gubernandi civitatem. Мистецтво управління державою	Ars civitatis gubernandae. Мистецтво управляти державою.

Супін (Supīnum)

Супін (віддієслівний іменник) має два відмінки: **accusativus** на **-um** – супін I, **ablativus** на **-u** – супін II. Супін як віддієслівний іменник має ознаки іменника та дієслова. Як іменник має відмінки, як дієслово – стан (супін I – активний, супін II – пасивний), керує відмінками і визначається прислівником.

Супін I вживається після дієслів „руху” для позначення мети: **eo, ii, itum, ire** – йти, **venio, veni, ntum, ĩre** – приходити, **proficiscor, profectus sum, proficisci** – відправлятись, **mitto, misi, missum, ěre** – посилати.

Супін I перекладається інфінітивом зі сполучником „щоб” або без нього чи віддієслівним іменником із прийменником „для”:

1. Legāti a Croeso, rege Lydōrum, missi Delphos venērunt oracūlum *consultum*. – Легати, послані Крезом, лідійським царем, прибули в Дельфи, щоб порадитися з оракулом (для поради з оракулом).

2. Totūs fere Galliae legāti ad Caesārem *gratulātum* convenērunt. – Легати майже всієї Галлії зійшлися до Цезаря, (щоб) привітати його.

Супін II вживається після прикметників для позначення „обмеження”:
iucundus, a, um – приємний, **facīlis, e** – легкий, а, е; **di-fficīlis, e** – важкий, а, е; **optīmus, a, um** – найкращий, а, е; **incredi-bīlis, e** – неймовірний, а, е; **turpis, e** – ганебний, а, е та ін.

Він вживається після зворотів: **fas est** – можливо, **nefas est** – неможливо.

Оскільки, супін II має пасивне значення, то він утворюється тільки від перехідних дієслів і перекладається інфінітивом або від-дієслівним іменником із прийменником „для”.

1. *Quod optimum factu videbĭtur, facies.* – Що буде здаватися найкращим зробити, те будеш робити.

2. *Omnia praeterĭbo, quae mihi turpia dictu videbuntur.* – Я буду пропускати все те, що мені буде здаватися сказати ганебно.

Примітка Запам’ятайте найбільш вживані супіни II:

dictu – сказати, **factu** – зробити,
audĭtu – почути, **visu** – побачити,
cognĭtu – дізнатись,
inventu – знайти,
memorātu – згадати.

Відкладні дієслова (*Verba deponentia*)

Відкладними називаються дієслова, які мають пасивну форму, а значення активне. Відкладні дієслова мають три основні форми:

1) **praesens**, 2) **perfectum**, 3) **infinitivus praesentis**:

I *moror, morātus sum, āri* – зволікати;

II *vereor, verĭtus sum, ěri* – боятися;

III *sequor, secūtus sum, sequi* – переслідувати;

IV *orior, ortus sum, ĭri* – виникати.

Відкладні дієслова мають деякі форми активного стану: **participium praesentis**, **participium futūri** та ін.

Відкладні дієслова відмінюються як звичайні, але у пасивному стані.

Напіввідкладні дієслова (*Verba semideponentia*)

Напіввідкладними називаються дієслова, які часи системи інфекта утворюють в активному стані, а часи системи перфекта – у пасивному, або навпаки:

gaudeo, gavīsus sum, ēre – радіти;

soleo, solītus sum, ēre – мати звичку;

confido, confīsus sum, ěre – довіряти;

revertor, reverti, reverti – повертатись.

Неправильне дієслово *eo, ii, itum, ire* – йти

Особливістю відмінювання дієслова „eo” є те, що у часах системи інфекта перед приголосними виступає голосний основи „i”, перед голосними – „e”.

Praesens indicatīvi actīvi: Imperfectum indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis		Singulāris	Plurālis
1. eo	1. imus		1. ibam	1. ibāmus
2. is	2. itis		2. ibas	2. ibātis
3. it	3. eunt		3. ibat	3. ibant

Futūrum I indicatīvi actīvi: Perfectum indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis		Singulāris	Plurālis
1. ibo	1. ibīmus		1. iī (ivi)	1. imus
2. ibis	2. ibītis		2. isti (iisti)	2. istis (iistis)
3. ibit	3. ibunt		3. iit	3. iērunt

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi: Futūrum II indicatīvi actīvi:

Singulāris	Plurālis		Singulāris	Plurālis
1. iēram	1. ierāmus		1. iēro	1. ierīmus
2. iēras	2. ierātis		2. iēris	2. ierītis
3. iērat	3. iērant		3. iērit	3. iērint

Imperatīvus praesentis: *i!* – йди!, *ite!* – йдіть!

Infinitīvus praesentis: *ire, iri.*

Participium praesentis actīvi: iens, euntis.

ВПРАВИ

1. Утворіть gerundium, gerundivum, supīnum I et II від дієслів:

salūto, āvi, ātum, āre – вітати

caveo, cavi, cautum, ēre – остерігатися

pono, posui, positum, ěre – класти

definio, īvi, ītum, īre – визначати

2. Провідмінійте словосполучення:

liber legendus (m) – книга, яку слід читати

oratio audienda (f) – промова, яку слід слухати

carmen dictandum (n) – вірш, який слід складати

3. **Перекладіть:** facultas docendi, modus vivendi, ad referendum, amandus, amanda, memorandum, agenda.

4. **Визначіть синтаксичні функції відмінків герундія і перекладіть:**

interdum ars scribendi difficīlis est;

adulescentes discendi causa in universitātem litterārum veniunt;

legendo et scribendo studet;

ad veniendum parāti sumus;

libros ad legendum idoneos mihi dat;

bene discendo mox perītus linguae erit.

5. Перекладіть герундивні конструкції:

liber legendus – liber legendus est – liber mihi legendus est;

diligenter discendum erat – mihi diligenter discendum erat;

spes puĕri servandi magna est;

spes puĕrum servandi magna est;

linguae discendae causa ad te venit.

6. Визначіть супіни і перекладіть: Legāti ad senātum auxilium postulātum venērunt. Hoc est incredibīle dictu et difficīle intellectu.

7. Провідмінійте відкладні дієслова:

moror, ātus sum, āri – затримувати, зволікати;

sequor, secūtus sum, sequi – слідувати, переслідувати;

orior, ortus sum, īri – з'являтися.

8. Провідмінійте словосполучення:

bellum gerens (n) – війна, що ведеться;

tempestas proībens (f) – буря, яка перешкоджає;

impētus pulsus (m) – відбитий наступ.

9. Поясніть латинське походження та значення слів: легенда, меморандум, пропаганда, референдум, коллокація, транзит, сигнал, імпульс, курс, концепція, окупація, доміант, петиція, варіант, рецепція, навігація, компонент, юстиція, університет, децесія, когномінація, мікстура, мораль.

10. Визначте особу, число, час і спосіб неправильного дієслова.

Перекладіть речення на рідну мову:

1. Non sum qualis eram.

2. Sint ut sunt aut non sint.

3. Lingua latina diu apud populos Europae magno usu fuit.

4. Sit tibi terra levis.

5. Stultorum numérus est infinitus.

6. Repetitio est mater studiorum.

7. Notum est quanta merit eloquentia Demosthenis.

11. Перекладіть на українську мову:

De terris Europae

Multae terrae in Europa sunt. Varia est europae natura , nam aliae terrae, ut Hungaria, Niderlandia multaue aliae terrae, plerumque plane sunt, aliae autem, ut Graetia, Helvetia, montuosae. Aliae terrae silvis abundant, aliae silvis fere carent. Nonnullae Europae terrae, ut Britania, Hibernia, Islandia, in insulis sitae sunt, nonnullae, ut Italia, Graetia, Hispania – in peninsulas. Forma Britanniae insulae triquetra est. In terris Europae plurimae fabricae et fodinae sunt, ferriviae atque stratae totam terram dense cooperiunt. Fabricae multas res ad cotidianam vitam necessarias producunt. Etiam agriculturae multarum Europae terrarum incolae student.

Agricolae terram magna cum cura colunt et incolas terrarum suarum alunt. In silvis Europae multae bestiae et variae plantae sunt. Silvae multam et variam materiam praebent. Patria nostra est terra magna et pulchra, partim in Europa, partim in Asia sita. In Europa terrae, patriae nostrae finitime, sunt Polonia, Hungaria, Bohemoslavia et Dacoromania.

multus, a, um – численний

varius, a, um – різний

alius, a, um – один, інший

ut – такий як

Hungaria – Угорщина

Niderlandia – Нідерланди

multaque – дуже багато

plerumque – часто

planus, a, um – рівнинний

autem – навпаки

Graetia – Греція

Helvetia – Швейцарія

Montuosus, a, um – гірський

abundo, avi, atum, are – мати в достатній кількості

fere – майже

nonnullus, a, um – деякий

Britania – Британія

Hispania – Іспанія

Hibernia – Ірландія

Islandia – Ісландія

triquetrus, a, um – трикутний

plurimus, a, um – багато

fabrica, ae, f – фабрика

fodina ae, f – рудник, копальня

ferrivia ae, f – залізниця

strata ae, f – дорога

atque – і навіть

totus, a, um – увесь, цілий

dense - густо

res, ei, m – справа, річ

cotidianus, a, um – щоденний

produco, duxi, ductum, ere – виготовляти

studio, ui, ere – обробляти, вивчати

cura, ae, f – турбота,

colo, ui, coltum, ere – обробляти

alo, ui, itum, ere – годувати

praebeo, bui, bitum, ere – давати

Bohemoslavia – Чехословаччина

Dacoromania – Румунія

ЗАНЯТТЯ 11

(*Lectio undecīma*)

ЧИСЛІВНИК (*Nomen numerāle*)

Кількісні й порядкові числівники (*Numeralia cardinalia et ordinalia*)

У латинській мові є чотири розряди числівників:

1. Кількісні (*numeralia cardinalia*) – відповідають на питання *скільки?*
2. Порядкові (*numeralia ordinalia*) – відповідають на питання *який, а, е?*
3. Розділові (*numeralia distributiva*) – відповідають на питання *по скільки?*
4. Прислівникові (*numeralia adverbia*) – відповідають на питання *скільки разів?*

Арабські цифри	Римські цифри	Cardinalia Кількісні	Ordinalia Порядкові
1	I	unus, una, unum	primus, -a, -um
2	II	duo, duae, duo	secundus -a, -um; alter, -ĕra, -ĕrum
3	III	tres, tres, tria	tertius, -a, -um
4	IV	quattuor	quartus, -a, -um
5	V	quinque	quintus, -a, -um
6	VI	sex	sextus, -a, -um
7	VII	septem	septīmus, -a, -um
8	VIII	octo	octāvus, -a, -um
9	IX	novem	nonus, -a, -um
10	X	decem	decīmus, -a, -um
11	XI	undĕcim	undecīmus, -a, -um
12	XII	duodĕcim	duodecīmus, -a, -um
13	XIII	tredĕcim	tertius decīmus, -a, -um
14	XIV	quattuordĕcim	quartus decīmus, -a, -um
15	XV	quindĕcim	quintus decīmus, -a, -um
16	XVI	sedĕcim	sextus decīmus, -a, -um

17	XVII	septendĕcim	septĭmus decĭmus, -a, -um
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesĭmus, -a, -um
19	XIX	undeviginti	undevicesĭmus, -a, -um
20	XX	viginti	vicesĭmus, -a, -um
21	XXI	unus et viginti; viginti unus	unus et vicesĭmus, -a, -um; vicesĭmus primus, -a, -um
22	XXII	duo et viginti; viginti duo	alter et vicesĭmus, -a, -um; vicesĭmus alter, -ĕra, -ĕrum
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesĭmus, -a, -um
29	XXIX	undetriginta	undetricesĭmus, -a, -um
30	XXX	triginta	tricesĭmus, -a, -um
40	XL	quadraginta	quadragesĭmus, -a, -um
50	L	quingenta	quingagesĭmus, -a, -um
60	LX	sexaginta	sexagesĭmus, -a, -um
70	LXX	septuaginta	septuagesĭmus, -a, -um
80	LXXX	octoginta	octogesĭmus, -a, -um
90	XC	nonaginta	nonagesĭmus, -a, -um
98	XCVIII	octo et nonaginta; nonaginta octo	octavus et nonagesĭmus, -a, -um; nonagesĭmus octāvus, -a, -um
99	XCIX	novem et nonaginta; nonaginta novem	nonus et nonagesĭmus, -a, -um; nonagesĭmus nonus, -a, -um
100	C	centum	centesĭmus, -a, -um
200	CC	ducenti, -ae, -a	ducentesĭmus, -a, -um
300	CCC	trecenti, -ae, -a	trecentesĭmus, -a, -um
400	CD	quadringenti, -ae, -a	quadringentesĭmus, -a, -um
500	D	quingenti, -ae, -a	quingentesĭmus, -a, -um
600	DC	sescenti, -ae, -a	sescentesĭmus, -a, -um
700	DCC	septingenti, -ae, -a	septingentesĭmus, -a, -um
800	DCCC	octingenti, -ae, -a	octingentesĭmus, -a, -um
900	CM	nongenti, -ae, -a	nongentesĭmus, -a, -um
1000	M	mille	millesĭmus, -a, -um
2000	MM	duo milia	bis millesĭmus, -a, -um
3000	ĪĪĪ	tria milia	ter millesĭmus, -a, -um
4000	ĪV	quattuor milia	quater millesĭmus, -a, -um
5000	V	quinque milia	quinq̄ies millesĭmus, -a, -um
10000	ĪXĪ	decem milia	decies millesĭmus, -a, -um
100000	C	centum milia	centies millesĭmus, -a, -um

Утворення кількісних числівників

Кількісні числівники від 1 до 10, 20 (*viginti*), 100 (*centum*) і 1000 (*mille*) – основні. Назви десятків і сотень – похідні, утворені від основних числівників із деякими фонетичними змінами. Назви десятків з одиницями, сотень із десятками і одиницями і т.д. – складені похідні.

10) Числівники від 11 до 17 утворюються додаванням до основного числівника слова *-dĕcim* (із *decem*), що означає десять: *undĕcim*, *duodĕcim* і т.д.

11) Складені числівники з останньою цифрою 8 або 9 утворюються відніманням від наступного десятка відповідно 2 або 1:

18 – <i>duodeviginti</i>	28 – <i>duodetriginta</i>
19 – <i>undeviginti</i>	29 – <i>undetriginta</i>

Числівники від 30 до 90 утворюються додаванням до основного числівника слова *-ginta*, що означає десяток: *triginta*, *quingiginta* і т.д.

12) Двозначні числівники від 21 до 99 можна позначати двояко: або спочатку називаються десятки, а потім одиниці, або спочатку одиниці, далі сполучник *et*, а тоді десятки: 22 – *viginti duo* або *duo et viginti*.

13) Числівники від 200 до 900 утворюються додаванням до основного числівника *-centi* (із *centum*): *sescenti* або *-genti*: *octingenti*.

14) Числівники більше 100 позначаються так: спочатку йдуть сотні, далі десятки, потім одиниці: 847 – *octingenti quadraginta septem*.

Утворення порядкових числівників

Порядкові числівники, крім *primus*, *-a*, *-um*, *secundus* *-a*, *-um* або *alter*, *-ĕra*, *-ĕrum*, утворюються від відповідних кількісних числівників за допомогою родових закінчень *-us* (m), *-a* (f), *-um* (n): *tertius*, *a*, *um*.

Порядкові числівники, починаючи з 18, утворюються за допомогою суфікса *-esĭm-*: *vicesĭmus*, *-a*, *-um* (від *viginti* – 20). У складених порядкових

числівниках усі частини є порядковими (в українській мові – тільки остання).

435 – *quadringentesimus tricesimus quintus* – чотириста тридцять п'ятий.

Відмінювання числівників

Із кількісних числівників відмінюються 1, 2, 3, сотні від 200 до 900 і тисячі.

а) Зразок відмінювання кількісних числівників:

unus, a, um; duo, duae, duo:

Causus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	<i>unus</i>	<i>una</i>	<i>unum</i>	<i>duo</i>	<i>duae</i>	<i>duo</i>
Gen.	<i>unīus</i>	<i>unīus</i>	<i>unīus</i>	<i>duōru</i>	<i>duāru</i>	<i>duōru</i>
Dat.	<i>unī</i>	<i>unī</i>	<i>unī</i>	<i>duōbu</i>	<i>duābu</i>	<i>duōbu</i>
Acc.	<i>unu</i>	<i>una</i>	<i>unum</i>	<i>duos</i>	<i>duas</i>	<i>duo</i>
Abl.	<i>unō</i>	<i>unā</i>	<i>unō</i>	<i>duōbu</i>	<i>duābu</i>	<i>duōbu</i>
Voc.	<i>une</i>	<i>una</i>	<i>unum</i>	<i>duo</i>	<i>duae</i>	<i>duo</i>

б) Числівники *tres (m, f), tria (n)* відмінюються за третьою голосною відміною у множині:

Causus	Pluralis		
	m	f	n
Nom.	<i>tres</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
Gen.	<i>trium</i>	<i>trium</i>	<i>trium</i>
Dat.	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>
Acc.	<i>tres</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>
Abl.	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>	<i>tribus</i>
Voc.	<i>tres</i>	<i>tres</i>	<i>tria</i>

в) Сотні від 200 до 900 відмінюються за першою і другою відміною іменників у множині:

Caus	Plurālis		
	m	f	n
Nom.	quingenti	quingentae	quingenta
Gen.	quingentōrum	quingentārum	quingentōrum
Dat.	quingentis	quingentis	quingentis
Acc.	quingentos	quingentas	quingenta
Abl.	quingentis	quingentis	quingentis
Voc.	quingenti	quingentae	quingenta

г) Числівник *mille* (тисяча) не відмінюється; для множини служить слово *milia* (тисячі) і відмінюється за третьою голосною відміною:

Caus	Plurālis
Nom.	milia
Gen.	miliūm
Dat.	milibus
Acc.	milia
Abl.	milibus
Voc.	milia

д) Порядкові числівники відмінюються, як прикметники першої і другої відміни в однині та множині.

Узгодження числівників з іменниками

15) Кількісні числівники до **mille** (тільки в однині у значенні одна тисяча) у латинській мові виступають означенням до іменника.

16) Відмінювані числівники 1, 2, 3 і назви сотень від 200 до 900 узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку:

duo viri (m) – два чоловіки

tres regiōnes (f) – три райони

ducenti libri (m) – 200 книжок

tria oppīda (n) – три міста.

17) Невідмінювані кількісні числівники від 4 до 100, а також числівник 1000 (*mille*) не впливають на відмінок іменника:

sex nomīna – 6 назв

decem arbōres – 10 дерев.

18) Від числівника milia (тисячі), як і від іменника, залежить інший іменник у родовому відмінку:

quattuor milia milītum – чотири тисячі воїнів.

19) Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, як і в українській мові:

annus millesīmus nongentesīmus nonagesīmus nonus – 1999 рік;

annus bis millesīmus secundus – 2002 рік.

Розділові та прислівникові числівники

(Numeralia distributīva et adverbia)

Розділові числівники відповідають на питання по скільки? (quotēni?), прислівникові – на питання скільки разів? (quotiens?). Розділові та прислівникові числівники утворюються від відповідних кількісних, за винятком перших двох. Розділові числівники мають родові закінчення множини першої і другої відмін.

Розділові числівники утворюються за допомогою суфікса **-n-**, а прислівникові, починаючи від п'яти, – за допомогою суфікса **-ies**.

Розділові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку.

Розділові числівники (Numeralia distributiva)		Прислівникові числівники (Numeralia adverbialia)	
singūli, ae, a	по одному	semel	раз
bini, ae, a	по два	bis	два рази, двічі
terni, ae, a	по три	ter	тричі
quaterni, ae, a	по чотири	quater	чотири рази
quini, ae, a	по п'ять	quingies	п'ять разів
seni, ae, a	по шість	sexies	шість разів
septēni, ae, a	по сім	septies	сім разів
octōni, ae, a	по вісім	octies	вісім разів
novēni, ae, a	по дев'ять	novies	дев'ять разів
deni, ae, a	по десять	decies	десять разів
undēni, ae, a	по одинадцять	undecies	одинадцять разів
vicēni, ae, a	по двадцять	vicies	двадцять разів
centēni, ae, a	по сто	centies	сто разів
singūla milia	по одній тисячі	milies	тисяча разів

5) За допомогою порядкових числівників утворюються дробові: $1/4$ – quarta pars; $1/6$ – sexta pars; $1/9$ – nona pars; $3/5$ – tres quintae; $5/9$ – quinque nonae; $8/10$ – octo decimae; $4/15$ – quattuor quintae decimae.

6) Розділові і прислівникові числівники вживаються при множенні:

$2 \times 2 = 4$ bis bina sunt quattuor;

$5 \times 6 = 30$ quingies sena sunt triginta;

$3 \times 8 = 24$ ter octōna sunt viginti quattuor.

7) При додаванні вживаються кількісні числівники:

$5 + 3 = 8$ quinque et tres sunt octo

$21 + 34 = 55$ viginti unus et triginta quattuor sunt quinquaginta quinque.

8) Порядкові числівники, кратні тисячам, виражаються за допомогою прислівникових числівників, наприклад:

quingies millesimus – п'ять разів тисячний, 5000.

9) Цілі числа процентів виражаються кількісними числівниками, узгодженими з іменником *pars* або *partes* (частина, частини):

3% – *tres partes pro centum*

20% – *viginti partes pro centum*

100% – *centum partes pro centum*

0,5% – *dimidia pro centum* (половина, півпроцента).

Якщо є ціле число з половиною, то висловлюємося так:

4,5% *quattuor partes dimidia pro centum*.

10) Проценти, виражені десятковими дробами, у латинській мові позначаються порядковими числівниками жіночого роду, узгодженими із словами *pars, partes*:

0,1% *decima (pars) pro centum*

0,3% *tres decimae (partes) pro centum*

0,01% *centesima (pars) pro centum*

0,2% *duae centesimae (partes) pro centum*

0,003% *ter millesimae (partes) pro centum*

11) Визначення ваги:

1,0 <i>gramma unum</i>	0,4 <i>decigrammata quattuor</i>
2,0 <i>grammata duo</i>	0,01 <i>centigramma unum</i>
5,0 <i>grammata quinque</i>	0,06 <i>centigrammata sex</i>
0,1 <i>decigramma unum</i>	0,001 <i>milligramma unum</i>
	0,007 <i>milligrammata septem</i>

Синтаксис відмінків при числівниках

При числівниках у латинській мові вживаються відмінки з такими значеннями:

1. **Ablatīvus tempōris (аблятив часу)** вказує на час виконання дії, відповідаючи на запитання коли?, у який час? Вживається без прийменника при словах: *annus* – рік; *tempus* – час; *aetas* – вік; *aera* – епоха; *saeculum* –

сторіччя; mensis – місяць; dies – день; hora – година; ver – весна; nox – ніч та ін.

Roma anno septingentesimo quinquagesimo tertio ante aeram nostram condita est. – Рим був заснований 453 р. до н.е.

2. **Accusatīvus tempōris (знахідний часу)** вказує на час тривалості дії, а також вік, відповідаючи на питання як довго?, протягом якого часу? Інколи *accusatīvus tempōris* вживається з прийменником *per* (протягом). Перекладається українською мовою знахідним або родовим відмінком зі словом «протягом»:

Graeci decem annos Troiam exugnābant. – Греки здобували Трою протягом десяти років.

Словотворення за допомогою латинських числівників

Латинський словотворчий елемент	Значення	Грецький словотворчий елемент
1. uni- universitas, ātis, f – сукупність, університет unicus, a, um – єдиний у своєму роді, унікаум	одно-, перший, первинний	mono-, proto- monocrystallus, i, f – монокристал protozoa, ōrum, n – найпростіші тваринні організми
2. bi- biquadrātus, a, um – біквдратний, четвертого ступеня bimetalum, i, n – біметал, металевий виріб із двох сплавів	дво-	di-, dichlo- dichloretānum, i, n – дихлоретан dichroismus, i, m – двобарвність
3. tri- trigonālis, e – трикутний trimestris, e – тримісячний trisectio, ōnis, f – трисекція, поділ на три частини	три-	tri- trigonometria, ae, f – тригонометрія
4. quadri- (a)- quadrātum, i, n – чотирикутник, квадрат	чотири-	tetra- tetramēter, tri, m – тетраметр
5. quint- quinta essentia – п'ята сутність, квінтесенція quinta – квінта	п'ять-	pent- pentoxylum, i, n – пентоксил

6. sex- sextans, antis, m – секстант, кутомірний прилад	шість-	hex- (-a) hexachlorānum, i, n – гексахлоран
8. octo- october, bris, e – восьмий, жовтень	вісім-	octo- octoestrōlum, i, n – октоестрол
9. dec- (-em) december, bris, bre – десятий, грудень decimēter, tri, m – дециметр, десята частина метра	десять-	dec- (-a) decas, decados, f – декада, десятиденний проміжок часу
10. mill- (-i) millenium, ii, n – тисячоліття milligramma, ātis, n – міліграм	тисяча-	

РИМСЬКИЙ КАЛЕНДАР

У Стародавньому Римі з початку республіки (510–509 pp. до н.е.) аж до часу Октавіана Августа (16 p. до н.е.) літочислення велося за списками консулів – **fasti consulāres**. З епохи Августа (16 p. до н.е.) поряд з датуванням за вибраними консулами, приймається літочислення від часу заснування Риму (**ab Urbe condīta**), тобто від 753 p. до н.е.

Після падіння Римської імперії, з поширенням християнства в Європі, церква запровадила літочислення від народження Христа. Так виникло поняття наша ера – **aera nostra** у християнському світі.

Рік, місяці

Спочатку римляни ділили рік на десять місяців, і першим місяцем року був березень (**mensis Martius**), присвячений Марсові, богові війни. Свідченням того, що Martius був першим місяцем року, є назви місяців, які походять від числівників: вересень – **September** (від **septem** – сім), жовтень – **Octōber** (від **octo** – вісім), листопад – **November** (від **novem** – дев'ять), грудень – **December** (від **decem** – десять). З кінця VII – початку VI ст. до н.е. з Етрурії був запозичений календар, в якому рік ділився на 12 місяців. У 46 p. до н.е. Юлій Цезар з допомогою грецьких і єгипетських астрономів та александрійського математика Сосігена провів реформу календаря. Це так зва-

ний юліанський календар. В основу реформи був покладений чотирирічний цикл (365-365-365-366=1461 день). Кількість днів кожного місяця збереглася досі (30 і 31 день, у лютому – 28 днів протягом трьох років і 29 – у високосному). Ця система почала діяти з 1 січня 45 р. до н.е. Першим місяцем року став січень. Початок року Цезар переніс на 1 січня тому, що з цього дня консули вступали на свою посаду і починався римський господарський рік. У римо-католицькій церкві 1582 року юліанський календар був витіснений так званим григоріанським календарем папи Григорія XIII.

Назви перших шести місяців походять від імен богів або релігійних обрядів, а далі – від назв числівників:

1. **Mensis Ianuarius** – січень, від імені бога початку і входу Януса.
2. **Mensis Februarius** – лютий, від **februa** – очищення, релігійного свята.
3. **Mensis Martius** – березень, від імені бога війни Марса.
4. **Mensis Aprilis** – квітень, місяць Венери.
5. **Mensis Maius** – травень, від імені богині родючості Майї.
6. **Mensis Iunius** – червень, від імені Юнони.
7. **Mensis Quintilis** – липень, п'ятий, а з 44 р. до н.е. **Iulius**, від імені Гая Юлія Цезаря.
8. **Mensis Sextilis** – серпень, шостий, з 8 р. до н.е. – **Augustus**, від імені імператора Августа.
9. **Mensis September** – вересень, сьомий місяць.
10. **Mensis Octōber** – жовтень, восьмий місяць.
11. **Mensis November** – листопад, дев'ятий місяць.
12. **Mensis December** – грудень, десятий місяць.

У кожному місяці римляни виділяли три головні дні, які були встановлені відповідно до фаз місяця:

1. **Kalendae, ārum, f** – Календи, перше число місяця, «день плати».

2. **Nonae, ārum, f** – Нони, 5 або 7-е число місяця (сьомий день – у березні, травні, липні, жовтні і п'ятий день в інших місяцях). Свою назву цей день одержав від порядкового числівника **nonus, a, um** – дев'ятий, тому що Нони були дев'ятим днем перед наступною основною датою.

3. **Idus, uum, f** – Іди, «повний місяць», тринадцяте або п'ятнадцяте число місяця (15-й день у березні, травні, липні, жовтні і 13-й день в інших місяцях).

Для визначення головної дати назви днів ставили в **ablativus tempōris**:

Kalendis Ianuariis – 1 січня;

Nonis Februariis – 5 лютого;

Idibus Martiis – 15 березня.

День, який передував Календам, Нонам, Ідам позначався за допомогою слова **pridie** (напередодні) з **accusativus tempōris** цих дат:

pridie Kalendas Ianuarias – 31 грудня;

pridie Nonas Martias – 6 березня;

pridie Idus Aprīles – 12 квітня.

Інші дати визначались залежно від того, скільки днів залишалось до найближчої головної дати. Ставилось словосполучення **ante diem** з порядковим числівником і **accusativus tempōris** головного дня. Відповідний порядковий числівник рахувався від головного дня назад, причому зараховувався головний день і день, який визначався:

21 січня $(31-21+2)=12$ -й день перед лютневими Календами – **ante diem duodecimum Kalendas Februarias**.

3 березня $(7-3+1)=5$ -й день перед березневими Нонами – **ante diem quintum Nonas Martias**.

11 травня $(15-11+1)=5$ -й день перед травневими Ідами – **ante diem quintum Idus Maias**.

Дати позначались скорочено: a.d.V.Id.Mai, тобто 11 травня.

Високосного року, коли у лютому 29 днів, після 24 лютого (a.d.VI. Kal. Mart.) вставляли ще один день (**bis sextus**) і позначали так: **ante diem bissextum Kalendas Martias** – повторний день перед березневими Календами.

Дні тижня

Староримський тиждень налічував вісім днів. Дев'ятий день називався **nundīnae, ārum, f.** Цього дня відбувався торг, налагоджувались урядові справи. З часів Августа було запроваджено семиденний, так званий планетний тиждень, його узаконив імператор Констянтин 321 р. Імператор Констянтин Великий узаконив вільний від праці день – **dies Solis** (неділя).

Назви днів тижня.

1. **Dies Solis** – день Сонця, неділя. Неділю за часів християнства називали **dies dominīca**, що означає «господній день».

2. **Dies Lunae** – день Місяця, понеділок.

3. **Dies Martis** – день Марса, вівторок.

4. **Dies Mercurii** – день Меркурія, середа.

5. **Dies Iovis** – день Юпітера, четвер.

6. **Dies Venēris** – день Венери, п'ятниця.

7. **Dies Saturni** – день Сатурна, субота.

Доба ділилась на 24 години (**hora**): 12 годин день і 12 годин ніч. Тривалість години була різною, залежно від пори року, тому що день вважався від сходу і до заходу сонця, а ніч – відповідно від заходу до сходу сонця.

Ніч ділилась на чотири варти (**vigilia**). Кожна варта складалась із трьох годин:

prima vigilia – з 6 до 9 години вечора

secunda vigilia – з 9 до 12 години ночі

tertia vigilia – з 12 години ночі до 3 години ранку

quarta vigilia – з 3 до 6 години ранку.

Римський календар

березень травень липень жовтень	січень серпень грудень	квітень червень вересень листопад	лютий	
1		1		Kalendis
2				a.d.VI Nonas
3				a.d.V Nonas
4		2		a.d.IV Nonas
5		3		a.d.III Nonas
6		4		pridie Nonas
7		5		Nonis
8		6		a.d. VIII Idus
9		7		a.d. VII Idus
10		8		a.d. VI Idus
11		9		a.d. V Idus
12		10		a.d. IV Idus
13		11		a.d. III Idus
14		12		pridie Idus
15		13		Idibus
	14			a.d. XIX Kalendas
	15	14		a.d. XVIII Kalendas
16	16	15		a.d. XVII Kalendas
17	17	16	14	a.d. XVI Kalendas
18	18	17	15	a.d. XV Kalendas
19	19	18	16	a.d. XIV Kalendas
20	20	19	17	a.d. XIII Kalendas
21	21	20	18	a.d. XII Kalendas
22	22	21	19	a.d. XI Kalendas
23	23	22	20	a.d. X Kalendas
24	24	23	21	a.d. IX Kalendas
25	25	24	22	a.d. VIII Kalendas
26	26	25	23	a.d. VII Kalendas
27	27	26	24	a.d. VI Kalendas
28	28	27	25	a.d. V Kalendas
29	29	28	26	a.d. IV Kalendas
30	30	29	27	a.d. III Kalendas
31	31	30	28	pridie Kalendas

РИМСЬКІ МІРИ І ГРОШОВІ ОДИНИЦІ

Міри

а) міри довжини:

pes (римський фут, стопа) $\approx 29,57$ см

cubitus (лікоть) = 44,4 см

passus (подвійний крок) = 5 стопам $\approx 147,85$ см

mille passus (римська миля) = 1478,5 м.

Основною одиницею довжини була стопа (римський фут).

б) міри поверхні:

pes quadratus (квадратний фут) = $0,087$ м²

scrupulum (скрупул) = $8,75$ м²

actus (акт) = $1259,44$ м²

iugerum (югер) = 2519 м²

Найменшою одиницею виміру площі був квадратний фут. Часто вживаною одиницею виміру площі був скрупул, що дорівнював 100 квадратним футам; акт = 144 скрупулам, а югер = 2 актам.

в) міри об'єму:

congius (конгій) = 3,275 л

sextarius (секстарій) = 0,547 л

quartarius (квартарій) = 0,137 л

urna (урна) = 13,13 л

modius (модій) = 8,754 л

Одиницею об'єму був конгій. Його шоста частина називалась секстарій, а четверта – квартарій, 24 секстарії становили урну, що використовувалися для виміру рідин. 16 секстаріїв дорівнювали одному модієві, який використовувався для сипучих речовин.

Ваги

scrupulum (скрупул) = 1,137 г

drachma (драхма) = 3,411 г

uncia (унція) = 27,3 г

libra (фунт) = 327,45 г.

Часто вживаною одиницею ваги був фунт, який ділився на 12 унцій.

Найменшою ваговою одиницею був скрупул.

Libra (лібра), **pondus** (римський фунт), **as** (ас) дорівнювали $\approx 327,45$ г.

Половина цієї ваги називалась **semis**. Кратні унції мали назву **sextans**, **antis**, **m** = 1/6 аса або 2 унції;

triens, **entis**, **m** = 1/3 аса або 4 унції

quadrans, **antis**, **m** = 1/4 аса або 3 унції.

Монети

а) мідні монети:

as (ас), фунт міді = 327,45 г

1/6 фунта = 54,575 г

1/12 фунта = 27,287 г

1/24 фунта = 13,643 г;

б) срібні монети:

denarius (денарій), спочатку = 10 асам, пізніше = 16 асам = 218,28 г (1 ас = 13,643 г)

quinarius (квінарій, південарія), спочатку = 5 асам, пізніше = 8 асам

sestertius (сестерцій, чверть денарія), спочатку = 2,5 аса, а пізніше = 4 асам;

в) золоті монети:

aureus (золотий) = 25 денаріям = 100 сестерціям = 5457 г.

Пізніше замість aureus була введена в обіг золота монета (солід), яка дорівнювала 25 денаріям.

Важко порівняти вартість античних монет з монетами іншої епохи. У Ціцерона зустрічаємо, що модій пшениці ($\approx 6,6$ кг) коштував 4 сестерції (218,28 г срібла).

ВПРАВИ

1. Перекладіть українською мовою та провідмініайте: unnus annus, tres partes, quattuor homines.

2. Визначте граматичну форму дієслів і перекладіть на українську мову: divido, veto, narro, appello.

3. Напишіть повністю значення аббревіатур: XL, LX, CC, IXI, N.V., L.S., Dig., A.

4. Визначте, від яких латинських числівників походять слова: трію, сантиметр, процент, унія, квартет, октава, дециметр, секстет, квінтет.

5. Запишіть латинськими словами: 19; 23; 37; 45; 52; 68; 74; 112; 233; 326; 491; 899; 974; чотирнадцятий; двадцять дев'ятий; сотий; сто двадцять четвертий; по п'ять; одинадцять разів; 0,09; $1/4$; $6/7$.

6. Прочитайте числа:

IX et III sunt XII

XXI et X sunt XXXI

LX et XI sunt LXXI

D et D sunt M

LXXX et XX sunt C

7. Провідмініайте словосполучення і перекладіть українською мовою: tres colles (m), ducenti vici (m), una porta (f), duo aquaeductus (m), terni arcus (m), unus mensis (m), quini anni (m).

8. Перекладіть українською мовою: septēni, ae, a; undecies; ducenti, ae, a; millesīmus, a, um; sescentesīmus octogesīmus tertius; triginta septem; centies; singŭli, ae, a; anno bis millesīmo secundo; Kalendis Februariis; pridie Kalendas Maias; Nonis Octobrībus; pridie Idus Martias; Idībus Iuliis.

**9. Визначте, від яких латинських слів походять українські дери-
вати:** порт, акведук, ініціатива, арка, аннали, ордер, ординарний, корекція,
конфузія, унія, дует, тріо, кварта, квінтет, секстент.

**10. Знайдіть числівники кількісні та порядкові; визначте їхній ві-
дмінок і число. Перекладіть текст на рідну мову.**

SUMMARIUM HISTORIAE ROMANAE

Annos numerabant Romani ab anno Urbis condītae (ab Urbe condita = ab U.c.), qui annus fuit ante aeram nostram septingentesīmus quinquagesīmus tertius. Initio reges per annos circīter ducentos quinquaginta civitatem ad arbitrimi suum rexerunt. Anno quingentesīmo nono, sive ab Urbe condīta ducentesimo quadragesīmo quarto, postquam expulsus est ex regno Tarquinius Superbus, creati sunt duo annui consŭles, qui potestatem parem habebant atque alter altērum coērebat. Hunc statum quinque fere saecŭla observaverunt Romani. Iam anno ducentesimo sexagesīmo sexto tota fere Italia in potestate Romanorum fuit.

Deinde Romani cum Carthaginiensībus tribus bellis Punīcis dimicaverunt atque urbem Carthagīnem deleverunt. Tum Hispaniam, Macedoniam, Graeciam, alias regiones subegerunt. Anno tricesīmo imperium occupavit Augustus, qui primus imperator popŭli Romani fuit. Imperatorībus paruit imperium Romanum usque ad annum quadringentesīmum septuagesīmum sextum aerae nostrae, sive millesīmum ducentesimo tricesīmum ab Urbe condīta.

ЗАНЯТТЯ 12

(*Lectio duodecima*)

СИНТАКСИС ДІЄСЛОВА

Інфінітивні синтаксичні звороти (*Accusativus cum infinitivo et nominativus cum infinitivo*) Функції інфінітива

Синтаксичні функції інфінітива визначаються ознаками дієслова та іменника.

Як дієслово інфінітив може:

- 1) керувати відмінком, якого вимагає дієслово: *Quem nemo ferro potuit superāre nec auro.* – Якого ніхто не зміг подолати ні мечем, ні золотом;
- 2) визначатися прислівником: *Felix, qui, quod amat, defendēre fortiter audet.* – Щасливий той, хто наважується сміливо захищати те, що любить;
- 3) замінювати особові форми дієслова (*infinitivus historicus*).

Як іменник інфінітив може:

- 1) виступати у функції підмета, іменної частини присудка і додатка: *Vivēre est cogitāre.* – Жити – значить мислити. *Amo legēre.* – Люблю читати;
- 2) мати означення, яке виражене прикметником чи займенником середнього роду: *Meum intellegēre nulla pecunia vendo.* – Свій талант я не продаю за жодні гроші;
- 3) вживатися з прийменниками: *Multum interest inter dare et accipēre.* – Є велика різниця між давати і отримувати.

Види інфінітивів

У синтаксичних зворотах для позначення часових відношень вживаються шість видів інфінітивів (три – для активного стану і три – для пасивного):

1) **Infinitivus praesentis activi et passivi** (інфінітив теперішнього часу активного і пасивного стану);

2) **Infinitivus perfecti activi et passivi** (інфінітив минулого часу активного і пасивного стану);

3) **Infinitivus futuri activi et passivi** (інфінітив майбутнього часу активного і пасивного стану);

Інфінітив теперішнього часу виражає одночасну дію з дією основного дієслова, інфінітив минулого – попередню, інфінітив майбутнього – майбутню.

Таблиця видів інфінітивів:

Стан	Infinitivus praesentis	Infinitivus perfecti	Infinitivus futuri
Activum	I laudā-re	I laudav-isse	I laudatūrus, a, um esse
	II docē-re	II docu-isse	II doctūrus, a, um esse
	III leg-ēre	III leg-isse	III lectūrus, a, um esse
	IV audī-re	IV audiv-isse	IV auditūrus, a, um esse
Спосіб творення	Основа інфекта + -re (I, II, IV), + -ēre (III)	Основа перфекта + -isse	Participium futuri activi + esse
Passivum	I laudā-ri	I laudātus, a, um esse	I laudātum iri
	II docē-ri	II doctus, a, um esse	II doctum iri
	III leg-i	III lectus, a, um esse	III lectum iri
	IV audī-ri	IV audītus, a, um esse	IV audītum iri
Спосіб творення	Основа інфекта + -ri (I, II, IV), + -i (III)	Participium perfecti passivi + esse	Supinum + iri

Iri - infinitivus praesentis passivi від дієслова *eo, ii, itum, ire* – йти.

Знахідний відмінок з інфінітивом (Accusativus cum infinitivo)

Інфінітивний зворот **accusativus cum infinitivo** виступає поширеним додатком або підметом після дієслів і дієслівних сполучень зі значенням «говорити», «повідомляти», «відчувати», «бажати» і т.д. Він складається з іменника, субстантивованого прикметника або займенника в **accusativus** і дієслова в **infinitivus**. **Accusativus** виступає в ролі логічного підмета,

infinitivus – у ролі логічного присудка. Перекладається підрядними додатковими або з’ясувальними реченнями зі сполучником *quo* (щоб, як), де **accusativus** стає підметом, а **infinitivus** – присудком. У звороті вживаються всі види інфінітива. **Infinitivus praesentis** вказує на одночасну дію, **infinitivus perfecti** – на попередню, **infinitivus futuri** – на майбутню:

1. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipulos litteras scribere*. (**infinitivus praesentis**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні пишуть букви. (дія одночасна).

2. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipulos litteras scripsisse*. (**infinitivus perfecti**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні написали букви. (дія попередня).

3. Magister videt (vidēbat, vidēbit) *discipulos litteras scripturos esse*. (**infinitivus futuri**) – Вчитель бачить (бачив, буде бачити), що учні напишуть букви. (дія майбутня).

Примітка.	<p>1. Іменна частина присудка стоїть в accusativus і узгоджується з логічним підметом в роді, числі та відмінку.</p> <p>2. У звороті при одному інфінітиві буває два знахідних відмінки: accusativus логічного підмета і accusativus прямого додатка. Accusativus логічного підмета перекладається називним відмінком, а accusativus прямого додатка – знахідним: <i>Scio puerum librum legere</i>. – Знаю, що хлопець читає книжку.</p>
------------------	--

Інфінітивний зворот **accusativus cum infinitivo** є залежною синтаксичною конструкцією активного стану. Він залежить від окремих груп дієслів і безособових зворотів.

Accusativus cum infinitivo у ролі поширеного додатка вживається після дієслів, що стосуються сфери духовної діяльності людини і мають значення:

1) думати, вважати (*verba putandi*): **puto, āvi, ātum, āre** – вважати, **cogito, āvi, ātum, āre** – думати, мислити, **credo, didi, ditum, ere** – вірити, **scio, ivi, itum, ire** – знати, **spero, āvi, ātum, āre** – сподіватися, **iudico, āvi, ātum, āre** – думати, судити, **censeo, ui, nsum, ere** – вважати, оцінювати, **intellego, lexi, lectum, ere** – розуміти;

2) говорити, стверджувати (*verba dicendi*): **dico, dixi, dictum, ere** – говорити, **promitto, misi, missum, ere** – обіцяти, **respondeo, ndi, nsum, ere** – відповідати, **trado, didi, ditum, ere** – передавати, **declaro, āvi, ātum, āre** – заявляти, **nuntio, āvi, ātum, āre** – повідомляти, **affirmo, āvi, ātum, āre** – стверджувати;

3) відчувати (*verba sentiendi*): **sentio, sensi, sensum, ire** – відчувати, **audio, ivi, itum, ire** – слухати, **video, vidi, visum, ere** – бачити, **animadverto, verti, versum, ere** – звертати увагу;

4) бажати, дозволяти, забороняти (*verba studii et voluntatis*): **studeo, ere, studui** – прагнути, **cupio, ivi, itum, ere** – бажати, **volo, ve-lle, volui** – хотіти, **nolo, nolle, nolui** – не хотіти, **malo, malle, malui** – веліти, **iubeo, iussi, iussum, ere** – наказувати, **prohibeo, bui, bitum, ere** – забороняти, **veto, vetui, vetitum, are** – забороняти, **sino, sivi, si-tum, ere** – дозволяти;

5) страдати, переживати, веселитися (*verba affectuum*): **doleo, ui, ere** – сумувати, страдати, **gaudeo, gavīsus sum, ere** – радіти, веселитися, **laetor, ātus sum, āri** – веселитися, **maereo, ui, ere** – сумувати, тужити;

Accusativus cum infinitivo у ролі поширеного підмета вживається після безособових дієслів і зворотів зі значенням «говорити», «відчувати»: **constat** – відомо, **notum est** – відомо, **interest** – важливо, **fama est** – існує чутка, **oportet** – треба, **apparet** – очевидно, **placet** – подобається, **decet** – годиться, **praestat** – краще, **necesse est** – необхідно, **proverbium est** – існує прислів'я.

1. *Iam antīqui putābant victoriam amāre curam.* – Вже античні люди вважали, що перемога любить турботу.

2. *Romāni tradunt multas urbes a Caesāre expugnātas esse.* – Римляни передають, що багато міст були завойовані Цезарем.

3. *Audio sorōrem meam carmen cantāre.* – Я чую, що моя сестра співає пісню.

4. *Belgae nolēbant Germānos diutius in Gallia versāri.* – Бельги не хотіли, щоб германці довше перебували в Галлії.

5. *Gaudeo te in Britanniam profectum non esse.* – Я тішуся, що ти не відпривився у Британію.

6. *Vetus proverbium est gladiatōrem in arēna consilium capēre.* – Існує старе прислів'я, що гладіатор приймає рішення на арені.

Називний відмінок з інфінітивом (*Nominatīvus cum infinitīvo*)

Інфінітивний зворот **nominatīvus cum infinitīvo** – це залежна синтаксична конструкція пасивного стану, що складається з підмета, вираженого іменником, субстантивованим прикметником або займенником у **nominatīvus** та присудка, вираженого дієсловом в інфінітиві будь-якого часу. Якщо присудок є складним, то іменна частина теж стоїть у **nominatīvus**. **Nominatīvus cum infinitīvo** виконує роль поширеного підмета. **Nominatīvus** виступає підметом речення і звороту, **infinitīvus** – логічним присудком звороту.

Інфінітивний зворот **nominatīvus cum infinitīvo** вживається після тих груп дієслів, що й **accusatīvus cum infinitīvo**, тільки у пасивному стані.

Особливістю звороту **nominatīvus cum infinitīvo** є те, що дієслово, від якого залежить зворот, узгоджується з підметом в особі і числі

головного речення. Перекладається підрядними додатковими або з'ясувальними реченнями зі сполучниками *що* або *щоб*.

Nominatīvus cum infinitīvo часто вживається після таких дієслів у пасивному стані:

- 1) **dicor, trador, feror** – говорять, що я ...
- 2) **putor, iudīcor, existīmor** – думають, що я ...
- 3) **iubeor** – велять, щоб я ...
- 4) **vetor** – забороняють, щоб я ...
- 5) **prohibeor** – перешкоджають, щоб я ...
- 6) **sinor** – дозволяють, щоб я ...
- 7) **videor** – здається, що я ...
- 8) **habeor** – вважають, що я ...

Примітка	У звороті особові займенники, що виступають у ролі підмета, опускаються і визначаються особовим закінченням дієслова-присудка: videor scribēre – здається, що я пишу vidēris scripsisse – здається, що ти написав vidētur scriptūrus esse – здається, що він напише vidēmur scribēre – здається, що ми пишемо videmīni scripsisse – здається, що ми написали videntur scriptūri esse – здається, що вони пишуть
-----------------	---

1. *Dicītur vita nostra brevis esse.* – Кажуть, що наше життя – коротке.
2. *Putātur Cicēro orātor clarissīmus fuisse.* – Вважають, що Цицерон був найславнішим оратором.
3. *Qui tacet, consentīre vidētur.* – Здається, хто мовчить, той погоджується.
4. *Videntur milītes victūri esse.* – Здається, що воїни переможуть.

ВПРАВИ

1. Напишіть основні форми і провідмінійте в усіх часах системи інфекта активного і пасивного стану:

pingo, advōlo, removeo, scio.

2. Утворіть infinitivus praesentis, perfecti, futūri actīvi et passīvi; провідмінійте дієслова в часах системи перфекта активного і пасивного стану:

intellēgo, desidēro, compleo, sentio.

3. Провідмінійте словосполучення:

is pictor celēber (m) – цей знаменитий художник;

illa tabūla admirabīlis (f) – ця дивовижна картина;

hoc theatrum magnīficum (n) – цей славний театр.

4. Утворіть ступені порівняння прикметників від:

celēber, bris, bre; admirabīlis, e; magnīficus, a, um.

5. Визначіть, від яких латинських числівників походять слова:

унія, дует, тріо, квартет, квінтет, сантиметр, процент.

6. Утворіть accusatīvus singulāris i plurālis від іменників:

columna, murus, ovum, domīnus, vox, ars, avis, linteum, error, artīfex, lex, fructus, species.

7. Від яких латинських слів походять українські деривати:

колосальний, вокал, овал, орнамент, сенс, реліквія, консервант, сигніфікація, перфект, домінант, інтелект, меморіал.

8. Випишіть із текстів інфінітивні звороти accusatīvus cum infinitīvo та nominatīvus cum infinitīvo.

ЗАНЯТТЯ 13

(*Lectio tertia decima*)

ВЖИВАННЯ КОН'ЮНКТИВА У НЕЗАЛЕЖНИХ РЕЧЕННЯХ

Утворення кон'юнктива

Умовний спосіб (кон'юнктив) утворювався в латині різними способами у зв'язку з тим, що, на відміну від теперішніх європейських мов, мав кореляцію з категорією часу. Найпоширеніший спосіб утворення кон'юнктива – суфіксальний: в основі інфінітива дієслів першої дієвідміни кінцевий голосний –*a*- замінювався суфіксом –*e*-, у дієслів другої та четвертої дієвідмін до основ інфінітива додавався суфікс –*a*-, у дієслів третьої дієвідміни цей же суфікс додавався до основи презенса першої особи однини (це ж відбувалося і з дієсловом *fi*о «я стаю, здійснююся»). Закінчення використовувалися такі, як у презенсі дієслова *esse*.

Зазначене додавання кон'юнктивних суфіксів – *e*- та –*a*- вимагає пильності, оскільки може стати причиною помилкової інтерпретації часу, способу та дієвідміни: *amā-mus* «ми любимо» (*praesens indicatīvi actīvi, conjugatio 1*) – *gaude-ā-mus* »радіймо« (*prae sens conjunctīvi actīvi, conjugatio 2*), *gaudē-mus* «ми радіємо» (*praesens indicatīvi actīvi, conjugatio 2*) – *am-ē-mus* «любимо» (*praesens conjunctīvi actīvi, conjugatio 1*) і т.п. Тому треба уважно з'ясувати у словнику приналежність дієслова до певної дієвідміни.

Крім суфіксального способу утворення кон'юнктива, існував ще інший, формально простіший: до інфінітива (теперішнього часу чи перфекта), взятого цілком, разом із закінченням –*gē* чи –*isse* (щоправда, ці закінчення

тут перетворювалися на суфікси), додавалися зазначені закінчення презенса дієслова *esse*: *amā-re-m*, *amav-isse-m* «я любив (любила) б» і т.д.

Дієслово *esse* утворювало кон'юнктив від спеціальної основи *si-*, а також від інфінітивів *esse* та *fuisse*.

Як уже згадувалося, ці різні способи утворення латинського кон'юнктива мали різну часову характеристику: *ama-m* – кон'юнктив презенса, *amāre-m* – кон'юнктив імперфекта, *amavisse-m* – кон'юнктив перфекта. Але оскільки український умовний спосіб стоїть поза категорією часу і в перекладі з латини ці нюанси відбити неможливо, то й при аналізі кон'юнктива в латинських текстах його часову характеристику не варто розглядати.

Кон'юнктив у латині використовувався значно ширше, ніж умовний спосіб в українській мові: крім звичних для нас значень умови («Я *прийшов би, якби мав* час»), бажання («Ми з задоволенням *відпочили б*»), побажання («Ти *надів би* пальто») та значень, що вводяться у підрядну частину складнопідрядного речення сполучника ми **щоб(и)** та **аби**, латинський кон'юнктив міг означати заклик, пораду, рекомендацію (на українську це перекладається зазвичай наказовим способом); окрім цього, кон'юнктив часто вживався у таких підрядних частинах складнопідрядних речень, які в українському перекладі умовного способу не передбачають.

Кон'юнктив виражає відношення дії до реального здійснення. Він вказує на бажану, можливу, очікувану та нереальну дію. Кон'юнктив утворюють чотири часи: *praesens*, *imperfectum*, *perfectum*, *plusquamperfectum*.

Теперішній час умовного способу активного і пасивного стану (*Praesens coniunctīvi actīvi et passīvi*)

Praesens coniunctīvi утворюється заміною кінцевого голосного основи інфекта *ā* на *ē* для дієслів I дієвідміни і додаванням до основи інфекта

суфікса **ā** для дієслів II, III, IV дієвідмін та особових закінчень (**-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt**) для активного стану та (**-r, -ris, -tur, -mur, -mīni, -ntur**) для пасивного стану.

Praesens coniunctīvi actīvi

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laude-m	doce-a-m	leg-a-m	audi-a-m
2.	laude-s	doce-a-s	leg-a-s	audi-a-s
3.	laude-t	doce-a-t	leg-a-t	audi-a-t
Plurālis				
1.	laudē-mus	doce-ā-mus	leg-ā-mus	audi-ā-mus
2.	laudē-tis	doce-ā-tis	leg-ā-tis	audi-ā-tis
3.	laude-nt	doce-a-nt	leg-a-nt	audi-a-nt

Praesens coniunctīvi passīvi

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у praesens coniunctīvi passīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laude-r	doce-a-r	leg-a-r	audi-a-r
2.	laudē-ris	doce-ā-ris	leg-ā-ris	audi-ā-ris
3.	laudē-tur	doce-ā-tur	leg-ā-tur	audi-ā-tur
Plurālis				
1.	laudē-mur	doce-ā-mur	leg-ā-mur	audi-ā-mur
2.	laude-mīni	doce-a-mīni	leg-a-mīni	audi-a-mīni
3.	laude-ntur	doce-a-ntur	leg-a-ntur	audi-a-ntur

Дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	sim	simus
2.	sis	sitis
3.	sit	sint

**Минулий час недоконаного виду умовного способу
активного та пасивного стану (Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi)**

Imperfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-rē-** (для I, II, IV дієвідмін) і **-ĕre-** (для III дієвідміни) та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін в imperfectum coniunctīvi actīvi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-re-m	docē-re-m	leg-ĕre-m	audī-re-m
2.	laudā-re-s	docē-re-s	leg-ĕre-s	audī-re-s
3.	laudā-re-t	docē-re-t	leg-ĕre-t	audī-re-t
Plurālis				
1.	lauda-rē-mus	doce-rē-mus	leg-erē-mus	audi-rē-mus
2.	lauda-rē-tis	doce-rē-tis	leg-erē-tis	audi-rē-tis
3.	laudā-re-nt	docē-re-nt	leg-ĕre-nt	audī-re-nt

Imperfectum coniunctīvi passīvi

Imperfectum coniunctīvi passīvi утворюється додаванням до основи інфекта суфікса **-rē-** (для I, II, IV дієвідмін) і **-ĕre-** (для III дієвідміни) та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -r	1. -mur
2. -ris	2. -mīni
3. -tur	3. -ntur

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у imperfectum coniunctivi passivi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudā-re-r	docē-re-r	leg-ēre-r	audī-re-r
2.	lauda-rē-ris	doce-rē-ris	leg-erē-ris	audi-rē-ris
3.	lauda-rē-tur	doce-rē-tur	leg-erē-tur	audi-rē-tur
Plurālis				
1.	lauda-rē-mur	doce-rē-mur	leg-erē-mur	audi-rē-mur
2.	lauda-re-mīni	doce-re-mīni	leg-ere-mīni	audi-re-mīni
3.	lauda-re-ntur	doce-re-ntur	leg-ere-ntur	audi-re-ntur

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	esse -m	essē -mus
2.	esse -s	essē -tis
3.	esse -t	esse -nt

Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану (Perfectum coniunctivi activi et passivi)

Perfectum coniunctivi activi

Perfectum coniunctivi activi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-ērī-** та особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у perfectum coniunctivi activi:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-ērī-m	docu-ērī-m	leg-ērī-m	audiv-ērī-m
2.	laudav-ērī-s	docu-ērī-s	leg-ērī-s	audiv-ērī-s
3.	laudav-ērī-t	docu-ērī-t	leg-ērī-t	audiv-ērī-t
Plurālis				
1.	laudav-erī-mus	docu-erī-mus	leg-erī-mus	audiv-erī-mus
2.	laudav-erī-tis	docu-erī-tis	leg-erī-tis	audiv-erī-tis
3.	laudav-ērī-nt	docu-ērī-nt	leg-ērī-nt	audiv-ērī-nt

Perfectum coniunctīvi passīvi

Perfectum coniunctīvi passīvi складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в теперішньому часі умовного способу.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum coniunctīvi passīvi:

	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um sim	doctus, a, um sim	lectus, a, um sim	audītus, a, um sim
2.	laudātus, a, um sis	doctus, a, um sis	lectus, a, um sis	audītus, a, um sis
3.	laudātus, a, um sit	doctus, a, um sit	lectus, a, um sit	audītus, a, um sit
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a simus	docti, ae, a simus	lecti, ae, a simus	audīti, ae, a simus
2.	laudāti, ae, a sitis	docti, ae, a sitis	lecti, ae, a sitis	audīti, ae, a sitis
3.	laudāti, ae, a sint	docti, ae, a sint	lecti, ae, a sint	audīti, ae, a sint

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	fu-ĕri-m	fu-erī-mus
2.	fu-ĕri-s	fu-erī-tis
3.	fu-ĕri-t	fu-ĕri-nt

Давноминулий час умовного способу активного та пасивного стану (Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi)

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-issē-** і особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у **plusquamperfectum coniunctīvi actīvi**:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-isse-m	docu-isse-m	leg-isse-m	audiv-isse-m
2.	laudav-isse-s	docu-isse-s	leg-isse-s	audiv-isse-s
3.	laudāv-isse-t	docu-isse-t	leg-isse-t	audiv-isse-t
Plurālis				
1.	laudav-issē-mus	docu-issē-mus	leg-issē-mus	audiv-issē-mus
2.	laudav-issē-tis	docu-issē-tis	leg-issē-tis	audiv-issē-tis
3.	laudav-isse-nt	docu-isse-nt	leg-isse-nt	audiv-isse-nt

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** – «бути» в минулому часі недоконаного виду умовного способу.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у **plusquamperfectum coniunctīvi passīvi**:

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudātus, a, um essem	doctus, a, um essem	lectus, a, um essem	audītus, a, um essem
2.	laudātus, a, um esses	doctus, a, um esses	lectus, a, um esses	audītus, a, um esses
3.	laudātus, a, um esset	doctus, a, um esset	lectus, a, um esset	audītus, a, um esset
Plurālis				
1.	laudāti, ae, a essēmus	docti, ae, a essēmus	lecti, ae, a essēmus	audīti, ae, a essēmus
2.	laudāti, ae, a essētis	docti, ae, a essētis	lecti, ae, a essētis	audīti, ae, a essētis
3.	laudāti, ae, a essent	docti, ae, a essent	lecti, ae, a essent	audīti, ae, a essent

Допоміжне дієслово sum, fui, esse (бути):

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	fu-isse-m	fu-issē-mus
2.	fu-isse-s	fu-issē-tis
3.	fu-isse-t	fu-isse-nt

Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях

У незалежних реченнях кон'юнктив вживається у двох смислових значеннях: 1) для вираження волі і бажання – умовний побажальний (*coniunctivus optativus*); 2) для вираження припущення і можливості – умовний можливий (*coniunctivus potentiālis*).

До *coniunctivus optativus* належать такі види кон'юнктива:

- 1) *coniunctivus hortativus (adhortativus)*; 2) *coniunctivus imperativus (iussivus)*; 3) *coniunctivus prohibitivus*; 4) *coniunctivus optativus*;
- 5) *coniunctivus concessivus*.

Запереченням до цих видів виступає частка *ne*.

До *coniunctivus potentiālis* належать: 1) *coniunctivus potentiālis*;

2) *coniunctivus dubitativus*. Запереченням виступає частка *non*.

Кон'юнктив головних часів (*praesens*) і у більшості випадків (*perfectum praesens*) означає здебільшого дію, що відноситься до теперішнього або майбутнього часу. Кон'юнктив історичних часів (*imperfectum* і *plusquamperfectum*) означає дію, що відноситься до минулого часу.

Умовний побажальний (*coniunctivus optativus*)

1. *Coniunctivus hortativus (adhortativus)*

Coniunctivus hortativus (adhortativus) – умовний заохочення, що виражає заохочення, заклик, спонукання до дії, які звернені до першої особи множини. Вживається тільки у ***praesens coniunctivi***. Запереченням виступає частка ***ne***. Перекладається формами майбутнього часу і з певною спонукальною інтонацією:

1. *Amēmus patriam, pareāmus legibus!* – Любімо батьківщину, підкоряймося законам!

2. *Ne difficilia optēmus!* – Не бажаймо важкого!

2. *Coniunctivus imperativus (iussivus)*

Coniunctivus imperativus (iussivus) – умовний наказу, що виражає наказ, вимогу або категоричне прохання. Вказує на дію, яка має бути виконана у майбутньому. Він вживається тільки у **praesens coniunctivi**. Запереченням виступає частка **ne**. Виступає у другій та третій особах однини і множини та у вимогах і настановах, які відносяться до майбутнього (крім другої особи множини). Перекладається умовним і наказовим способами. Наказова форма третьої особи перекладається словами «хай», «нехай» і третьою особою теперішнього або майбутнього часу:

1. *Isto bono utāre, dum absit; cum absit, ne requīras.* – Цим благом користуйся, поки воно є; коли його нема, не шукай.

2. *Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat.* – Нехай консули потурбуються, щоб держава не понесла будь-якої шкоди. (Формула надзвичайної сенатської постанови *senātus consultum ultimum*, яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень).

3. *Coniunctivus prohibitivus*

Coniunctivus prohibitivus – умовний заборони, що виражає заперечення. Вживається у **praesens** або у **perfectum coniunctivi**. Запереченням виступає частка **ne** (іноді заперечні слова **nemo** – ніхто, **nihil** – ніщо, **nullus** – ніякий). Зустрічається у другій особі однини або множини. Заборона стосується теперішнього або майбутнього часу. Перекладається наказовим способом:

1. *Nec audias Epicurēos, qui contendunt, deos nihil mortalia curāre.* – Не слухай епікурейців, які твердять, що боги цілком не турбуються про людські справи.

2. *Ne transiēris Hiberum; ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Nusquam te vestigio movēris.* – Не переходи Гібер, нехай не буде в тебе нічого спільного із мешканцями Сагунта. Нікуди не рухайся з місця.

4. **Coniunctivus optativus**

Coniunctivus optativus – умовний побажальний, що виражає побажання, яке відноситься до теперішнього, минулого або майбутнього часу. Вживається в усіх часах умовного способу. **Praesens** та **perfectum coniunctivi** вказують на здійснення бажання, **imperfectum** та **plusquamperfectum coniunctivi** – на нездійснення бажання. **Praesens coniunctivi** передає бажання, яке стосується майбутнього часу, **imperfectum coniunctivi** – теперішнього часу, **perfectum** та **plusquamperfectum coniunctivi** – минулого часу.

Coniunctivus optativus часто вживається зі словом **utīnam** (о, щоб, якби). Заперечення **ne**. Перекладається умовним способом зі словами «о щоб», «о якби» або наказовим способом зі словами «хай», «нехай»:

1. *Falsus utīnam vates sim!* – Хай я буду неправдивим пророком!

2. *Ne sim salvus, si aliter scribo ac sentio!* – Нехай не буду здоровим, якщо пишу інакше, ніж відчуваю!

3. *Di tibi dent, quaecumque optes!* – Нехай тобі боги дадуть все, чого ти бажаєш!

4. *Utīnam virōrum fortium atque innocentium copiam tantam haberētis!* – О якби ви мали таку велику кількість хоробрих і безкорисливих мужів!

5. *Utīnam me mortuum prius vidisses!* – О якби ти побачив мене раніше мертвим!

5. **Coniunctivus concessivus**

Coniunctivus concessivus – умовний допустовий, що передає припущення, поступку. Він вживається у **praesens** або **perfectum coniunctivi**.

Praesens виражає припущення або поступку, які стосуються теперішнього часу, **perfectum** – минулого часу. Заперечення – **ne**. Перекладається словами «хоч», «нехай» з теперішнім або минулим часом:

1. *Sit fur, sit sacrilēgus, sit flagitiōrum omnium princeps; at est bonus imperātor.* – Нехай він – злодій, нехай – святотатець, нехай він – перший у всіх ганебних вчинках; проте він – добрий полководець.

2. *Fremant omnes licet, dicam, quod sentio.* – Хоч би всі гомоніли, я говоритиму те, що думаю.

3. *Ōmnia pōssideāt, non pōssidet aëra Mīnos.* – Нехай Мінос усім володіє, а не володіє повітрям.

4. *Defuērint tibi vires, tamen est laudanda voluntas.* – Хоч бракувало тобі сил, однак слід вихваляти бажання.

УМОВНИЙ МОЖЛИВИЙ (**coniunctivus potentiālis**)

1. **Coniunctivus potentiālis**

Coniunctivus potentiālis – умовний можливості, що виражає можливу дію або некатегоричне твердження. Вживається у **praesens**, **perfectum**, **imperfectum coniunctivi**. Заперечення – **non**. **Praesens** і **perfectum coniunctivi** передають можливу дію у теперішньому або у майбутньому часі. **Praesens coniunctivi** має значення недоконаного виду, **perfectum coniunctivi** – доконаного. **Imperfectum coniunctivi** означає дію, яку можна було виконати у минулому:

1. *O stultum homīnem, dixērit quispiam.* – О нерозумна людино, можливо хтось скаже.

2. *Ubi istum invenias, qui honōres amīci antepōnat suo?* – Де б ти міг знайти такого, який би ставив почесі друга вище своїх?

3. *Nos sine ulla disputatiōne confirmavērim.* – Це я б підтвердив без будь-якого вагання.

4. *Quis putāret?* – Хто б міг подумати?

2. *Coniunctivus dubitativus*

Coniunctivus dubitativus – умовний сумніву, що виражає сумнів, вагання, непевність у питальній формі. Вживається у першій особі однини і множини. Виступає у **praesens** або **imperfectum coniunctivi**. **Praesens coniunctivi** передає сумнів у теперішньому або майбутньому часі, **imperfectum coniunctivi** – у минулому. Заперечення – **non**. Перекладається інфінітивом із давальним відмінком особи:

1. *Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat?* – Що можуть зробити закони там, де панують одні гроші?

2. *Quid agam, iudices? Quo me vertam?* – Що мені робити, судді? Куди мені звернутися?

3. *Quo confugērem, amīci, ab hostibus?* – Куди мені було втікати, друзі, від ворогів?

ВПРАВИ

1. Провідмініайте в усіх часах кон'юнктива активного і пасивного стану:

suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати;

conscendo, scendi, scensum, ēre – піднятися, зійти;

migro, āvi, ātum, āre – переходити, переїжджати;

sentio, sensi, sensum, īre – думати, відчувати.

2. Визначте часові форми дієслів:

florent, floreant; cedit, cedēret; vincebātur, vincerētur; concordēmus, concordavissēmus; noscis, noscas; retinuērant, retinuērint.

3. Провідмініайте словосполучення:

is sermo fortunātus (m) – ця успішна розмова;

illa mens sana (f) – ця здорова думка;

hoc aedificium admirabile (n) – ця дивна споруда;

qui reditus felix (m) – яке щасливе повернення;

ea fides melior (f) – та краща надія.

4. Визначте спільний корінь кожної групи слів:

nosco, cognosco, recognosco, ignōtus, ignōro; nomen, praenōmen, nomīno, nominatīvus, nominatio; amo, amīcus, amīca, amicitia, amor, amabīlis, inimīcus; impĕro, imperium, imperātor, imperatīvus; species, conspicio, exspecto, spectacūlum, respicio.

5. Виділіть суфікси кон'юнктива:

optet, canas, opservarētis, valērent, adhibeātur, comparaverītis, occupavisses, caverēmus, excītet, monuisset, putavĕrim.

6. Від яких латинських основ походять:

кантата, фатальний, публіка, кон'юнктура, руїна, конкретний, раціон, орбіта, казус, понтон, інститут, симуляція, лібералізація, трактор, кредит, конверт, агенція, емігрант.

7. Проаналізуйте в латинських висловах прояви неособових займенників і кон'юнктива:

Cui prodest? «Кому вигідно?» Do, ut des «Даю, щоб (і ти мені) дав». Ex nihilo – nihil «З нічого – нічого (й не буває)». Feci, quod potui, faciant meliōra potentes «Я зробив, що зміг, хай спроможні зроблять краще». Pereat mundus, et fiat justitia! «Хай (навіть) загине світ, але хай здійсниться правосуддя!»

ЗАНЯТТЯ 14

(*Lectio quarta decima*)

СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ВЖИВАННЯ ЧАСІВ ТА СПОСОБІВ У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Вживання часів у підрядних реченнях

Головне речення	Підрядне речення		
Indicativus	Coniunctivus		
Головні часи	Одночасна дія	Попередня дія	Майбутня дія
Praesens Futūrum I Futūrum II Imperativus	praesens	perfectum	coniugatio periphrastica actīva + sim
Історичні часи	Одночасна дія	Попередня дія	Майбутня дія
Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	imperfectum	plusquamperfe ctum	coniugatio periphrastica actīva + essem

Непряме питання (*Quaestio obliqua*)

Непряме питання (*quaestio obliqua*) – це тип підрядних додаткових речень, що вводиться питальними словами:

1) питальними займенниками (**quis? quid?** – хто?, що?; **qui?, quae?, quod?** – який, а, є?);

2) питальними прислівниками (**ubi?** – де?, **quo?** – куди?, **quando?** – коли?, **cur?** – чому?);

3) питальними частками (**ne?** – чи?, **num?** – чи не?, **nonne?** – невже не?, **utrum...an?** – чи...чи?).

Непряме питання залежить від дієслів із значенням «питати» (**rogāre, interrogāre, quaerere**), «знати», «розуміти» (**scire, intellegere**), «говорити» (**dicere**), «бачити» (**videre**) і безособових дієслів і зворотів **notum (ignotum) est** (відомо, невідомо).

У непрямому питанні вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio tempōrum**.

1. Scio, *quem pingas, pinxēris, pictūrus sis*. – Я знаю, кого ти малюєш, намалював, намалюєш.

2. Scīvi, *quem pingēres, pinxisses, pictūrus esses*. – Я знав, кого ти малював, намалював, намалюєш.

Складнопірядні речення з пірядними мети

Пірядні речення мети вводяться сполучниками **ut (uti)** – щоб, **ne** – щоб не. Сполучник, який вводить пірядні речення мети, називається **ut (ne) fināle**. У пірядних реченнях мети вживається **praesens coniunctīvi** після головних часів і **imperfectum coniunctīvi** – після історичних часів.

1. Do, *ut des*; facio, *ut facias*. – Я даю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти робив.

2. Opēram dedi, *ut te quam primum vidērem*. – Я потурбувався, щоб якнайшвидше тебе побачити.

Примітка

Замість **ut eō** (щоби тим, з тією метою) при вищому ступені порівняння прикметників вживається **quō** з кон'юнктивом за правилом **ut (ne) fināle**:

Legem brevem esse oportet, quō (ut eō) facilius ab imperītis teneātur. – Закон повинен бути коротким, щоб легше запам'ятовувався недосвідченими.

Складнопірядні речення з пірядними додатковими

Пірядні додаткові речення вводяться сполучником **ut (ne)** – що, щоб, (щоб не), що має назву **ut (ne) obiectīvum** (що додаткове).

Залежно від значення керівного дієслова існує декілька типів пірядних додаткових речень:

1) після дієслів із значенням «прагнути, бажати» (**verba studii et voluntātis**): **curāre** – турбуватися, **studēre** – прагнути, **optare** – бажати, **rogāre, petēre** – просити, **permittere** – дозволяти, **monēre, suadēre** – переконувати, **imperāre** – наказувати;

2) після дієслів із значенням «боятися» (**verba timendi**): **timēre, metuēre, verēri** – боятися, **pericūlum est** – є небезпека. **Ut** вживається для висловлення бажання аби щось сталося, а **ne** – аби щось не сталося. Сполучник **ut** і **ne non** перекладається сполучником «що» із запереченням «не», а сполучник **ne** – що не, щоби не;

3) після дієслів із значенням «перешкоджати» (**verba impediendi**): **impedire, prohibere, obstare, repugnare, retinere, resistere** – перешкоджати; **recusare** – відмовляти; **interdicere** – забороняти. Сполучниками підрядності служать **ne, quomīnus, quin** (щоб не). Сполучники **quomīnus** та **quin** вживаються тоді, коли перед присудком головного речення є заперечення.

У цих трьох типах підрядних додаткових речень вживається **praesens coniunctivi** після головних часів та **imperfectum coniunctivi** – після історичних часів головного речення.

4) після заперечних чи питальних виразів, що означають відсутність сумніву (**verba dubitandi**): **non dubitare** – не сумніватися, **dubi-um non est** – не має сумніву, **nemo dubitat** – ніхто не сумнівається, **quis dubitat** – хто сумнівається, **non dubitare** – не треба сумніватися, **non multum abest** – небагато бракує, **nihil abest** – нічого не бракує, **non abstineo** – не стримуюся, **retinēri non possum** – не можу стримати себе. Сполучником підрядності служить **quin** (що, щоб).

У підрядних додаткових реченнях з **quin** при заперечних виразах вживається **coniunctivus** за правилом **consecutio tempōrum**.

5) до типу підрядних додаткових речень належать непрямі питання.

1. Ante senectūtem curāvi, *ut bene vivērem*; in senectūte, *ut bene moriar*. – Перед старістю я турбувався про те, щоб добре жити, а під час старості, щоб добре померти.

2. Dent op̄eram consūles, *ne quid res publīca detrimenti capiat*. – Нехай консули потурбуються, щоб республіка не зазнала якоїсь втрати.

3. Valde metuo, *ne frigeas in hibernis*. – Я дуже боюсь, що будеш мерзнути під час зимових стоянок.

4. Omnes labōres te excip̄ere video; timeo, *ut sustineas*. – Бачу, що ти усі труднощі береш на себе; боюсь, що ти не витримаєш.

5. Imperātor metuēbat, *ne ad supplicium traderētur*. – Полководець боявся, що буде переданий до страти.

6. *Plura ne scribam*, dolōre impediōr. – Мені перешкоджає біль більше писати.

7. Epaminondas non recusāvit, *quomīnus legis poenam subīret*. – Епамінонд не відмовився бути відданим законному покаранню.

8. Non dubīto, *quin me ames, amavēris, amatūrus sis*. – Я не сумніваюсь, що ти мене любиш, любив, будеш любити.

9. Non dubitāvi, *quin me amāres, amavisses, amatūrus esses*. – Я не сумнівався, що ти мене любиш, любив, будеш любити.

Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими (консекутивними)

Підрядні наслідкові речення вказують на наслідок того, про що повідомляється в головному реченні. Вони вводяться сполучниками **ut** (що), **ut non** (що не), **ut nemo** (що ніхто), **ut nihil** (що ніщо), **ut nunquam** (що ніколи), **neque** (і що не). Таке **ut** називається **ut consequivum** (що наслідкове). У головному реченні на наслідок можуть вказувати відповідні

вказівні займенники зі значенням „такий” чи вказівні прислівники зі значенням „так”, „стільки”, „до такої міри”: **hic, haec, hoc** – такий, а, е; **iste, ista, istud** – такий, а, е; **ille, illa, illud, is, ea, id, idem, eādem, idem** – такий, а, е; **tantus, a, um** – такий, а, е (за кількістю); **talis, e** – настільки важливий, а, е, такий, а, е (за якістю); **hic** – тут; **ibi, istic, illic** – там; **ibīdem** – там же; **ita, sic** – так; **eiusmōdi** – так само; **adeo** – до того; **tantopēre** – настільки, до такої міри; **tam** – так, настільки.

Однак відповідні вказівні слова можуть бути відсутні. Якщо вони присутні, тоді **ut** перекладається „що”, а якщо відсутні – „так що”.

Умовний спосіб вживається відповідно до правила **consecutio tempōrum**..

Perfectum, plusquamperfectum і coniugatio periphraſtica actīva з дієсловом **sum, fui, esse** в кон’юнктиві хоч і можливі, однак, вживаються рідко, оскільки наслідок відбувається переважно одночасно із дією головного речення.

У підрядних наслідкових реченнях присудок стоїть здебільшого в **praesens** або **imperfectum coniunctīvi**.

1. *Tanta vis probitātis est, ut eam in hoste etiam diligāmus.* – Така велика сила чесності, що її любимо навіть у ворога.

2. *Epaminondas adeo fuit veritātis diligens, ut ne ioco quidem mentirētur.* – Епамінонд настільки любив правду, що навіть під час жарту не обманював.

Складнопідрядні речення з підрядними підметовими (пояснювальними)

Підрядні підметові речення уточнюють або заміняють підмет головного речення, розкривають або пояснюють його зміст. За значенням –

близькі до підрядних наслідкових. Вони вводяться сполучником **ut (quod)** – що, який має назву **ut (quod) explicatīvum** (що пояснювальне).

Ut explicatīvum вживається:

1) після дієслів зі значенням „старатися, добиватися, дозволяти” у пасивному стані: **permittitur** – дозволяється, **fit** – трапляється, **fiēri non potest** – не може трапитися, **relinquitur** – залишається, **sequitur** – впливає;

2) після безособових дієслів: **accidit** – трапляється, **contingit** – вдається, **est** – буває, **restat** – залишається, **placet** – подобається, **con-vēnit** – вирішується;

3) після деяких зворотів, які складаються з іменників чи прикметників середнього роду з дієсловом **est**: **mos est, consuetūdo est** – є звичка, **lex est** – є закон, **in eo res est** – справа дійшла до того, **proximum est** – є найближче та ін.

У підрядних підметових реченнях з **ut explicatīvum** вживається **praesens coniunctīvi** після головних часів, **imperfectum coniunctīvi** – після історичних.

1. *Ita fit, ut omnīno nemo esse possit beātus.* – Так буває, що взагалі ніхто не може бути щасливим.

2. *Placuit Caesāre, ut ad Ariovistum legātos mittēret.* – Цезарю годилося послати до Аріовіста послів.

3. *Relīquum est, ut ego mihi consūlam.* – Залишається мені потурбуватися про себе.

4. *Consūli permissum est, ut duas legiōnes scribēret.* – Консулу було дозволено сформувавши два легіони.

5. *Fiēri potest, ut errem.* – Може статися так, що я помиляюсь.

Quod explicatīvum пояснює або визначає зміст головного речення чи окремого його члена і вказує на дійсний факт. **Quod explicatīvum** вживається:

1) після вказівних займенників **hoc, illud, id** у будь-якому відмінку;
2) після дієслів із значенням „траплятися”, „робитися”, „ставатися”, „виникати” у сполученні з прислівниками (іменниками чи прикметниками): **bene, male, commōde, oportūne fit, evēnit, accīdit** – трапляється добре, погано, вигідно, зручно; **bene, male, prudenter, gratum facio** – роблю добре, погано, розумно, вдячно.

У реченнях з **quod explicatīvum** вживається дійсний спосіб будь-якого часу.

1. *Inter inanīmum et anīmal hoc maxīme interest, quod anīmal agit alīquid.* – Між неживою і живою істотами – та різниця, що жива щось робить.

2. *Nic annus eo fuit insignis, quod urbs Romāna a Gallis capta est.* – Цей рік відзначився тим, що місто Рим було взяте галлами.

3. *Vene facis, quod me adiūvas.* – Ти робиш добре, що мені допомагаєш.

4. *Fecisti mihi pergrātum, quod librum ad me missisti.* – Ти зробив мені велике задоволення, що прислав мені книгу.

Nota bene! Речення з **quod explicatīvum** вживається після дієслів, які передають внутрішній стан чи зовнішній прояв (**verba affectuum**):

gaudēre, laetāri – радіти

dolēre – страдати

aegre, gravīter, moleste ferre – важко переносити

indignāri – гніватися, сердитися

suscensēre – гніватися, бути роздратованим

mirāri, admirāri – дивуватися

queri – жалітися, нарікати

gloriāri – вихвалитися

laudāre – хвалити

reprehendĕre, vituperāre – ганити

gratulāri – поздоровляти

Після цих дієслів у реченнях з **quod explicatīvum** вживається як дійсний, так і умовний спосіб. Умовний спосіб відповідно до **consecutio tempōrum** виступає тоді, коли автор називає не власну думку, а чужу, яка належить іншій особі.

1. *Molestissĭme fero, quod, te ubi visūrus sim, nescio.* – Я дуже важко переносю те, що не знаю, де тебе побачу.

2. *Tibi gratias ago, quod me omni molestia liberasti.* – Я дякую тобі за те, що ти звільнив мене від будь-якої неприємності.

3. *Socrātes accusātus est, quod corrupĕret iuventūtem.* – Сократ був обвинувачений в тому, що псує молодь.

4. *Panaetius Africānum laudat, quod abstĭnens fuĕrit.* – Панетій хвалить Сципіона Африканського за те, що він був безкорисливий.

Примітка Різниця між **quod explicatīvum** і **ut explicatīvum** полягає в тому, що **quod explicatīvum** містить відомий факт, що підтверджується прислівниками, а **ut explicatīvum** містить невідомий факт і не підтверджується прислівниками.

Основні типи підрядних речень, що вводяться сполучником ut

Типи речення	Сполучник	Спосіб	Час	Приклади
підрядні мети	ut, ne (fināle)	coniunctīvus	praesens imperfectum	Do, ut des. Dedi, ut dares.
підрядні додаткові				
а) після verba studii et voluntatis	ut, ne (obiectīvum)	coniunctīvus	praesens imperfectum	Rogo, ut (ne) venias. Rogāvi, ut (ne) venīres.
б) після verba timendi	ne (небажання) ut (бажання)	coniunctīvus	praesens imperfectum	Timeo, ne veniat. Timēbam, ut venīret.
в) після verba impediendi	ne, quomīnus, quin	coniunctīvus	praesens imperfectum	Impedio, ne veniat. Non impedio, quin veniat. Impedīvi, ne venīret. Non impedīvi, quin venīret.
г) після verba dubitandi	quin	coniunctīvus	consecutio tempōrum	Non dubīto, quin id dicat (dixērit, dictūrus sit). Non dubitāvi, quin id dicēret (dixisset, dictūrus esset).
д) непряме питання	питальні займенники, прислівники, частки	coniunctīvus	consecutio tempōrum	Scio, quid agat (egērit, actūrus sit). Scivi, quid agēret (egisset, actūrus esset).
підрядні наслідкові	ut, ut non (consecutīvum)	coniunctīvus	praesens imperfectum (perfectum)	Ita me rogat, ut negligēre non possim. Ita me rogābat, ut negligēre non possem.
підрядні підметові (пояснювальні)	ut, ut non (explicatīvum) quod (explicatīvum)	coniunctīvus indicatīvus	praesens imperfectum	Fiēri non potest, ut epistolam tuam non accipiam. Opportūne accīdit, quod ad me venisti.

ПІДРЯДНІ УМОВНІ РЕЧЕННЯ

Підрядне умовне речення вказує на умову, від якої залежить здійснення дії головного речення. Складнопідрядне речення, що складається з умовного підрядного і головного, називається умовним періодом.

Умовні речення вводяться сполучниками:

1) **si** – якщо, якщо б, коли, коли б;

2) **nisi, ni, si non** (при запереченні) – якщо не, якби не

nisi, ni вживаються тоді, коли заперечення відноситься до умови в цілому.

Si non вживається тоді, коли заперечення відноситься лише до окремого слова в реченні;

3) **sin autem** – якщо ж;

4) **sin minus** – а якщо не;

5) **dum, dummodo, modo** (аби, аби тільки).

Залежно від сполучників розрізняють 3 види умовних речень:

1. чисто умовні;

2. умовно-побажальні;

3. умовно-ітеративні.

Чисто умовні речення

Є три види чисто умовних речень:

1. **modus (casus) reālis;**

2. **modus (casus) potentiālis;**

3. **modus (casus) irreālis**

Реальний або індикативний вид (**Modus (casus) reālis**)

Реальний вид вказує на те, що дія головного здійснюється, якщо умова підрядного є реальна, справжня, здійснима.

Об'єкт (підмет) вказує на умову, яка відноситься до теперішнього, минулого чи майбутнього часу (умову об'єктивну, реальну, дійсну).

При **modus reālis** виступають всі часи дійсного способу як у протасис, так і в аподозис. В аподозисі, крім часів індикатива, можуть виступати такі часові форми:

- 1) **imperatīvus**;
- 2) **coniunctīvus hortatīvus**;
- 3) **coniunctīvus prohibitīvus**;
- 4) інші.

Futūrum I у протасисі означає одночасну дію по відношенню до дії майбутнього часу чи **imperatīvus** в аподозисі.

Futūrum II у протазисі означає попередню дію по відношенню до дії майбутнього часу чи **imperatīvus** в аподозисі.

Схема:

1. **Si id credis, erras.** – Якщо ти в це віриш, ти помиляєшся.
2. **Si id credēbas, errābas.** – Якщо ти в це вірив, ти помилявся.
3. **Si id credes, errābis.** – Якщо ти в це будеш вірити, ти помилятимешся.
4. **Si id credidisti, erravisti.** – Якщо ти в це повірив, ти помилився.
5. **Si id credidēras, erravēras.** – Якщо ти в це колись повірив, ти помилився.
6. **Si id credidēris, erravēris.** – Якщо ти в це повіриш, ти помилишся.

Приклади:

1. *Si vis amāri, ama.* – Якщо хочеш бути коханою, люби.
2. *Parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi.* – Мало значить зброя поза державою, якщо немає згоди вдома.

3. *Natūram si sequētur ducet, nunquam aberrabīmus.* – Якщо будемо слідувати за природою як за вождем, то ніколи не помилимося.

Можливий вид (Modus (casus) potentiālis)

У можливому виді головне і підрядне речення вказують на дію, що при певних умовах може або могла б здійснитись.

Об'єкт (підмет) вказує на умову, яка відноситься до майбутнього часу, але вона є суб'єктивна, можлива для здійснення. Мовець робить вигляд, що ця умова є бажаною і здійсненою при певних умовах у майбутньому.

В протасис і в аподозис вживаються два часи умовного способу:

а) **praesens coniunctīvi**;

б) **perfectum coniunctīvi**.

Praesens coniunctīvi виражає можливу дію недоконаного виду. Українською мовою перекладається умовним способом недоконаного чи доконаного виду.

Perfectum coniunctīvi виражає можливу дію доконаного виду, яка передує дії, що передається через **praesens coniunctīvi**. Українською мовою перекладається умовним способом доконаного виду.

При **modus potentiālis** coniunctīvus виконує функцію coniunctīvus potentialis.

Схема:

1. **Si id credas, erres.** – Якщо б ти в це вірив, ти б помилявся.
2. **Si id credidēris, erravēris.** – Якщо би ти в це повірив, ти б помилився.

Приклади:

1. *Popŭlus, si tecum congregiātur et si unā loqui voce possit, haec dicat.* (Cic.) – Народ, якщо зійдеться з тобою і якщо зможе сказати одним голо- сом, то скаже таке.

2. *Si quidem, hercle, mihi regnum detur, nunquam id potius persęquar.* (Plaut) – Якщо ж навіть, клянусь Геркулесом, мені дається влада (царство), то я б ніколи більше не її добивався.

3. *Ego quoque didicęrim libentius, si quid attulęris, quam te reprehendęrim.* – Я теж би вчився охочіше, якщо б ти приніс це раніше, ніж я в тебе вимагав.

Нереальний вид (Modus (casus) irreālis)

При нереальному виді головне і підрядне речення вказують на дію неможливу, нереальну для здійснення тепер або у минулому.

Об'єкт (підмет) вказує на умову суб'єктивну, неможливу, нереальну для здійснення в теперішньому чи минулому часі.

Imperfectum coniunctivi виражає дію неможливу, нереальну тепер. Він означає тривалу чи повторювану дію, протилежну дійсності у те- перішньому часі, тобто вживається тоді, коли справжня дія була би вира- жена через **praesens indicativi**.

Іноді **imperfectum coniunctivi** означає дію, протилежну дійсності у минулому часі, але тривалу чи повторювальну, тобто вживається там, де справжня умова була би виражена через **imperfectum indicativi**. **Imperfectum coniunctivi** перекладається умовним способом недоконаного виду.

Plusquamperfectum coniunctivi виражає неможливу, нереальну, недійсну дію в минулому.

Як у протасисі, так і в аподозисі **plusquamperfectum coniunctivi** означає минулу дію недоконаного або доконаного виду, протилежну дійс-

ності минулого часу, тобто, вживається там, де би справжня умова була виражена через **perfectum** чи **plusquamperfectum indicatīvi**.

У нереальному виді можливе вживання **imperfectum coniunctīvi** у головному реченні і **plusquamperfectum coniunctīvi** у підрядному.

Схема:

1. **Si id credēres, errāres.** – Якщо б ти повірив в це (тепер), ти б помилився.

2. **Si id credidisses, erravisses.** – Якщо би ти в це був повірив (тоді), то ти б помилився. (А насправді, ти в це не повірив і тому не помилився).

Приклади:

1. *Pluribus verbis ad te scriberem, si res verba desiderāret ac non pro se ipsa loqueretur.* – Я б написав тобі багато слів, якщо б сама справа вимагала слів і не говорила сама за себе.

2. *Si tacuisses, philosophus mansisses.* – Якщо б ти промовчав, то залишився б філософом.

3. *Plures cecidissent, ni nox proelio intervenisset.* – Багато б загинуло, якщо б ніч не перервала битву.

ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ

Підрядні речення, які характеризують іменник або інші частини мови в ролі іменника в головному реченні вводяться відносними займенниками і прислівниками. Такі речення називаються відносними за способом підпорядкування головному реченню, або означальними за їх семантичною функцією. Вони діляться на три види:

1. чисто означальні речення;
2. узагальнено-означальні речення;
3. обставинно-означальні речення.

Чисто означальні речення

Чисто означальні речення виступають означенням до будь-якого слова у головному реченні. Вони вводяться відносними займенниками: **qui, quae, quod** – який, а, е, **qualis, e** – який, а, е, **quantus, a, um** – який великий, а, е та прислівниками **quot** – скільки, **ubi** – де, **unde** – звідки, **quō** – куди, **quā** – яким чином, **ut** – як, **quomōdo** – яким чином і т.п. і з'єднуються з індикативом. У головному реченні ставиться відповідний вказівний займенник або прислівник.

1. *Semper potentior lex est, quae vetat, quam, quae permittit.* – Завжди сильнішим є той закон, який забороняє, ніж той, який дозволяє.

2. *Caesar Helvetios oppida vicosque, quos incendērant, restituere iussit.* – Цезар наказав гелветам відновити міста і села, які вони спалили.

В означальних реченнях може вживатися імператив або кон'юнктив як у незалежному реченні. У таких випадках між головним і підрядним реченнями існує тільки зовнішній зв'язок, а за значенням вони є самостійними висловлюваннями.

Quid enim vidērunt? Nos, quod, nunc vos, quaeso, perspicite. – Що вони побачили? А ось це, що ви тепер, будь ласка, розгляньте.

Узагальнено-означальні речення

Узагальнено-означальні речення вводяться відносними (неозначеними) займенниками **quisquis, quidquid** – хто би не, що би не, **quicumque, quaecumque, quodcumque, qualiscumque, quaecumque** – який, а, е би не, **quantuscumque, quantacumque, quantumcumque** – який, а, е би не (у кількісному відношенні) і прислівниками **quotquot, quotcumque** – скільки би не, **ubicumque** – де би не, **undecumque** – звідки би не, **quōquō, quōcumque** – куди би не, **quāquā, quācumque** – де би не, **utcumque** – як би не і т.п. У реченнях такого типу вживається індикатив, інколи вживається

кон'юнктив, який визначається семантикою підрядного речення і не залежить від головного.

1. *Quaecumque equitem Romānum in provincia vidērant, beneficiis prosequēbantur.* – Якого би римського вершника вони не бачили в провінції, кожному виявляли послуги.

2. *Quisquis es, noster eris.* – Хто би ти не був, будеш наш.

3. *Quocumque aspiceres, luctus gemitusque sonabant.* – Куди б ти не глянув, лунали ридання і стогони.

В означальних реченнях перших двох груп, тобто в чисто означальних і узагальнено-означальних, можливий кон'юнктив внаслідок **attractio** або **assimilatio modi** (притягання або уподібнення способу).

Furetur, quod queat. – Хай краде, що може.

Слід відрізнити означальні речення від таких, які є означальними за формою, а за змістом – різновидністю обставинних речень (означально-обставинні речення або означальні з відтінками).

У таких реченнях вживаються часи кон'юнктива, які би були у відповідних типах обставинних речень.

Обставинно-означальні речення

Обставинно-означальні речення можуть виражати:

1. Причину (причиново-означальні речення): який = тому що я, ти, він ...

1. *O magna vis veritātis, quae facile se per se ipsa defendat.* – О велика сила правди, яка (= тому що вона) легко захищає себе сама собою!

2. *Alexander, quum ad Achillis tumulum adstitisset: “O fortunāte inquit, “adolescens, qui tuae virtūtis Homērum praecōnem invenēris!”* – Олександр, коли став біля могили Ахілла, сказав: ”О щасливий юначе, – ти, який (= тому що ти) знайшов в особі Гомера оповісника своєї доблесті!”

Причинний характер обставинно-означальних речень інколи буває підкреслений частками **quippe, utpote, ut**.

Eos libros non contemno, *quippe quos nunquam legērim*. – Ці книги я не зневажаю, тому що ніколи їх не читав.

2. Допуст (допустово-означальні речення): який = хоч я, ти, він...

1. Egomet, *qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem*, tamen, quum Athēnas venissem, complures tum ibi dies sum commoratus. – Я сам який (= хоч я) пізно і лише злегка торкнувся грецької літератури, однак, коли прибув в Афіни, провів там багато днів.

2. Pompei milites miserrimo ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obiciēbant, *cui semper omnia ad necessarium usum defuissent*. – Воїни Помпея докоряли за розкіш війську Цезаря, дуже жалюгідному і терплячому, якому (= хоч йому) завжди бракувало всього для необхідного користування.

Іноді допустовий характер означального речення граматично не виражений.

Egomet, *qui te consolari cupio*, consolandus ipse sum. – Я, який (= хоч я) прагну тебе потішити, сам потребую втіхи.

3. Наслідок (наслідково-означальні речення): який = так що я, ти, він .

Таке **qui** за значенням дорівнює **ut consecutivum**. Слід зазначити, що в обставинно-означальних реченнях і, зокрема, в наслідково-означальних замість відносних займенників можуть вживатися прислівники.

Наслідкові або консекутивні речення вживаються в таких випадках:

а) коли в головному реченні займеннику **qui** відповідають слова зі значенням такий, так: **is, talis, eiusmodi, tantus, tam**.

1. Non is sum, *qui mortis periculo terrear*. – Я не такий, щоб злякався небезпеки смерті.

2. *Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agnem expediri posset.* – Шлях був такий, що по ньому ледве могло рухатися військо, не відчуваючи страху перед ворогом.

б) коли у головному реченні займеннику **qui** відповідають прикметники: **dignus, a, um** – достойний, а, е, **indignus, a, um** – недостойний, а, е, **idoneus, a, um** і **aptus, a, um** – вигідний, а, е, придатний, а, е.

Liviānae fabulae non satis dignae sunt, quae iterum legantur. – Драми Лівія (Андроніка) не цілком достойні того, щоб їх читати вдруге.

в) коли у головному реченні є вирази: **sunt, existunt, inveniuntur, reperiuntur, qui** – є (люди), які; **nemo est, qui** – нема нікого, хто б; **nemo est, quin** – нема нікого, хто б не; **nihil est, quod** – нема нічого, щоб; **non habeo, quod** – не маю нічого, щоб, не маю підстави, щоб; **quid est, quod** – які є підстави, щоб та ін.

1. *Sunt, qui censeant, unā animum cum corpore occidere.* – Є люди, які вважають, що душа гине разом з тілом.

2. *Quid est, Catilīna, quod iam in hac urbe te delectare possit?* – Катіліно, які є підстави для того, щоб що-небудь тебе могло ще тішити в цьому місті?

4. Мету (фінально-означальні речення): який = щоб я, ти, він ...

1. *Clusīni legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere.* – Жителі Клузія відправили в Рим послів, які б (= щоб вони) просили допомоги у сенату.

2. *Sunt multi, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur.* – Є багато людей, які віднімають в одних будь-що, щоб дати це іншим.

5. Обмеження (обмежувально-означальні речення)

Означальне речення може містити в собі обмеження загальної думки головного речення. Обмежувально-означальні речення зустрічаються з такими виразами: **quod sciam** – наскільки я знаю, **quod intelligam, quod sentiam** – наскільки я розумію, **quod meminērim** – наскільки я пам'ятаю.

Обмежувальне значення означального речення часто буває підкреслене часткою **quidem**, яка стоїть після відносного займенника.

Adeo excellēbant Aristīdes abstinentiā, ut unus post homīnum memoriā, *quem quidem nos audierimus*, cognomīne iustus sit appellātus. – Арістід настільки відзначався безкорисливістю, що він єдиний, за пам'яті людей, про якого ми почули, отримав прізвисько „справедливий”.

6. Умову (умовно-означальні речення): який = якщо я, ти, він ...

Означальне речення може за змістом містити в собі протасис умовного періоду будь-якого типу: реального, потенціального, ірреального.

1. Perpetuo vincit, *qui utitur clementiā*. – Постійно перемагає той, хто (= якщо він) користується ласкою.

2. *Quemcumque quaerit calamitas*, facile invenit. – Кого шукає (= якщо когось шукає) біда, легко знаходить.

3. Haec *qui videat*, nonne cogatur confiteri? – Хто бачив би (= якщо би хто-небудь бачив) це, невже він не був би змушений зізнатися?

4. *Qui vidēret*, urbem captam dicēret. – Хто бачив би (= якщо би хто-небудь бачив), говорив би, що місто захоплене.

Тут **qui vidēret** за змістом дорівнює протасису ірреального умовного періоду.

Уподібнення способу (**Attractio (assimilatio) modi**)

У підрядних означальних і умовних реченнях іноді замість очікуваного індикатива вживається кон'юнктив внаслідок *attractio (assimilatio) modi* (уподібнення способу). *Attractio (assimilatio) modi* виникає тоді, коли підрядне означальне чи умовне речення залежить від дієслова в кон'юнктиві або інфінітивного звороту іншого речення. Його суть полягає в тому, що керуючий кон'юнктив або інфінітив у сфері своєї семантики включає інди-

тив, яким він керує. Кон'юнктив керуючого речення поширюється на підрядне речення з індикативом.

1. *Di tibi dent, quaecunq̄ue optes.* – Нехай боги дадуть тобі все те, що ти бажаєш.

2. *Nemo adhuc inventus est, cui, quod habēret, esset satis.* – До тепер не знайшовся ніхто, якому було б достатньо того, що він має.

3. *Pluris putāre, quod utīle videātur, quam, quod honestum, turpissimum est.* – Є дуже ганебно вважати дорожчим те, що здається корисним, ніж те, що здається благородним.

4. *Si solos eos dicēres misēros, quībus moriendum esset, nemīnem tu quidem eōrum, qui vivērent, excipēres.* – Якщо би ти назвав нещасними тільки тих, яким слід померти, то не виключив би нікого з тих, хто живе.

Складнопідрядні речення, що вводяться сполучником *cum*

Сполучник ***cum*** має різні значення:

- 1) коли, в той час як, після того як, всякий раз як;
- 2) тому що, так як;
- 3) хоч, незважаючи на те, що.

Відповідно до значень сполучник ***cum*** вводить підрядні речення часу, причини, допусту.

Підрядні речення часу зі сполучником *cum*

У підрядних реченнях часу зі сполучником ***cum*** вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

***Cum* з індикативом**

З індикативом існують такі типи часових речень:

1. ***cum temporāle*** (*cum* часове);

2. **cum iteratīvum** (cum повторювальне);
3. **cum inversum** (cum переставне);
4. **cum explicatīvum** (cum пояснювальне) або **cum coincīdens** (cum співпадаюче).

1. **cum temporāle** (cum часове)

Це тип підрядних часових речень, який вказує на час, коли відбувається дія головного речення. **Cum temporāle** вживається тоді, коли між двома подіями існує просте співпадіння в часі. Дія стосується здебільшого теперішнього або майбутнього часу. У підрядному реченні присудок стоїть у **praesens, futūrum I i futūrum II indicatīvi**.

Минулі часи індикатива зустрічаються рідко. У головному реченні сполучнику **cum temporāle** часто відповідають такі слова: **eo die** – того дня, **eo tempore** – в той час, **tum** – тоді, **tunc** – тоді, в той час як:

1. *Dilucūlum est, cum iam lucet.* – Світанок настає тоді, коли вже світає.
2. *Sex libros de re publica tum scripsimus, cum gubernacula rei publicae tenebāmus.* – Ми написали шість книг про державу тоді, коли тримали кермо держави.
3. *Credo, tum, cum Sicilia florēbat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula.* – Я думаю, тоді, коли Сицилія процвітала достатками і багатством, на цьому острові було багато ремесел.
4. *Cum navigāre poteris, ad nos veni.* – Коли ти зможеш пливти, приходи до нас.

2. **cum iteratīvum** (cum повторювальне)

Це тип підрядних часових речень, який вказує на дію, що повторюється, повторювалась у минулому і буде повторюватись у майбутньому.

Якщо дія підрядного і головного речення відбувається (відбулася, відбудеться) одночасно, то у підрядному реченні виступає той же час, що й у головному: **praesens, imperfectum, futūrum I indicatīvi**:

Cum est (erat, erit) otium, poētārum libros lego (legēbam, legam). – Коли є (був, буде) вільний час, я читаю (читав, буду читати) книги поетів.

Якщо дія підрядного речення передує дії головного, то у підрядному реченні виступають часи індикатива за правилом: у головному реченні – часи системи інфекта, у підрядному – відповідні часи системи перфекта.

Послідовність часів індикатива у підрядних часових реченнях з *cum iteratīvum*

Головне речення	Підрядне речення	
	одночасна дія	попередня дія
praesens	praesens	perfectum
imperfectum	imperfectum	plusquamperfectum
futūrum I	futūrum I	futūrum II

1. *Cum Romam veni, scribo ad te.* – Коли я приїжджаю у Рим, пишу тобі.

2. *Cum Romam venēram, scribēbam ad te.* – Коли я приїжджав у Рим, писав тобі.

3. *Cum Romam venēro, scribam ad te.* – Коли я приїжджатиму у Рим, писатиму тобі.

4. *Philosophiae studia renovābam, cum licēbat, legendo.* – Коли можна було, я відновлював читанням заняття з філософії.

5. *Galli, cum superavērunt, animalia capta immōlant.* – Галли, коли отримували перемогу, приносили в жертву схоплених тварин.

3. *cum inversum* (*cum* переставне)

Це тип підрядних часових речень, де основна думка виражена підрядним, а другорядна – головним реченням. У головному реченні присудок стоїть в **imperfectum** і **plusquamperfectum indicatīvi** у

сполученні зі словами: **iam** – вже, **nondum** – ще не, **vix** – ледве. У підрядному реченні присудок стоїть у **perfectum** або **praesens historicum** у сполученні зі словами: **repente**, **subito** – раптом, несподівано:

1. *Vixdum epistulam tuam legeram, cum ad me Postumus Curtius venit.* – Заледве я встиг прочитати твій лист, коли до мене прийшов Постум Курцій.

2. *Trevēri iam a Labiēno non longius bidui viā abērat, cum duas venisse legiōnes cognoscunt.* – Тревери вже були віддалені від Лабієна не більше дводенного шляху, коли дізналися, що прибули два легіони.

3. *Iam dilucescēbat, cum consul signum dat.* – Уже розвиднювалося, коли консул дав сигнал.

4. cum explicativum (cum пояснювальне) або cum coincidens (cum співпадаюче)

Це тип підрядних часових речень, коли підрядне пояснює, розкриває або уточнює зміст головного речення і збігається з головним як за часом, так і за значенням. У реченні з **cum explicativum** вживаються ті ж часи дійсного способу, що й у головному реченні. Перекладається сполучником *коли, тим що*:

1. *De te, Catilīna, cum tacent, clamant.* – Що стосується тебе, Катіліно, вони, коли (тим що) мовчать, кричать.

2. *Cum illi dico, tibi dico.* – Коли я йому говорю, говорю тобі.

3. *Praeclāre facis, cum et eōrum memoriā tenes.* – Прекрасно робиш, коли пам'ятаєш і про них.

Cum з кон'юнктивом

Розрізняють такі типи підрядних речень зі сполучником *cum* в кон'юнктиві:

1. **cum historicum** (історичне) або **cum narrativum** (розповідне);

2. **cum causale** (причинове);

3. **cum concessivum** (допустове);
4. **cum adversativum** (протиставне).

1. **cum historicum** (історичне) або **cum narrativum** (розповідне)

Цей тип підрядних часових речень вживається у розповідях про минулі події і вказує на глибокий внутрішній зв'язок між діями головного і підрядного речень. Дія підрядного речення є необхідною умовою для здійснення дії головного речення. Між головним і підрядним реченням існує певна логічна залежність із причиновим відтінком. **Cum historicum** перекладається словами *коли, після того як*. У підрядних реченнях з **cum historicum** присудок стоїть в **imperfectum** або **plusquamperfectum coniunctivi**: **imperfectum coniunctivi** означає одночасну дію, **plusquamperfectum coniunctivi** – попередню дію відносно дії головного речення.

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних часових реченнях з **cum historicum**

Головне речення	Підрядне речення	
	одночасна дія	попередня дія
історичні часи: imperfectum, perfectum, plusquamperfectum	imperfectum coniunctivi	plusquamperfectum coniunctivi

1. *Cum Alexander Magnus in India bellum gereret, sagittā vulnerātus est.* – Коли Олександр Великий вів війну в Індії, був поранений стрілою.
2. *Cum Syracūsae captae essent, Archimēdes interfectus est.* – Коли Сіракузи були захоплені, Архимед був вбитий.

2. **cum causale** (причинове)

Це тип підрядних причинових речень, який вказує на причину, без якої неможлива дія головного речення. **Cum causale** перекладається словами *так як, тому що*. У головному реченні на причину можуть

вказувати такі слова: **eo, ideo, idcirco, propterea** – тому, для того, через те, **ob eam causam** – з тієї причини. У підрядних реченнях зі сполучником **cum causāle** вживається кон'юнктив згідно **consecutio tempōrum**.

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних причинових реченнях з cum causāle

Головне речення	Підрядне речення		
	одночасна дія	попередня дія	майбутня дія
головні часи: praesens, futūrum I, futūrum II	praesens coniunctīvi	perfectum coniunctīvi	coniugatio periphrastīca actīva + sim, sis, sit
історичні часи: imperfectum, perfectum, plusquamperfectum	imperfectum coniunctīvi	plusquamperfectum coniunctīvi	coniugatio periphrastīca actīva + essem, esses, esset

1. *Cum solitūdo et vita sine amīcis insidiārum et metus plena*, ratio ipsa monet amicitias comparāre. – Так як самотність і життя без друзів є повне інтриг і страху, сам розум нагадує запасатися дружбою.

2. *Dionysius, cum in communibus suggestis consistere non auderet*, contionāri ex turri solēbat. – Діонісій, тому що не наважувався підніматися на загальні трибуни, мав звичку виголошувати промову з високої вежі.

3. *Cum ad te venire non potuerim*, epistulam ad te scribo. – Так як я не зміг прийти до тебе, пишу тобі листа.

4. *In duobus malis, cum fugiendum maius sit, levius est eligendum*. – Із двох бід треба вибирати легшу, тому що необхідно уникати більшої.

5. *Maiōres nostri, cum regum potestatem non tulissent*, magistrātus annuos creaverunt. – Наші предки, тому що не витерпіли владу царів, обрали річних магістратів.

3. cum concessivum (допустове)

Це тип підрядних допустових речень, який містить твердження, припущення, всупереч якому відбувається дія головного речення. Перекладається словами *хоч, незважаючи на те, що*. У головному реченні

на припущення вказують слова: **tamen, attāmen, at, certe** – *однак, але, проте, все-таки*.

В підрядних допустових реченнях з **cum concessivum** вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio tempōrum**.

Послідовність часів кон'юнктива у підрядних допустових реченнях з cum concessivum

Головне речення	Підрядне речення		
	одночасна дія	попередня дія	майбутня дія
головні часи: praesens, futūrum I, futūrum II	praesens coniunctīvi	perfectum coniunctīvi	coniugatio periphrastīca actīva + sim, sis, sit
історичні часи: imperfectum, perfectum, plusquamperfectum	imperfectum coniunctīvi	plusquamperfectum coniunctīvi	coniugatio periphrastīca actīva + essem, esses, esset

1. Littērae, *cum sint paucae*, varie tamen collocātae, innumerabilia verba efficiunt. – Літери, хоч вони є нечисленні, однак, розміщені по-різному, утворюють незліченні слова.

2. Vide, quanta caritas sit patriae: *cum homīni sit irātus*, tamen rei publicae causa defendit Antonium. – Дивись, яка велика любов до батьківщини: хоч він розгнівався на людину, однак, заради республіки захищає Антонія.

3. Plato, *cum a tyranno Dionysio crudeliter violātus esset*, tamen eōdem rediit, precibus Dionis adductus. – Платон, хоч був жорстоко ображений тираном Діонісієм, однак, спонуканий просьбами Діонісія, повернувся до нього.

4. cum adversativum (протиставне)

Це тип підрядних часових речень, де дія підрядного протиставляється дії головного. Перекладається словами *тим часом як, тоді як*. У підрядних

часових реченнях з **cum adversatīvum** вживається кон’юнктив відповідно до **consecutio tempōrum**:

1. Solus homo particeps est ratiōnis, *cum cetēra animalia sint expertia*. – Тільки одна людина володіє розумом, тоді як інші істоти позбавлені його.

2. Nostrōrum equitum erat quinque milium numērus, *cum hostes non amplius octingentos equites habērent*. – Число наших вершників складало п’ять тисяч, тим часом як вороги мали не більше восьмисот вершників.

Підрядні речення часу (без сполучника cum)

Підрядні речення часу виражають:

1) одночасну дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **dum, quoad, donec** – *під час коли, поки, аж поки*;

2) попередню дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **postquam, posteaquam** – *після того як*, **cum primum, ut, ut primum, ubi, ubi primum, simulac, simulatque, simul ut** – *як тільки, коли тільки*;

3) майбутню дію по відношенню до дії головного речення і вводяться сполучниками **antequam, priusquam** – *раніше, ніж*.

У реченнях зі сполучниками **postquam, posteaquam**– *після того як*, **cum primum, ut, ut primum, ubi, ubi primum, simulac, simulatque, simul ut** – *як тільки, коли тільки* вживається переважно **perfectum** або **plusquamperfectum indicatīvi**, при повторювальній дії – **imperfectum indicatīvi**:

1. Pompeius, *ut equitātum suum pulsum vidit*, acie excessit. – Помпей, як тільки побачив, що його кіннота розбита, вийшов з поля бою.

2. *Ut primum occasio data est*, meo pristīno more rem publicam defendi. – Як тільки випала нагода, я захистив республіку за своїм старим звичаєм.

3. *Postquam in castra nuntius pervēnit, plerūque dilabuntur.* – Після того, коли у військовий табір прибув вісник, більшість розбіглася.

У реченнях зі сполучниками **dum, quoad, donec** – *під час коли, поки, аж поки* виступає як індикатив, так і кон'юнктив.

Dum, quoad, donec з індикативом вказують на тривалість і одночасність реальних дій і вживаються в усіх часах індикатива, крім **futūrum II** і **plusquamperfectum**. У головному і в підрядному реченнях стоять одні і ті ж часи індикатива:

1. *Dōnec eris felix, multos nuberabis amicos.* – Поки буде щасливим, матимеш багато друзів.

2. *Aegrōtus, dum anima est, spem habet.* – Хворий, поки є душа, має надію.

У реченнях зі сполучниками **dum, quoad, donec** вживається кон'юнктив: **praesens coniunctivi** – після головних часів і **imperfectum coniunctivi** – після історичних часів, якщо ці сполучники вказують не тільки на момент тривалості дії, а й на її мету, бажання чи сподівання:

1. *Scaevola paulum requiescet, dum se calor frangat.* – Сцевола дещо відпочине, поки не спаде спека.

2. *Thraces nihil se moverunt, donec Romani armati transirent.* – Тракійці не рухались, поки не прийшли римляни.

У реченнях зі сполучниками **antequam, priusquam** – *раніше, ніж* виступає як індикатив, так і кон'юнктив.

Якщо у головному реченні є заперечення, то у підрядному вживається індикатив: **perfectum indicativi** – для вираження минулої дії, **futūrum II** – для вираження майбутньої дії:

1. *Epaminondas non prius bellare destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit.* – Епамінонд не раніше перестав воювати, ніж замкнув облогою спартанське місто.

2. *De Carthagīne verēri non ante desīnam, quam illam excīsam esse cognovēro.* – Я не раніше перестану боятися Карфагену, ніж дізнаюся, що він зруйнований.

Якщо у головному реченні не має заперечення, то у підрядному реченні зі сполучниками **antequam**, **priusquam** вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

Індикатив виступає тоді, коли існує часова межа, до якої триває дія головного речення. У підрядному часовому реченні присудок стоїть у **perfectum indicatīvi** – для вираження минулої дії, **praesens indicatīvi** – для вираження майбутньої дії:

1. *Ventidio fui semper amīcus, antequam ille rei publīcae est factus inimīcus.* – Я був завжди приятелем для Вентідія раніше, ніж він став ворогом республіки.

2. *Qua de re priusquam dicēre incipio, perperca mihi de meo officio verba facienda sunt.* – Раніше, ніж почну про це говорити, мені слід сказати дещо про свої обов'язки.

Кон'юнктив виступає тоді, коли існує не тільки межа, до якої триває дія головного речення, а й мета, можливість і бажання дії. **Praesens coniunctīvi** вживається для вираження майбутньої дії, **imperfectum coniunctīvi** – минулої:

1. *Antequam veniat in Pontum, littēras ad Pompeium mittet.* – Раніше, ніж він прибуде в Понт, він пошле листа Помпею.

2. *Caesar, priusquam se hostes ex terrōre ac fuga recipērent, in fines Suessiōnum exercītum duxit.* – Цезар, раніше, ніж вороги опам'яталися від страху і втечі, повів військо в область свессіонів.

Підрядні речення причини

Підрядні речення причини вказують на причину, без якої дія головного речення є не можливою. Вони вводяться сполучниками **cum causāle** (*причинове*), **quod**, **quia**, **quoniam** – *тому що, так як*. У головному реченні на причину можуть вказувати такі слова: **propterea**, **ideo**, **idcirco**, **ob eam causam** – *тому, через те, з цієї причини*.

1. У підрядних реченнях зі сполучником **cum causāle** вживається кон'юнктив згідно **consecutio tempōrum**.

2. У підрядних причинових реченнях зі сполучниками **quod**, **quia**, **quoniam** – *тому що, так як* вживається як індикатив, так і кон'юнктив.

Індикатив виступає тоді, коли причина виступає з уст самого автора, вона реальна, дійсно існуюча, власна:

2. Helvetii reliquos Gallos virtūte praecēdunt, *quod fere cotidiānis proeliis cum Germānis contendunt*. – Гельвети перевищують решту галлів мужністю, тому що майже щодня б'ються з германцями.

3. *Quia natūra mutāri non potest*, idcirco verae amicitiae sempiternae sunt. – Тому що природа не може змінюватися, через це справжня дружба вічна.

4. Vos, Quirītes, *quoniam iam est nox*, in vestra tecta discedite! – Ви, квірити, розходіться по своїх домівках, так як вже ніч!

Кон'юнктив згідно **consecutio tempōrum** виступає тоді, коли автор називає причину не від свого імені, а від іншої особи, про яку він згадує або має на увазі. Причина – чужа, не власна, не має значення чи правдива, чи фальшива, чи є такою, з якою погоджуються, чи не погоджуються:

1. Plato “escam malōrum” appellat voluntātem, *quod ea videlicet ho-mīnes capiantur*, ut pisces. – Платон називає бажання „їжею зла”, тому що ним, очевидно, захоплюються люди як риби.

2. Nunc mea mater irāta est mihi, *quia non rediērim domum ad eam.* – Тепер моя мати сердиться на мене, так як я не повернувся до неї додому.

Підрядні допустові речення

Підрядні допустові речення містять у собі твердження, припущення, всупереч якому відбувається дія головного речення. Вони вводяться сполучниками **cum concessivum** (допустове), **quamquam** (quanquam), **quamvis**, **licet**, **ut**, **ne** – хоч, хоч би, хоч не, як би не, навіть якщо, нехай. У головному реченні цим сполучникам часто відповідають слова **tamen**, **attāmen**, **at**, **certe**, **nihilominus** – однак, але, проте, все таки.

1. У підрядних допустових реченнях з **cum concessivum** вживається кон'юнктив відповідно до **consecutio temporum**.

2. У підрядних допустових реченнях зі сполучником **quamquam** – хоч вживається індикатив:

Quamquam omnis virtus nos ad se allīcit, tamen iustitia et liberalitas id maxime officit. – Хоч всяка добродієність приваблює нас до себе, однак, найбільше це робить справедливість і щедрість.

1. У підрядних допустових реченнях зі сполучником **quamvis** – хоч, хоч би виступає кон'юнктив відповідно до **consecutio temporum**, оскільки в реченні міститься суб'єктивна оцінка автора:

2. *Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam.* – Хоч це є ганебним, однак, виконаю, тому що воно вигідне.

3. *Illa, quamvis ridicula essent, sicut erant, mihi risum non movērunt.* – Все те, хоч було смішним, а так і було, не викликало в мене сміху.

4. У підрядних допустових реченнях зі сполучниками **licet** – хай, нехай, **ut** – хоч, хоч би, **ne** – хоч не, як би не вживається кон'юнктив: **praesens coniunctivi** або **perfectum coniunctivi (coniunctivus concessivus)**:

1. *Fremant omnes licet, dicam, quod sentio.* – Хай усі шумлять, я скажу, що думаю.

2. *Miser est, qui se non beatissimum iudicat, licet imp̄eret mundo* (Сенека). – Нещасним є той, який не вважає себе найщасливішим, хай він і править світом.

3. *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.* – Хоч бракує сил, однак треба хвалити бажання.

4. *Ne sit sane summum malum dolor, malum certe est.* – Хоч і біль звісно не є найбільшим злом, але без сумніву є злом.

Основні типи підрядних речень, що вводяться сполучником *cum*

Типи речення	Сполучник	Спосіб	Час
підрядні причинові	<i>cum causāle</i> <i>quod, quia, quoniam</i>	<i>coniunctivus</i> <i>indicativus</i> <i>coniunctivus</i>	<i>consecutio</i> <i>temp̄orum</i>
підрядні допустові	<i>cum concessivum</i> <i>quamquam</i> (<i>quanquam</i>) <i>quamvis</i>	<i>coniunctivus</i> <i>indicativus</i> <i>coniunctivus</i> <i>indicativus</i>	<i>consecutio</i> <i>temp̄orum</i> <i>consecutio</i> <i>temp̄orum</i>
підрядні часові	<i>cum historicum</i> <i>cum temporāle</i> <i>cum iterativum</i> <i>cum inversum</i> <i>cum explicativum</i>	<i>coniunctivus</i> <i>indicativus</i> <i>indicativus</i> <i>indicativus</i> <i>indicativus</i>	<i>imperfectum</i> <i>coniunctivi</i> <i>plusquam-</i> <i>perfectum</i> <i>coniunctivi</i>

Відмінювання дієслів *volo, volui, velle* – хотіти, веліти; *nolo, nolui, nolle* – не хотіти, не веліти; *malō, malui, malle* – воліти, більше бажати

Indicativus			
Praesens			
Sing.	1. volo 2. vis 3. vult	nolo non vis non vult	malo mavis mavult
Plur.	1. volūmus 2. vultis 3. volunt	nolūmus non vultis nolunt	malūmus mavultis malunt
Imperfectum			
Sing.	1. volēbam 2. volēbas 3. volēbat	nolēbam nolēbas nolēbat	malēbam malēbas malēbat
Plur.	1. volebāmus 2. volebātis 3. volēbant	nolebāmus nolebātis nolēbant	malebāmus malebātis malēbant
Futūrum I			
Sing.	1. volam 2. voles 3. volet	nolam noles nolet	malam males malet
Plur.	1. volēmus 2. volētis 3. volent	nolēmus nolētis nolent	malēmus malētis malent
Perfectum			
Sing.	1. volui 2. voluisti 3. voluit	nolui noluisti noluit	malui maluisti maluit
Plur.	1. voluīmus 2. voluistis 3. voluērunt	noluīmus noluistis noluērunt	maluīmus maluistis maluērunt
Plusquamperfectum			
Sing.	1. voluēram 2. voluēras 3. voluērat	noluēram noluēras noluērat	maluēram maluēras maluērat
Plur.	1. voluerāmus 2. voluerātis 3. voluērant	noluerāmus noluerātis noluērant	maluerāmus maluerātis maluērant
Futūrum II			
Sing.	1. voluēro 2. voluēris 3. voluērit	noluēro noluēris noluērit	maluēro maluēris maluērit
Plur.	1. voluerīmus 2. voluerītis 3. voluērint	noluerīmus noluerītis noluērint	maluerīmus maluerītis maluērint

Coniunctivus			
Praesens			
Sing.	1. velim 2. velis 3. velit	nolim nolis nolit	malim malis malit
Plur.	1. velimus 2. velitis 3. velint	nolimus nolitis nolint	malimus malitis malint
Imperfectum			
Sing.	1. vellem 2. velles 3. vellet	nollem nolles nollet	malle malles mallet
Plur.	1. vellēmus 2. vellētis 3. vellent	nollēmus nollētis nollent	mallēmus mallētis mallent
Perfectum			
Sing.	1. voluērim 2. voluēris 3. voluērit	noluērim noluēris noluērit	maluērim maluēris maluērit
Plur.	1. voluerīmus 2. voluerītis 3. voluērint	noluerīmus noluerītis noluērint	maluerīmus maluerītis maluērint
Plusquamperfectum			
Sing.	1. voluissē 2. voluissēs 3. voluisset	noluissē noluissēs noluisset	maluissē maluissēs maluisset
Plur.	1. voluissēmus 2. voluissētis 3. voluissent	noluissēmus noluissētis noluisissent	maluissēmus maluissētis maluissent

Participium praesentis actīvi: volens, volentis – той, що бажає; nolens, nolentis – той, що не бажає.

Imperatīvus praesentis: noli, nolīte

ВПРАВИ

1. Випишіть із текстів складнопідрядні речення, що вводяться сполучником *ut*. Визначіть тип складнопідрядних речень і перекладіть.

2. Поясніть вживання кон'юнктива у складнопідрядних реченнях із сполучником ut.

3. Провідмінійте словосполучення:

qui iudex iustus (m) – який справедливий суддя;

hoc verbum simplex (n) – це просте слово;

ea gens magna (f) – та велика нація;

iudex, ĭcis, m – суддя

simplex, ĭcis – простий, а, е.

4. Провідмінійте дієслова в часах кон'юнктива активного та пасивного стану:

recĭto, āvi, ātum, āre – читати вголос, зачитувати;

cognosco, nōvi, nĭtum, ěre – пізнавати, довідуватися.

5. Провідмінійте відкладні дієслова в усіх часах дійсного та умовного способу:

polliceor, cĭtus sum, ēgi – обіцяти;

utor, usus sum, uti – користуватися.

6. Утворіть від дієслів третю особу однини та множини усіх часів дійсного та умовного способу:

castĭgo, āvi, ātum, āre – осуджувати, лаяти, докоряти;

ago, egi, actum, ěre – робити, діяти.

7. Визначіть основу та дієвідміну дієслів:

tenuit, cognĭtus est, dilaniavĕrat, oboediverĭmus, relinquam, persequerĕtur, iunxĕrunt, mansissent, cupivĕris.

8. Визначіть відмінкові форми словосполучень і синтаксичних конструкцій:

multis bestiis comprehensis et necātis, minōrem partem, ex eo tempōre, de multis femĭnis bonis et honestis.

3. Провідмінійте словосполучення:

is iuvēnis ferox (m) – цей відважний юнак;
quae gens nobīlis (f) – який славний нарід;
hoc pericūlum commūne (n) – ця спільна небезпека.

4. Провідмініяйте відкладні дієслова в усіх часах дійсного та умовного способу:

admīror, ātus sum, āgī – дивуватися;

potior, tītus sum, īgī – володіти.

5. Перекладіть і поясніть конструкції:

a) Cum bellum Gallīcum confectum esset, Caesar in Italia venit.

б) Bello Gallīco confecto Caesar in Italia venit.

в) Amīcus meus, cum aegrōtus esset, non venit.

г) Amīcus meus, cum aegrōtus esset, tamen venit.

6. Визначіть корінь у кожній групі слів: sto, statua, status, distantia, constanter, institūtum; habeo, habītus, adhibeo, prohibitīvus, habīto.

7. Від яких латинських слів походять: постулат, орнамент, темперамент, дезертир, перфектний, сервітут, аспект, арбітр, студія, спектакль, колекція, інтервал.

8. Перекладіть текст українською мовою

DE GRAECIA ET ITALIA

Graecia et Italia sunt antiquae terrae Europae in paeninsulis sitae. In charta Europae videmus Italiam caligae formam habere. Notum est haud procul ab Italia Siciliam et Sardinian; insulas magnas sitas esse multasque alias insulas et magnas et parvas inter oras Graeciae et Asiae iacere. Praecipue nota est Creta insula.

Multae insulae Graeciae formosae sunt. Inter omnes constat incolas insularum Graeciae et Italiae etiam nunc plerumque nautas esse. Magnam gloriam poetae Graeciae et Italiae fabulis suis capiunt. A prima infantia scimus

Graeciam et Italiam patriam litterarum Europae esse. Etiam nunc libenter fabulas poetarum legimus magnamque laetitiam ex litteris capimus.

Примітки до тексту: inter omnes constat – усім відомо; gloriam capere – досягати слави; laetitiam capere – отримувати задоволення.

9. Визначте, який із синтаксичних зворотів ужитий в реченні. Перекладіть речення рідною мовою:

1. Notum est amorem caecus esse.
 2. Caesāre necato triumviri rempublicam obtinuerunt.
 3. Cyrus Asia subacta cum scythis bellavit.
 4. Cato dixit litterarum radīces amaras esse fructus iucundiores.
 5. Thales docebat aquam esse initium rerum.
 6. Orpheus cantu suo etiam bestias et saxa et arbores flexisse dicītur.
 7. Socrates: «Scio, inquit, me multa nescire; itaque multo sapientior sum quam homīnes, qui putant se omnia scire».
 8. Duobus litigantibus tertius gaudet.
 9. Qui tacet, consentire videtur.
 10. Homīnem te esse memento.
 11. Aegro dum anīma est, spes esse dicītur.
 12. Die, hospes, Spartaе nos te hic vidisse iacentes, dum sanctis patriae legibus obsequimur!
 13. Pro patria sit dulce mori licet, atque decorum vivere pro patria dulcius esse puto.
 14. Oscitante uno deinde oscitat et alter.
 15. Etiam sanato vulnere cicatrix manet.
 16. Consuetudo et mos vim legis habere videntur.
 17. Roma deliberante Saguntum perit.
- Recuperata pace artes florescunt.

10. Вивчити на пам'ять молитву «Отче наш»

<p>Pater noster Pater noster, qui est in coelis, Sanctificetur nomen Tuum, Ad veniat regnum Tuum, Fiat voluntas Tua, Sicut in coelo et in terra Panem nostrum quotidianum Da nobis hodie Et dimitte nobis debita nostra, Sicut et ne nos demittimus Debitoribus nostris; Et ne nos inducas in tentationem; Sed libera nos a malo. Amen</p>	<p>Отче наш Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амін</p>
--	--

ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧА ІНФОРМАЦІЯ

Релігія Стародавнього Риму

Початок цивілізації на Апенінському півострові пов'язують із започаткуванням Риму і навіть називають точну дату цієї події 21 квітня 753 р. до н.е. У VIII ст. до н.е. в північно-західній частині Апеннінського півострова утворилася держава, яка згодом дістала назву Стародавнього Риму. З 754/753 до 510/509 рр. до н.е. тривав царський період, під час якого відбувалось поступове злиття первісного населення цієї частини півострова.

У Стародавньому Римі суспільство складалося з трьох триб (племен). Це були латиняни, сабіняни і етруски. У кожній трибі було десять курій, а в курії 10 родів, роди склалися з родин. Кожна курія мала спільну землю, спільних божеств і спільні обряди. Члени курії збирались у «священному місці», де приносили жертву своєму богові і здійснювали культову трапезу. Виконував релігійні церемонії куріон, він же був військовим керівником курії.

Родину очолював «патер фаміліас», він мав необмежену владу над життям і смертю будь-кого з родини. Члени родини, які брали участь у куріальних зборах, звалися патриціями, вони були повноправними громадянами. Крім них, у римському суспільстві були ще особисто вільні, але без політичних прав, плебеї. Можливо, це були вихідці із сусідніх з Римом обшин. Крім того, існувала численна соціальна група раби. Уже тоді римляни шанували богів: Юпітера – бога неба, світла, володаря погоди і дощу, носія перемоги; Юнону – дружину Юпітера; Марса – бога війни; Мінерву – богиню родючості, покровительку мирної праці, наук і мудрості, а також ремесла, медицини, мистецтва. Вони також вірили в численних дрібних божеств,

духів, що населяють весь світ, у духів предків, займались ворожінням і всілякими магічними діями.

Поступово відбувалося злиття культів курій і триб у відносно загальну релігію міста-держави. Особлива заслуга в утворенні початкової стародавньо-римської релігії належить другому із семи царів Риму Нумі Помпілієві. Вважають, що саме він і є засновником релігії стародавніх римлян.

Стародавній історик Тіт Лівій у творі «Історія від заснування Риму» повідомляє, що Нума Помпілій, коли одержав владу, вирішив у місті, яке було започатковане силою зброї, встановити порядки, що спираються на право і закони. А авторитет права і законів мав триматися на страху перед богами, який є «найбільш дієвим засобом для неосвіченого і, відповідно тому часові, бруталного натовпу».

Нума Помпілій встановив посаду верховного жерця бога Юпітера, мотивуючи це тим, що цареві, який теж був верховним жерцем, доводилось дуже часто залишати Рим, керуючи військами у походах, а без верховного жерця місту бути не годиться. Він дав йому також двох помічників, які були жерцями богів Марса і Квірина, призначив дів, що служили богині Весті весталок, встановив посаду понтіфика, якому доручив наглядати за всіма жертвоприношеннями, які сам розписав, визначивши жертви, дні і храми, де вони будуть здійснюватися. Отже, Нума Помпілій зробив перші кроки впорядкування релігійного культу, формальний бік якого потім набув у стародавній римській релігії надзвичайної ваги. Тіт Лівій пише, що всі свої дії з нормування релігійного культу Нума Помпілій пояснював тим, що він "ночами сходився з богинею Егерією, за намовлянням якої нібито і встановлює він священнодійства, які богам більше до вподоби, призначає для кожного бога особливих жерців". Це певний натяк на одкровення, але все ж

Нума Помпілій більше керується логічними аргументами своєї релігійності.

Так уже й повелося, що старанне дотримання всіх обрядових норм мало для римлян велике значення. Найменше порушення їх могло розсердити божество, і вся церемонія ставала марною. Всі заклинання, магичні формули, звернення і заклики до богів були суворо регламентовані: їх мало бути не менше, бо це зневага до бога, якому вклоняються, і не більше, бо це зневага до інших богів. Треба було також суворо дотримуватись установленого календаря поклоніння. І що особливо складно – це враховувати всі обставини поклоніння чи жертви, визначаючи, сприяють вони процесові, чи ні? Усі ці складності розв'язувалися з допомогою численного жрецтва, серед якого виникла спеціалізація. Жерці-фламینی обслуговували якогось одного бога. Жерці-авгури ворожили за характером польоту птахів. Жерці-гаруспики ворожили на нутрощах тварин. Жриці-весталки доглядали вогнище в храмах богині Вести. Посада жерця була виборною, вона не оплачувалася, але мала свою вигоду, до того ж досить велику.

За царським періодом в історії Стародавнього Риму настав період республіки, який тривав з кінця 6 до 30 р. до н.е. Майже п'ятсот років тривав процес піднесення могутньої держави і продуктивної цивілізації.

Політична історія Риму періоду республіки була дуже буремною, а його політичний розвиток надзвичайно інтенсивний. Цілком природно, що це накладало відбиток і на розвиток староримської релігії, і на її функціонування в суспільстві. Республіканський Рим успадкував стародавню релігію царської епохи. Але ця релігія не могла встояти перед впливом еллінської культури і вже в III ст. до н.е. почалася її еллінізація, в римській релігії з'явилися грецькі культи. Грецькі боги Деметра, Діоніс і Кора стали римськими Церерою, Лібером і Ліберою, Меркурій Гермесом, культ бога-цілителя Ескулапа культом Асклепія тощо.

Згодом, до початку II ст. до н.е., остаточно склався культ 12 головних богів: Юпітера і Юнони, Нептуна і Мінерви, Марса і Венери, Аполлона і Діани, Вулкана і Вести, Меркурія і Цербери. Усі вони мали відповідних "візаві". Були встановлені ритуальні трапези богів. У центрі Рима, де відбувалися збори римлян і всі державні події Форумі, були встановлені антропоморфні статуї богів. Усі релігійні справи вирішував сенат.

Наприкінці 2-ої Пунічної війни з Карфагеном (218-201 р. до н.е.) у Римі набрав значного поширення східний культ Кібели, оскільки там з'явилися його прихильники зі Сходу. Стали поклонятися Кібелі і римляни. У 194 р. до н.е. на честь Кібели були запроваджені Мегалезійські ігри.

Стародавня Римська держава майже постійно вела загарбницькі війни. Внаслідок цих воєн до кінця III ст. до н.е. римляни завоювали всі італійські землі. Потім римляни підкорили собі Карфаген, відібрали в нього Іспанію, вдерлися в Македонію і в Малу Азію. На це їм було потрібно 135 років (з 264 по 129 р. до н.е.). VII-1 ст. до н.е. римляни були вже на південному узбережжі теперішньої Франції, завоювали східне узбережжя Середземного моря, нові землі в Малій Азії (Віфінію, Понт, Фрігію). В середині I ст. до н.е. підкорили землі аж до Ла-Маншу. Тоді ж були завойовані землі на північ від Балкан, Нумідія і Єгипет в Африці.

До початку нової ери Римська держава, безперечно, була світовою державою. Вона вбирала в себе військовий і економічний потенціал завойованих народів. До культури і релігії цих народів римляни ставилися терпимо, хоч і вважали їх варварськими.

В умовах широкої демократизації суспільства республіканського Риму релігія набирає вкрай політизованого вигляду. Безумовно, насамперед вона обслуговує суспільство духовно, задовольняє релігійні потреби громадян відповідно до їхніх запитів. Разом з тим вона стає зброєю боротьби за владу. І це яскраво виявилось на заключному етапі існування Римської рес-

публіки. Той, хто приходив до влади, привласнював собі і зверхність у релігії, використовував її авторитет для закріплення влади за собою.

Із середини II ст. до н.е. політична ситуація у Стародавньому Римі значно загострюється. Не припиняються повстання рабів. Зростає соціальний протест сільського плебсу, а також населення італійських провінцій. У сенатській верхівці йде гостра боротьба за владу.

Швидко руйнуються демократичні порядки, одна за одною встановлюються диктатури. Піднесення політичного і військового діяча Гая Юлія Цезаря (100-44 р. до н.е.) після ряду його військових перемог привело до його одноосібної влади. Сенат визнав його довічну диктатуру, надав йому трибунську владу, титул "імператора", проголосив "батьком вітчизни" тощо.

Светоній повідомляє цікавий факт ставлення римських імператорів до богів: коли буря знищила флот Юлія Цезаря, "він начебто вигукнув, що і Нептун не перешкодить йому здобути перемогу, а на найближчих святкуваннях усунув з урочистої процесії статую цього бога".

Підкреслюючи свою причетність до богів, Юлій Цезар, виголошуючи промову з ростральної трибуни на похованні своєї тітки Юлії, говорив: "Рід моєї тітки Юлії сходить по матері до царів, по батьку ж до безсмертних богів... Ось чому наш рід освячений недоторканністю, як царі, які могутністю вищі від усіх людей, та благоволінням, як боги, котрим підвладні і самі царі."

Це відверте застосування релігії для досягнення політичних інтересів разом з тим було і обґрунтуванням політеїзму римської релігії потрібна була множинність богів, щоб серед них утвердити і культ диктатора. Ось тому в Римській імперії природний процес розвитку релігії в напрямі до монотеїзму був пригальмований, і до того ж надовго. З 27 р. до н.е. починається період існування Римської імперії. Після вбивства в 44 р. до н.е. Юлія Це-

заря через деякий час до такої ж необмеженої влади прийшов його спадкоємець Октавіан (63–14 р. до н.е.). З народження він мав ім'я Гай Октавіан Фурін, з 44 р. до н.е. після усиновлення Юлієм Цезарем Гай Юлій Цезар Октавіан, із 40 р. до н.е. імператор Цезар, згодом до його імені було додано "Август", що означає «звеличений богами», «рівний богам».

У творі «Громадянські війни» історик Аппіан зазначає: «...Цезар перший став в очах римлян священним і одержав від них ще за життя титул Августа».

Одержавши цей титул, він встановив державний лад принципата, фактично це була необмежена імператорська влада, погано замаскована під аристократичну олігархію.

Сам Август був помірковано релігійним і забобонним, він побоювався грому і блискавки, вірив у сни і прикмети. До часу встановлення його влади в римському суспільстві було панувало скептичне ставлення до традиційної релігії, поширювалася елліністична філософія, містичні вчення і східні культи. Август намагався в руслі свого загального консерватизму відродити староримську релігію. Він поновлював і будував нові храми. У "Діяннях Божественного Августа" від імені Августа пишеться: "...храм на Капітолії Юпітера Феретрія і Юпітера Громовержця, храм Квірина, храм Мінерви і Анони-цариці і Юпітера-визволителя на Авентіні, храм Лаврів на Священному шляху, храм богів Пенатів у Велії, храм Юності, храм Великої матері на Палантині я побудував". Там же повідомляється про те, що він був верховним жрецем великим понтифіком, авгуром (жрецем — птаховорожієм), членом колегії П'ятнадцяти (квіндецемвірів), що зберігали Сивіліні книги, членом колегії Семи епулонів (що організовували релігійні трапези), членом Аральського братства з дванадцяти жерців, що навесні обходили римську міську смугу з молитвами про врожай, членом колегії Тіціїв і феціалів (дванадцяти жерців, що вирішували міжнародні проблеми).

Це в той час, коли він посідав усі вищі посади в начебто демократичному республіканському Римі. Август до культу Юпітера додав культ Венери, що вважалася праматір'ю роду Юліїв.

Про те, як Цезар Август поважав своїх божественних предків, свідчить повідомлення Светонія, який писав, що після здобуття Перузії Август "відібрав із тих, хто здався, триста чоловік усіх станів і в березні біля вівтаря на честь божественного Юлія перебив їх, як жертовну худобу".

Клятва Генієм Августа (Геній був божественною силою — носієм усіх здібностей людини, її душею) вважалася найсвятішою поряд з клятвою Юпітером. Це ще раз свідчило про необмеженість і винятковість релігійної влади Августа.

Зміцнюючи авторитет римських імператорів, Август вніс поправки в римський юліанський календар: місяцю секстилію він дав своє ім'я ("август"), ще раніше місяць квінтілій одержав родове ім'я Юліїв ("іюль").

Свій культ Август поширював і в підлеглих Риму країнах. У Єгипті Август вважався фараоном і сином бога Сонця Ра. На честь Августа був присвячений храм Кесаріон в Александрії. Численні храми були присвячені Августу в інших містах. День народження Августа святкувався в усій імперії.

Імператор Август посилено насаджував культ своєї особи. Тацит в "Анналах" наводить думки деяких римлян, що "богам не лишилось ніяких почестей, після того як він побажав, щоб його зображення в храмах були встановлені фламіними і жерцями як божества". Після смерті Августа в 14 р. н.е. його спадкоємцем став Тіберій Клавдій Нерон (42 – 37 р. н.е.). Почалася боротьба сенатської опозиції з імператорами, спочатку династії родичів Августа і Тіберія Юліїв (до неї належали ще Калігула, Клавдій і Нерон), а потім з династії Флавіїв та Антонінів.

Розповідаючи про події в Римі останніх десятиріч перед нашою ерою і початку нашої ери, які сповнені насильства, жорстокості, вбивства, ненависті, переслідувань, Тацит пише: "Ніколи ще боги не давали римському народові більш очевидних і більш жахливих доказів того, що їх справа — не піклуватися про людей, а карати їх". Стародавня римська релігія чудово обслуговувала римське суспільство. Особливо слід відзначити її комунікаційні якості. Римляни, під багатовіковим впливом демократичних принципів поважали колегійність не лише в управлінні державою, а й у повсякденному житті. Релігія давала їм можливість повсякденного спілкування. Принесення жертв, наприклад, завжди було колективним. Усі релігійні, суспільні, ділові, побутові справи вирішувалися спільно, відповідними групами. Релігійні збори полегшували спілкування. Ось тому релігія органічно входила в спосіб римського життя. Гастон Гоцасьє, характеризуючи римську релігію, зазначає, що порівняно з давньогрецькою вона привчає до дисципліни і підлеглості, вона моральна, краще піддається філософському тлумаченню, тому без неї римляни просто не уявляли свого існування.

Обожнювання імператора було головним змістом римської релігії. Зі свого боку імператорська влада здійснювала безпосереднє управління всіма релігійними справами, і в таких умовах потреби в системі церковного управління, в церкві не було.

В імператорському Римі посилюється вплив східних культів. Особливо активно вони сприймалися народними низами, які були пригнічені поневоленням і злиденністю. Ці східні культу обіцяли нужденним потойбічне щасливе життя, якого вони не могли одержати бодай в обіцянках від численних римських богів, які відверто покровительствували їхнім визискувачам. Шанувалися східні культу й у вищих колах. У I ст. до н.е. великої популярності зажив Аполлон Тіунський, якого вважали чи то філософом, чи

то магом, чи просто шарлатаном. Астрологія, магія, ворожіння стали по-вальною модою.

Імператорська влада, намагаючись зберегти політеїстичну релігію стародавності, де і їй знаходилося місце в обширному пантеоні, намагалася обмежити вплив східних культів. Але природний процес релігійного взаємовпливу робив свою справу, і вже імператор Калігула, що правив з 37 по 41 р. н.е., будує богині Ісіді храм на Марсовому полі, де римляни з ентузіазмом споглядали релігійну драму вбивства Осіріса Сетом і його воскресіння. Його спадкоємець Клавдій (41-54) звеличує фригійську Кібелу. Друге століття нової ери характерне поширенням у Римській імперії мітраїзму. Прагматично мислячи, римляни захоплюються міркуваннями про добро і зло. Зло у них стає не наслідком невдоволення богів, а дією бога Арімана. Мітраїстські містерії, які відбувалися таємно, стають особливо привабливими. А за імператорів Діоклетіана (284-305) і Максиміана (286-305) культ Мітри входить до несла державних культів.

Серед східних культів з'явилась і нова релігія, яку чекало велике майбутнє. Це було християнство. Воно зародилося в першій половині I ст. н.е. в Палестині як одна із сект іудейської релігії. З огляду на цілий ряд якостей і специфічних історичних умов розвитку воно поступово набрало великого значення в центрі імперії в Римі. Велику роль в утвердженні християнства в Римі відіграв проповідник Савл з Тарса, відомий згодом як апостол Павло. Процес поширення християнства в Римі був досить складний. Його то дозволяли, то забороняли, християни зазнавали жорстоких гонінь, до християнства приставали й імператори. А вплив стародавньоримської релігії тим часом ставав дедалі меншим. Нарешті, в 313 р. імператори Константан (306-337) і Ліціній (308-324) надали християнству офіційної рівності з усіма іншими релігіями. У 324 р. християнство було оголошене державною релігією Римської імперії. Почалося нищення релігійного попередника хри-

стіянства стародавньої римської релігії. Храми і святилища руйнували, статуї богів розбивали, сама стара релігія одержала назву язичества — тобто релігія "язиків", народів, підлеглих Риму, оскільки поширення християнства з центру імперії Рима в провінції було не таким уже й швидким. Під гаслом боротьби з язичеством (ще вживається термін "поганство", але він є виразом зверхності християнства над старими релігіями, презирливою назвою їх, тому вживання його має відверту ідеологічну спрямованість) відбувалося нищення античної культури, це були ідеологічні видатки ствердження нової релігії.

Поклоніння Богам

У житті римської громадянської общини велику роль відігравали релігія та звичаї. Кожен був зобов'язаний брати участь в обрядах своєї фамілії та громадянської общини. Римські боги були дуже схожі на грецьких: їх навіть називали і латинськими, і грецькими іменами.

Головним богом римлян був *Юпітер* (у греків – Зевс). Він вважався божеством денного світла та блискавки. На честь Юпітера римляни влаштовували *Великі Римські ігри*, які проходили щороку. У цирку, розташованому в долині між Палатинським та Авентинським пагорбами, проводили змагання атлетів і колісниць. Із часом храм Юпітера на Капітолії став головним храмом Рима. Бокові приміщення в храмі присвячувалися дружині та доньці Юпітера – богиням *Юноні* та *Мінерві*.

Діва Мінерва (грецька Афіна) була покровителькою наук, ремесел, мистецтва. Юнона (грецька Гера) була богинею одружених жінок. На її честь 1 березня відзначали свято – *матроналії*.

Селяни вшановували богів землеробства. Господаркою хлібних полів була *Церера* (грецька Деметра), богом вина – *Лібер* (грецький Діоніс). Богиня *Діана* (грецька Артеміда Ефеська) вважалася покровителькою всіх ла-

тинян і захисницею простих людей – плебеїв і навіть рабів. Храм Діани на Авентині був притулком для рабів-утікачів.

Великою шаною користувався у римлян бог війни *Марс* (грецький Арес), якого вони вважали своїм прабатьком. Як покровителя народних зборів, його ще називали *Квірином*. Зазначимо, що Квірином римляни іноді називали свого першого царя Ромула, якого вважали сином бога Марса, а самих римських громадян – *квіритами*.

У північній частині Капітолію був окремий храм на честь Юнони-порадниці, латинською – Монети. При храмі працювали ремісники, які карбували гроші. Звідси пішла назва «монета».

Римляни вірили, що їхня держава існуватиме доти, доки горить вогонь *Вести* – богині домашнього вогнища. *Діви-весталки*, жриці Вести, зберігали потаємні святині, вивезені Енеєм із Трої. Вони також здійснювали дуже давні обряди та підтримували священне полум'я – вогнище всієї Римської держави.

Цікаво знати. У римлян, як відомо, було багато богів. Кожне явище, кожен предмет мали своє божество: зокрема, існували боги дороги, лісу, струмка, вогнища. Навіть зерно, кинуте в землю, мало свого окремого бога, друге божество відало ростучим колосом, третє – квітучим колосом, четверте – вже достиглим. 43 боги керували життям дитини: був бог першого крику дитини, бог колиски, бог дев'ятого дня дитини і т. д.

Обряди мали великий вплив на життя римлян. Потрібно було знати, до якого бога звертатися в тому чи іншому випадку, які слова при цьому вимовляти, які давати обітниці та приносити жертви. Найменша помилка, на думку римлян, могла зіпсувати всю справу.

Попри вірування в одних і тих самих або схожих богів, греки та римляни ставилися до них по-різному. Римляни не створювали поем про життя й пригоди богів. Молитвами та обрядами вони прагнули одержати від них

якусь користь. Богу пропонувалась певна жертва, а він мусив виконати те, про що його просили.

Легенда розповідає, як Нума Помпілій (один з римських царів) торгувався з Юпітером. «Ти принесеш мені в жертву голову», – вимагав Юпітер. «Добре, – відповідав цар, – ти матимеш головку часнику, яку я вирву на своєму городі». «Ні, я маю на увазі щось людське». «Добре, ти одержиш людське волосся». «Та ні, мені треба щось живе». – «Гаразд, додамо ще невелику рибку». Юпітер засміявся і на все погодився.

Серед римлян набули популярності ворожіння. Ворожили римляни на нутрощах жертвних тварин, вірили в небесні знамення. Знавцями прикмет (знамень) були *авгури*. Вони користувалися великим авторитетом: посилаючись на несприятливі прикмети, авгури могли розпустити народні збори чи відмінити вибори посадових осіб.

Кожна сім'я мала своїх домашніх богів-покровителів: *ларів* і *пенатів*. Пенати вважалися охоронцями дому, які дбали про благополуччя і добробут сім'ї. Звідси походить вираз «повернутися до своїх пенатів», тобто додому. Ларами називалися добрі душі померлих предків. Вони піклувалися про сім'ю та її благополуччя за межами дому. У кожного члена сім'ї був свій дух-покровитель, якого називали *генієм*.

У кожному давньоримському будинку було спеціальне місце поклоніння домашнім богам-покровителям, яке називалося *ларарієм*. Це могла бути або спеціальна кімната або спеціальна шафа, ніша чи розпис на стіні. Щоранку римляни молилися біля ларарія, після трапез залишали підношення з їжею і вином, просили успіху і захисту, а при від'їзді – щасливої дороги. У дні народження та в інші сімейні свята ларарії прикрашали квітами.

У царську добу та часи Ранньої Республіки римляни жили за «батьківськими звичаями». Головним у сім'ї був чоловік. Всі інші члени родини повністю йому підкорялися.

Дітей виховували в дусі поваги до вірувань і звичаїв предків. Ідеалом молодого громадянина в Римі – це слухняний син і дисциплінований воїн. Хлопці здобували освіту переважно вдома: читати й писати їх навчали батьки, або письменні раби, зазвичай грецького походження – *педагоги*.

Згодом у Римі з'являються приватні школи. Там дітей навчали історії, геометрії, літератури та музики. З 14-ти років, після завершення початкової освіти, хлопчики приступали до вивчення філософії та красномовства. Після 18-ти років діти із заможних родин зазвичай продовжували навчання в Елладі й Александрії в тамтешніх філософів.

Кожен юнак мав пройти обов'язкову дворічну службу у військових таборах чи походах. Лише після цього він ставав повноправним римським громадянином.

Навчанням та вихованням дівчат зазвичай опікувалися матері. Їх навчали переважно ведення домашнього господарства, рукоділля (прядіння, ткацтва); музики, танців, грецької мови. Утім, у Римі були школи, у яких разом із хлопцями освіту отримували й дівчата. Вважалося почесним, якщо про дівчинку казали, що вона освічена.

Римські жінки користувалися великими правами та пошаною в суспільстві. Одружена римлянка називалася *матроною*. Вона була повною господинею в домі. Благородним заняттям жінки було прядіння вовни. На відміну від грецьких жінок, римлянки могли вільно виходити поміж люди. Римські матрони ходили з чоловіками в гості та були присутні на домашніх бенкетах.

В основі римського чоловічого й жіночого костюмів була туніка. Зверху на туніку чоловіки-громадяни вдягали тогу – полотно вовняної тка-

нини, яку драпірували навколо тіла через ліве плече так, що руки залишалися вільними. Знатні римлянки поверх туніки носили *столу*, ширшу і довшу, чим туніка. Якщо туніка була з рукавами, столу вдягали без них, і навпаки. Верхнім жіночим одягом був плащ, що драпірувався і нагадував формою грецький гіматій – *палла*.

Туніка являла собою перекинута на плечах полотно завдовжки до колін (чоловіча) або до кісточок (жіноча), з вирізом для голови. Боки зшивали, залишаючи отвори для рук (пізніше стали пришивати рукави).

Виховання, освіта та наука у Римі

Виховання та освіта. Сімейне виховання відіграло особливу роль у римлян. Діти виховувалися у дусі поваги до вірувань і звичаїв предків, беззаперечного підкорення батьківській владі. Хороший громадянин у римлян – це слухняний син і дисциплінований воїн. Древнє законодавство передбачало суворі покарання за порушення батьківської волі, в цьому ж напрямі діяла державна релігія з її обожнюванням цивільної і військової добродетності.

У V ст. до н.е. з'явилися елементарні («елементарний» в перекладі з латині – основний) школи, де навчалися головним чином діти вільних. Предмети – латинська і грецька мови, читання і рахунок. Пізніше серед знатних сімей поширилась домашня освіта. У II ст. до н.е. виникли граматичні і риторські школи, які також були доступні для дітей багатих римлян. Риторські школи були своєрідними вищими учбовими закладами (ораторське мистецтво, право, філософія, поезія). Поступово юристи-учителі утворили досить стійкі групи, які отримали назву «кафедр». За таким же принципом оформляються кафедри риторики і філософії, медицини і архітектури. Декілька вищих шкіл виникає у Римі та Афінах.

У період Республіки навчання було приватним, і держава в нього не втручалася. Однак у часи імперії держава поставила навчання під свій контроль. Учителі стали оплачуваними державними службовцями. Було встановлене число риторів і граматиків для кожного міста, в залежності від кількості жителів. Учителі користувалися рядом привілеїв, а в IV ст. н.е. всі кандидатури викладачів підлягали затвердженню імператором.

Наука. Римляни зуміли засвоїти і переробити накопичений наукою різних країн потенціал і, розвиваючи його, досягнути найвизначніших результатів, особливо у тих науках, де можливе практичне застосування наукових досягнень.

У римській філософії найбільше відчувався грецький вплив, тут не склалося жодного оригінального філософського напрямку. Популярність отримали насамперед морально-етичні вчення. Майже офіційною доктриною римської держави став стоїцизм, який бачив мету філософії в тому, щоб указати шлях до щастя. Великим представником цього напрямку був Сенека. Він насамперед розробляв проблеми практичної моралі: подолання страху смерті, важливість стриманості, етична рівність людей, існування зумовлення. Філософська розробка такого кола ідей дозволяє вважати вчення Сенеки одним з джерел християнської етики.

Помітним внеском римської науки було створення цілого ряду енциклопедичних робіт для систематизації знань, накопичених у різних сферах. Так, основні ідеї античної матеріалістичної думки про атоми, про смертність душі, незалежність природи від волі богів викладає Тіт Лукрецій Кар в науково-просвітницькій поемі «Про природу речей».

Класична праця з географії належить Страбону, що зібрав в своїй «Географії» всі відомі тоді зведення про країни і народи - від Британії до Індії. Птолемеєм, узагальнюючи астрономічні спостереження, розробив геоцентричну модель світу, згідно з якою навколо кулеподібної Землі оберта-

ються Сонце й інші планети. Ця модель залишалася панівною аж до Нового часу.

Найбільшою фігурою античної медицини і незаперечним авторитетом протягом подальшого тисячоліття був Клавдій Гален, праці котрого з питань анатомії, етіології і лікування різних захворювань були вершиною післягіпократівської медицини і мали значний вплив на покоління лікарів пізніших часів. Галену належить перша в історії науки концепція кровообігу.

Враховуючи особливе відношення римлян до своєї держави, зрозумілою стає та виняткова роль, яку грала історична наука. У Стародавньому Римі історики, як правило, займали високе суспільне положення і активно брали участь у політичному житті. Історичні твори належать перу Юлія Цезаря («Записки про галльську війну»). Твори Тіта Лівія є чи не єдиним джерелом для вивчення цілих періодів в історії раннього Риму. Публій Корнелій Тацит, історик і політик, намалював картину римської історії часів імперії, приділивши значне місце опису варварських племен, що нападали на Рим, згадавши серед інших і венедів (одна із старовинних назв слов'янських племен). І сьогодні істориком, якого найбільше читають та видають, залишається Плутарх, який обрав морально-філософський жанр історичного портрету. У своїх «Порівняльних життєписах» він відшукує паралелі у грецькій і римській історії, описуючи біографії відомих людей.

Римські імена в ономастичній палітрі латиномовних текстів

У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві існують різні підходи до класифікації антропонімів. Класифікація, яку запропонував Майкл Кемпбел, передбачає поділ антропоніми на такі групи:

1) Given name / First name / Christian name / Praenomen (ім'я, дане під час хрещення; ім'я в Стародавньому Римі (архаїзм)) – ім'я, що присвоєне людині під час народження;

2) Middle name (друге ім'я) – в англomовному світі це друге ім'я, присвоєне людині під час народження;

3) Family name / Last name / Surname (прізвище) – ім'я, яке передається від одного роду до наступного;

4) Nomen (прізвище в Стародавньому Римі (архаїзм)) – ім'я, яке давало уявлення про рід у Стародавньому Римі;

5) Cognomen / Agnomen (родове прізвисько в Стародавньому Римі) – частина імені в Стародавньому Римі, передавалося від батька до сина;

6) Nickname / Vуname (прізвисько) – ім'я, яке заміщає справжнє ім'я людини. Воно більш відоме, може характеризувати/описувати людину, коротше, ніж звичайне ім'я людини;

7) Pet name / Diminutive (зменшувальна форма імені) – ім'я, яке використовується замість звичайного або повного імені, для того щоб висловити любов, ніжність або підкреслити близькість;

8) Patronym / Filiation (патронім або по батькові) – ім'я, похідне від імені батька, яке присвоюється дитині під час народження;

9) Matronym (матрон або матчество) – частина родового імені, яка присвоюється дитині на ім'я матері.

У період формування Римської держави існувало тільки одне ім'я (наприклад, Ромул). Із збільшенням кількості населення з'явилося друге, родове ім'я. Так, кожен член сім'ї мав, щонайменше, два імені – *преномен* (лат. *praenomen*) та родову форму імені патріарха, яка стала фіксованим та спадковим *номеном* (лат. *nomen*) – ім'я. З часом, для того, щоб ідентифікувати сім'ї одного роду був доданий *когномен* (лат. *cognomen*) – прізвисько, або спадкове сімейне прізвище. Зазвичай, патриції мали три імені (лат. *Tri*

Nomina). Така система найменувань повільно входила у звичаєвість і дається кінцем V ст. до н.е. Оскільки преномен, номен і когномен передавалися у спадок, то агномен ставав необхідністю (перші чотири сини успадковували ім'я батька). *Агномен* (лат. *agnomen*) – це особисте прізвисько в римських іменах. Наприклад, *Гай Юлій Цезар Калігула*: Гай – преномен (особисте ім'я), Юлій – номен (тобто з роду Юліїв), Цезар – когномен (з родини Цезарів), Калігула – особисте прізвисько.

Термін («праеномен» складається з префіксу *prae-* («перед») і *nomen* («ім'я»). Це було особове ім'я, яке давалося хлопчику в день його люстрації. Як правило, тільки члени родини називали особу її преноменом. Жінки за римським звичаєм преноменів не мали. Римляни вживали невелику кількість особових імен (загальна кількість – 72). Приблизно 98 % усіх чоловічих римських імен становили 18 найуживаніших преноменів, з яких найпопулярніші – Луцій, Гай, Марк – становили 59%. Як правило, преномени були настільки давнього походження, що в класичну епоху значення більшості з них виявилось забутим. У написах особові імена майже завжди писалися скорочено (1-3 літери). Наприклад: *Appius* (*App.*) – Аппій – за переказами, це ім'я пішло від сабінського *Appa* і до Риму було принесене родом Клавдіїв; *Gaius* (*C.*) – Гай; часто пишеться як *Caius*, тому скорочується як *C.*, і дуже рідко – як *G.* Це пішло ще з тих часів, коли *C* і *G* на письмі не розрізнялися. *Gnaeus* (*Cn.*) – Гней; *Lucius* (*L.*) – Луцій – архаїчне *Loucius* – від *lux* («світло»); *Publius* (*P.*) – Публій – архаїчне *Poblios*, що скорочується як *Po*, походить від лат. *Publius* – «народний та ін. [6].

У Римі існував звичай давати особове ім'я тільки чотирьом старшим синам, решти дітям особистим ім'ям слугувати порядкові числівники: *Quintus* (П'ятий), *Sextus* (Шостий), *Septimus* (Сьомий), *Octavius* (Восьмий), та *Decimus* (Десятий). З часом ці імена перетворилися на особові, і як наслідок, чоловік, який мав ім'я *Секст*, не означало, що він був шостим си-

ном у родині. Як приклад, можна згадати полководця *Секста Помпея*, другого сина члена першого тріумвірата *Гнея Помпея Великого*. За однією теорією, преномен-числівник став означати номер місяця, коли народилася дитина, а можливо, батькам зрештою здалося, що такі імена досить милозвучні та можуть надаватися незалежно від послідовності та місяця народження.

Часто старший син отримував преномен батька. У 230 р. до н.е. ця традиція була закріплена постановою сената, тому особове ім'я батька почало, як правило, переходити до старшого сина. Наприклад, імператор Октавіан Август мав, як і його прапрадід, прадід, дід і батько, ім'я Гай. У деяких родах використовувалася обмежена кількість особистих імен і, в свою чергу, деякі преномени вживалися тільки в межах одного роду. Наприклад, у *Корнеліїв Сципіонів* були тільки *Гней, Луцій та Публій*, у *Клавдіїв Неронів* – тільки *Тіберій та Децим*, у *Доміціїв Агенобарбів* – тільки *Гней та Луцій*.

За римською традицією постановою сенату преномен злочинця міг бути назавжди виключений з того роду, до якого він належав. *Тім Лівій* розповідає, як у IV ст. до н. е. *Марк Манлій Капітолін* був обвинувачений у зраді. Сенат постановив, що відтепер жоден член роду *Манліїв* не може носити преномен *Марк*; це продовжувалося аж до I ст. н.е. Зазвичай, тільки близькі друзі та члени родини вживали преномени для звернення, тоді як сторонні люди вживали особові імена лише для глузування. Греки до I ст. також мали звичку вживати тільки преномен, звертаючись до римлян. Особове ім'я *Рупус* (хлопчик) вживалося тільки по відношенню до дітей.

У ранній дореспубліканський період, преномени мали жіночі версії, які у більшості, закінчувались на *-a* (напр.: *Larthia* від *Larth*). За часів Республіки жінки вже не мали преноменів. Винятком були жінки з імператорської родини, яким часто давали ім'я Юлія (*Julia*); найчастіше це були дружини імператорів, але іноді і сестри та матері.

Номен – це родові ім'я, яке позначало приналежність людини до певного роду. Загальна кількість родових імен перевищує одну тисячу, якщо вірити римському енциклопедисту і письменнику Марку Варрону. Номени, на відміну від преноменів, ніколи не скорочувалися, як виняток – тільки найвідоміші родові імена. Наприклад, номен *Antonius* міг бути записаний як *Ant.* або *Anton.*

Родове ім'я (*nomen gentile*) було назвою роду і відповідало сучасному прізвищу. Номен вживався у ролі прикметника чоловічого роду і закінчувався в класичну епоху на *-ius*: *Tullius* – Туллій (з роду Тулліїв), *Julius* – Юлій (з роду Юліїв); в республіканську добу зустрічаються також закінчення *-is*, *-i*. У написах номени, як правило, пишуться повністю; за часів Римської імперії скорочувались лише імена дуже відомих родів: *Aelius* – *Ael.*, *Antonius* – *Ant.* або *Anton.*, *Aurelius* – *Avr.*, *Claudius* – *Cl.* або *Clavd.*, *Flavius* – *Fl.* або *Fla.*, *Julius* – *I.* або *Ivl.*, *Pompeius* – *Pomp.*, *Valerius* – *Val.*, *Ulpus* – *Vlp.*

Загальна кількість родових імен, за свідченням Варрона, налічувалась близько тисячі. Більшість номенів має дуже давнє походження, тому їхнє значення забуто. Тільки деякі мають певний зміст: *Asinius* від *asinus* (осел), *Caelius* від *caecus* (сліпий), *Caninius* від *canis* (собака), *Decius* від *decem* (десять), *Fabius* від *faba* (біб), *Nonius* від *nonus* (дев'ятий), *Octavius* від *octavus* (восьмий), *Ovidius* від *ovis* (вівця), *Porcius* від *porca* (свиня), *Septimius* від *septimus* (сьомий), *Sextius* та *Sextilius* від *sextus* (шостий), *Suillius* від *suilla* (свинина).

Жінкам давали родові імена батьків, змінюючи закінчення (жіночі форми утворювалися за допомогою закінчення *-ia*). Наприклад, дочку *Гая Юлія Цезаря* звали *Юлією*, а старшу дочку *Публія Корнелія Сципіона* – *Корнелією*. Тому у всіх жінок одного роду були однакові імена, які різнилися лише преноменами. За традицією, коли в родині народжувалися ще доч-

ки, тоді до їхнього родового імені – номену, додавали і преномен, який визначався залежно від її віку. Сестри називалися особистим іменем у порядку народження, наприклад, *Major* називали старшу, *Secunda* була другою, *Tertila* – третьою, а *Minor* – це преномен самої молодшої сестри.

Суфікси номенів: *Tullius*, *Julius(-ius; римськ.)*, *Caecili (-i; римськ.)*; *Alfenus*, *Varenius (-i; саб.-оскське)*; *Maenas (-as; умбрське)*; *Mafenas (-as; умбрське)*; *Asprenas (-as; умбрське)*; *Maecenas (-anas; умбрське)*; *Carrinas Fulginas (-inas; умбрське)*; *Mastarna (-arna; етрус.)*; *Perperna (-arna; етрус.)*; *Calesterna (-erna; етрус.)*; *Sisenna (-enna; етрус.)*; *Tapsenna (-enna; етрус.)*; *Caecina (-inna; етрус.)*; *Prastina(-ina; етрус.)*; *Spurinna (-inna; етрус.)*.

Когномен (лат. *cognomen*, від *co* – «разом» і *nomen* – «ім'я», множ. *cognomina*) – третій складник давньоримського імені. Він виник як прізвище, але втратив своє значення, коли став передаватися у спадок. Через невелику кількість латинських преноменів, когномен почали використовувати, щоб відокремити сім'ї одного роду одну від іншої, особливо, коли особисте ім'я батька переходило старшому сину. Таким чином, у написах зустрічаються *Луцій Сергій Перший*, *Квінт Емілій Другий*; в одному написі дід, син та онук зветься *Квінт Фульвій Рустік*, *Квінт Фульвій Аттіан* і *Квінт Фульвій Карізіан*.

Когномени могли бути відсутніми у деяких чоловіків. Семантика римського імені, в даному випадку, полягала в тому, що римлянин отримував прізвище за якісь особисті якості в характері або в зовнішності. Пізніше стали виникати нові відгалуження в сімейному роді, отримували свої назви на честь когномена свого прабадька. Когномени виникли значно пізніше, ніж особисті та родові імена, тому їх значення, у більшості випадків, зрозуміле. Вони можуть означати:

- походження роду (напр: *Фуфії* переселилися до Рима з містечка *Cales*, тому мали когномен *Calenus*);

- пам'ятні події (у роді Муційів з'явився когномен *Scaevola* (Лівша) після того, як у 508 р. до н.е. під час війни з етрусами Гай Муцій спалив свою руку, чим налякав ворогів та їх царя Порсенну);

- особливості зовнішності (*Crassus* – товстий, *Laetus* – ошатний, *Macer* – худий, *Celsus* – високий, *Paullus* – невисокий, *Rufus* – рудий, *Strabo* – косоокий, *Nasica* – гостроносий та ін.);

- риси характеру (*Severus* – жорстокий, *Probus* – чесний, *Lucro* – ненажера та ін.).

Прізвисько, яке давали комусь з представників роду, часто переходило на нащадків і ставало назвою родини або окремої гілки роду: *Cicero* – Цицерон, *Caesar* – Цезар. Наприклад, до роду *Корнеліїв* належали сім'ї *Сципіонів*, *Руфінів*, *Лентулів* і т. ін.

Наявність когномена не була обов'язковою, і в деяких плебейських родинах. Особисті прізвиська, як правило, були відсутні у родах (*Маріїв*, *Антоніїв*, *Октавіїв*, *Серторіїв* і т. д.). Наприклад, Гай Марій (*Gaius Marius*). Але відсутність когномена була винятком з правил, бо більшість родів Риму була настільки давнього походження, що кожен з них нараховував по декілька відгалужень. У пізній період Римської імперії вживання когноменів, навіть в побутовій розмові, стало типовим. Представники вищих верств населення, звертаючись один до одного, зазвичай, вживали когномен. Сьогодні ми говоримо про багатьох видатних римлян, вживаючи лише їхній когномен. Наприклад, коротко – Цицерон (лат. *Cicero* – «курча») повне ім'я – Марк Тулій Цицерон, Цезар (*Caesar*) – Гай Юлій Цезар.

Простежуються випадки, коли одна людина мала два прізвиська, друге з яких називалося агномен. Поява агномена частково обумовлена тим, що старший син часто успадковував всі три імені батька, і таким чином, в од-

ній родині виявлялося декілька чоловіків з однаковими іменами. Наприклад, у відомого оратора Марка Тулія Цицерона батько і син також були Марками Тулліями Цицеронами. Агномен частіше за все був особистим прізвиськом у разі, якщо когномен був успадкований. Іноді римлянин отримував агномен за якісь особливі заслуги. Так, *Публій Корнелій Сципіон* на честь своєї перемоги над Ганнібалом у Африці у 202 р. до н.е. почав називатися *Африканським*. *Lucius Aemilius Paullus* отримав прізвисько *Macedonicus* за перемогу над македонським царем Персеєм у 168 р. до н.е. Диктатор *Сулла* приєднав до свого імені агномен *Felix* («щасливий»), так його повне ім'я стало *Lucius Cornelius Sulla Felix*. У більшості, агномен мали члени давніх і вельможних родів, що нараховували багато відгалужень та когноменів.

Багато відгалужень мав патриціанський рід Корнеліїв. Один з членів цього роду отримав прізвисько *Scipio* (*жезл, палка*), оскільки був поводителем свого сліпого батька і був йому ніби замість посоха. Когномен *Scipio* закріпився за його нащадками, з часом *Корнелії Сципіони* посіли видне місце у своєму роді і отримали агномени. У III ст. до н. е. *Гней Корнелій Сципіон* отримав агномен *Asina* («ослиця») за те, що привів на зібрання навантажену золотом ослицю як заставу. Інший представник *Корнеліїв Сципіонів* отримав прізвисько *Nasica* («гостроносий»), яке перейшло до його нащадків і стало слугувати назвою відгалуження роду. *Сципіони Назіки* як індивідуальне прізвисько отримували третій когномен, у результаті повне ім'я могло складатися вже з п'яти імен: *Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio* (консул 138 р. до н. е.). Прізвисько *Serapio* йому дали за схожість з торговцем жертвенними тваринами.

Деякі особи мали по два родових імені, це було тоді, коли всиновлювали дитину. За римськими звичаями, всиновлений приймав особисте ім'я, родові ім'я та когномен того, хто його всиновлював, а своє родові ім'я

зберігав у зміненому вигляді з суфіксом *-an-*, яке займало місце агномена. *Гай Октавій*, майбутній імператор *Август*, після його всиновлення Гаєм Юлієм Цезарем отримав ім'я *Gaius Julius Caesar Octavianus* – *Гай Юлій Цезар Октавіан*.

Отже, антропонімікон латиномовних писемних джерел – значний пласт закодованої інформації про історію, культуру та ідеологію суспільства епохи доби античності. Семантика антропонімів, як і інших власних назв, є специфічною. Можна говорити лише про первісну семантику антропонімів, тобто про мотиви та принципи номінації. Власні імена, патроніми, прізвиська, що з часом трансформувалися у прізвища, служать джерелом інформації про суспільну, господарську та культурну діяльність певного етносу, відображають мовні, лінгвогеографічні, історичні особливості. На сьогодні антропоніміка має міждисциплінарний характер, оскільки вміщує в собі не тільки лінгвістичні парадигми, але й інтегрує навколо себе культурологію, історію, соціологію, психологію та ін. Антропоніми, що простежуються у латиномовних писемних пам'ятках, могли мати, щонайменше, два імені – преномен та спадковий номен. З часом, був доданий когномен – прізвисько, або спадкове сімейне прізвище. Така система найменувань (*Tria Nomina*) поступово входила у звичаєвість і датується кінцем V ст. до н.е. Оскільки преномен, номен і когномен передавалися у спадок, то агномен ставав особистим прізвиськом у римських іменах. Перспективи подальших наукових досліджень в окресленому тематичному руслі вбачаємо в більш поглибленому вивченні антропонімів доби античності у латиномовних пам'ятках.

ТЕКСТИ ДЛЯ ЧИТАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Синтаксичні коментарі

За своїм граматичним устроєм латинська мова належить до синтетичного (флексивного) типу. Це означає, що на відміну від мов з аналітичним устроєм, граматичні відношення виражаються в ній завдяки зміні форми слова – додаванням до основи суфіксів та флексій (закінчень). Слід пам'ятати про це, тому що латинська мова допускає варіативний порядок слів у реченні. Крім того, словники подають тільки початкові форми дієслів, що передбачає роботу над перекладом текстів за допомогою граматичних таблиць.

Синтаксис латинського речення передбачає наявність підмета (subjectum) та присудка (praedicatum). Тому в реченнях часто використовується дієслово-зв'язка “esse”. Прямий порядок слів у реченні передбачає підмет на початку і присудок у кінці. Непрямий порядок використовують у випадках, коли треба зробити емоційний наголос на певному слові

Як мова синтетична, латина характеризується вільним (навіть порівняно з українською, теж синтетичною, а порівняно з аналітичною англійською – аж надто вільним) порядком слів, при перекладах цей фактор слід враховувати.

Подібно до англійської мови (хоча дещо не так строго), латина вживала у презенсі дієслівну зв'язку там, де українська мова обходиться без неї.

Давні римляни віддавали перевагу означено-особовим реченням (тобто уникали вживання займенників першої та другої осіб у функції підмета), тоді як українська віддає перевагу в таких випадках двоскладним реченням з уживанням займенників-підметів; це варто враховувати при перекладах.

Там, де українська мова вживає так званий **орудний предикативний** відмінок (Він є *інженером*; Вона виглядає *веселою*; Брата вважають *сміливим* – і т.п.), в латині вживався відмінок, узгоджений або з підметом (тобто *nominatīvus*), або з прямим додатком (тобто *accusatīvus*).

В латині інколи не вживалися підмети, додатки та обставини, які в сучасних мовах прийнято передавати іменниками, їхні функції передавалися прикметникам чи прикметникоподібним словам. Якщо сполучник *et* “і” синтаксично вживався в латині так само, як і в сучасних європейських мовах, тобто перед останнім з однорідних членів (*ora et popūlus*), то синонімічний сполучник – *que* ставився з сучасної точки зору незвично – в кінці останнього з однорідних членів, зливаючися з ним фонетично і графічно (*ora populusque*).

В латині вживалася специфічна конструкція *accusatīvus cum infinitīvo* при широкому колі дієслів зі значенням мовлення й мислення, добре відома й англійській мові; в українській мові ця конструкція має місце лише при дієслові **просити**: *Прошу тебе (ас.) зупинитися (infin.)*. При перекладі речень з цією конструкцією на українську мову прийнято просте латинське речення перетворювати у складнопідрядне зі сполучником **що**, де латинський *accusatīvus* стає підметом підрядної частини, а *infinitīvus* присудком.

В українській мові у реченнях з кількісним значенням іменник ставиться в називному відмінку множини тільки при числівниках **два, три, чотири**, при числівниках же від **п'ять** і при невизначено-кількісних словах іменник має форму родо вого відмінка множини (*шість столів, кілька прикладів, багато студентів, низка питань* тощо). В латині ж **при всіх кількісних словах** іменник мав форму *nom. pl.* (тобто буквально *шість столи, кілька приклади* й под., що в перекладах повинно піддаватися синтаксичній корекції).

DE ITALIA EST TERRA EURŌPAE

Italia habet insūlas. Sicilia est insūla Italiae. In orae Siciliae est Aetna. Incōlae Italiae sunt agricōlae. Incōlae insulārum et orārum Italiae sunt nautae. In Italia est Roma. In viis Romae sunt arae et statuae.

DE DEIS AN ANTĪQUIS

Romāni antiqui multos deos colēbant. Neptūnus, domīnus Oceāni et fluviorum, in Oceano habitānt. Nautae Neptūno equos et tauros immolābant. Mercurius, deus mercatū, nuntius erat deōrum. Praeterea anīmos mortuōrum ad infēros deducēbat. Dei inferōrum erant Pluto et Proserpīna. Aesculapium medici colēbant. Vesta erat dea focōrum, domestiorum. Suis deis Romāni multis in locis templa aedificabant et sacrificabant. Neptūni area plerumque in ripis fluviōrum erant, Mercurii in viis, Aesculapii in lucis.

DE AEGGYPTO

Aegyptus olim regnum Afrīcae erat. Incōlae Aegypti antiquitus praecipue agricultūram exercēbant et mercatūram cum popūlis Eurōpae, praesertim cum Graecis. Nilus fluvius antea erat et nunc est beneficium natūrae, quia in Aegypto raro pluit. Nilus autem extra ripas diffluit terramque irrīgat. Itaque agricōlae Aegypti habitābant non procul a ripis

Nili. Silvae in Aegypto non erant. E plantis erant in hortis fici, citri, palmae, in limōsis locis – pap ŷri et loti. Metallis Aegyptus non abundābat erat quidem et aurum et argentum in Aegypto, sed parum.

DE CARTHAGĪNE

Olim Carthāgo urbs magnae potentiae fuit. Carthaginensium maiōres ex antiqua Phoeniciae urbe, cui nomen erat Tyrus, emigravērant. Carthaginenses et boni nautae et mercatōres callīdi erant. Classis eōrum (īx) e multis navībus

constābat. Saepe cum Graecōrum urbībus, in Sicilia sitis, de dominiōne marium contendēbant. Pars Graecōrum Romānos auxilio vocāvit. Ita Carthaginienses eam gentem quoque in numēro hostium habēbant. Bello Punīco secundo Hannībal, dux clarissīmus, copias Carthaginiensium ex Hispania trans iuga Alpium duxerat Romanosque in multis proeliis vicit. Tamen popūlum Romānum non devīcit. Romāni classem suam in Afrīcam misērunt et hostes ibi vicērunt. Bello Punīco tertio Carthagīnem armis cepērunt et diripuērunt, arcem moeniaque urbis delevērunt, naves rapuērunt.

DE CIRCAE DOLIS

Ulixes, postquam diu per undas navigavērat, insūlam Circae intrāvit. Ibi vir omnium Graecōrum callidissīmus socios suos in villam Circae misit. Dea Ulixis comitībus vinum venēno mixtum praebuit et hospītes suos in sues mutāvit. Mercurius deus de dolis Circae regem Itacōrum docuērat remediumque dedērat et dixērat: “Auxilio remedii a me dato pericūlum vitābis!” Verbis dei monītus Ulixes villam Circae intrāvit et deam gladio acri ursit arcuitque dolos perniciosos. Omnes socii a Circa Ulixis iussū in viros mutāti sunt. Sic Ulixes cum comitībus vivus ex insūla evāsit.

NEPTUNUS ET MARS

Iovis frater Neptūnus erat; ille erat maris deus. Illius voluntāte fluctus et excitābantur et sedēbantur. Illum nautae saepe plus quam maxīmum deum Iovem colēbant. Ex arborībus pinus ei consecrāta erat, ex qua naves aedificābantur, ex animalībus equus, quoniam fluctus maris celeritāti equis simīles sunt. Mars, quem Romāni filium Iovis putābant, belli deus erat. Iste apud Romānos, gentem bellicōsam, in summo honōre erat. Consecrātus ei erat lupo, bestia ferox.

IN SCHOLA

Discipulae in scholam veniunt. Ibi magistram salūtant: “Salve, magistra!” Magistra respondet: ”Salvēte, discipulae!” Puellae in schola legunt et scribunt. Tum magistra interrōgat: “Ubi est Italia?” Una puellārum respondet:” Italia est in Eurōpa“. Et magistra narrat: “Italia est antiqua terra Eurōpae. Italia paeninsūla est. Incōlae Italiae sunt agricōlae. Etiam nautae in Italia habītant. In Italia Roma est. Roma clara est. Poētae fabūlas de Roma scribunt et Romam celēbrant”.

DE AMICITIA LUPI FABŪLA

Asinus aegrōtus erat. Asellum parvum habebat. Filius in stabulo aegrōtum curabat. Stabulum clausum erat. Ad aegrōtum asinum properant lupi et stabulo appropinquant. Tum unus e lupis ostium stabuli pulsat et clamat: “Aperi, mi aselle! Amīci tui appropinquant!” Filius lupis respondet: “Amicorum verba blanda audio, sed lupos improbos video”.

DE FAMILIA ROMĀNA

De familia Romana ex libris virōrum Romanōrum doctōrum cognoscīmus. Primum locum in ea vir obtinēbat. Sed in familia Romana non solum domīnus et domīna, filii filiaque ipsōrum, sed etiam servi erant. Servōrum officia varia erant: agros in latifundiis colēbant, ludis gladiatoriiis exercebantur, domi ministrabant, fabri erant, ferrum, argentum aurumque formābant, alia faciebant. Multi servōrum, praecipue Graeci, docti erant: ei erant scribae, medīci et magistri liberōrum. Servi vitam molestam et misēram agēbant; a domīnis iniuste puniebantur. Nonnulli servi iniuriam dominōrum non ferebant et armis pugnabant.

DE ROMANŌRUM NOMINĪBUS

Viris Romānis tria nomīna erant: praenomen, nomen gentīle et cognomen. Exempli gracia claro oratōri Romāno nomīna erant: Marcus Tullius Cicēro,

Marcus praenomen est, Tullius – nomen gentile, Cicero – cognomen. Marci Tullii Ciceronis filiae nomen Tulliae erat.

DE MORBIS

Apud Celsum legimus de narium et auribus morbis, de dentium dolore, de vitis singularum corporis partium, de tussi, de febrium, curationum generibus, de ossibus dolores. Tussis morborum multorum symptoma est: bronchitidis vel chronicis, tuberculosis pulmonum, astmatis bronchialis, pertussis. Contra tussim medicina varia sunt. Contra pertussim medici vaccinum pertussis praescribunt.

DE CERVO

Cervus spectabat imaginem suam in aqua fontis, laudabat cornua pulchra, sed crura gracilia vituperabat. Subiti venatores cum canibus adveniunt. Terretur cervus et fugae se mandat et canes celeritate cursus superat. Sed in silvam intrat, cornibus retinetur et mox a canibus et venatoribus necatur. “Quam stultus eram, – dicit, – cornua mihi perniciose placebant”.

DE LATIO

Latium in Italia est. Latium patria linguae Latinae est. Multi incolae Italiae agricolae sunt. Incolae insularum sunt nautae. Nautae terras alienas visitant, sed patriam suam semper videre cupiunt. Nautae periti pericula vitare sciunt. Terra Italiae fecunda et agriculturae idonea est. Itaque Romani agriculturae student.

DE SCHOLA ROMANA

Sextus et Publius mane ad propinquam urbem properant, nam ludum publicum haud procul a foro invisuri sunt. Esse diligentes pedagogi nonnullos discipulos ad scholam ducunt et eos tradunt magistro, Orbilio nomine. Orbilios, peritus magister, pueros non in aedibus, sed in porticus cornu docet.

LUDUS IN SCHOLA

Servius in ludum cum amico prop̄erat. In ludo magister pūeros docet. Audite, pueri verba magistri! Audi et tu, Servi! Magister Marco librum dat. Lege, Marce! Puer legit. Libri verba pueris placent. In ludo pueri etiam scribere discunt. Ludi negotia puerorum animos fatigant. Ex ludo pueri in campum currunt. In campo pueri trochis lududnt.

DE INCOLIS GALIAE

Romāni cum incōlis Galliae bella gerunt. Galliam incōlae varii incolunt: Belgae, Aquitani, Celtae. Celtas Romani lingua sua Gallos appellant. Cetae bona necessaria non habent, is casis parvis habitant, vitam duram agunt, litteras parum sciunt. In silvis praedam capiunt; praeda Celtarum sunt bestiae ferae. Agriculturae non student.

DE CASTRIS ROMANORUM

Castra Romāna quadrata sunt. Circum castra vallum a militībus aedificatur et fossa foditur. Centuriones ab imperatore convocantur et imperator orationem habet: “Milītes! Copiae ad proelium parantur. Ponitur ad patrios Barbara praeda deos”.

DE IURE ROMANO

Constat autem ius civile populi Romani ex legibus, plebiscites, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius ediscendi habent, responsis prudentium. Lex est, quod populus iubet et constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet et constituit.

DE IUSTITIA ET IURE

Publicum ius est, quod ad statum rei Romane spectat, privatum – quod singulorum utilitatem. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est.

IN IURE. IN IUDICIO

Aulus Agerius apud Numerium Negidium mensam argenteam deponit, sed Numerius Negidius dolo malo mensam non reddit. Aulus Agerius bovem vendit, Numerius negidius bovem emit. Emptor venditori pretium solvere debet, sed Negidius non solvit, pecuniam Aulo Agerio non dat. Tum actor rerum Numerium Negidium in ius vocat. Iurisdictionem inter cives Romanos praetor urbanus habet. Actor in iure apud praetorem a reo mensam vel pecuniam postulavit. Praetor ius dicit et actori legis actionem atque iudicem dat. Iudex in iudicio reum aut codemnat, aut absolvit.

DE MAGISTRATIBUS ROMANORUM

Primum Romanorum a regibus gubernaverunt magistratus annui, consulibus erunt imperium et potestas vitae necisque; praeterea consul fuit iudex et pontifex maximus. Item ordinarii magistrates erunt. Primum praetor unus erat, qui urbanus appellatus est. Praetor iurisdictionem habet et dat iudicem. Deinde praetor peregrinus erat, qui item ius dicebat ex iure peregrinorum (aut gentium). Aediles (duo plebeii, duo curules) curam urbem, annonae et ludorum habebant. Extraordinarii magistratus Romae erant dictator, magister equitum, decemviri, tribuni militum (aut plebis) consulari potestate.

DE BELLIS

Antīqui Graeci et Romāni bella gerēbant, terras populorum vincorum invadebant, incolas interficiebant aut captivos secum asportabant; victos premebant. In numēro servorum apud Graecos nec non apud Romanos multi captivi erant. Nobis autem bella odiosa sunt. Itaque bella vitabimus, iustitiam atque amicitiam inter populos colēmus, pacem defendemus. Vita nostra pulchra erit.

NEPTUNUS ET MARS

Jovis frater Neptūnus erat; ille erat maris deus. Illius voluntāte fluctus et excitābantur et sedēbantur. Illum nautae saepe plus quam maxīmum deum Jovem colēbant. Ex arboribus pinus ei consecrāta erat, ex qua naves aedificābantur, ex animalibus equus, quoniam fluctus maris celeritāte equis similes sunt. Mars, quem Romāni filium Jovis putābant, belli deus erat. Iste apud Romānos, gentem bellicōsam, in summo honōre erat. Consecrātus ei erat lupus, bestia ferox.

DE ALEXANDRO MAGNO

Alexander Magnus filius era Philippi, regis Macedonium et Olimpiadis. Pater Philippius puero Aristotelem praeceptorem destinabat. Post mortem patris Alexander totam Graeciam superabat et in Asiam iter faciebat. Rex Asiae Dareus vincebatur, mater et coniunx Darei ab Alexandri militibus capiebantur. Alexander victor populorum multorum erat, Babilonem urbem capiebat, Indiam et Oceanum sibi vincere volebat. Plurimi urbes nomen Alexandri habebant. Milites et amici credebant Alexandrum deum esse.

DE JOVE

Antiqui Romani et Graeci multos deos colebant. Domīnus caeli erat Juppīter. Poetae Graeci Jovem patrem deum hominumque nominabant. Et dei et

homīnes Jovem timebant. Juppīter in Olimpo habitabat et cum fratribus mundum gubernabat. In tutela Jovis praecipue reges erant. Juppīter erat auctor legum humanarum. Fratres Jovis erant Neptunus et Pluto, sorores Juno, Ceres, Vesta. Bestiae nonnullae deis sacrae erant, ut aquilla Jovi, pavo Junoni, equus Neptuno. Ex arboribus oliva Minervae sacra est, Appolini laurus, Plutoni cupressus.

DE BIANTE

Saepe laudatur Bias, qui numerantur in septem sapientibus. Hostes urbem patriam Biantis oppugnabant. Incōlae ex urbe fugiebant, multa secum portabant et Biantem sedentem rogabant: “Cur nihil facis?” Et philisophus: “Ego vero, – inquit, facio. Nam omnia mea mecum porto”.

DE PHAETONE

Phaeton filius nymphae Clymenis et Phoebi, dei Solis erat. Phoebus in regia, claro auro et eburo nitido micanti, habitabat. Deus promittit iuveni omnia cupiditates eius perficere. Et imprudens Phaeton optat quos volucres regere. Equi flammiferi pedibus pulsant, sine lege ruunt. Silvae cum montibus ardent, urbes magnae cum moenibus ardent, orbis terrarum e cunctis partibus ardet. Tum nymphae fontium fluminumque aquas deflent. “Et mare contrahitur, siccaque est campus arenae. Quod modo pontus erat” – sic narrat poeta Ovidius. Tum Phoebus fulmen mittit et terram servat. Phaetonem in ripa fluminis Eridani sorores sepulabant et deflebant. Lacrimae sororum lapides sunt, qui electra nominabantur.

GLADIATŌRES

Multi imperatores Romāni ludos gladiatorios saepe parabant, Romāni ludos gladiatōrum spectabant. Gladiatōres captivi aut servi erant. Arma gladiatōrum varia erant. Primo gladiatōres se exercēbant gladiis ligneis. Post

signum, tuba datum, gladiis ferreis in arēna pugnābant. Ante pugnam gladiatōres imperatōrem in amphitheatro salutābant.

DE ARIÖNE

Ario, clarissimus citharista, cum in Graecia Magna ingentes opes sibi comparavisset, Corinthum reverti statuit. Sed cum navem hominum Corinthiōrum conscendisset, hi, ut opibus citharistae potirentur, ipsum de medio tollere constituerunt. Quod cum Ario cognovisset, nautas orāvit, ut vitae suae parcerent. Hi se ei temperatūros esse negaverunt eumque in mare se praecipitāre jusserunt. Turn ille orāvit, ut antea ad cithēram canere sibi liceret. Quod cum ei permisissent, in puppi constitit altāque voce cecinit. Eo cantante, deiphini, sonōrum dulcitudine ducti, annataverunt. Itāque, cum in mare desilisset, a delphino ad Taenārum promunturium vectus est. Inde Corinthum contendit et, quid sibi accidisset, Periandro tyranno narrāvit. Paulo post nautae quoque advenerunt. Interrogāti, num quid de Ariōne cognovissent, eum salvum in Italia, esse dixerunt. Tum vero ille subito advenit et eos refellit, ac statim hi pro scelere poenas pependerunt.

DE CODRO

Codrus, rex Atheniensium, cum terra Affrica ab ingenti Lacedaemoniōrum exercitu vastaretur, ad oracūm Apollinis Delphici legātos misit, ut Apollinem consulerent, quomōdo grave illud bellum finiri posset. Respondit deus: “Belli finis erit, si ipse ab hostibus occisus eris”. Hoc oracūlum non solum Athenienses, sed hostes cognoverunt. Itāque dux Lacedaemoniōrum imperāvit, ut omnes regis vitae parcerent. Codrus autem, cum id cognovisset, servili veste indūtus, ne agnosceretur, in castra hostium venit. Ibi, cum consulto militem cecidisset, ab hostibus interfectus est. Lacedaemonii autem, cum regem Atheniensium

mortuum esse cognovissent, sine proelio discesserunt. Ita Athenae virtūte regis, qui pro patria vitam profundere non dubitaverat, servātae sunt.

DE AESŌPO

Stultus quidam vir in Aesōpum poētam lapides jaciebat. Aesōpus autem voluit tantam istius nequitiam sine mora puniri. Itaque unum assem viro dedit et: “Pauperrimus sum, – inquit, – servus, pecuniam te dignam tibi dare non possum. Suadeo tibi, ut in ilium divitem, in foro cum servis ambulans, lapides tuos conjicias. Ita efficies, ut ille tibi magnam pecuniam det”. Vir stultissimus non intellexit Aesōpum fraudem adhibuisse. Itaque id fecit, quod ab Aesōpo ei suāsum erat. Pecuniam vero a divite non sumpsit, nam ille servis imperāvit, ut vir, vehementer verberātus, in vincūla conjiceretur.

DE PHILOXĚNO

Dionysius, qui in urbe Syracūsis tyrannus erat, carmina facere amicisque recitare solebat. Qui, ut tyranno blandirentur, versus, cum mali essent, laudabant. Aliquando autem Philoxēnus quidam, ad cenam vocātus, ceteris carmina Dionysii admirantibus, ausus est ea mala esse dicere. Hac libertate irātus, tyrannus eum in carcerem duci iussit. Postridie tamen virum, ut constantiam ejus experiretur, rursus ad cenam vocavit. Inter cenam, ut solebat, carmina sua recitavit. Cum postea sententiam Philoxēni de versibus exquireret, ille tacitus digressus est. Interrogātus, quo vadēret: “In carcerem”, – inquit.

DE ALEXANDRI JUVENTUTE

Philippus, rex Macedōnum, cum in filio suo, Alexandro nomine, magnam animi vim atque ingenium esse intellexisset, omnem operam dedit, ut diligentissime eum educāret. Magistrum filio Philippus attribuit Aristotēlem, quo melior nemo illis temporibus ad Alexandrum educandum eligi potest, cum

Aristotēles omnes homines aetātis suae scientiā rerum naturalium atque humanārum longe superāret. Itaque non modo corpus regis filii varie exercebātur, sed etiam ingenium ejus philosophis poētisque diligenter legendis confirmabātur. Magistri sui memoriam. Alexander gratus retinuit et saepe dicere solitus est: “Philippo debeo, ut vivam, Aristoteli, ut honeste vivam”. Omnium poetārum Homerum et Pindārum maxīme Alexander diligebat, quorum carmīna studiōse legebat. Itaque, cum post patris mortem Thebas expugnavisset domosque omnes combūri jussisset, Pindāri soli domui pepercit. Homeri “Iliādem” etiam in bello secum habebat; nam Agamemnōnem atque Achillem adaequāre studebat, cum putāret illum bene regnavisse, hunc fortiter pugnasse. Cum, exercitu Hellespontum traducto, ad tumūlum Achillis pie accessisset: “O fortunate, – inquit, – adulescens, cum tuae virtūtis Homerum praecōnem in-veneris!”

DE ALEXANDRO MAGNO ET DIOGĒNE

Alexander Magnus, cum aliquando Corinthi esset, ad Diogēnem venit eumque interrogāvit: “Quid optas, Diogēnes? Faciam, quidquid voluēris”. Tum ille: “Opto, – inquit, – ne solem mihi intercipias”. Quo audito, Alexander exclamavisse dicitur: “Nisi Alexander essem, Diogēnes esse vellem”.

ANTISTHENES ET DIOGĒNES

Antisthēnes, philosophus Atheniensis, cum diu persuasisset discipūlis, ut operam darent philosophiae, pauci tamen ei obtemperavissent, indignātus tandem omnes dimisit. Erat inter eos Diogēnes, qui tantā cognitiōnis cupiditāte incensus erat, ut etiam postea ad eum saepe veniret. Tum Antisthenes, monstrans ei bacūlum, quod manu solebat portāre: “Percutiam te, – inquit, – hoc bacūlo, nisi abscesseris”, – tandemque eum, ne his quidem territum, aliquando percussit. Non tamen recessit Diogēnes, sed: “Percūte, – inquit, – si ita placet; ego tibi caput meum do; neque vero tam durum bacūlum inveneris, quo me a tuis

disputationibus abigas”. Tum vero Antisthenes, tantā perseverantia victus, ad disciplinam suam Diogēnem admisit et maxime eum amāvit.

DE SERVIS ROMANŌRUM

In civitate Romana magna erat multitudo servorum. In numēro servorum erant Graeci et barbari captivi. Servorum officia varia erant: alii terram colebant, alii in agris latifundiorum laborabant, alii urbi et domi ministrabant. Multi servorum Graecorum erant docti, in numēro servorum scribae, medici et magistri puerorum erant. Servi rustici vitam molestam et miseram agebant. Domiīni in eos vitae necisque potestatem habebant et omnia exempla supplicii edebant.

Divites et nobiles Romani eos appellabant instrumenta vocalia et res mancipi, velut domus et boves. Servos hostium loco habebant. Unde proverbium: «Quot servi, tot hostes».

RES MANCIPI ET NEC MANCIPI

Omnes res aut mancipi sunt aut nec mancipi. Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica — qualis est fundus, quam urbana — qualis est domus, item iura praediorum rusticorum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupedes, velut boves, muli, equi, asoni. Ceterae res nec mancipi sunt (Ulp.).

Magna autem differentia est rerum mancipi et nec mancipi. Nam res nec mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum trado sive ex venditionis causa sive ex donationis sive alia ex causa, statim tua fit ea res (Gai.)

DE AMICITIA LUPI FABŪLA

Asinus aegrōtus erat. Asellum parvum habebat. Filius in stabulo aegrōtum curabat. Stabulum clausum erat. Ad aegrōtum asinum properant lupi et stabulo

appropinquant. Tum unus e lupis ostium stabuli pulsat et clamat: “Aperi, mi aselle! Amīci tui appropinquant!” Filius lupis respondet: “Amicorum verba blanda audio, sed lupos improbos video”.

DE MORBIS

Apud Celsum legimus de narium et auribus morbis, de dentium dolōre, de vitiis singularum corporis partium, de tussi, de febrium, curationum generibus, de ossibus dolōres. Tussis morborum multorum symptoma est: bronchitidis vel chronicalis, tuberculosis pulmonum, astmatis bronchialis, pertussis. Contra tussim medicamīna varia sunt. Contra pertussim medici vaccinum pertussis praescribunt.

DE AESCULAPIO

Apud Graecos multi clari medīci sunt. Primus Graecōrum medīcus Aesculapius est, vir doctus, perītus et ingeniōsus. Postea Aesculapius medicōrum deus est. Medīci Aesculapio gallos immōlant. Multa templa Graecōrum Aesculapio sacra sunt. Templa Aesculapii plerumque in lucis sunt, luci quoque deo sacri sunt.

Medīci Graecōrum apud templa domicilia habent. Virum aegrōtum medīci in templō ponere solent. Cum aegrōtus addormit, deus ei (ἥομy) in somno medicīnam demonstrat. Aegrōtus somnum medīcis narrat et medīci remedium designant. Si convalescit aegrōtus, morbum suum et remedium in tabūla inscribit et muro templi ponit. Ita gratias deo agit.

DE THESĒO ET ARIADNA

In insūla Creta, ubi regnat Minos, Daedālus labyrinthum magnum aedificat. Labyrinthus a saevō monstrō Minotaurō custodītur. Aegēus, rex Attīcae, tribūtum pendet in Cretam. Septem pueros et puellas mittere debet ad

victimas monstro. Misēri a Minotaurō statim devorantur. Thesēus, filius Aegēi, proponat sibi bestiam necāre et patriam ab horrīda poena liberāre. Itaque cum sociis suis in Cretam advēnit. Ibi Ariadna, filia Minois, adiuvāre eum (ἄομυ) constituit atque filum longum et gladium mirum donat. In labyrinthō Thesēus alligat filum ad portam et ita certa via servātur. Gladio miro Minotaurum necat. Theseus fili auxilio ex labyrinthō venit.

PERSEUS ET ANDROMEDA

Perseus trans Aethiopiam volat. Caput Medusae in sacco iacit. Sanguis in terram cadit et guttae in vipēras nigras mutantur. Subito iuvēnis puellam apud saxum videt clamatque: “Cur in vincūlis in ora stas?” Andromeda Perseo respondet: “Draco ingens a deis marīnis aliquoties in terram nostram mittitur. Pater meus rex Aethiopiae est. Andromeda vocor. Hodie pater debet me monstro immolāre. Nullo alio modo a tanto malo liberāri possumus. Specta, draco iam ex aqua assurgit”. Perseus clamat: “Noli timēre, Andromeda, sed averte oculos tuos!” – Medusamque beluae ostendit. Draco statim in statuam convertitur.

DE MERCURIO

Mercurius deus Maiiae filius erat. Primum Mercurius a Romanis et Graecis pro deo commercii colebatur. Deinde, ut a Graecis, deōrum nuntius et minister numerabatur. Mercurius iussa deōrum incōlis nuntiābat et anīmos mortuōrum ad infēros deducēbat. Saepe igitur modo in Olympo, modo in terrā, modo apud infēros erat. Praeterea Mercurius erat deus eloquentiae; itaque Graeci et Romāni Mercurio linguas bestiārum sacrificābant. Simulacra Mercurii in foris oppidōrum et in viis et in triviis erant.

DE NEPTŪNO

Neptūnus, frater Iovis, a Romānis antīquis deus flumīnum et marium putabātur. Deus in altō Olympō habitābat. Nautae perīti Neptūnum saepe plus quam Iovem colēbant. Et mare, et omnia maris animalia a Neptūno gubernabantur. Dum deos vehicūlo aureo peragrābat maria, undae sedabantur et nubes dissipabantur. Mirae animalium figūrae in mari habitābant. Interdum autem Neptūnus mare tempestatibus turbābat. Ex arboribus pinus deo sacra est, ex qua (якої) naves firmae aedificabantur. Nautae Neptūno equos et tauros immolābant.

DE REGNŌ PLUTŌNIS

Plutōnis nomen horridum cum terrōre homīnes antīqui vocābant. Dei regnum sub terrā situm erat et Orcus appellabātur. Orci tenebrae numquam solis gratō lumīne illustrabantur. Multa flumīna in Orcō erant. Infernōrum flumīnum aquae terrārum incōlas ab Orcō separābant. Imprīmis notum erat flumen nomīne Styx. Stygiārum aquārum custos Charon erat. Charon mortuōrum homīnum anīmas navigiō parvō in Orcum transportābat. Ad ianuam Orci monstrum saevum habitābat. Cerbērus appellabātur. Foeda erant bestiae capīta, horridi in capitibus oculus. Somno Cerbērus numquam recreabātur. In Orcō iudices sevēri vitae morumque homīnum mortuōrum erant. Orci iudices olim reges clari erant. Malōrum homīnum anīmae in Tartāro ab iudicibus sevēris collocabantur. Elysium autem magnae virtūtis praemium erat. Ibi aeterna erat aestas, mirā terrae pulchritudīne delectabantur oculus. Molestae pristinōrum labōrum imagines vitam beātam non turbābant. Nam aqua flumīnis Lethaei obliuione donābat anīmas.

DE APOLLĪNE

Apollo a Graecis et Romānis frater Dianae putātur. Apollīnis et Dianae pater erat Iuppīter, mater – Latōna. Apollīnis in tutēla erant poētae. Comītes

Apollīnis erant Musae. Poētae antīqui Apollīnem Musārum ducem, poētārum patrem, carmīnum auctōrem, medicīnae inventōrem nomīnant. Apollīni oracūlum Delphīcum sacrum erat. Ibi deus hominībus per Pythiam et sacerdotēs futūra nuntiābat. Sacerdotēs Delphīci erant custōdes fidi Apollīnis templi. Pariētes templi Delphīci multis donis ornabantur.

DE IOVE

Iuppīter domīnus caeli et terrae putabātur. Poētae Graeci Iovem patrem deōrum hominumque vocābant. Et dei et homīnes Iovem timēbant. Iuppīter in Olympo habitābat et cum fratrībus mundum gubernābat. Inde deus tonābat et fulminābat. Equi rapīdi Iovis per totum mundum volābant. Si deus clipeo quatebat, ventos et procellas in terram mittebat. Idem gratiā suā natūram tranquillat. In tutēla Iovis praecipue reges erant. Iuppīter auctor erat legum humanārum. Fratres Iovis erant Neptūnus et Pluto, sorōres Iuno, Ceres, Vesta. Bestiae nonnullae deis sacrae erant, ut aquīla Iovi, pavo Iunōni, equus Neptūno. Ex arborībus oliva Minervae sacra erat, Apollīni laurus, Plutōni cupressus.

DE ACHILLE

Celēber erat Achilles, filius Pelei regis et Thetīdis deae. Mater infantem suum in aquis Stygis immergēbat. Aqua fluvii corpus Achillis invulnerabile faciēbat. Attāmen talus pedis dextri vulnerabilis manēbat.

Multae Graecōrum civitatēs bellum cum Troiānis gerēbant. Duces clari ad Troiam pugnābant. Sed Achilles inter puellas vitam agēbat, nam ita matri placēbat. In villam, ubi Achilles habitābat, venit Ulixes. Quid videt? Puellae variis laborībus opēram dant. Ubi est Achilles? Ulixes ignōrat, sed vir perītus est. Itaque arma monstrat. Puellae fugiunt; Achilles, puer virtūte clarus, manet. Tum Ulixes: “Mecum ad bellum Troiānum propēra!” Ita Achilles particeps belli Troiāni fit (став). Troiāni autem, qui de vulnerabili talo Achillis nihil audiēbant,

frustra Thetidis filium telis petebant. Nullō modō Achillem vulnerāre poterant. Postrēmo Apollo sagittam Paridis in talum dextri pedis Achillis dirigit et herōem necat.

DE DAEDĀLO ET ICĀRO

Daedālus, postquam Icāro et sibi alas ingentes fabricābat, filium volāre docēbat. Ac profecto ille primus omnium mortalium ut avis volābat. Iam pater voce acri filium ante se volantem admonet; iam Icārus audacia perniciosā tractus verbis patris monentis non paret; iam pericūla itineris non ignorans sole ardenti appropinquat. Tum demum pericūla imminetia ante oculos habet; tum demum se servāre studet. Sed frustra clamat sortemque non mutat: Icārus in mare praecipitat. Frustra pater nomen Icāri vocans filium adiuvāre studet. Corpus tantum videt undis fluentibus agitātum.

DE DOMO ROMĀNA

Primo Romāni in casis parvis habitābant. Postea magnificas domos sibi aedificābant. Domus Romāna aliter aedificabātur atque nostra. Domus Romanōrum non multas et parvas fenestras habēbant, sed magnam lacūnam in medio tecti. Cisterna aquam imbrium colligēbat. Ante ianuam erat vestibulum, post ianuam ostium cum cella ostiarii. Ex ostio introitus erat in magnum et latum atrium, ubi servi et amīci mane domīnum salutābant et familia interdū habitābat. Atrium foraminē tecti illustrabātur. Erat in atrio focus, locus sacer, ubi tota familia deis domesticis sacrificābat. Atrium ornabātur simulacris avōrum, e cera factis, columnae tectum portābant. Circum atrium erant cubicūla et triclinia, ubi cenābant, et cellae servōrum. Alia pars domus tablinum erat, ubi bibliothēca collocabātur. Post domum saepe hortus erat.

DE NOCTUA ET CICĀDA

Aliquando noctua in quercu cava sedet, sed cicāda noctuam cantu e somno excitat. Tum noctua: “Tace, inquit, aut avōla, nam somnum iam valde desidēro”. Sed cicāda nec tacet nec avōlat. Iam meridies est, nec noctua spem somni diuturni habet. Tum: “Habeo, inquit, in spelunca mea nectar dulce, advōla et corpus tuum animumque recrea! Magnus erat aestus meridiēi, grata spes potiōnis dulcis et iucundae”. Itaque cicāda advōlat, sed advolantem noctua necat.

DE ROMA ET ROMĀNIS

Aetāte imperatōris Augusti nullum imperium amplius erat quam imperium Romānum. Urbs Roma caput magni imperii erat. Nulla urbs tam opulentior et celebrior erat quam Roma. Nusquam erant templa et aedificia splendidiōra quam in illa urbe. Clarissimum erat forum Romānum, clarissima arx Capitolīna, ubi templum Iovis Capitolīni aedificātum erat. Nam Iuppiter Capitolīnus erat potentissimus deus Romanōrum. Nullus deus apud eos (них) in ampliōre honōre erat. Multis et latis viis Roma cum aliis oppīdis Italiae coniuncta erat, quarum (з яких) notissima et antiquissima erat via Appia. Antiquissimis temporibus Romāni erant probiōres, modestiōres, simpliciōres; iuvēnes duriōres et fortiōres. Aetāte Augusti victus erat luxuriosior, rariōra erant exempla verae virtūtis.

DE CLARISSĪMIS URBĪBUS ET FLUMINĪBUS ITALIAE

Multae urbes clarae sunt. Clara est Capua, clarior Alba Longa, clarissima Roma. Multi sunt in Italia fluvii. Notus est Ticīnus, notior Padus, notissimus Tīberis. Padus est longior et profundior, quam Tibēris. Padus est longissimus et profundissimus omnium fluviōrum Italiae, sed non est in numēro longissimōrum et profundissimōrum fluviōrum Eurōpae. Fertilissima et felicissima regio Italiae est Campania. Celeberrīma et florentissima omnium urbium Italiae erat Roma.

DE IUNŌNE

Pavo ad Iunōnem, Iovis uxōrem, olim venit et deam accusāvit. “Dea, – inquit, – miser sum. Pulchras quidem pennas habeo, pedes autem ridicūlos. Omnes ruris incōlae aspēram vocem meam contemnunt. Cur avi tuae tam saeva fuisti?”

Iuno autem respondit: “Stulta verba dicis. Dei nonnullis animalibus iucundam vocem, paucis insigne corpus, leoni virtūtem, pavoni pennarum pulchritudinem concesserunt. Miser non es, sed ingrātus et superbus. Si deos accūsas, ad potentem Iovem te ducere malo: etiam pulchras pennas tibi eripere potest”.

DE HERCŪLE

Apud antiquos poetas multas fabūlas de Hercūle, Iovis filio, legimus. Iam in cunis Hercūles infans duōrum anguium capita sine timōre fregit. Deinde, Hercūles adulescens feras immānes, Graeciam terrentes, interfecit. Ingenii quoque testimonium non deest: fluminis enim aquam in sordida regis Augiae stabula vertit; ita ingenti aquae copiā stercus e stabulis pellere potuit. Per orbem terrarum iter fecit mirisque factis hominum admiratiōnem movit. Etiam in Plutōnis regnum descendere constituit; ibi Cerberum canem, Inferorum custodem, vicit. Hercūles non tantum fortis, sed etiam hominibus benignus fuit.

DE PARĪDE, PRIĀMI FILIŌ

Antiquis temporibus in Asia fuit oppidum praeclarum, Troia nomine. Ibi populus Troianorum sub Priami regno vixerat, ut Homerus carminibus suis cecinit. Priamo filius erat Paris. Oraculum regem monuerat: “Neca Paridem! Paris fax Troiae est!” Tum pater servum cum filio parvo in silvam misit et interficere eum iussit. Servus imperata regis non fecit, sed puerum in silva imposuit et reliquit. Ibi pastores eum invenērunt et educaverunt. Nomen autem

puēri pastōres nescivērunt. Aliquando iuvēnis ludis Troianōrum interfuit. Postquam multos Troiānos vicit, Priāmus de patre et matre interrogāvit. Tum rex filium cognōvit.

DE ALEXANDRO MACEDŌNO

Fortūna Philippo, Macedōnum regi, uno die tres iucundas res dedit. Regis aurīga in Olympiis vicērat; unus e Macedōnum ducībus acri impētū hostium exercītum superavērat; valīdus filius, Alexander, regi natus erat. Tum sacerdōtes Philippo dixērunt: “Omīna Alexandro secunda sunt. Infans tuus, inter victorias natus, magna faciet: omnes hostes vincet, regnum tuum augēbit. Alexandri fama per orbem terrārum volābit”. Philippus sacerdōtum omīna magno gaudio accēpit.

DE CARTHAGĪNE

Olim Carthāgo urbs magnae potentiae fuit. Carthaginensium maiōres ex antiqua Phoeniciae urbe, cui nomen erat Tyrus, emigravērant. Carthaginenses et boni nautae et mercatōres callīdi erant. Classis eōrum (īx) e multis navībus constābat. Saepe cum Graecōrum urbībus, in Sicilia sitis, de dominatiōne marium contendēbant. Pars Graecōrum Romānos auxilio vocāvit. Ita Carthaginenses eam gentem quoque in numēro hostium habēbant. Bello Punīco secundo Hannībal, dux clarissīmus, copias Carthaginensium ex Hispania trans iuga Alpium duxerat Romanosque in multis proeliis vicit. Tamen popūlum Romānum non devīcit. Romāni classem suam in Afrīcam miserant et hostes ibi vicērunt. Bello Punīco tertio Carthagīnem armis cepērunt et diripuērunt, arcem moeniaque urbis delevērunt, naves rapuērunt.

DE EQUO LIGNEO

Paris a Priāmo rege in Graeciam missus est. Ibi Helēnam, uxōrem regis Menelai, rapuit et secum Troiam duxit. Itāque bellum a Graecis Troiānis

indictum est. Ubi Graeci magnis cum copiis ad litus Asiae venērunt, Troiam expugnāre temptavērunt. Sed decem annos Troia ab incōlis magnā virtūte defendebātur. Tandem Troiāni a Graecis dolo victi sunt. Equum ligneum fecērunt, milītes in equo occultavērunt, equum et Sinōnem, virum callīdum, in litōre reliquērunt, ipsi ad insūlam proxīmam recessērunt. Troiāni magno cum gaudio castra Graecōrum deserta vidērunt. Sino de equo ligneo interrogātus est. Ille dixit: “Equus ligneus donum deōrum est. Trahīte eum in oppīdum vestrum et collocāte in foro!” Troiāni ita, ut Sino dixit, fecērunt. Nocte is Graecos ex equo liberāvit et portas oppīdi aperuit. Relīqui Graeci in oppīdum intravērunt et Troiānos, qui pericūlum non exspectābant, necavērunt et oppīdum delevērunt

DE CIRCAE DOLIS

Ulixes, postquam diu per undas navigavērat, insūlam Circae intrāvit. Ibi vir omnium Graecōrum callidissīmus socios suos in villam Circae misit. Dea Ulixis comitībus vinum venēno mixtum praebuit et hospītes suos in sues mutāvit. Mercurius deus de dolis Circae regem Itacōrum docuērat remediumque dedērat et dixērat: “Auxilio remedii a me dato pericūlum vitābis!” Verbis dei monītus Ulixes villam Circae intrāvit et deam gladio acri ursit arcuitque dolos perniciōsos. Omnes socii a Circa Ulixis iussū in viros mutāti sunt. Sic Ulixes cum comitībus vivus ex insūla evāsīt.

DE SATURNALIIS

Aetāte Satūrni, antiquissīmi regis Latii, omnes Latīni libēri erant atque bona iuraque omnia omnībus erant communia. Hanc aetātem tam beātam Romāni auream nominābant. Homīnes antīqui memoriā aetātis tam beātae conservāre constituēbant. Romāni quotannis mense Decembri Saturnalia per complūres dies celebrābant. His diēbus festis iura servōrum et dominōrum aequabantur. Servi in

convivio cum domīnis accubābant; domīni servis cibos et pocula ministrābant. Restat ex illa aetāte vetus illud proverbium: “Non semper erunt Saturnalia”.

NEPTUNUS ET MARS

Iovis frater Neptūnus erat; ille erat maris deus. Illius voluntāte fluctus et excitābantur et sedēbantur. Illum nautae saepe plus quam maximum deum Iovem colēbant. Ex arboribus pinus ei consecrāta erat, ex qua naves aedificābantur, ex animalibus equus, quoniam fluctus maris celeritāti equis similes sunt. Mars, quem Romāni filium Iovis putābant, belli deus erat. Iste apud Romānos, gentem bellicōsam, in summo honōre erat. Consecrātus ei erat lupo, bestia ferox.

DE GRAECIS ET ROMANIS

Graeci et Romāni nobilissimi populi sunt antiquitātis; illi in artibus et litteris, hi in bellis laude egregii erant; horum milites et imperatores, illorum poetas et philosophos maxime celebramus. Clarae illae Romanorum pugnae et plurimae victoriae semper sunt in admiratione, Graecorum autem praeclara illa artificia et carmina pulcherrima ex hominum memoria nunquam evanescent. Ob haec facta et has virtutes merito et Graeci et Romāni aeterna gloria florent; merito in illis quasi exemplar multarum virtutum videmus.

DE AMORE

Amor deus amoris est, Martis et Venēris filius, uxorem autem habet Psycheam. Hoc verbo Graeci animam significant. Olim femina mortalis erat. Diu coniugem suum toto orbi terrarum quaerebat nec invenire poterat. Sed nunc dea est caelestis et in caelo semper laeti convivunt. Homines Amorem pulcherrimum nec non horribilem putant, in manibus semper sagittas tenentem. Inter terram et caelum volat et in viros feminasque sagittas suas mittit. Iuppiter ipse, deus maximus, potentiam Amoris timet. Tres autem deae pudicitiae, – Minerva, Vesta,

Diana, – imperio Amōris non parent. Saepe homīnes Amōrem adulescentem formōsum fingunt, sed non raro Amor puer parvūlus cum alis pingitur. Hesiōdus autem poēta Amōrem non in iuvenībus, sed in primis antiquissimisque deis numērat.

DE APOLLĪNE

Apollo a hominībus antīquis frater Diānae putabātur. Pater eius erat Iuppīter, mater Latōna. Apollo in magnō honōre apud antīquos erat. Dei caput ornabātur laureā, quae Apollīni sacra erat. Etiam poētae, qui in tutelā Apollīnis erant, corōnis laureis capīta ornābant. Deus magnifica habet vestimenta, quae more muliērum longa sunt. Deus, quem homīnes antīqui colēbant, solis domīnus erat, cui omnia animalia vitam debent. Comītes Apollīnis erant Musae. Poētae antīqui Apollīnem Musārum ducem, poētārum patrem, carmīnum auctōrem, medicīnae inventōrem nomīnant. Apollo, Iovis filius carissīmus, custos eius legum erat. Deus cives ad sevēram vitae disciplīnam educābat. Quare ei homīnes, qui leges divīnas violavērant, ab Apollīne puniebantur. Is deus acritenens vocabātur; Apollo arcum tenens mala homīnum facinōra sagittis multābat.

DE CROESO ET SOLŌNE

Cui vestrum fortūna Croesi, regis Lydiae, nota est? Eis, qui vitam eius ignōrant, de superbia eius nonnulla narrābo.

Croesus in Asiae urbe habitābat, cui nomen erat Sardes. Hic rex, cuius divitiae erant ingentes, magnam potentiam habēbat.

Aliquando Solo Atheniensis, quem Graeci inter septem sapientes numeravērant, ad Croesum venit. Iussu regis omnes divitiae regiae ei monstrabantur. Deinde Croesus eum interrogāvit: “Quis felicissīmus omnium est?” Ille: “Tellus Atheniensis, – inquit, – mea sententia, felicissīmus fuit, nam ei

boni et probi libēri erant, et pro patria pugnans vitam efflāvit. Et res humānae cadūcae sunt et saepe mutantur”.

DE CROESI FILIO

Croeso, Lydiae regi, filius erat, eximia forma et praestanti ingenio; loqui autem non potērat. Omni arte usi erant medīci, nihil tamen efficēre potuērunt. Sardibus a Cyro captis, miles quidam stricto gladio in Croesum irruēbat. Tum puer, amōre commōtus, summa vi loqui conātus est. Tandem magna voce exclamāvit: “Parce Croeso!”

DE ROMAE ANTIQUAE INITIO

Si Plutarcho, scriptōri Graeco, credīmus, urbs Roma eo modo condīta est. Romūlus, postquam novam urbem condere decrevit, ad montem Palatīnum pervenit et ibi constitit. Locō occupāto, Romūlus, vir summa religiōne, immortāles deos orāvit et victīmas sacras immolāvit. Amicitīā cum deis Romūlus auxilium perpetuum immortalium et praesidium attulit. Confectis rebus, fossam in colle fecit. Tum universi eius comītes concurrērunt: in eam fossam fructus Albae collectos iecērunt et humum, quam ex eā urbe secum portavērunt. Ut primum fossa plena fuit, Romūlus, igne facto, ibi aram collocāvit. Deinde aratro sacrum sulcum duxit, in quo urbis moenia postea aedificāta sunt. Aratro tamen aliquando sublato, supererant certa spatia, ubi portae urbis fuērunt. Urbe condīta, Romūlus intra moenia domos aedificāri iussit.

AUGUSTUS

Paucos annos Caesar rei publicae praefuit. Quamquam amīcis in rebus secundis et adversis semper fidem servavērat, tamen Brutus, amīcus Caesāris, inter coniurātos erat. Dies mortis Caesāris rei publicae Romānae dies nefastus fuit. Nam res publica perniciēi numquam tam propinqua fuit. Novum bellum

civile rem publicam vexavit. Rursus multorum civium vita aut res familiaris in periculo erat. In Octaviano, nepote Caesaris, ultima spes civium erat. In planitie Macedoniae prope Philippos cum coniuratis acie decertavit. Postquam omnes adversarios Caesaris superavit, pacem in re publica reconciliavit. Fidem et pietatem, fundamenta omnium rerum publicarum, renovavit. Itaque senatus Octavianum "Augustum" appellavit. Multi poetae et rerum scriptores Augustum celebraverunt. Semper res gestae imperatoris in admiratione omnium erunt.

DE DIOGENE PHILOSOPHO

Diogenes philosophus Sparta Athenas iter faciebat. In itinere vir Graecus Diogenem interrogavit: "Unde venis, o Diogenes? Quo is?" Tunc sapiens statim: "A viris, – inquit, – ad mulieres. Existimabat enim Athenienses nimis molles et luxuriae cupidos mulieribus esse similes". De Hesperidum insula

Hesperidum insula fuit in fine orbis terrarum, prope Oceanum montemque Athlantem. Narratur Hesperides, pulchrae Hesperii filiae in mirum insulae horto habitavisse. Ibi ingentis arboris mala aurea omnium hominum admirationem movebat. Homines tamen egregia mala capere non poterant, quod draco arboris custos erat, etiam fortes viros terrebat. Sed Hercules usque ad claram insulam ire et ibi mira mala capere constituit. Traditur terra marique iter fecisse multosque hostes in itinere interfecisse. Tandem Hesperidum insulam adiit. Dicitur Hercules ibi in maximo periculo fuisse. Hesperides, Herculi benignae, draconem sopivisse traduntur. Ita Hercules immanem feram interficere potest atque cum malis aureis in Graeciam salvus redit.

DE ULIXE

Graeci, Troiam incensam, rursus Graeciam petiverunt. Multi eorum, variis erroribus factis, in patriam revertunt. Ulixes, tempestate cursum prohibente, in insulam, cui nomen Ogygia erat, delatus est. Ibi nympa, amore impulsus, Ulixem

immortalitatem promittens retinebat. Ulixes septem annos in insula moratus Athēna adiutrice navigium aedificavit et patriam navigabit. Sed, ventis adversis, ad Phaeacum insulam deferebatur. Ibi benigne a rege Alcinoο receptus est. Tandem, deis auctoribus, ad oram patriae desideratus est. Procis occisis, una cum Penelope multos annos suis civibus praefuit.

DE CONSULIBUS

Pulsis regibus, populus Romanus duos consules creavit. Diu consules nobili genere nati delecti sunt. Consules magistratum Kalendis Januariis inibant. Eo ipso die in Capitolium ascendebant et Iovi Optimo Maximo sacra faciebant, neque auspicia omittēbant. Tum populus in Forum et in viam Sacram concurrēbat et omnia spectabat. Consules et senatui in curia et comitiis in campo Martio praeerant. Legiones et equitatum conscribebant, aciem instuebant. Domi militiaeque imperium consulibus erat concessum. Exeunte anno, consules in contionem procedebant et iurabant rem publicam bene esse gestam et opes Romanas auctas esse. Populi sententiam dictam et contione dimissam, res privatae rursus suscipere poterant.

DE HELVETIIS

Helvetii, populus bellicosus et imperii cupidus, in animo habebant ex patria sua emigrare et alios agros Galliae occupare. Tum unus ex Helvetiis: “Ex patria nostra, – inquit, – emigremus. Antea autem comparemus nobis frumentum, confirmemus amicitiam cum finitimis, inflammemus aedificia et oppida nostra. Sunt omnino viae duae, quibus ex patria emigrare possumus: altera per Sequanos, altera per provinciam Romanorum. Via, quae per Sequanos ducit, angusta et periculosa est. Per provinciam Romanorum igitur migremus”.

DE PROSERPĪNA

Proserpĭna Iovis et Cerĕris filia fuit. Celebris virgĭnis pulchritudo Plutōnis, Orci regis, amōrem incitāvit. Proserpĭna aliquando in campo celebri floribus et caelo salubri delectabātur. Tum Pluto e regno suo evolāvit et virgĭnem in Orcum asportāvit. Gravi dolōre incitāta mater ad Iovem properāvit. “Filia mea, – inquit, – a Plutone asportāta est. Nisi atrox fratris nostri scelus cohibuēris, mortāles homĭnes deōrum iura repudiabunt”. At Iuppiter: “Non omni tempore in Orco Proserpĭna manebit, sed dimidium anni tecum in terris, dimidium autem Plutōnis coniunx erit”.

DE MIDA

Midas civitātem Phrygiam rexerat. Huic aliquando Bacchus dixit: “Omnia, quae optavēris, tua erunt“. Tum ille: „Opto, – inquit, – ut omnia, quae in manus sumpsēro, in aurum mutantur“. Non detrectāvit id deus. Cito Midas ramum de arbore decerpsit; statim ramus in aurum mutātus est. Exsultābat rex gaudio. Cum vero cibum sumpsisset, etiam cibus in aurum mutātus est. Tum stultitiam suam intellexit et aurum contempsit. Nam auro fames non explētur. Midas fame expiravisset, nisi Bacchus donum illud perniciosum correxisset. Cum Midas a deo auxilium postulavisset, deus eum restituit.

PATER NOSTER

In nomĭne Patris et Filii, et Spirĭtus Sancti. Amen.

Pater noster, qui es in coelis, sanctificētur Nomen Tuum. Adveniat regnum Tuum. Fiat voluntas Tua sicut in coelo et in terra. Panem nostrum supersubstantiālem da nobis hodie. Et dimitte nobis debĭta nostra, sicut et nos dimittĭmus debitorĭbus nostris. Et ne nos inducas in tentantiōnem. Sed libĕra nos a malo. Amen.

AVE, MARIA

Ave, Maria, gratia plena, Domīnus Tecum. Benedicta Tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris Tui Iesus. Sancta Maria, mater Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae. Amen.

CREDO

Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Iesum Christum, Filium Dei unigenitum, et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, Lumen de Lumine, Deum verum de Deo vero, genitum non factum, consubstantialem Patri; per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de caelis. Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est, et resurrexit tertia die, secundum Scripturas, et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria, iudicare vivos et mortuos, cuius regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur: qui locutus est per prophetas. Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptisma in remissionem peccatorum. Et expecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi saeculi. Amen.

ЛАТИНСЬКІ КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ

А	
1. Ab equis ad asinos.	З коней в осли (зазнати зниження).
2. Ab Jove principium.	Початок від Юпітера (починай з найважливішого).
3. Ab incunabulis.	З пелюшок.
4. Above maiorediscit, arare minor.	Від старшого вола вчиться орати молодший.
5. Ab ovo usque ad mala.	Від яйця аж до яблук (від самого початку).
6. Ab uno crimine disce omnes. <i>Virgilius.</i>	За одним злочиним пізнаєш всі інші.
7. Abite ab oculis!	Згиньте з очей!
8. Ad delectandum.	Для задоволення.
9. Aetasdulcissima adulescentia est.	Юність – найсолодший вік.
10. Ad bestias damnare.	До звірів (= Засуджувати).
11. Ad cogitandum et agendum homo natus est.	Людина народжена для мислення і діяльності.
12. Ad litteram.	Буквально.
13. Ad manus proprias.	До власних рук.
14. Amor et melle et felle est fecundissimus.	Кохання і медом, і жовчю сповнене по вінця.
15. Asinus Buridani inter duo prata.	Буриданів осел між двома моріжками (стан нерішучості).
16. Aut odit, aut amat mulier, nihil tertium.	Жінка або ненавидить, або кохає; третього – нема.
17. Ad infinitum.	До безкінечності.
18. Ad multos annos.	На довгі роки.
19. Adulescentia in labore et patientia exercenda est.	Молодь повинна тренуватись у праці і терпінні.
20. Aequo animo.	Зі спокійною душею, спокійно.
21. Ausculta et perpendi!	Вислуховуй і зважуй!

22. Auscultare disce!	Вчись вислуховувати!
23. Audiatur et altera pars.	Нехай буде вислухана й друга сторона!
24. Aures veritati claudere.	Закрити вуха для правди.
25. Aurora musis arnica.	Аврора – подруга музам.
26. Aut cum scuto, aut in scuto.	Або зі щитом, або на щиті.
27. Albis dentibus deridere (aliquem).	Білими зубами висміювати когось. (= Доброзичливо жартувати над кимось).
28. Albae gallinae filius.	Син білої курки (= Щаслива людина).
29. Aeternum vale!	Навіки прощай!
30. A casu ad casum.	Від випадку до випадку.
31. Ad Kalendas Graecas.	До грецьких календ (= Ніколи).
32. Alea iacta est. <i>Caesar</i> .	Жереб кинуто.
33. Aliena nobis, nostra plus aliis placent. <i>Syrus</i> .	Чуже нам більше подобається, а наше – іншим.
34. Amoris vulnus sanat idem, qui facit. <i>Syrus</i> .	Рану кохання лікує той, хто її робить.
35. Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra.	Чужі вади перед собою маємо, а свої – за спиною.
36. Alter ego.	Другий я.
37. Alterius damnum gaudium haud facies tuum.	Не радій чужій біді.
38. Amantes amentes. <i>Terentius</i> .	Закохані – божевільні.
39. Amat victoria curam.	Перемога любить старання.
40. Amicitia inter pocula contracta plerumque vitrea est.	Дружба, що почалася з келихом у руці, переважно нетривка.
41. Amicorum sunt communia omnia. (<i>Евпринід</i>)	У друзів все спільне.
42. Amicus Plato, sed magis amica veritas.	Платон мені друг, але істина дорожча.
43. Arnica vitae.	Подруга життя.
44. Amici, diem perdidit. <i>Titus</i> .	Друзі, я втратив день.
45. Amici mores noveris, non oderis.	Пізнавай звички друга, але не зневажай його.

46. Amicum perdere est damnorum maximum.	Втратити друга – найбільша з втрат.
47. Amicus certus in re incerta cernitur. <i>Ennius.</i>	Справжній друг пізнається в біді.
48. Amicus verus rara avis.	Справжній друг – рідкісний птах.
49. Amicus usque ad aras.	Друг до могили.
50. Amor, ut lacrima, ab oculo oritur, in pectus cadit. <i>Syrus.</i>	Кохання, як сльоза: з'являється в оці, а западає в серце.
51. Amor tussisque non celatur.	Кохання і кашлю не приховаєш.
52. Amorem canat aetas prima!	Хай юнь співає про кохання!
53. Anguis in herba.	Гадюка в траві (прихована небезпека).
54. Ante victoriam ne canas triumphum.	Не справляй тріумфу перед боєм.
55. Annosus non diu vixit, diu fuit. <i>Syrus.</i>	Довголітня людина і не довго жила, а довго була.
56. A posteriori.	З наступного, виходячи з досвіду.
57. A priori.	Наперед, заздалегідь, незалежно від досвіду.
58. Audiatur et altera pars!	Хай буде вислухана й друга сторона!
59. Apud novercam quaeri. <i>Plautus.</i>	Жалітися мачусі.
60. Arbor mala, mala mala.	Погане дерево, погані і його плоди.
61. Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt.	Докази треба не рахувати, а зважувати.
62. Argumenta ponderatur, non numerantur.	Докази оцінюють за вагомістю, а не за кількістю.
63. Ars longa, vita brevis. <i>Hippocrates.</i>	Життя коротке, а мистецтво довговічне.
64. Audendo virtus crescit, tardando timor. <i>Syrus.</i>	Завдяки сміливості мужність зростає, а від зволікання – страх.
65. Audendum est: fortes adiuvat ipsa Venus.	Треба бути відважним: мужнім сприяє сама Венера.
66. Auri sacra fames. <i>Vergilius.</i>	Проклята жадоба золота.
67. Arcum intensio frangit, animum – remissio.	Лук ламається від напруги, дух – від розслаблення.

68. Asinus asinorum.	Осел з ослів.
69. Asinus asinum fricat.	Осел осла хвалить.
70. Asinus in tegulis.	Осел на даху (= Небачене).
71. Assiduum mirabile non est.	Звичне не захоплює.
72. Aegroto dum anima est, spes esse dicitur.	Поки у хворого є дихання, кажуть, що є надія.
73. Alea iacta est.	Жереб кинуто.
74. Aqua et panis – vita canis.	Вода і хліб – собаче життя.
75. Aquila non captat muscas.	Орел не ловить мух.
76. Aut vincere, aut mori.	Або перемогти, або вмерти.
77. Audentes fortuna adjūvat.	Сміливим доля сприяє.
78. Aurea mediocritas.	Золота середина.
79. Avis rara.	Рідкісний птах.
В	
80. Barba crescit, caput nescit.	Борода росте, а голова порожня.
81. Barba non facit philosophum.	Борода не робить філософом.
82. Bellum omnium contra omnes. <i>Plato.</i>	Війна всіх проти всіх.
83. Bene dignoscitur, bene curatur.	Добре розпізнається, добре й лікується.
84. Bis dat, qui cito dat.	Двічі дає той, хто швидко дає.
85. Bis vincit, qui se vincit in victoria. <i>Syrus.</i>	Двічі перемагає той, хто перемагає себе у звитязі.
86. Bona valetudo melior est, quam aximae divitiae.	Добре здоров'я краще, ніж найбільші багатства.
87. Bonum publicum.	Громадське добро.
88. Bonum initium est dimidium facti.	Добрий початок – половина діла.
89. Bonis nocet, qui malis parcit. <i>Seneca.</i>	Добрим шкодить, хто злим потурає.
С	
90. Caseus et panis sunt optima fercula sanis.	Сир і хліб – найкраща їжа для здорової людини.

91. Cave canem!	Стережись собаки!
92. Carpe diem.	Використовуй (кожний) день!
93. Carpite florem, qui, nisi carptus erit, turpiter ipse cadet!	Зірвіть квітку, бо інакше вона даремно сама зів'яне.
94. Cicer cum caule. Circulus vitiösus.	Горох з капустою.
95. Citius, altius, fortius!	Швидше, вище, сильніше!
96. Circulus vitiösus.	Порочне коло.
97. Cito inarcescit lacrima.	Швидко сльоза висихає.
98. Cogito, ergo sum. Carthesius.	Мислю, отже, я є.
99. Cognosce te ipsum! Socrates.	Пізнай самого себе!
100. Concordia parvae res crescunt, discordia vel maximae dilabuntur.	У згоді малі справи зростають, а в незгоді – найбільші руйнуються.
101. Coniugium sine prole est quasi dies sine sole.	Шлюб без дітей – немов день без сонця.
102. Contra spem spero.	Без надії сподіваюсь.
103. Concordia civium mums urbium.	Згода громадян є муром міста.
104. Consulenti caput numquam dolet.	У розсудливого голова ніколи не бо- лить.
105. Consuetude est altera natura. Cice- ro.	Звичка – друга натура.
106. Currente calamo.	Поспішним пером.
107. Contra vim mortis non est medi- camen in hortis.	Проти сили смерті немає ліків у садах.
108. Carpe diem, quam minimum credu- la	Користуйся сьогоднішнім днем, менш за все довіряючи майбутньому.
109. Cedo maiori.	Поступаюся перед старшим (за чи- ном).
110. Contraria contrariis sunt remedia.	Протилежне лікується протилежним.
111. Celerius elephanti pariunt.	Слони швидше народжують.
112. Ceterum censeo Carthaginem esse delendam. Cato.	Зрештою я вважаю, що Карфаген му- сить бути зруйнованим.
113. Clavus clavo pellitur.	Клин клином вибивають.

114. Cras, eras et semper eras et sic dilabitur aetas.	Завтра, завтра і завжди завтра, – так спливає вік.
115. Cum boni essent, felices erant.	Коли б вони були добрими, були б щасливими.
116. Cum grano salis.	З дрібкою солі (в'їдливо).
117. Cum hoc non est propter hoc.	Водночас з цим, не значить внаслідок цього.
118. Cum tacent, clamant. Cicero.	Коли мовчать, кричать.
119. Curriculum vitae.	Життєпис (=Біографія).
120. Cura ut valeasi.	Піклуйся про своє здоров'я!
121. Charta(epistola)non erubescit.	Папір не червоніє.
D	
122. Da dextram misero!	Подай правицю нещасному.
123. Dant saepe parvam magna nubila pluviam.	З великої хмари часто малий дощ буває.
124. De gustibus et coloribus non est disputandum.	Про смаки і кольори не треба сперечатися.
125. Deliberando saepe perit occasio. Syrus.	Нагода часто зникає при (надмірному) зважуванні.
126. De lingua stulta incommōda multa.	З пустої мови великі неприємності (Через дурний язик багато клопотів).
127. De mortuis aut bene, aut nihil.	Про померлих або добре (говорити), або нічого.
128. Diagnosis bona – curatio bona.	Добрий діагноз – добре лікування.
129. Docendo discimus. Seneca.	Навчаючи, ми вчимося.
130. Delphinum natate doces.	Дельфіна плавати вчиш.
131. De caelo in caenum.	З неба в болото.
132. Despice divitias!	Нехтуй багатством!
133. De facto.	Фактично.
134. Dictum – factum.	Сказано – зроблено.
135. Dimidium facti, qui coepit, facti. Horatius.	Половину зроблено: зробив, хто розпочав.
136. Dictum sapienti sat. Plautus.	Мудрому – одного слова досить.

137. Die, hospes, Spartaе nos te hic iacentes vidisse, patriae fideles.	Скажи, чужинцю, що ти бачив нас тут у Спарті полеглими, але вірними батьківщині.
138. Dies diem docet.	Попередній день вчить наступний.
139. Doctrina multiplex, veritas una.	Наук багато, а істина одна.
140. Dolor animi gravior est, quam corporis dolor.	Біль душі тяжчий за тілесне страждання.
141. Domus magna, magna cura.	Великий дім, великий клопіт.
142. Domus propria – domus optima.	Власний дім – найкращий дім.
143. Donee eris felix, multos numerabis amicos. <i>Ovidius</i> .	Доки будеш щасливий, багатьох друзів матимеш.
144. Duabus sellis sedere.	Сидіти на двох стільцях.
145. Duae res homines ad maleficium impellunt: luxuria et avaritia.	Дві речі штовхають людей до злочину: пристрасть до розкоші і жадібність.
146. Duo si faciunt idem, non est idem.	Якщо двоє роблять те саме, це вже не те саме.
147. Dulcia non novit, qui non gustavit amara.	Не знає, що таке солодке той, хто не звідав гіркого.
148. Diabolus non est tarnater, ac pingitur.	Диявол не такий страшний, як його малюють.
149. Divide et impera. <i>Cesar</i>	Розділяй і керуй.
150. Dies diem docet.	День повчає день.
151. Dicere non est facere.	Говорити – не робити.
152. Disce gaudere!	Учись звеселятися!
153. Dulce et decorum est pro patria mori. <i>Horatius</i> .	Приємно і пристойно вмерти за батьківщину.
154. Do, ut des.	Я даю, щоб і ти дав.
155. Dum spiro, spero. <i>Ovidius</i> .	Доки дихаю, сподіваюсь.
156. Duobus litigantibus tertius gaudet.	Коли двоє сперечаються, третій тішитися.
157. Duos qui lepores sequitur, neutrum capit.	Хто женеться за двома зайцями, жодного не спіймає.
158. Dura necessitas.	Жорстока необхідність.

Е	
159. <i>Emas non opus est, sed quod necesse est.</i>	Купуй не те, що треба, а те, що необхідне.
160. <i>Eo ipso.</i>	Тим самим.
161. <i>Est modus in rebus. Horatius.</i>	Є міра в речах.
162. <i>Est modus in rebus, sunt certi.</i>	Є міра в ділах, є, врешті, певні межі. (Горацій)
163. <i>Et tu autem, Brute, contra me?</i>	І ти також, Бруте, проти мене?
164. <i>Edimus, ut vivamus, non vivimus, ut edamus.</i>	Їмо, щоб жити, не живемо, щоб їсти.
165. <i>E cantu dignoscittaravis.</i>	За співом птаха розпізнають.
166. <i>E fructu arbor cognoscitur.</i>	За плодом дерево пізнають.
167. <i>Errare humanum est, sed stultum est in errore perseverare.</i>	Помилятись властиво людині, та лише свою помилку відстоює.
168. <i>Est medicina triplex: servare, cavere, ederi.</i>	Медицина є потрійною: запобігати, пильнувати, лікувати.
169. <i>Est rerum omnium magister usus. Caesar.</i>	Досвід є вчителем усіх справ.
170. <i>Etiam magna regna debebantur.</i>	Навіть великі держави були зруйновані.
171. <i>E tenui casa saepe vir magnusexit.</i>	Із бідної хати часто виходить великий лицар.
172. <i>Equi donati dentes non suni inspiciendi.</i>	Дарованому коневі в зуби не дивляться.
173. <i>Experimentia est optima magistra.</i>	Досвід – найкращий учитель.
174. <i>Ex arena funiculum nectis.</i>	З піску мотузку в'єш.
175. <i>Ex nihilo nihil.</i>	З нічого ніщо.
176. <i>Ex officio.</i>	З обов'язку.
177. <i>Exegi monumentum acre perennius. Horatius.</i>	Я пам'ятник міцніший міді збудував.
178. <i>Ex opere artifex agnoscitur.</i>	По праці майстра пізнають.
179. <i>Extremis mails – extrema remedia.</i>	Для надмірного зла – надмірні засоби.

F	
180. Faber est suae quisque fortunae. <i>Claudius.</i>	Кожен є ковалем своєї долі.
181. Facilius est plus facere, quam idem. <i>Quintilianus.</i>	Легше зробити більше, ніж те саме.
182. Fac et spera!	Роби і сподівайся!
183. Fac simile!	Зроби подібне!
184. Facilius est dicere, quam agere.	Легше говорити, ніж робити.
185. Facio, quod possum.	Роблю, що можу.
186. Facta sunt verbis difficiliora.	Вчинки тяжчі від слів (легше говорити, ніж робити).
187. Falsus in uno, falsus in omnibus.	Нещирий в одному, нещирий у всьому.
188. Fama est Homerum caecum fuisse.	Є чутка, що Гомер був сліпий.
189. Fama semper vivat.	Хай завжди живе слава!
190. Fames artium magistra est.	Голод – вчителька (мати) ремесел.
191. Fas est ab hoste doceri. <i>Ovidius.</i>	Треба й у ворога вчитися.
192. Festina lente.	Поспішай поволі!
193. Fasces sunt fasces.	Фаски є фаски (пучки різок із сокирою посередині як ознака достоїнства римських магістратів).
194. Factum abiit, monumenta manent. <i>Ovidius.</i>	Подвиг минув, пам'ятники залишаються.
195. Fecit deos primum timor.	Богів вигадав передусім страх (людський).
196. Feci, quod potui, meliora potentes, <i>Ovidius.</i>	Я зробив що міг, краще хай зробить, хто може.
197. Fer patienter onus, fac sapienter opus.	Вчинки тяжчі від слів (Терпеливо знось труднощі, розумно роби діло!)
198. Ferrum ferro acuitur.	Залізо гостриться залізом.
199. Ferro ignique.	Вогнем і мечем.
200. Fiat lux!	Хай буде світло!
201. Fuimus Troes, fuit Ilium et ingens Gloria Teucrorum.	Були ми, троянці, була Троя і велика слава троянців.

202. Festina lente.	Поспішай поволі.
203. Fide, sed cui, vide!	Довіряй, але дивись кому!
204. Finis coronal opus.	Кінець увінчує справу.
205. Firmissima est inter pares amicitia.	Найміцніша дружба між рівними.
206. Fides facit fidem.	Довір'я викликає довір'я.
207. Fit via vi.	Дорога (робиться) прокладається силою.
208. Fortuna variabilis.	Доля мінлива.
209. Fortuna caeca est.	Доля сліпа.
210. Fortuna vitrea est.	Доля непевна.
211. Fit fabricando faber.	Майстром стає людина завдяки практиці.
G	
212. Garrula lingua nocet.	Балакучий язик приносить шкоду (шкодить).
213. Gaudium in litteris est.	Втіха в науках.
214. Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo: sic homo fit sapiens non vi, sed saepe legendo. <i>Ovidius</i> .	Крапля довбе камінь не силою, а частим падінням; так само й людина стає мудрою не силою, а завдяки частому читанню.
215. Gaudeamus igitin iuvenes dum sumus.	Веселімося, доки ми молоді!
216. Gravissimum est imperium consuetudinis. <i>Syrus</i> .	Найтяжчою є сила звички.
H	
217. Habet et musca splenem.	І муха має селезінку (і муха може розгніватись).
218. Habent sua fata libelli. <i>Terentianus Maurus</i> .	І книги мають свою долю.
219. Haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro.	Черпає воду решетом, хто хоче вчитись без книжки.
220. Hic Rhodus, hic salta! <i>Aesopus</i>	Тут Родос, тут стрибай! (Не бреш, а доведи!).
221. Historia est magistra vitae. <i>Cicero</i> .	Історія – вчителька життя.

222. Hie mortui vivunt et muti loquuntur.	Тут мертві “оживають”, німі говорять.
223. Historia est schola vitae.	Історія – школа життя.
224. Historiam nescire, hoc est semper puerum esse. <i>Cicero</i> .	Не знати історії – значить, завжди лишатися дитиною.
225. Hominem non odi, sed eius vitia.	Я зневажаю не людину, а її вади.
226. Hodie mihi, eras tibi..	Сьогодні – мені, завтра – тобі.
227. Hominis est errare, insipientis in errore perseverare.	Людині властиво помилятися, але тільки нерозумному – наполягати на помилці.
228. Hominem te esse memento!	Пам'ятай, що ти людина!
229. Homo sapiens.	Людина розумна.
230. Honestam mortem turpi vita potior.	Чесна смерть краща за ганебне життя.
231. Homo sum: humani nil a me alienum puto. <i>Terentius</i> .	Я людина, і ніщо людське мені не чуже.
232. Homo sum, errare mihi est.	Я людина, і мені властиво помилятися.
233. Hominis mens discendo alitur et cogitando.	Людський розум живиться навчанням і мисленням.
234. Homo est animal mortale.	Людина – істота смертна.
235. Homo locum ornat, non hominem locus.	Людина прикрашає місце, а не місце людину.
236. Honestam vitam beatam esse.	Чесне життя – щасливе.
237. Honores mutant mores.	Почесті міняють звичаї.
238. Honoris causa.	Ради честі.
239. Hoc sensu.	В цьому значенні.
240. Horribile auditu.	Страшно чути.
241. Horribile dictu. <i>Vergilius</i> .	Страшно сказати.
242. Hostium dona – mala dona.	Дарунки ворогів – погані дарунки.
I	
243. Ibi semper est victoria, ubi concordia est. <i>Syrus</i> .	Де згода, там завжди перемога.
244. Ibi victoria, ubi concordia.	Де згода, там перемога.

245. Ignavia corpus hebetat, labor firmat.	Бездіяльність тіло ослаблює, а праця зміцнює.
246. Imago animi vultus est.	Обличчя є відображенням душі.
247. Impedit ira animum ne possit cerne- re erum.	Гнів заважає розуму бачити істину.
248. Imperare sibi maximum imperium est.	Наказувати собі – найбільша влада.
249. Indigne vivit, per quem non vivit al- ter.	Негідно живе той, через кого не живе інший.
250. In futuro.	У майбутньому.
251. In poetis non Homero soli locus est.	Серед поетів не одному лиш Гомерові є місце.
252. Infidem.	За дорученням, за довір'ям.
253. In loco.	Доречно, на місці.
254. Inter nos.	Поміж нами.
255. Inter caecos luscus rex est.	Серед сліпих навіть одноокий – цар.
256. In Venere semper certat dolor et gaudium.	У коханні завжди змагаються смуток і радість.
257. Ignotum est, quid cras futurum sit.	Невідомо, що буде завтра.
258. Iniquum est quemque ex veste ae- stimare.	Несправедливо оцінювати когось по одягу.
259. Is fecit, cui prodest.	Зробив той, кому вигідно.
260. In silvam non ligna feras, insanus.	Нерозумнику, не носи дрова до лісу.
261. In spe.	В надії.
262. Inter vepres rosae nascuntur.	І серед терня зростають троянди.
263. Inter arma silent Musae.	Серед брязкоту зброї мовчать музи.
264. Ignorantia non est argumentum.	Неуцтво – не аргумент.
265. In aqua scribis.	На воді пишеш.
266. In magnis et voluisse sat est.	У великих справах самого вже бажан- ня досить.
267. In medias res.	У суть справи.
268. In memoriam.	На пам'ять.

269. In vino veritas, in aqua sanitas.	У вині правда, у воді здоров'я.
270. Ira furor brevis est.	Гнів – короткочасний шал.
271. Iurare in verba magistri.	Присягатися на слова вчителя.
272. I, quo virtus tua te vocat!	Іди, куди кличе тебе твоя добродієність!
L	
273. Labor corpus firmat.	Праця зміцнює тіло.
274. Lapsus calami.	Описка.
275. Lapsus linguae.	Обмовка.
276. Latrante uno latrat statim et alter.	Коли один собака загавкає, негайно озивається й інший.
277. Lege artis.	За законом науки; правильно.
278. Legem brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur. <i>Seneca.</i>	Закон повинен бути коротким, щоб легше його могли дотримуватися необізнані.
279. Levis est labor omnis amanti.	Закоханому всяка праця легка.
280. Luna latrantem canem non curat.	Місяцеві нема діла до собачого гавку.
281. Libenter homines id, quod volunt, credunt. <i>Caesar.</i>	Охоче люди вірять в те, чого бажають.
282. Labor et patientia omnia vincunt.	Праця і терпіння все перемагають.
283. Labor omnia vincit.	Праця перемагає все.
284. Lacedaemonii non interrogabant, quot essent hostes, sed ubi essent.	Спартанці не питали, скільки ворогів, а лише – де вони.
285. Ianuis clausis.	При зачинених дверях.
286. Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. <i>Seneca.</i>	Довгий шлях через повчання, короткий і надійний через приклади.
287. Liber est mutus magister.	Книга – це німий учитель.
288. Liberis nihil carius humano generi est.	Нічого немає для людського роду дорожчого за дітей.
289. Libertas est potestas faciendi id, quod iure licet.	Свобода – це можливість робити те, що дозволене правом.
290. Linguam caninam comedi.	Я з'їв собачий язик (собаку).

291. <i>Litterarum radices amarae sunt, fructus iucundiores. Cato.</i>	Корені наук гіркі, а плоди – солодкі.
292. <i>Litteris et artibus.</i>	Наукам і мистецтвам.
293. <i>Lupum auribus tenere.</i>	Тримати вовка за вуха (= Бути у скрутному становищі).
294. <i>Loco citato.</i>	У згаданому місці.
295. <i>Locus minoris resistentiae.</i>	Місце (най) меншого опору.
296. <i>Legere et non intellegere neglegere est.</i>	Читати і не розуміти – значить, недбало ставитись (до читаного).
297. <i>Lupus in fabula. Terentius.</i>	Вовк у байці.
298. <i>Lupus malus ovium custos est.</i>	Вовк – поганий сторож овець.
299. <i>Labor omnia vincit.</i>	Праця перемагає все.
300. <i>Lupus non mordet lupum.</i>	Вовк вовка не кусає.
М	
301. <i>Macta animo.</i>	Звеличуйся душею (Будь мужнім!).
302. <i>Mala herba cito crescit.</i>	Погана трава швидко росте.
303. <i>Male vincit is, quem poenitet victoria.</i>	Зле перемагає той, хто шкодує, що переміг.
304. <i>Multos timere debet, quem multi timent. Syrus.</i>	Багатьох повинен боятися той, кого багато хто боїться.
305. <i>Malo accepto stultus sapit.</i>	Дурень розумнішає після шкоди.
306. <i>Malo alieno saepe docemur.</i>	На чужій біді часто вчимося.
307. <i>Malus ipse fies, si malis convixeris.</i>	Негідником сам станеш, якщо житимеш разом з негідниками.
308. <i>Maria montesque pollicere.</i>	Обіцяти моря і гори.
309. <i>Maxima debetur puero reverentia.</i>	До дитини треба ставитися з найбільшою повагою.
310. <i>Melior est certarum quam sperata victoria.</i>	Краще надійний мир, ніж сподівана перемога.
311. <i>Mare verborum, gutta rerum.</i>	Море слів – крапля діл.
312. <i>Morosophi moriones pessimi.</i>	Учені дурні – найгірші з дурнів.
313. <i>Modus vivendi.</i>	Спосіб життя.

314. <i>Medice, cura te ipsum!</i>	Лікарю, вилікуй сам себе!
315. <i>Medice, cura aegrotum, sed non morbum.</i>	Лікарю, лікуй хворого, а не хворобу!
316. <i>Modificus cibi, medicus sibi.</i>	Стриманий у їжі, сам собі лікар.
317. <i>Medicus curat, natura sanat.</i>	Лікар лікує, а природа оздоровляє.
318. <i>Memento mori!</i>	Пам'ятай про смерть.
319. <i>Malus miles est, qui imperatorem gemens sequitur.</i>	Поганий той воїн, який стогнучи йде за імператором.
320. <i>Mens sana in corpore sano. Juvenalis.</i>	У здоровому тілі здоровий дух.
321. <i>Manu propria.</i>	Власноручно.
322. <i>Manus manum lavat.</i>	Рука руку миє.
323. <i>Minus saepe erres, si scias quid nescias.</i>	Ти б рідше помилявся, якби знав, чого ти не знаєш.
324. <i>Miserum est tacere cogi, quod cupias loqui. Syrus.</i>	Нещастя бути змушеним мовчати про те, що хочеш сказати.
325. <i>Mare interbibere.</i>	Випити море.
326. <i>Monies auri pollicens. Terentius.</i>	Обіцяти гори золота.
327. <i>Mors et fugacem persequitur virum.</i>	Смерть дожене й того, хто від неї тікає.
328. <i>Mel satietatem gignit.</i>	Мед породжує перенасиченість.
329. <i>Melius est prudenter tacere, quam inaniter loqui.</i>	Краще мудро мовчати, ніж даремно базікати.
330. <i>Memento vivere!</i>	Пам'ятай про життя.
331. <i>Muti citius loquentur.</i>	Скоріше німі заговорять.
332. <i>Multi alios laudant, ut ipsi ab iis laudantur.</i>	Багато-хто хвалить інших, в надії на взаємну похвалу.
N	
333. <i>Nam risu inepto res ineptior nulla est.</i>	Немає нічого недоречнішого за недоречний сміх.
334. <i>Natura sanat, medicus curat.</i>	Природа оздоровлює, лікар лікує (хвороби).

335. <i>Nec quisquam melior medicus quam fidus amicus.</i>	Немає кращого лікаря, ніж вірний друг.
336. <i>Ne credas undam placidam non esse rofundam.</i>	Не вір, що тиха вода не глибока!
337. <i>Notum est amorem caecum esse.</i>	Відомо, що кохання сліпе.
338. <i>Ne noceas, si juvare non potes.</i>	Не шкодь, якщо не можеш допомогти.
339. <i>Nec scire fas est omnia.</i>	Неможливо все знати.
340. <i>Nemo amat, quos timet. Seneca.</i>	Ніхто не любить тих, кого боїться.
341. <i>Nemo nostrum amico in rebus adversis auxilium negabit.</i>	Ніхто з нас не відмовиться допомогти друзям у біді.
342. <i>Nulla dies sine linea. Plinius.</i>	Жодного дня без рядка.
343. <i>Nemo liber est, qui corpori servit. Seneca</i>	Ніхто не є вільним, хто служить тілові.
344. <i>Nee possum tecum vivere, nee sine te. Martialis.</i>	І з тобою не можу жити, і без тебе теж.
345. <i>Nee Hercules contra plures.</i>	І Геракл нічого не вдіє проти багатьох.
346. <i>Novissima verba.</i>	Найновіші слова.
347. <i>Nee sibi, nee alteri.</i>	Ні собі, ні іншому.
348. <i>Nemo sine vitiis est Seneca.</i>	Нема нікого без вад.
349. <i>Nil mortalibus arduum est. Horatius.</i>	Нічого для людей нема недосяжного.
350. <i>Noli tacere, si dicere debes.</i>	Не мовчи, коли повинен говорити.
351. <i>Nolite mittere margaritas ante porcos.</i>	Не треба кидати перлини перед свинями.
352. <i>Non bis in idem!</i>	Не двічі за те саме.
353. <i>Non omne, quod nitet, aurum est.</i>	Не все золото, що блищить.
354. <i>Non progredi est regredi.</i>	Не йти вперед – значить, йти назад.
355. <i>Nil admirari! Horatius.</i>	Нічому не дивуватися.
356. <i>Nemo potest personam diu ferre.</i>	Ніхто не може довго носити маску.
357. <i>Nemo sapiens, nisi patiens.</i>	Ніхто не стає мудрим без терпіння.
358. <i>Nomina sunt odiosa.</i>	Імена ненависні (не будемо називати імен).

359. Non vestimentum virum ornat, sed vir vestimentum.	Не одяг прикрашає лицаря, а лицар одяг.
360. Non volat in buccas assa columba tuas.	Не прилетить тобі до рота смажений голуб.
361. Nudis verbis.	Голослівно.
362. Non sum qualis eram.	Я вже не той, яким був.
363. Novos amicos dum paras, veteres cole.	Доки нових друзів набудеш, старих шануй.
364. Non omnia possumus omnes. <i>Lucilius</i> .	Не всі ми можемо все.
365. Non omnia eidem dii dedere.	Не все боги дали йому одному.
366. Natura duce errari nullo modo potest.	Живучи за природою, жодним чином не можна помилятися.
367. Natura trahit ad sua iura.	Природа домагається своїх прав.
368. Nolo ago meti, mate amari.	Я не хочу, щоб мене боялися, хочу бути коханим.
369. Nosce te ipsum. <i>Socrates</i> .	Пізнай самого себе!
370. Nihil sine ratione faciendum est.	Все слід робити розумно.
371. Non est culpa vini, sed culpa bibentis.	Не вино винне, а той, хто його п'є.
372. Noli me tangere!	Не чіпай мене.
373. Non multa, sed multum. <i>Plinius Minor</i> .	Не багато числом, але змістовно.
374. Non est fumus absque igne.	Немає диму без вогню.
375. Non plus ultra.	І не далі (далі неможливо, до краю).
376. Non mihi soli vivo, sed etiam patriae.	Не для себе самого живу, але й для батьківщини.
377. Nunquam periculum sine periculo vincitur.	Ніколи небезпека не долається без небезпеки.
378. Nihil habeo, nihil euro (timeo).	Нічого не маю – ні про що не турбуюся (не боюся).
379. Nihil probat, qui nimium probat.	Нічого не схвалює, хто надміру схвалює.

380. Nihil veritate pretiosius.	Ніщо не є дорожчим від правди.
381. Nihil libertate dulcius.	Ніщо не є солодшим за свободу.
382. Nil sine magno vita labore dedit mortalibus.	Життя нічого не дало людям без великої праці.
383. Nocentem qui defendit, sibi crimen parit.	Хто стає в оборону кривдника, собі готує кару.
384. Non vivere, sed valere vita est.	Сенс життя не в тому, щоб жити, а щоб бути здоровим.
385. Nota bene!	Добре зятям! (= Зверни увагу!).
386. Nescimus, quid alter dies ferat.	Ми не знаємо, що день прийдешній нам принесе.
387. Non laborare hominem non decet.	Життя без праці не личить.
388. Non tam praeclarum est scire latine, quam turpe nescire.	Не так похвально знати латинську мову, як ганебно її не знати.
389. Non qua itur, sed qua eundum est.	Слід ходити (йти) не тим шляхом, яким ходять, а яким потрібно йти.
390. Non scholae, sed vitae discimus.	Не для школи, але для життя учимось.
391. Non progredi est regredi.	Не йти вперед, значить іти назад.
392. Non est tuum, fortuna quod fecit tui.	Те, що зробила фортуна твоїм, не є твоє.
393. Nulla dies sine linea.	Жодного дня без праці.
394. Nulla aetas ad discendum sera.	Вчитися ніколи не пізно.
395. Nullum est iam dictum, quod non sit dictum prius. <i>Terentius.</i>	Немає вже нічого сказаного, що не було б сказане раніше.
396. Nunc scio quid sit amor.	Тепер я знаю, що таке кохання.
397. Nunquam potest non esse virtuti locus. <i>Seneca.</i>	Завжди буває місце для доблесті.
398. Nunquam, ubi diu fuit ignis, deficit vapor. <i>Syrus.</i>	Ніколи не бракує тепла там, де довго був вогонь.
399. Nux, asinus, mulier verberare opus habent.	Бити слід горіхи, осла і жінку.
О	
400. Oderint, dum metuant <i>Accius.</i>	Хай ненавидять, аби боялися!

401. Oleo tranquillior. <i>Plautus</i> .	Тихіше олії (пор.: тихіше води).
402. Omnia mea me cum porto.	Все своє ношу з собою. (<i>Біант</i>)
403. O tempora, o mores! <i>Cicero</i> .	О часи, о звичаї!
404. Otium post negotium.	Відпочинок після роботи.
405. Omnia praeclara rara. <i>Cicero</i> .	Все преславне – рідкісне.
406. Omnia vincit amor ei nos cedamus amorit. <i>Vergilius</i>	Все перемагає кохання; підкорімося і ми коханню!
407. Omnium malorum stultitia est mater.	Глупота є матір'ю всіх нещасть.
408. Omnium trahit nos avaritia gloriae.	Всіх нас тягне жадоба слави.
409. O nomen dulce libertatis!	О солодке слово “воля”!
410. Omnia mutantur, nihil interit. <i>Ovidius</i> .	Все змінюється, ніщо не зникає.
411. Omne incicium difficillae est.	Всякий початок найтяжчий.
412. Omne nimium nocet.	Все зайве (понад міру) шкодить.
413. Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.	Всякого схвалення заслуговує той, хто приємний.
414. Omnia mutantur.	Все змінюється.
415. Opēra et studio.	Працею і старанням.
416. Optima citissime pereunt.	Прекрасне гине передчасно.
417. Opus laudat artificem.	Діло хвалить майстра.
418. Oratio veritatis simplex est.	Мова правди проста. (<i>Есхіл</i>).
419. Oscitante uno deinde oscitat et alter.	Коли позіхає один, враз позіхає й другий.
420. O fallacem hominum spem! <i>Cicero</i> .	О зрадлива людська надія!
421. Optimum medicamentum quies est. <i>Celsus</i> .	Найкращі ліки – спокій.
422. Offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur.	Ми ображаємося, якщо хтось наслідує нашу мову.
Р	
423. Pacta servanda sunt.	Договорів потрібно дотримуватись.

424. Parva saepe scintilla contempta magnum excitat incendium. <i>Curtius</i> .	Часто незначна іскра якою знехтували, спричиняє велику пожежу.
425. Par pari refertur.	Рівне рівним відшкодовується.
426. Primus inter pares.	Перший серед рівних.
427. Pax quaerenda est.	Мир необхідно здобувати.
428. Patriam amamus non magna est, sed quia nostra.	Батьківщину любимо не тому, що вона велика, а тому що своя.
429. Parturiunt monies, nascetur ridicu- lus mus. <i>Horatius</i> .	Родять гори, а народжується смішна мишка.
430. Piscem natam doces. <i>Petronius</i> .	Ти вчиш рибу плавати.
431. Parit patientia palmam.	Терпеливість приносить нагороду.
432. Pax intransibilibus, salus exeuntibus.	Мир тим, що входять і здоров'я тим, які виходять.
433. Post factum.	Після того, що сталося.
434. Post mortem medicina.	Після смерті – лікування (запізніла до- помога).
435. Post scriptum.	Після написаного.
436. Pecunia est ancilla, si scis uti; si ne- scis, domina.	Гроші є слугами, якщо вмієш ними ко- ристуватися; якщо не вмієш – панями будуть.
437. Pecuniae imperare oportet, non ser- vire.	Грошима треба розпоряджатися, а не служити їм.
438. Per jocum.	Жартома.
439. Per aspera ad astra.	Через терни до зірок.
440. Pereat tristitia, pereant dolores!	Хай згине сум, хай згинуть страждан- ня!
441. Pereant, qui ante nos nostra di- xerunt!	Хай згинуть ті, хто раніше за нас ви- словив наші думки!
442. Perpetuum mobile.	Вічний двигун.
443. Persona grata.	Бажана особа (особа, до якої ставлять- ся прихильно).
444. Persona non grata.	Небажана особа (особа, яка не корис- тується прихильністю).

445. Plaudite, cives, plaudite, amici, finita est comoedia!	Аплодуйте, громадяни, аплодуйте, друзі: комедія скінчилася.
446. Prosit!	Хай буде корисним!
447. Prudenter agas!	Роби розсудливо!
448. Persia atque obdura!	Твердо стій і май витримку.
449. Post nubila Phoebus.	Після негоди – Феб (сонце).
450. Post hoc non propter hoc.	“Після цього,, не означає “внаслідок цього”.
451. Potius sero, quam nunquam.	Краще пізно, ніж ніколи.
452. Pecunia non olet. <i>Vespasianus</i> .	Гроші не пахнуть.
453. Per risum multum cognoscimus stultum.	По тому, хто багато сміється, пізнаємо дурня.
454. Periculum in mora.	Небезпека в затримці.
455. Plenus venter non studet libenter.	Переповнений шлунок неохоче вчиться.
456. Philosophia est magistra vitae.	Філософія – вчителька життя.
457. Poetae nascuntur, oratores fiunt.	Поетами народжуються, ораторами стають.
458. Primum discere, deinde docere.	Спершу вчитись, а потім навчати (інших).
459. Primum non nocere.	Передусім, не зашкодити.
460. Primum vivere, deinde.	Спершу жити, а потім філософствувати.
461. Primus inter pares.	Перший серед рівних.
462. Pro publico bono.	Для загального добра.
463. Pro et contra.	За і проти.
464. Pro forma.	Заради форми.
465. Prosperitas superbiam parit.	Успіх породжує зарозумілість.
Q	
466. Quandoque bonus dormitat. <i>Homerus</i> .	Часом і добрий Гомер дримає.
467. Quae volumus, id libenter credimus.	Охоче віримо в те, чого прагнемо.

468. Qualis artifex pereo! <i>Nero.</i>	О, який артист в мені гине!
469. Quantum scimus, gutta est.	Те, скільки знаємо – крапля.
470. Qui bene amat, bene castigat.	Хто щиро кохає, того суворо карає.
471. Qui habet aures audiendi, audiat!	Хто має вуха, щоб слухати, нехай чує.
472. Qui quaerit, reperit.	Хто шукає, (той) знаходить.
473. Quod erat demonstrandum. <i>Euclides.</i>	Що й треба було довести.
474. Quidquid agis, prudenter agis et respice finem!	Що б не робив, роби розсудливо і зважай на кінець!
475. Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!	Хай буде це добрим, щасливим, сприятливим і успішним!
476. Quod dubitas, non feceris! <i>Plinius Minor.</i>	Не роби того, в чому сумнів маєш!
477. Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes. <i>Vergilius.</i>	Що не кажіть, а я боюся данайців, навіть, коли подарунки приносять.
478. Qui ventum seminat, turbinem metet.	Хто сіє вітер, пожне бурю.
479. Qui discit sine libro, is aquam haurit cribro.	Хто навчається без книги, той черпає воду решетом.
480. Qui fuit hic asinus, non ibi fiet equus.	Хто був тут ослом, не стане там конем (= Місце не змінює людину).
481. Qui se ipse laudat, cito derisorem invenit.	Хто сам себе хвалить, швидко стає посміховиськом.
482. Qui scribit, bis legit.	Хто пише, немов двічі читає.
483. Quisque fortunae suae faber est.	Кожний свого щастя коваль.
484. Quod in corde sobrii, id in ore ebrii.	Що у тверезого на душі, те у п'яного на вустах.
485. Qui seminal mala, metet mala.	Хто сіє зло, той пожне зло.
486. Qui tacet, consentire videitur.	Хто мовчить, здається погоджується.
487. Quo minus est murmur, plerumque est altior unda.	Де менший шум води, і там переважно більша і глибина.
488. Quod licet Jovi, non licet bovi.	Що дозволено Юпітерові, не дозволено воліві.

489. Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor. <i>Seneca.</i>	Що не забороняє закон, те забороняє зробити сором.
490. Saepe stylum vertas! <i>Horatius.</i>	Часто повертай стиль!
491. Sic volo, sic iubeo; sit pro ratione voluntas.	Так хочу, так велю; хай доказом буде моя воля!
492. Quovadis?	Куди прямуєш?
493. Out non prolit, deficit.	Хто не йде вперед – втрачає.
494. Quod sors feret, fer animo aequo!	Що тобі доля дасть, знось незворушно!
R	
495. Radices litterarum amarae, fructus dulces.	Корені науки гіркі, а плоди – солодкі.
496. Recta linea est brevissima, recta via est tutissima.	Пряма лінія – найкоротша, пряма дорога – найбезпечніша.
497. Repetitio est mater studiorum.	Повторення – мати навчання.
498. Periculum est in mora. <i>Livius.</i>	Час лікує гнів.
499. Respue, quod non est!	З презирством відкинь все, що тобі не притаманне.
500. Res ipsa loquitur.	Сам вчинок говорить (за себе).
501. Ridentem dicere verum. <i>Horatius.</i>	Жартома говорити правду.
502. Roma deliberante Saguntum periit.	Доки Рим зважує, Сагунт загинув.
503. Roma patrem patriae Ciceronem dixit.	Рим назвав Ціцерона батьком батьківщини.
S	
504. Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia. <i>Cicero.</i>	Часто і під брудним плащем мудрість ховається.
505. Saepe viri fallunt, tenerae non saepe puellae. <i>Ovidius.</i>	Часто лицарів не помічають, а красивих дівчат помічають завжди.
506. Salus populi suprema lex est. <i>Cicero.</i>	Благо народу – найвищий закон.
507. Salutamus et.	Як ми будемо вітати, так і нас привітають.
508. Sanctum sanctorum.	Святая святих.

509. Sapiientis est mutare consilium.	Розумному властиво змінювати свою думку.
510. Sapiienti sat. <i>Plautus.</i>	Розумному досить.
511. Sapiientia vino obumbratur.	Вино затемнює розум.
512. Scribendo scribere, dicendo dicere discis.	Пишучи, ти вчишся писати, а говорячи – говорити.
513. Sermo est imago animi.	Мова – образ душі.
514. Serum est cavenditempus in mediis malis. <i>Seneca</i>	Пізно лякатися у розпалі нещастя.
515. Silendo nemo peccat.	Мовчки ніхто не грішить.
516. Stultorum numerus est infinitus.	Число дурнів безмежне.
517. Stultum facit fortuna, quern vult perdere.	Доля робить дурнем того, кого хоче згубити.
518. Se ipsos natura omnes diligunt.	Всі від природи самі себе люблять.
519. Semper idem.	Завжди те саме.
520. Sera nunquam esl ad bonos mores via.	Ніколи не пізній шлях до добрих звичаїв.
521. Sero recusat ferre, qui subiit iugum. <i>Seneca.</i>	Пізно відмовлятися від ярма тому, хто його вже одягнув.
522. Sero venientibus ossa.	Хто пізно приходить, тому лишаються кістки. («Хто пізно приходить, сам собі шкодить»).
523. Si felix esse vis, est!	Якщо хочеш бути щасливим, будь!
524. Si fueris Romae, Romano vivito more, si fueris alibi, vivito sicut ibi!	Якщо будеш у Римі, живи за римським звичаєм; якщо будеш деінде, живи так, як там живуть.
525. Sine spe.	Без надії.
526. Sine labore non erit panis in ore.	Без праці не буде хліба в роті.
527. Sit tibi terra levismollique tegaris harena, ne tua non possint eruere ossa canes! <i>Martialis.</i>	Хай буде тобі земля пухом і вкриє тебе м'який пісок, щоб твоїх кісток не змогли вирити собаки.
528. Si sapis, sis apis! <i>Seneca.</i>	Якщо ти розумний, будь бджолою!

529. Socrates: “Scio, inquit, me multa nescire, itaque multo sapientior sum quam homines, qui putant se omnia-scire”.	Сократ говорив: “Я знаю, що багато не знаю; а тому я мудріший за тих, що гадають, ніби все знають.”
530. Iniuria solvit amorem.	Образа припиняє кохання.
531. Somni, cibi, potus, venus omnia moderata sint.	Хай усе буде помірним: сон, їжа, питво, кохання.
532. Si tacuisses, philosophus mansisses! <i>Boetius.</i>	Якби ти мовчав, то залишився б філософом.
533. Si vis amari, ama! <i>Seneca.</i>	Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай сам!
534. Si vis pacet, para pacet!	Якщо хочеш миру, готуй мир.
535. Si vivis Romae, Romano vivito more.	Якщо живеш у Римі, живи за римським звичаєм.
536. Sibi bene facit, qui bene facit amico.	Той добре собі робить, хто робить добре другові.
537. Sic transit gloria mundi.	Так проминає світова слава.
538. Si vis amari, ama!	Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай сам!
539. Similis simili gaudet.	Схоже схожому радіє.
540. Simplex veritatis oratio est.	Мова правди проста.
541. Sine ira et studio.	Без гніву і пристрасті.
542. Sine macula et ruga.	Без плями і зморшки.
543. Sine mora.	Без зволікання.
544. Schola est via scientiarum.	Школа є шляхом до знань.
545. Sol omnibus lucet. <i>Petronius.</i>	Сонце світить усім.
546. Scientia potentia est.	Знання – сила.
547. Suum cuique.	Кожному своє.
548. Status quo.	Стан без змін.
549. Stans pede in uno.	Стоячи на одній нозі (тобто поспіхом, абияк).
550. Sua cuique fortuna in manu est.	Своя доля у кожного в руках.

551. Sum, quod eris, quod es, ante fui.	Я нині є, яким ти будеш; ти ж є таким, яким я був.
552. Summa summarum.	Сума сум (остаточний результат).
553. Suus cuique mos est.	У кожного свій звичай.
T	
554. Tabula in naufragio.	Рятівна дошка у корабельній аварії.
555. Tabula rasa.	Чиста дошка (про людину, яка нічого не знає).
556. Tacent, satis laudant. <i>Terentius</i> .	Якщо мовчать, значить, схвалюють.
557. Talem habebis fructum, qualis fuerit labor.	Такий плід матимеш, якою буде праця.
558. Tanta est potentia veritatis, ut se ipsam sua claritate defendat.	Така є сила правди, що вона сама себе захищає своєю ясністю.
559. Terra numquam sine usura reddit, quod accipk.	Земля ніколи не повертає без додачі те, що одержує.
560. Tempora mutantur et nos mutamur in illis.	Часи змінюються, і ми змінюємося разом з ними.
561. Tantum scimus, quantum memoria tenemus.	Знаємо стільки, скільки пам'ятаємо.
562. Tempore felici multi numerantur amici.	В догідний час багато друзів нараховується.
563. Tempori parcel. <i>Seneca</i> .	Заощаджуй час!
564. Tempus vulnera sanat.	Час лікує рани.
565. Terra incognita.	Невідома земля (невідома галузь знань).
566. Tertium non datur.	Третього не дано.
567. Tertius gaudet.	Третій радіє.
568. Theoria cum praxi.	Теорія з практикою.
569. Testis unus, testis nullus.	Один свідок – не свідок.
570. Tunica propior pallio est. <i>Plautus</i> .	Сорочка ближче до тіла, ніж плащ.
U	
571. Ubi amici, ibidem opes.	Де друзі, там багатство.
572. Ubi est concordia, ibi est victoria.	Де згода, там перемога.

573. Ubi pus, ibi incisio.	Де гній, там розріз.
574. Ulcera animi sananda magis, quam corporis. <i>Syrus</i> .	Рани душі треба лікувати більше, ніж тілесні.
575. Umbram suam timet.	Своїї тіні боїться.
576. Una hirundo non facit ver.	Одна ластівка не робить весни.
577. Uno crine trahitur voluntarius.	Бажаючого тягнуть однією волосиною.
578. Unum habemus os, duas autem aures, ut plus audiamus, minus dicamus.	Одні маємо уста, але двоє вух: щоб більше слухали і менше говорили.
579. Unum, sed leonem.	Одного, але лева.
580. Unus pro omnibus et omnes pro uno.	Один за всіх і всі за одного.
581. Unus vir nullus vir.	Один лицар нічого не вартий.
582. Urbes constituit aetas, hora dissolvit.	Міста будує вік, а руйнує мить.
583. Ut fabula docet.	Як байка вчить.
584. Ut quique est doctissimus, ita est modestissimus.	Хто (най)розумніший, той (най)скромніший.
585. Ut medicina, sic et veritas saepe aspera est.	Як лікування, так і правда часто буває жорстокою.
586. Ut salutas, ita saluteris.	Як ти вітаєш, так і тебе привітають.
587. Ut sementem feceris, ita metes.	Як засіватимеш, такий і врожай будеш мати.
588. Ut sis noctu levis, sit tibi cena brevis.	Щоб уночі ти був легким, нехай обід буде тобі коротким (щоб уночі легко спати, треба менше обідати)!
589. Usus est magister optimus.	Досвід – найкращий вчитель.
590. Usus est magister artium.	Досвід – учитель мистецтв.
591. Usus est unus legum corrector.	Досвід – це єдиний виправляч законів.
592. Uti (як) sentio, ita (так) dico.	Що відчуваю, те кажу.
V	
593. Vade mecum!	Іди зі мною (=Довідник).
594. Vale et me ama!	Прощай і люби мене!
595. Verae amicitiae sempiternae sunt.	Правдива дружба – вічна.

596. Valetudo bonum optimum.	Здоров'я – найбільше добро.
597. Vel sapientissimus errare potest.	Навіть найрозумніший може помилитися.
598. Varietas delectat.	Різноманітність розважає.
599. Varium et mutabile semper femina. <i>Vergilius.</i>	Жінка – різна і змінна постійно.
600. Vita rustica et honestissima et suavissima est.	Сільське життя і найчесніше, і найприємніше.
601. Volentem ducunt fata, nolentem trahunt. <i>Seneca.</i>	Бажаючого доля веде, а небажаючого – тягне.
602. Voluntas populi suprema lex est.	Воля народу – найвищий закон.
603. Veni, vidi, vici. <i>Caesar.</i>	Прийшов, побачив, переміг.
604. Vera incessu patuit dea. <i>Vergilius.</i>	За ходою видно – справжня богиня.
605. Vera ornamenta matronarum pudicitia, non vestes. <i>Justinus.</i>	Справжня окраса для жінки – соромливість, а не одяг.
606. Verba docent, exempla trahunt.	Слова повчають, приклади поривають.
607. Verba cutem non laniant.	Слова не розривають шкіру.
608. Verbis ut nummis utendum est.	Словами треба користуватися як грошима (економно).
609. Verba volant, scripta manent.	Слова летять, написане – залишається.
610. Verus amicus cognoscitur amore, more, ore, re.	Справжній друг пізнається в коханні, в поводженні, по словах і по ділах.
611. Verum amicum pecunia non parabis.	Справжнього друга за гроші не купиш.
612. Verba veritatis.	Слова правди.
613. Verus amicus est tamquam alter idem.	Справжній друг є немов другий «я».
614. Via est vita.	Життя – це дорога.
615. Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.	Умієш перемагати, Ганнібале, але не вмієш скористатися перемогою.
616. Vim vi repellere licet. <i>Horatius.</i>	Силу силою долати треба.
617. Vis medicatrix naturae.	Цілюща сила природи.

618. Vita brevis, ars longa, occasio praeceps, experientia fallax, iudicium difficile. (<i>Гіннократ</i>).	Життя коротке, мистецтво вічне, догідна мить швидкоплинна, досвід оманний, судження нелегке.
619. Vitae sal amicitia.	Сіль життя – дружба.
620. Vitam non accipimus brevem, sed facimus.	Ми не отримуємо короткого життя, але робимо. (<i>Сенека</i>)
621. Vir bonus semper tiro.	Порядна людина завжди вчиться.
622. Vir doctus in se semper divitias habet.	Вчений муж завжди в собі багатство має.
623. Vina bibunt homines, animalia cetera fontes.	Люди п'ють вино, інші тварини – джерельну воду.
624. Viribus umtis.	Спільними (об'єднаними) силами.
625. Vivimus non ut volumus, sed ut possumus.	Ми живемо не як хочемо, а як можемо.
626. Veto!	Забороняю.
627. Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreati.	Хай живе наша держава; хай живе, зростає, квітне!
628. Vivere memento.	Пам'ятай, що живеш!
629. Vivere est cogitare. <i>Cicero</i> .	Жити – значить, мислити.
630. Vivere est militare. <i>Seneca</i> .	Жити – значить, боротися.
631. Vita rustica parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. <i>Cicero</i> .	Сільське життя є вчителем ощадливості, старанності, справедливості.
632. Volens – nolens.	Волею – неволею.
633. Vox clamantis in deserto.	Голос волаючого в пустелі.
634. Vulnere sanato cicatrix manet.	Хоч рана і заживає, шрам лишається.
635. Vulpes pilura mutat, non mores, <i>Suetonius</i> .	Лисиця змінює шерсть, а не вдачу.

УСТАЛЕНІ ВИРАЗИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

А	
1. Ad melius inquirendum.	На дослідження.
2. Ad notanda.	До відома.
3. Ad corrigenda.	Для виправлення.
4. Ad turpia nemo obligātur.	ніхто не може примусити іншого здійснити аморальний вчинок.
5. Actio de peculio.	Речовий позов (з приводу окремого майна сина).
6. Actum est, illīcet.	Справу зроблено (судове засідання закінчено), можна розходитися (процесуальна формула).
7. Alībi (alius +ibi).	Алібі. Непричетність. Перебування в іншому місці на момент здійснення злочину.
8. Approbātur.	Задоволено, добре.
9. Audiātur et altēra pars!	Нехай буде вислухана й інша сторона! (Клятва суддів).
10. Aquae et igni interdicēre.	Позбавити води та вогню (тобто відправити в заслання).
11. Actio Publiciāna.	Публіціанський позов.
12. Ad arbitrum.	На рішення (судді).
13. Ad referendum.	Відкласти для подальшого розгляду.
14. Ad instantiam partis.	На вимогу сторін.
15. Absolvo.	Я виправдовую.
16. Actio legis.	Законний позов.
17. Album iudīcum.	Список суддів.
18. Ambītus.	Підкуп виборців.
19. Actio in rem.	Речовий позов.
20. Arrestatio navium.	Арешт кораблів.

C	
21. Causa, dies, conditio, pendentia.	Мета (договору), строк, умова, невизначеність.
22. Caveat emptor!	Нехай покупець буде обачним!
23. Cessatio et frustratio.	Бездіяльність і марне чекання.
24. Corpus delicti.	Речовий доказ злочину («тіло злочину»).
25. Consortes litis.	Учасники судового засідання.
26. Contractus innomināti.	Безіменні договори.
27. Caveant consules, ne quid res publica detrimenti capiat.	Нехай консули виявлять пильність, щоб держава не зазнала шкоди (формула надзвичайного стану в Римі).
28. Convenire.	Подавати позов.
29. Condemno.	Я засуджую.
30. Cum privilegiō.	З привілеєм.
31. Concipere libellum.	Скласти заяву.
32. Curriculum vitae.	Автобіографія.
33. Convenire in matrimonium.	Виходити заміж.
34. Contra factum non est argumentum.	Проти факту немає доказу.
35. Cognitio extraordinaria.	Надзвичайне судочинство.
36. Comitas gentium.	Міжнародна чемність.
37. Cum manū.	Шлюб з владою (над дружиною).
38. Casus a nullō praestatur. (Dig)	За казус ніхто не несе відповідальності.
39. Casus foederis.	Випадок, що підпадає під положення договору.
40. Casus sentit donūmus.	За казус відповідає хазяїн.
41. Cui bono? Cui prodest? (Cic).	У чиїх інтересах? Кому на користь (вигідно)?
D	
42. Damnum emergens.	Прямий збиток.
43. Damnum infectum. (Dig.)	Збиток (лише) можливий.

44. Deposītum miserabīle.	Нещасна (вимушена) поклажа.
45. Dominium in bonis habēre.	Бонітарна (або преторська) власність.
46. Dominium ex iurē Quiritium.	Квіритська власність.
47. Dominium ex iurē privātum.	Приватна власність.
48. Dare, facēre, praestare.	Давати, робити, виконувати.
49. Dic, duc, fac, fer!	Говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (чотири заповіді юриста).
50. De legē latā.	З точки зору виданого закону.
51. De recipiendō appellatiōnes.	Про прийняття апеляцій.
52. De factō.	Де-факто.
53. Dolus malus.	Злий намір.
54. Dies fasti.	Службові дні.
55. Dies nefasti.	Неслужбові дні.
56. Divortium et repudium.	Розлучення за згодою двох або за вимогою дружини.
57. Dolus malus.	Злий намір.
58. Dolus malu ⁹ quid esset respondebat cum esset aliud simulātum, aliud actum. (<i>Dig</i>).	Злий намір – це коли для годиться говориться одне, а чиниться інше.
59. De iure.	Де-юре (По праву)
60. Domīnus sentit pericūlum.	Хазяїн несе відповідальність за збиток.
61. Dura lex, sed lex.	Суворий закон, але закон.
Е	
62. Ex tempōre.	Тимчасово. Зараз. Через збіг часу. Для даного випадку.
63. Exemplum docet.	Приклад вчить.
64. Expromissio et delegatio.	Заміна боржника, заміна кредитора.
65. Error in eligendō.	Помилка у виборі.
66. Error iuris.	Незнання закону.

F	
67. Fātetur facinus is, qui iudicium fūgit.	Той, хто тікає від суду, виказує цим свою провину.
68. Factum notorium.	Загальновідомий факт.
69. Feriae.	Судові канікули.
70. Fiducia, pignus et hypothēca.	Угода, заклад, застава під нерухомість.
71. Fide iussor.	Гарант.
72. Filius nihil suum habet. (<i>Ulp</i>)	Син не має свого майна.
73. Fortūnae filius.	Улюбленець долі.
74. Furtum manifestum.	Крадіжка з речовим доказом.
75. Furtum pec manifestum.	Нерозкрита крадіжка.
76. Fructus naturāles.	Природні плоди.
77. Fructus civīles.	Цивільні плоди.
G	
78. Genus non perit.	Рід (родова річ) не гине.
79. Gestor negotiōrum.	Повірений у справах.
H	
80. Habitatio.	Габітація. Право користування чужим житлом.
81. Habeas corpus. (<i>Magna Charta libertātum</i>).	Ти можеш мати тіло (недоторканим), тобто розпоряджатися собою. (Велика хартія вольностей)
82. Hanc ego rem ex iurē Quiritium meam esse, aio, sicut dixi, ecce tibi vindictam imposui.	Я стверджую, що цей раб за квіритським правом належить мені, як я сказав, так ось я наклав віндикту перед тобою (формула манципації).
83. Honorarium.	Гонорар.
84. Heres ab intestāto. (<i>Dig.</i>)	Спадкоємець за законом (= без заповіту).
85. Heres ab intestāto.	Спадкоємець за законом.
86. Hereditas iacens.	Нерухомий (неприйнятий) спадок.

I	
87. <i>Ibīdem.</i>	Там само.
88. <i>Id quod dictum est.</i>	Те, що сказано.
89. <i>Id quod actum est.</i>	Те, що зроблено.
90. <i>In tabellas referre.</i>	Занести до протоколу.
91. <i>Intra vires.</i>	У межах повноважень.
92. <i>Iniuriam qui factūrus est, iam fecit. (Sen.)</i>	Намір вчинити злочин дорівнює злочину.
93. <i>Ipsō factō.</i>	З огляду на самий факт. По суті (власне кажучи).
94. <i>Ipsō iurē.</i>	В силу закону. За самим правом. Автоматично.
95. <i>Iudīcis est semper in causis verum sequi. (Cic.)</i>	Обов'язок судді – завжди шукати істину.
96. <i>Iurisconsultus.</i>	Юрисконсульт.
97. <i>Ius cogens.</i>	Імперативна норма.
98. <i>Ius gentium.</i>	Право народів.
99. <i>Ius edicendi.</i>	Право видавати едикти.
100. <i>Ius navigandi.</i>	Право судноплавства (морське право).
101. <i>Ius respondendi.</i>	Право публічних консультацій.
102. <i>Ius possidendi.</i>	Право володіння.
103. <i>Ius sanguinis.</i>	Право крові.
104. <i>Ius soli.</i>	Право ґрунту.
105. <i>Iustitia in suo cuique tribuendo cernitur. (Dig.)</i>	Справедливість полягає в тому, щоб кожному дати те, що йому належить.
106. <i>Ius utendi et abutendi.</i>	Право користування і вжитку.
107. <i>Iusiurandum.</i>	Присяга.
108. <i>Ignorantia non est argumentum. (Spin.)</i>	Незнання (законів) – не доказ.
109. <i>Ius est ars boni et aequi. (Cl.)</i>	Право є наука добра і справедливості.

110. Iniectio manus.	Накладання руки.
111. Ius vitae necisque.	Право життя і смерті.
112. Iurisprudens.	Юрист.
113. Ius tertii.	Право третіх осіб.
L	
114. Libero. (<i>L.</i>)	Я звільняю.
115. Locus sigilli.	Місце для печатки.
116. Locus legit actum.	Форма угоди визначається (законом) місцем її укладання.
117. Legibus omnes servimus, ut liberi esse possimus. (<i>Cic.</i>)	Ми всі служимо законам, щоб бути вільними.
118. Lex est, quod populus iubet atque constituit. (<i>G.</i>)	Законом є те, що народні збори наказують і постановляють.
119. Lex posterior derogat priori.	Наступний закон відмінює попередній.
120. Lex loci delicti.	Закон місця правопорушення.
121. Lex posterior derogat priori.	Наступний закон відмінює попередній.
122. Lex videt iratum, iratus legem non videt. (<i>Syr.</i>)	Закон бачить розгніваного, розгніваний не бачить закону.
123. Locus standi.	Точка зору.
124. Lucrum cessans.	Втрачений здобуток.
125. Lex maiestatis.	Закон про образ у величності.
M	
126. Mare altum.	Відкрите (глибоке) море.
127. Martimonium iustum.	Дійсний шлюб.
128. Manu propria.	Власноручно.
129. Manus patria potestas.	Батьківська влада.
130. Mentior, nisi...	Хай мене назвуть брехуном, хіба що ні... (формула клятви).
131. Mora obligatio perpetuatur.	При простроченні зобов'язання увічнюється.
132. Mores maiorum.	Звичаї предків (звичаєве право).

133. Mutātis mutandis.	З відповідними змінами.
134. Modus vivendi.	Спосіб життя.
135. Modus procedendi.	Спосіб дії.
136. Mutuus consensus.	Взаємна згода (сторін).
N	
137. Nemo plus iuris.	Ніхто не може передати іншому більше прав (ніж сам має).
138. Nemo iudex in propriā causā est.	Ніхто не може бути суддею у своїй власній справі.
139. Nemo iure suō uti cogitur.	Ніхто не зобов'язаний використовувати своє право.
140. Nemo debet bis puniri pro unō delictō.	Ніхто не має бути двічі покараний за один і той самий злочин (за одне й те саме правопорушення).
141. Nemo sibi causam possessiōnis mutāre potest.	Ніхто не може змінити сам собі титул володіння.
142. Non bis ad eadem rem sit actio.	Не можна двічі порушувати одну й ту саму справу.
143. Nulla lex satis commōda omnibus est.	Немає закону, котрий був би зручним для всіх (людей).
144. Non liquet (<i>N. L.</i>).	Питання незрозуміле (формула судді, утримання від голосування).
145. Nemime contradicente.	Одноголосно. Без заперечень з чийогось боку.
146. Nuptiae facit consensus.	Шлюб народжується за згодою.
147. Non possumus!	Не можемо! (Категорична відмова).
O	
148. Obligatio est vinculum iuris.	Зобов'язання є правовим ланцюгом.
149. Obligatiōnes naturāles.	Натуральні зобов'язання.
150. Obligatio ex contractū.	Зобов'язання за договором.
151. Obligatio ex delictō.	Зобов'язання з делікту.
152. Officium vocat.	Обов'язок кличе.
153. Onus probandi.	Тягар доказу (лежить на позивачеві).

P	
154. Par in parem non habet iurisdictiōnem.	Рівний проти рівного не має юрисдикції (принцип судового імунітету іноземної держави).
155. Patrōnus, si clienti fraudem fecērit, sacer esto. (LXIII).	Якщо патрон зробить збиток клієнтові, хай буде він проклятим.
156. Persōna de facto.	Особа без громадянства.
157. Prima lex iustitiae, ne quid falsi dicat.	Перший принцип правосуддя – не допустити неправди.
158. Pacta sunt servanda.	Договори слід виконувати.
159. Plenō iure.	З повним правом.
160. Poena ultima.	Вища міра.
161. Ponēre (leges).	Видавати (закони).
162. Praedium dominans.	Панівна земельна ділянка.
163. Prior tempore potentior iure.	Перший за часом – сильніший за правом.
164. Praesumptiōnes sunt coniectūrae ex signō veri simili ad probandum assumptae.	Презумпція є припущенням суду з можливих відомостей, застосованих з метою доведення.
165. Prosper flatus fortūnae. (Cic.)	Щасливий збіг обставин.
166. Procurātor vicesimae libertātis.	Прокуратор із збирання податків у розмірі однієї двадцятої на звільнення рабів.
167. Pro formā.	Проформа. Заради форми.
168. Periculum est in morā.	Небезпека в затримці.
169. Persōna aliēni iuris.	Залежна особа.
Q	
170. Quaeritur.	Сумнівно.
171. Quasi ex contractū.	Квazіконтракт.
172. Quasi ex delictō.	Квazіделікт.
173. Qui consuluntur.	Законознавці-консультанти.

174. Qui tacet, non utīque fatētur, sed tamen verum est eum non negāre. (Dig.)	Те, що хтось мовчить – не означає, що він погоджується, але вірно й те, що він не заперечує.
175. Qui nimium probat, nihil probat.	Хто доводить дуже багато, той нічого не доводить.
176. Qui in potestātē parentis est, testa-menti faciendi ius non habet. (Dig.)	Той, хто перебуває під владою батька, не має права робити заповіт.
177. Quid iuris (sit)? – iuris est.	Що говорить право – це законно.
178. Quod principi placuit legis habet vigōri. (Dig.)	Що подобається принцепсу, те має силу закону.
179. Quousque, tandem, abutēre, Catilīna, patientia nostra? (Cic.)	Доки, нарешті, Катіліно, ти зловживатимеш нашим терпінням?
R	
180. Reformatio in peius.	Посилення санкції в гірший бік.
181. Repetundae.	Хабар (те, що належить повернути).
182. Res commūnis.	Спільна річ.
183. Res nullius cedit primo occupanti.	Нічия річ переходить до того, хто її перший захопив.
184. Res quae usū consumantur.	Споживні речі (їжа, будівельний матеріал).
185. Res quae usu non consumantur.	Неспоживні речі (земля, одяг, будови).
186. Res iudicāta pro veritāte habetur.	Судове рішення має прийматися за істину.
187. Respondēre, cavēre, agere.	Давати відповіді, оформляти документи, виступати в суді (три види діяльності юриста).
188. Removēre officio.	Увільнити від посади.
S	
189. Salvō iure.	Із збереженням права.
190. Sanctio.	Санкція (як частина правової норми).
191. Sine provocatiōne.	Без оскарження.

192. Scribere.	Писати (відповіді на запитання).
193. Sine manū.	Шлюб без влади (над дружиною).
194. Seme heres – semper heres.	Одного разу спадкоємець – завжди спадкоємець.
195. Sententiam ferre.	Винести рішення.
196. Species facti.	Обставини справи.
197. Servi res sunt. (Dig.)	Раби – речі.
198. Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto. (LXIII)	Якщо батько тричі (підряд) продасть сина (в рабство), нехай син стає вільним.
199. Si patrōnus fraudem fecerit, sacer esse iubebātur. (Dig.)	Якщо патрон завдасть шкоди (клієнтові), існував закон про його прокляття.
200. Sub rosā.	За неофіційних умов.
201. Sublātā causā tollitur effectus.	Усунувши причину, усуваємо й наслідок.
202. Summā vī.	Надсилу (понадсилу).
203. Sui generis.	Свого роду (рішення щодо питань інституційного чи матеріального порядку і зміни кількості членів суду, зниження митних тарифів та ін.).
204. Superficies solo cedit (Dig.).	Наземні будови і насадження належать землі.
205. Salvo iure.	З повним правом.
206. Si nox furtum faxit, si im occīsit, iurē caesus esto. (LXIII)	Якщо крадіжка сталася вночі і злодія вбивають, хай буде його вбивство чинним (законним).
207. Societas leonīna. (Dig.)	Лев'яче співтовариство.
208. Socii malōrum.	Друзі по нещастю.
209. Stipulatio poenae.	Штрафна стипуляція («неустойка»).
210. Strictō iure.	За суворим змістом закону.
Т	
211. Talio esto. (Dig.)	Такою самою мірою.
212. Testamentum fac!	Склади заповіт!

213. Testes muti.	Німі свідки.
214. Testis unus, testis nullus.	Один свідок – не свідок.
215. Tres faciunt collegium. (Dig.)	Троє вже становлять колегію.
U	
216. Ut ait lex. (Dig.)	Як проголошує закон.
217. Uti, frui, abūti.	Вживати, використовувати, розпоряджатися (рiччю).
218. Uti possidētis.	Як ви володієте (володійте і надалі). Дипломатична формула взаємовизнання прав конфліктуючих сторін на захоплені ними території.
219. Testis oculātus pluris est, quam audiātur decem.	Один очевидець вартий десяти тих, що чули.
220. Unum castigābis, centum emendābis.	Одного покараєш, сотню виправиш.
V	
221. Vim vī repellere licet. (Dig.)	Силу слід відбивати силою
222. Vis maior	Непоборна сила.
223. Veto vim fiviri.	Забороняю застосовувати силу (формула преторського інтердикту).
224. Vis maior.	Непоборна сила, нездоланна сила.
225. Vox popūli – vox dei.	Голос народу – голос бога.

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

a, ab, abs з abl. – від, з, із
abdo, didi, ditum, ěre –
приховувати, ховати
abduco, duxi, ductum, ěre – відводити,
відхиляти, віддаляти
abeo, ii (ivi), itum, ĩre – відходити, про-
никати, щезати
abiicio, ieci, iectum, ěre – кидати, прини-
жувати (когось)
abrogo, avi, atum, ĩre – скасовувати, поз-
бавляти (когось, чогось)
absolvo, solvi, solutum, ěre – звільняти,
оправдувати
abstineo, tinui, tentum, ěre – стримувати,
не допускати
absum, afui (abfui), –, abesse – не бути,
бути відсутнім
abundantia, ae, f – багатство, добробут,
велика кількість
abundo, āvi, ātum, āre – розливатися, бути
в достатній кількості, переповнювати
ac – див. atque
academia, ae (Academia, ae), f – академія
accedo, cessi, cessum, ěre – підходити,
наближатись
accendo, ndi, nsum, ěre – запалювати, за-
свічувати
accipio, cepi, ceptum, ěre – отримувати,
приймати
acclamo, āvi, ātum, āre – вигукувати
accommodo, avi, atum, āre – пристосову-
вати, погоджувати
accubo, –, –, āre – лежати, знаходитися
поряд на бенкеті
accuso, āvi, ātum, āre – звинувачувати
acer, acris, acre – гострий, а, е; різкий, а,
е
Achilles, is, ei, m – Ахілл
acies, ěi, f – вістря, бойова лава acriter –
гостро, різко, сильно
actio, ōnis, f – дія, судовий процес

actus, us, m – рух, діяльність
actus, a, um – part. perf. до ago acus, us, f
(іноді m) – вістря, голка
acutus, a, um – гострий, різкий
ad з acc. – до, при, біля, на, для
adduco, duxi, ductum, ěre – приводити,
приносити, притягати
adeo (adv.) – до того, такою мірою, на-
стільки
adeo, ii (ivi), itum, ĩre – приходити, при-
бувати, нападати,
adhortor, atus sum, āri depon. – заохочу-
вати, вмовляти
adhuc – дотепер, досі, до того aditus, us,
m – доступ, вхід
adiuvo, iuvi, iutum, āre – помагати, під-
тримувати, сприяти
administro, avi, atum, āre – допомагати,
прислужувати, виконувати
admirabilis, e – дивовижний, чудовий
admiratio, onis, f – здивування, подив,
захоплення
admiror, atus sum, āri depon. – дивувати-
ся, захоплюватись
admitto, misi, missum, ěre – допускати,
відпускати
admodum (adv.) – дуже, надміру, досить,
найвище
admoneo, monui, monitum, ěre – нагаду-
вати, спонукати, радити
admoveo, movi, motum, ěre – рухати,
присувати, наближати
adsto, astiti, astitum, āre – стояти поряд
adsum (assum), affui (adfui), adesse – бути
присутнім, знаходитися, допомагати
adulescens, entis – підростаючий, юний,
молодий
adulescentia, ae, f – юнацький вік, юність,
молодість
advenio, veni, ventum, ĩre – приходити,
прибувати
adventus, us, m – прибуття, прихід, при-
їзд
adversarius, i, m – ворог, противник

adversarius, a, um – протилежний, протиний, ворожий
adversus (з acc.) – проти, напроти
adversus, a, um – протилежний, ворожий
aedes (*aedis*), is, f – кімната, храм; plur. житловий дім, будинок
aedificātus, a, um – збудований
aedificium, i, n – будова, будинок
aedifico, āvi, ātum, āre – будувати, споруджувати
aedilis, is, m – едил.
aeger, gra, grum – хворий *Aegeus*, ei, m – Егей
aegre (adv.) – ледве, невдоволено
aegrōtus, a, um – хворий,
Aegyptus, i, f – Єгипет
Aenēas, ae, m – Еней
aēneus (*aheneus*), a, um – мідний, бронзовий
aequālis, e – рівний, однаковий
aequitas, atis, f – рівність, пропорція
aequo, avi, atum, āre – вирівнювати, порівнювати
aēr, aēris, m – повітря, атмосфера
aera, ae, f – окреме число, вихідна цифра, ера
aerarium, i, n – державна скарбниця
aes, aeris, m – мідь, бронза
Aesculapius, i, m – Ескулап
Aesōpus, i, m – Езоп
aestas, atis, f – тепла пора року, літо
aestimo (*aestumo*), āvi, ātum, āre – оцінювати, вважати
aestus, us, m – спека
aetas, ātis, f – час життя, пора, епоха
aeternitas, atis, f – вічність, безсмертя
aeternus, a, um – вічний незабутній
Aethiopia, ae, f – Ефіопія
Aethna, ae, f – Етна
aevum, i, n – вік, життя, вічність
affectus, us, m – стан, настрої, переживання
affero, attuli, allatum, afferre – приносити, повідомляти
affirmo, avi, atum, āre – підтримувати, зміцнювати, твердити
Afrīca, ae, f – Африка
Africānus, a, um – африканський

Agamemnon, ōnis, m – Агамемнон
ager, agri, m – земля, область, територія
aggredior, gressus sum, grēdi depon. – приступати, підходити, відправлятися, нападати
agito, avi, atum, āre – рухати, гнати, хвилювати (море),
agnosco, novi, nitum, ěre – пізнавати, довідуватись
agnus, i, m – ягня
ago, egi, actum, ěre – приводити в рух, вести, гнати, діяти
agrarius, a, um – аграрний, земельний
agricōla, ae, m – землероб, селянин
agricultūra, ae, f – землеробство, сільське господарство
aio, ait – кажу, каже
ala, ae, f – крило, фланг
alācer, crīs, cre – бадьорий, жвавий, веселий
Alba Longa, ae, f – Альба Лонга
albus, a, um – білий, сірий
Alcinous, i, m – Алкіной
alea, ae, f – кістка (гральна), ризик, випадковість, небезпека
Alexander, dri, m (*Magnus*) – Олександр (Великий)
Alexandria, ae, f – Олександрія
aliēnus, a, um – чужий
alimentum, i, n – їжа, утримання
aliquando (adv.) – коли-небудь, іноді, колись, одного разу
alīqui (*aliquis*), alīqua,
alīquod – хтось, хто-небудь, деякий
alīquis, alīquid – будь-хто, будь-що, хто-небудь, що-небудь
alīter – інакше, по-іншому
alius, a ud – інший
alligo, āvi, ātum, āre – зв'язувати, з'єднувати
alo,alui, alitum (*altum*), ěre – годувати, виховувати, утримувати
Alpes, ium, f – Альпи
alte – високо, глибоко, далеко
alter, altēra, altērum – один із двох; другий, наступний
altitūdo, ĩnis, f – висота, товщина, височина, гора

altus, a, um – високий, глибокий, далекий
 alveus, i, m – кошик
 amabilis, e – милий, приємний
 amātus, a, um – коханий
 ambūlo, āvi, ātum, āre – прогулюватися
 amica, ae, f – приятелька, подруга
 amicitia, ae, f – дружба, симпатія amictus,
 a, um – одягнений
 amīcus, i, m – друг, приятель
 amitto, misi, missum, ěre – відпускати,
 кидати, залишати
 amnis, is, m (іноді f) – ріка, потік (поет.)
 amo, avi, atum, āre – любити, доглядати,
 бути задоволеним
 amor, ōris, m – любов, пристрасть, силь-
 не бажання
 Amphio(n), ōnis, m – Амфіон (чоловік
 Ніоби)
 amphitheatrum, i, n – амфітеатр
 amplitūdo, īnis, f – величина, значимість
 amplius, a, um – широкий, а, е
 Amulius, i, m – Амулій
 an – але ж, бо; у прямих питаннях “чи”
 Andromeda, ae, f – Андромеда
 anguis, is, m, f – змія
 angustus, a, um – тісний, вузький,
 anīma, ae, f – повітря, дихання, життя
 animadverto, verti, versum, ěre –
 помічати, слідкувати
 anīmal, ālis, n – тварина
 anīmus, i, m – дух, думка, мислення
 annālis, is, m – хроніка, аннали, повість
 annōna, ae, f – продовольство
 annus, i, m – рік
 annuus, a, um – річний
 anser, ěris, m, f – гусак, гуска
 ante (adv.) – перед, раніше; (праер. з
 асс.) – перед, до
 antea – перед тим, раніше
 antequam – раніше ніж
 antiburschius, a, um – протимолодіжний
 antiquitas, ātis, f – древність, старовина
 antiquus (adv.) – з давніх давен, колись
 antīquus, a, um – давній,
 antrum, i, n – печера, порожнина
 anus, us, f – стара жінка
 Apelles, is, m – Апеллес
 aper, apri, m – кабан

aperio, perui, pertum, ěre – відкривати,
 робити явним, показувати
 aperte – відкрито, щиро
 apex, icis, f – верхівка
 Aphrodita, ae, f – Афродіта
 apis, is, f – бджола
 Apollo, īnis, m – Аполлон
 appareo, parui (paritum), ěre – з’являтися,
 бути очевидним
 appello, āvi, ātum, āre – кликати, назива-
 ти, оголошувати
 Appennīnus, a, um – Аппенінський
 Appia (via), f – Аппієва дорога
 Appius Claudius – Аппій Клавдій
 arpono, posui, positum, ěre – подавати
 approbo, āvi, ātum, āre – схвалювати, по-
 годжуватися
 arpropinquo, āvi, ātum, āre – наближати
 apud (праер. з асс.) – при, біля, коло, у
 aqua, ae, f – вода, волога, дощ
 aquila, ae, f – орел; знак легіону
 ara, ae, f – вівтар, жертовник
 Arabs, ābis – арабський
 arātor, ōris, m – плугатар, орач
 aratrum, i, n – плуг arbiter, tri, m – суддя
 arbitrium, i, n – судження
 arbitror, atus sum, āri depon. – спостеріга-
 ти, оцінювати
 arbor, ōris, f – дерево
 Arcadia, ae, f – Аркадія
 arceo, ui, –, ěre – закривати, стримувати,
 перешкоджати
 arcitenens, entis, m – стрілець
 arcus, us, m – лук, дуга
 ardeo, arsi, arsurus, ěre – горіти, палати
 arduus, a, um – стрімкий
 arēna, ae, f – пісок, арена
 argenteus, a, um – срібний
 argentum, i, n – срібло, срібні гроші, пре-
 дмети
 argumentum, i, n – доказ, виклад, зміст,
 аргумент
 Ariadna, ae, f – Аріадна
 Arion, onis, m – Аріон
 Ariovistus, i, m – Аріовіст
 Aristaeus, i, m – Арістей
 Aristotēles, is, m – Аристотель

arma, ōrum, n – зброя, війна, боротьба, військовий обладунок
 armātus, a, um – part. perf. до armo
 armo, āvi, ātum, āre – озброювати, споряджати, постачати
 ago, āvi, ātum, āre – орати, борознити
 ars, artis, f – мистецтво, ремесло, наука
 artifex, icis, m – майстер, художник, знавець
 artificium, i, n – мистецтво, майстерність, техніка, ремесло
 arx, arcis, f – замок, фортеця
 Ascanius, ii, m – Асканій
 ascendo, scendi, scensum, ěre – підніматися, підноситись
 Asia, ae, f – Азія
 asinus, i, m – осел, дурень
 asper, ěra, ěrum – нерівний, суворий
 asporto, āvi, ātum, āre – забирати, відвозити, відправляти
 astrum, i, n – зірка, сузір'я
 at, a – але, однак
 ater, atra, atrum – темний, чорний
 Athēna, ae, f – Афіна
 Athēnae, arum, f – Афіни
 Atheniensis, e – афінський
 Atheniensis, is, m – афінянин
 Athlas, antis, m – Атлант
 athlēta, ae, m – атлет
 atque – і, однак, але
 atrium, ii, n – атрій
 atrociter – суворо, жорстоко
 atrox, ōcis – суворий, гострий
 attāmen – однак, все ж
 attente – уважно, напружено
 Attīca, ae, f – Аттіка
 attingo, tigi, tactum, ěre – досягати, доходити, межувати
 auctor, ōris, m – засновник, творець, письменник, автор
 auctoritas, ātis, f – судження, думка, повага, авторитет
 audacia, ae, f – сміливість, відвага
 audaciter – сміливо, відважно, зухвало
 audax, ācis – відважний, сміливий
 audeo, ausus sum, ěre semidepon. – наважуватися, осмілюватися

audio, īvi (ii), ītum, īre – слухати, вислухувати, підкорятись
 augeo, auxi, auctum, ěre – помножувати, збільшувати
 Augia, ae, m – Авгій
 Augius, a, um – Авгієвий
 augur, ūris, m – авгур, жрець, провісник, віщун
 augurium, i, n – спостереження і пояснення прикмет, ознака, прикмета
 augustus, a, um – священний, а, е
 Augustus, i, m – Август
 aura, ae, f – подув, повітря, віяння
 aurātus, a, um – позолочений, а, е; прикрашений, а, е, золотом; золотистий, а, е
 aureus, a, um – золотий, а, е; позолочений, а, е
 auris, is, f – вухо, слух, слухач
 aurum, i, n – золото; (поет.) золоті вироби
 auspiciū, i, n – ауспіцій, віщий знак, віщування з льоту птахів
 aut – або
 autem – але, зате, навпаки
 autumnus, i, m – осінь
 auxilium, i, n – допомога, підтримка; pl. допоміжні війська
 avaritia, ae, f – жадність, користолюбство, скупість
 avārus, a, um – скупий
 Aventīnus, i, m – Авентин
 avertō, verti, versum, ěre – відвертати, проганяти
 avidus, a, um – жадібний, дикий
 avis, is, f – птах, віщий птах
 avolo, āvi, ātum, āre – відлітати, віддалятися
 avus, i, m – дід, прадід
 axis, is, m – вісь

В

Babylon, ōnis, f – Вавілон
 Bacchus, i, m – Вакх
 balneum, i, n – баня, ванна
 barba, ae, f – борода
 barbārus, a, um – варварський
 beātus, a, um – щасливий,

Belgae, ārum, m – бельги
 bellicōsus, a, um – войовничий
 bello, āvi, ātum, āre – воювати, вести війну, боротися
 bellum, i, n – війна, боротьба
 bellus, a, um – красивий
 belua, ae, f – тварюка, чудовисько
 bene – добре
 beneficium, i, n – благодіяння, милість, послуга
 benevolentia, ae, f – доброзичливість
 benigne – ласкаво, мило, люб'язно, щедро
 benignus, a, um – ласкавий,
 bestia, ae, f – тварина, худоба
 Bias, antis, m – Біант
 bibliotheca, ae, f – бібліотека
 bibo, bibi, –, ěre – пити
 bis (adv.) – два рази, двічі
 bissextīlis (bisextilis), e – високосний (рік)
 bonum, i, n – добро, благо, користь; рl. майно
 bonus, a, um – добрий
 bos, bovis, m, f – віл, корова
 brevis, e – короткий
 brevitas, ātis, f – невелика довжина, стислість
 breviter (adv.) – коротко

С

cado, cecidi, casum, ěre – падати, заходити (сонце)
 cadūcus, a, um – минуций, незначний, хиткий
 caeco, āvi, ātum, āre – робити сліпим, засліплювати
 caecus, a, um – сліпий
 caedes, is, f – вбивство, різня
 caedo, cecidi, caesum, ěre – бити, колоти, рубати, вбивати
 caelestis, e – небесний
 caelum, i, n – небо, небозвід
 Caesar, aris, m – Цезар
 caesus – part. perf. до caedo
 calamitas, ātis, f – нещастя, лихо
 calamus, i, m – стріла, перо
 calceus, i, m – чобіток

calidus, a, um – теплий, гарячий
 callidus, a, um – хитрий
 Campania, ae, f – Кампанія
 campus, i, m – рівнина, степ
 canis, is, m, f – собака
 cano, cecini, cantum, ěre – співати, оспівувати
 canto, āvi, ātum, āre – співати, оспівувати
 capio, cepi, captum, ěre – брати, взяти, отримувати, приймати
 Capitolinus, a, um – Капітолійський
 Capitolium, i, n – Капітолій, Капітолійський пагорб
 captivus, i, m – полонений
 capto, āvi, ātum, āre – хапати, ловити, намагатися досягнути
 caput, pītis, n – голова, голівка, початок, столиця
 carcer, ěris, m – в'язниця
 careo, ui, –, ěre – бути позбавленим чогось, не мати чогось
 caritas, ātis, f – висока ціна, дорожнеча, повага, любов
 carmen, īnis, n – пісня, вірш, поема
 caro, carnis, f – м'ясо
 carpo, carpsi, carptum, ěre – зривати
 carus, a, um – дорогий, милий
 casa, ae, f – хатинка
 caseus, i, m – сир
 castellum, i, n – укріплене місце, форт, фортеця
 castrum, i, n – укріплення, форт; рl. військовий табір
 casu (adv.) – випадково
 casus, us, m – падіння, загибель, випадок; (грам.) відмінок
 catēna, ae, f – ланцюг, кайдани Catilīna, ae, m – Катіліна
 Caucasus, a, um – кавказький
 causa (з gen.) – ради, для, через
 causa, ae, f – причина, судова справа
 cavea, ae, f – клітка
 caveo, cavi, cautum, ěre – бути пильним, обережним, берегтися
 cavo, āvi, ātum, āre – видовбувати, робити заглиблення
 cavus, a, um – пустий

cedo, cessi, cessum, ěre – іти, ступати, ходити, пересуватись
 celēber, bris, bre – поширений, урочистий, славний
 celebros, āvi, ātum, āre – часто відвідувати, звеличувати
 celer, ěris, e – швидкий
 celeritas, ātis, f – швидкість, швидка дія
 celeriter – швидко, поспішно
 cella, ae, f – кімната, комірчина
 celo, āvi, ātum, āre – приховувати
 Celtae, arum, m – кельти
 cena (coena), ae, f – обід, страва, їдальня
 cenos, āvi, ātum, āre – обідати
 censeo, sui, sum, ěre – визначати ціну, оцінювати, інвентаризувати
 censor, ōris, m – цензор, критик
 census, us, m – оцінка майна, цензовий облік, перепис
 centesimus, a, um – сотий
 centimetrum, i, n – сантиметр
 centrum, i, n – центр
 centum (indecl.) – сто
 centuria, ae, f – центурія
 cera, ae, f – віск, воскова фігура
 Cerberus, i, m – Цербер
 cerebrum, i, n – мозок
 Ceres, eris, f – Церера
 cerno, crevi, cretum, ěre – розрізняти, помічати
 certāmen, ĩnis, n – змагання, боротьба, битва, бій
 certo, āvi, ātum, āre – змагатися, сперечатися, воювати
 certus, a, um – вірний, безсумнівний
 cerva, ae, f – сарна ceterus, a, um – інший
 Charon, ōnis, m – Харон
 charta, ae, f – папір, карта
 chorus, i, m – хор
 cibus, i, m – їжа, корм, пожива
 cicāda, ae, f – цикада
 Cicēro (Marcus Tullius), onis, m – Цицерон
 ciconia, ae, f – лелека
 cingo, cinxī, cinctum, ěre – підперізувати, обхоплювати, оточувати
 circa (з асс.) – кругом, біля
 Circe (Circa), ae, f – Кірка

circenses, ium, m – циркові видовища
 circiter (adv.) – поблизу, приблизно
 circiter (з асс.) – біля, коло
 circūlus, i, m – окружність, круг, коло, обруч, перстень
 circum (adv.) – довкруги, кругом
 circus, i, m – цирк
 cis (з асс.) – по цей бік, з цього боку
 cisterna, ae, f – водосховище, водойма, цистерна
 cithara, ae, f – кіфара
 citharista, ae, m – кіфарист
 cito (adv.) – скоро, швидко, живо
 cito, āvi, ātum, āre – приводити в рух, розхитувати, викликати
 citus, a, um – швидкий
 civīlis, e – громадський
 civis, is, m, f – громадянин, громадянка, співгромадянин
 civitas, ātis, f – громадянство, держава
 clades, is, f – нещастя, поразка
 clam – таємно, таємним способом, крадькома
 clamito, āvi, ātum, āre – голосно кричати, вигукувати
 clamo, āvi, ātum, āre – кричати, галасувати, вигукувати, кликати
 clamor, ōris, m – крик, галас, шум, тріск
 clarus, a, um – ясний, славний, знаменитий
 classis, is, f – розряд, клас, флот
 claudio, clausi, clausum, ěre – замикати, зачиняти, оточувати
 claudus, a, um – кульгавий
 cliens, entis, m – клієнт
 clipeus, i, m – круглий щит із бронзи
 clivus, i, m – схил
 coena, ae, f – обід
 cogitatio, ōnis, f – мислення, обдумування, роздумування
 cogito, āvi, ātum, āre – обдумувати, мислити
 cognitio, ōnis, f – пізнавання, ознайомлення
 cognōmen, ĩnis, n – індивідуальне прізвисько
 cognosco, novi, nitum, ěre – довідуватися, знайомитися, пізнавати

cohibeo, bui, bitum, ēre – припиняти, стримувати
 collega, ae, m – товариш
 collegium, i, n – товариство, спільність, колегія
 colligo, legi, lectum, ěre – збирати, піднімати, скликати (військо)
 collis, is, m – пагорб
 colloco, āvi, ātum, āre – розміщати, розташовувати
 colo, colui, cultum, ěre – обробляти, жити, населяти, вшановувати
 colonia, ae, f – колонія
 color, oris, m – колір
 Colosseum, i, n – Колізей
 colosseus, a, um – величезний
 columna, ae, f – стовп, колона
 comes, ĩtis, m, f – супутник
 comitia, ōrum, n – народні збори
 commentarius, i, m – записки, замітки, тлумачення, коментар
 comneo, avi, atum, are – проходити, підходити
 commōdus, a, um – належний, хороший, зручний
 commoveo, movi, motum, ēre – приводити в рух, зсувати,
 commūnis, e – спільний, загальноприйнятий
 comoedia, ae, f – комедія comparatio, ōnis, f – порівняння, зіставлення
 comparo, āvi, ātum, āre – влаштовувати, порівнювати
 compleo, ēvi, ētum, ēre – вмщати
 complūres, a – численні
 compro, posui, positum, ěre – складати, творити, писати, будувати
 concedo, cessi, cessum, ěre – відходити, зневажати, відступати
 concido, idi, –, ěre – гинути, занепадати
 concido, idi, isum, ěre – розрубати, висікти, знищити
 concĭto, āvi, ātum, āre – приводити в рух, піднімати
 concordia, ae, f – згода, одностайність
 concordo, āvi, ātum, āre – узгоджуватись, бути згідним

concurro, curri (рідше cusciri), cursum, ěre – збігатися, сходитися, стікатися
 condemno, āvi, ātum, āre – осуджувати, звинувачувати
 condicio, ōnis, f – стан, положення, обставина
 conditor, oris, m – засновник, творець, заснований
 conditus, a, um – part. perf. до condo, заснований
 condo, dĭdi, dĭtum, ěre – будувати, засновувати
 conficio, feci, fectum, ěre – виготовляти, завершувати
 confido, fĭsus sum, ěre – надіятися, розраховувати
 confirmo, āvi, ātum, āre – укріплювати
 conformo, āvi, ātum, āre – створювати, надавати форму
 congrego, āvi, ātum, āre – збирати, нагромаджувати
 conicio – див. conicio
 conicio, ieci, iectum, ěre – скидати, зносити, звозити,
 coniunctus, a, um – part. perf. до coniungo
 coniungo, nxi, nctum, ěre – з'єднувати, сполучати, запрягати
 coniunx, iŭgis, m, f – чоловік, дружина
 coniuratio, ōnis, f – змова, з'єднання, союз
 coniurātus, i, m – змовник, зрадник
 coniuro, āvi, ātum, āre – разом клястися, таємно змовлятися
 consecro, avi, atum, are – присвячувати, боготворити
 conscendo, scendi, scensum, ěre – сходити (на гору), виходити, підноситися
 conscientia, ae, f – обізнаність, згода, свідомість, розуміння, переконання
 consensio, ōnis, f – згода, єдність, змова
 consensus, us, m – згода, єдність, одностайність
 consentio, sensi, sensum, ĩre – погоджуватись, змовлятися
 conservo, āvi, ātum, āre – зберігати, берегти, рятувати
 consido, sedi, sessum, ěre – сідати, сидіти, розташовуватись, поселитись

consilium, i, n – нарада, обговорення, рішення, план
 consisto, stiti, –, ěre – ставати, з'явитися, поміщатися
 consonans, antis – приголосний (звук)
 conspectus, us, m – вид, зовнішність, огляд, нарис,
 conspicio, spexi, spectrum, ěre – побачити, дивитись
 constans, ntis part. praes. до consto (adi.) – постійний, незмінний, одностайний
 constanter – постійно, стійко, незмінно
 constat – impers. до consto constat (impers.) – відомо
 constituo, ui, utum, ěre – ставити, будувати, постановляти
 consto, stiti (staturus), āre – стояти твердо, залишатись незмінним, складатися
 constructio, ōnis, f – складання, структура, побудова
 consuetūdo, ĩnis, f – звичка
 consul, is, m – консул
 consulto, āvi, ātum, āre – радитись, обдумувати
 consultum, i, n – визначення, постанова, рішення
 consumo, sumpsi, sumptum, ěre – витратити, вживати, вичерпувати
 contemno, temp̄si, temptum, ěre – нехтувати, зневажати
 contendo, tendi, tentum, ěre – напружувати, змагатися
 continenter – безперервно, невинно, помірковано
 contineo, tinui, tentum, ěre – тримати разом, замикати, стримувати, охоплювати
 continuus, a, um – безперервний, постійний
 contra (adv.) – проти, навпаки; (праер. з асс.) – напрооти, проти
 controversia, ae, f – суперечка
 convenio, veni, ventum, ĩre – сходиться, збиратися
 converto, versi, versum, ěre – перетворювати
 convivā, ae, m, f – гість convivium, ii, n – бенкет, обід

convoco, āvi, ātum, āre – скликати, кликати, запрошувати
 coria, ae, f – запас, велика кількість; pl. coriaae, arum, f – війська
 coquus, i, m – кухар
 cor, cordis, n – серце, дух, настрій, глузд
 coram (adv.) – у присутності, на очах усіх; (праер. з abl.) у присутності, перед
 Corinthus, i, f – Коринф
 cornu, us, n – ріг, сурма, фланг
 corōna, ae, f – вінок, карниз, межа
 corono, āvi, ātum, āre – увінчувати, прикрашати вінком, підперізувати
 corpus, ōris, n – тіло, людина, матерія, звід, корпорація
 corrigo, rexi, rectum, ěre – виправляти, покращувати
 corripio, rīpui, reptum, ěre – звинувачувати
 corrumpo, reri, ruptum, ěre – псувати, виснажити, знищити, підкупляти
 corruptio, ōnis, f – підкуп, зіпсуття, занепад
 cortex, ĩcis, m – кора, шкаралупа
 corvus, i, m – ворон cotidiānus, a, um – щоденний
 cotidie (adv.) – щоденно
 cras – завтра
 Crassus, i, m – Красс
 credo, dīdi, dītum, ěre – ввіряти, доручати, довіряти, вірити
 cremo, āvi, ātum, āre – спалювати
 creo, āvi, ātum, āre – творити, створювати, обрати, призначити
 cresco, crevi, cretum, ěre – рости, виникати, додаватись
 Creta, ae, f – Крит
 crimen, ĩnis, n – обвинувачення, злочин, провина, проступок
 Croesus, i, m – Крез
 crudēlis, e – безсердечний, жорстокий, страшний
 crudeliter – жорстоко, безжалісно
 crux, ucis, f – хрест
 cubiculum, i, n – спальня
 culpa, ae, f – провина, проступок, помилка

cultūra, ae, f – обробіток, догляд, землеробство, освіта, розвиток
 cultus, us, m – обробіток, догляд, культура, спосіб життя
 cum (praep. з abl.) – з, разом, спільно
 cum (з coni.) – коли, з того часу як, тому що, хоч
 cuna, ae, f – пеленка
 cunctus, a, um – весь, цілий
 cupiditas, ātis, f – пристрасть, потяг, жадібність
 cupido, īnis, f – бажання, прагнення, потяг
 cupidus, a, um – жадібний
 cupio, ivi (ii), itum, ęre – бажати, прагнути
 cupressus, i, f – кипарис
 cur (adv.) – чому, з якої причини
 cura, ae, f – турбота, опіка, прагнення
 curo, āvi, ātum, āre – піклуватися, турбуватися, доглядати, лікувати
 curro, cucurri, cursum, ęre – бігати, поспішати, текти, летіти
 cursus, us, m – біг, їзда, маршрут
 custodia, ae, f – охорона, варта, застава, арешт
 custodio, īvi (ii), ītum, īre – охороняти, захищати, берегти
 custos, ōdis, m, f – сторож, наглядач, охоронець, захисник
 cutis, is, f – шкіра, оболонка, кора, зовнішність
 Cyprus, i, f – Кіпр
 Cyrus, i, m – Кір

D

Daedālus, i, m – Дедал
 damno, avi, atum, āre – звинувачувати, засуджувати
 de (praep. з abl.) – про, із
 dea, ae, f – богиня
 debeo, ui, itum, ęre – бути зобов'язаним, заборгувати
 debilito, āvi, ātum, āre – калічити, позбавляти твердості
 decēdo, cessi, cessum, ęre – відходити
 decem – десять
 December, bris, m – грудень

decemvir, i, m (звичайно pl. decemviri) – децемвір
 decido, cidi, –, ęre – падати, спадати, спустатись, рухнути, впасти
 decimus, a, um – десятий, (поет.) значний, величезний
 decipio, seri, septum, ęre – обманювати, ошукувати
 declaro, āvi, ātum, āre – заявляти, проголошувати, свідчити
 declinatio, ōnis, f – відміна
 decretum, i, n – рішення, постанова, декрет
 deduco, duxi, ductum, ęre – зводити (вниз), спускати (вниз), стягати
 defectus, a, um – слабий, знесилений
 defendo, fendi, fensum, ęre – захищати, давати відсіч, відвертати (небезпеку)
 defensor, ōris, m – захисник
 definitus, a, um – визначений, обмежений
 deiicio, ieci, iectum, ęre – скидати
 deinde – згодом, потім, після того
 delecto, avi, atum, āre – забавляти, веселити, розважати
 deleo, ēvi, ętum, ęre – знищувати, руйнувати
 delictum, i, n – провинна, гріх, правопорушення
 deligo, āvi, ātum, āre – прив'язувати, зав'язувати
 deligo, legi, lectum, ęre – збирати, зривати, обирати
 Delphicus, a, um – дельфійський
 delphinus, i, m – дельфін
 demergo, mersi, mersum, ęre – занурювати, опускати
 Democrītus, i, m – Демокріт
 demonstro, āvi, ātum, āre – показувати, вказувати
 Demosthēnes, is, m – Демосфен
 denique – нарешті, щойно, остаточно, загалом
 dens, dentis, m – зуб, вістря
 deponens, entis – відкладний
 descendo, di, sum, ęre – сходити, спускатися, іти, приходити
 describo, scripsi, scriptum, ęre – описувати, змальовувати

descriptio, ōnis, f – опис
 desiderium, i, n – бажання, туга, причина, втрата
 desidēro, āvi, ātum, āre – бажати, прагнути
 desīno, sīvi, sītum, ěre – припиняти, закінчувати
 desum, fui, –, esse – бракувати, бути відсутнім, не допомагати
 detego, texi, tectum, ěre – відкривати, розкривати, очолювати
 deterior, ius – гірший
 detrecto, āvi, ātum, āre – відмовляти
 deus, i, m – бог
 devinco, vici, victum, ěre – отримувати повну перемогу
 devoro, āvi, ātum, āre – ковтати, пожирати, прогайнувати
 dexter, tra, trum – правий, а, е; спритний, а, е; умілий, а, е
 diabŏlus, i, m – чорт, диявол
 Diana, ae, f – Діана
 dico, dixi, dictum, ěre – говорити, називати, встановлювати
 dictātor, ōris, m – диктатор
 dicto, āvi, ātum, āre – повторювати, диктувати
 dictum, i, n – вираз, слово, вислів
 dido, dididi, diditum, ěre – роздавати, розподіляти
 Dido, ōnis, f – Дідона
 dies, ei, m, f – день, дата, число
 differo, distuli, dilatatum, differre – розносити, відрізнитися
 difficīle – важко
 difficīlis, e – тяжкий, важкий
 difficulter – нелегко, важко
 dignitas, ātis, f – гідність, положення, звання
 dignus, a, um – гідний
 diligens, entis – старанний, уважний
 diligenter – старанно, дбайливо, уважно
 diligentia, ae, f – пильність, старанність, точність
 diligo, lexi, lectum, ěre – високо цінити, поважати, вшановувати
 dimico, āvi, ātum, āre – боротися, домагатися

dimidium, i, n – половина
 dimitto, misi, missum, ěre – розпускати, розсилати, відсилати, звільнювати
 Diogenes, is, m – Діоген
 Dionysius, i, m – Діонісій
 dirigo, gexi, rectum, ěre – направляти, спрямовувати
 diripio, rīpi, reptum, ěre – грабувати, зривати, розкрадати, спустошувати
 dirūtus, a, um – знищений, зруйнований
 discedo, cessi, cessum, ěre – розходитись, розділяти, відходити, віддаляти
 disciplīna, ae, f – вчення, освіта
 discipūla, ae, f – учениця
 discipulus, i, m – учень, послідовник
 disco, didici, –, ěre – вчитися, довідуватись, знайомитись
 Discordia, ae, f – богиня незгоди
 discordia, ae, f – розбрат, чвари
 discrimen, inis, n – різниця
 displiceo, plicui, plicitum, ěre – бути неприємним, не подобатися
 disputatio, ōnis, f – дослідження, обговорення, наукова бесіда
 dissimīlis, e – неподібний, відмінний
 dissipo, āvi, ātum, āre – розганяти
 disto, –, –, āre – бути на відстані, різнитися; imper. distat – є різниця
 distribuo, tribui, tributum, ěre – розділяти, розбивати, розподіляти
 diu – довго, протягом довгого часу
 diuturnus, a, um – тривалий, а, е; затяжний, а, е
 diversus, a, um – різний, протилежний
 dives, itis – багатий, розкішний
 divido, visi, visum, ěre – ділити, розділяти
 divīnus, a, um – божественний, божий, чудесний
 divitiāe, arum, f – багатство, дорогоцінність, добробут
 do, dedi, datum, dāre – давати, подавати, пропонувати
 doceo, docui, doctum, ěre – навчати, пояснювати
 doctrīna, ae, f – вчення, навчання, вченість, освіченість
 doctus, a, um part. perf. до doceo (adi.) – вчений, освічений

doleo, uī (iturus), ēre – хворіти, страждати, сумувати
dolor, ōris, m – біль, страждання
dolorōsus, a, um – скорботний
dolus, i, m – хитрість, підступ, обман
domesticus, a, um – внутрішній, домашній
domi – вдома
domicilium, i, n – житло, резиденція
domīna, ae, f – пані, господиня
domīnus, i, m – пан, хазяїн
domus, us, f – дім, житло
donec – поки, до тих пір
dono, āvi, ātum, āre – дарувати
donum, i, n – подарунок, жертвоприношення
dormio, īvi (ii), ītum, īre – спати, нічого не робити
draco, ōnis, m – дракон
dubito, āvi, ātum, āre – сумніватися, вагатися
dubius, a, um – сумнівний, небезпечний
ducentēsīmus, a, um – двохсотий
ducenti, ae, a (m, f, n) – двісті
duco, xi, ctum, ěre – водити, вести, проводити, командувати
dulcis, e – солодкий, приємний
dum – поки, під час, коли
duo, duae, duo – два
duodēcim – дванадцять
duodecīmus, a, um – дванадцятий, a, e
duplex, ĩcis – подвійний
durus, a, um – жорсткий, твердий, різкий
dux, ducis, m – вождь, полководець, голова, начальник

Е

e – див. ex
ea (adv., розум. via) – тою дорогою, тим шляхом
eādem (adv.) – тою ж дорогою, там же, водночас
ebrius, a, um – п'яний ессе – ось, дивись
edictum, i, n – висловлювання, положення, наказ, едикт
edo, didi, ditum, ěre – виробляти, видавати, здійснювати, творити

edo, edi, esum (essum), edĕre (esse) – їсти, пожирати
edoceo, cui, ctum, ěre – вивчати, навчати, повідомляти
educō, āvi, ātum, āre – виховувати, вирощувати
educō, duxi, ductum, ěre – виводити, відводити, піднімати
effemino, āvi, ātum, are – розніжувати
efficio, feci, fectum, ere – робити, здійснювати
efficio, fĕci, fectum, ěre – робити, створювати
efflo, āvi, ātum, āre – видихати, видувати, втрачати
effugio, fugi, (fugiturus), ěre – втекти, обминати, ухилятися
egeo, uī, –, ěre – потребувати, не мати, бути позбавленим
ego – я
egregius, a, um – відмінний, чудовий, славний
elegantia, ae, f – витонченість, вишуканість, дотепність
elephantus, i, m – слон, слонова кістка
eloquentia, ae, f – красномовство
Elysium, ii, n – Елізій
emigro, āvi, ātum, āre – виселятися, переселяються
emineo, uī, –, ěre – виступати, підніматися, виділятися
emo, emi, emptum, ěre – купувати, підкуповувати
enim – бо, тому, що, адже
Ennius, i, m – Енній enumerō, āvi, ātum, āre – перераховувати
eo (adv.) – туди, до тих пір, такою мірою
eo, ii (ivi), itum, īre – йти, ходити, їздити, плавати, літати
eōdem (adv.) – туди ж, там же
Eraminondas, ae, m – Епамінонд
epistūla, ae, f – послання, лист
epulae, arum, f – урочистий обід, учта, їжа
epulor, ātus sum, āri depon. – їсти, обідати
eques, ĩtis, m – вершник, їздець, кавалерист

equitātus, us, m – кіннота, вершницький стан
 equus, i, m – кінь
 erga (praep. з acc.) – біля, стосовно
 ergo – отже, тому
 eripio, rīpui, reptum, ēre – вихоплювати, позбавляти, виривати
 erro, āvi, ātum, āre – заблукати, помилятися, вагатися
 error, oris, m – помилка, блукання
 erudio, rīvi (ii), rītum, rīre – дати освіту, навчати, наставляти
 eruditus, a, um – освічений, вчений
 erumpo, rupi, ruptum, ēre – вириватися, впасти, вилитися
 Erymanthius, a, um – еріманфський
 esurio, rīvi (itum), rīre – бути голодним, зазнати голоду
 et – і, та
 etiam – також, навіть ще, так, очевидно
 etiamsi – навіть якщо, якщо б, хоч би
 Etruscus, i, m – етруск
 etsi – хоч, навіть якщо
 Eurōpa, ae (Europe, es), f – Європа
 Eurydica, ae, f – Еврідіка
 Eurystheus, i, m – Еврістей
 evado, vasi, vasum, ēre – виходити, виїжджати, впадати (про ріку)
 evolo, āvi, ātum, āre – вилітати, злітати
 ex (перед приголосними “e”) (praep. з abl.) – з, від, із, через
 exanimo, āvi, ātum, āre – досліджувати, випробовувати
 excedo, cessi, cessum, ēre – відходити, від’їжджати
 excido, cidi, –, ēre – впасти, падати, щезати, пропадати
 excipio, cepi, ceptum, ēre – виймати, звільняти, приймати
 excito, āvi, ātum, āre – викликати, розбудити, спонукати, тривожити
 excogito, āvi, ātum āre – вигадувати, придумувати
 exemplar, aris, n – зразок, приклад
 exemplum, i, n – зразок, проба, приклад, образ
 exeo, ii (ivi), itum, ire – виходити, від’їжджати, (військ.) виступати

exerceo, cui, citum, ēre – тривожити, мучити, ганяти, вправлятися, займатися
 exercitus, us, m – військо, армія, вправа
 exilium, ii, n – вигнання
 eximius, a, um – винятковий, відмінний, особливий
 exitus, us, m – вихід, привід, мета
 expedio, ivi (ii), itum, ire – розплутувати, розв’язувати, звільняти, спорядити, підготувати
 expeditio, onis, f – твір, похід, виклад
 expello, puli, pulsum, ēre – виганяти, виривати, вибивати, розганяти, усувати
 experientia, ae, f – досвід
 experior, pertus sum, iri depon. – досліджувати, випробовувати
 explico, āvi (ui), ātum (itum), āre – розвертати, розкривати
 exploro, āvi, ātum, āre – розслідувати, досліджувати, розглядати
 expono, posui, positum, ēre – виставляти, викладати, залишати
 exprimo, pressi, pressum, ēre – витискати, випирати, вимагати, змушувати
 expugnatio, ōnis, f – завоювання, захоплення
 expugno, āvi, ātum, āre – завойовувати, захоплювати, перемагати, підкоряти
 exsilium, i, n – вигнання
 exspecto, āvi, ātum, āre – чекати, вимагати, сподіватися
 exspiro, āvi, ātum, āre – вмирати
 exstruo, struxi, structum, ēre – будувати, споруджувати
 exsulto, āvi, ātum, āre – стрибати, радіти
 externus, a, um – зовнішній, чужий, іноземний
 extra (praep. з acc.) – поза, ззовні
 extraordinarius, a, um – надзвичайний
 extrēmus, a, um – останній, кінцевий, пограничний

Ф

faber, bri, m – майстер, ремісник, художник
 facies, ēi, f – видовище, зовнішність
 fabūla, ae, f – чутка, байка, розповідь, сюжет, фабула

facetus, a, um – веселий, дотепний
 facile – легко, без труднощів, безумовно, охоче
 facilis, e – легкий, доступний, зручний
 facinus, ōnis, n – дія, вчинок, злочин
 facio, feci, factum, ēre – робити, здійснювати, виконувати, діяти, творити, виготовляти
 factum, i, n – дія, вчинок, подія, факт, справа
 facultas, ātis, f – можливість, привід, дозвіл, здібність, уміння
 fallo, fefelli, falsum, ēre – обманювати, порушувати, не виконувати, приховувати
 falsum, i, n – брехня, обман
 fama, ae, f – чутка, громадська думка
 fames, is, f – голод, злидні, спрага
 familia, ae, f – сім'я, рідня, дім, сімейне майно
 fas (indecl.) – природне право, закон, веління неба, дозволене
 fascia, ae, f – пов'язка
 fascis, is, m – зв'язка, пучок, фасції, пучки прутів з сокирою
 fasti, ōrum, m – літопис, хроніка
 fatum, i, n – призначення, доля, пророцтво
 Faustulus, i, m – Фаустул
 faveo, favi, fautum, ēre – робити добро, опікуватися, сприяти
 fax, facis, f – смолоскип, полум'я, світло
 febris, is, f – лихоманка
 februa, orum, n – свято очищення
 Februarius, i, m – лютий (місяць); очищення
 fecundus, a, um – родючий, багатий
 fel, fellis, n – жовч
 felicitas, ātis, f – щастя, добробут, родючість
 feliciter – щасливо, благополучно, урожайно
 felix, icis – щасливий, блаженний
 femina, ae, f – жінка
 fenestra, ae, f – вікно
 fera, ae, f – дика тварина, тварина
 fere (adv.) – майже, приблизно, переважно.

ferinus, a, um – тваринний
 fero, tuli, latum, ferre – нести, приносити, піднімати, забирати, вести, поширювати
 ferox, ōcis – відважний, дикий
 ferrarius, a, um – той, який добуває і обробляє залізо
 ferreus, a, um – залізний
 ferrum, i, n – залізо, залізне знаряддя, плуг, меч
 fertilis, e – урожайний, родючий, багатий
 ferus, a, um – дикий, грубий
 festino, āvi, ātum, āre – поспішати, прискорювати
 festus, a, um – святковий, урочистий
 fetus, us, m – народження, урожай, ріст, плід, потомство
 ficus, i (us), f – смоковниця
 fidelis, e – вірний
 fides, ei, f – віра, довір'я, впевненість, кредит, чесність
 fido, fisis sum, ēre semidepon. – вірити, довіряти
 fidus, a, um – вірний
 figura, ae, f – постать, зовнішній вигляд, образ, зображення
 filia, ae, f – дочка
 filius, i, m – син; pl. діти
 filum, i, n – нитка, пряжа, тканина
 fines, ium, m – область, територія
 fingo, nxi, ctum, ēre – торкатися, вигадувати, прикріпляти
 finio, tvi (ii), itum, ire – замикати, обмежувати, встановлювати, закінчувати
 finis, is, m (іноді f) – межа, кордон, кінець
 finitimus, i, m – сусід
 finitimus, a, um – прикордонний, сусідній, близький
 fio, factus sum, fiēri – ставати, виникати, діятися, траплятися
 firmo, āvi, ātum, āre – робити міцним, укріпляти, засвідчувати
 firmus, a, um – міцний, сильний
 fixus, a, um part. perf. до figo (adi.) – міцний, твердий
 flagellum, i, n – батіг

flagro, āvi, ātum, āre – горіти, блискати, палати
 flamma, ae, f – полум'я, вогонь, блиск
 flammo, āvi, ātum, āre – горіти, палати, запалювати.
 flecto, xi, xum, ěre – гнути, згинати, повертати, відхиляти
 fleo, flevi, fletum, ěre – плакати, ридати
 fletus, us, m – плач
 florens, entis part. perf. до floreo (adi.) – квітучий, процвітаючий
 floreo, ui, –, ěre – цвісти, процвітати, блищати, сяяти
 floresco, –, –, ěre – починати цвісти, розцвітати, процвітати, прославлятися
 flos, ōris, m – квітка, цвіт, краса
 fluctus, us, m – течія, хвилювання, хвиля, буря
 flumen, ĩnis, n – течія, ріка, вода, потік
 fluo, fluxi, ěre – текти, литися, направлятися
 fluvius, i, m – течія води, ріка
 focus, i, m – вогнище, жертовник, жар, вогонь
 fodio, fodi, fozsum, ěre – копати, рити, виколювати, штовхати
 foedus, ěris, n – союз, угода
 foedus, a, um – гидкий, ганебний
 folium, i, n – листок
 fons, fontis, m – джерело, початок
 forensis, e – ринковий
 forma, ae, f – форма, вид, зовнішність, зображення
 formo, āvi, ātum, āre – надавати форми, виду, формувати, утворювати, влаштовувати, робити
 formōsus, a, um – стрункий, гарний
 forte – випадково
 fortis, e – міцний, сильний, відважний, хоробрий
 fortiter – сильно, твердо, хоробро, мужньо
 fortūna, ae, f – доля, випадок, щастя
 forum, i, n – ринкова площа, форум
 fossa, ae, f – рів, рівчак, яма, русло
 fovea, ae, f – яма
 foveo, fovi, fozum, ěre – гріти, зігрівати

frango, fregi, fractum, ěre – ламати, роздроблювати
 frater, tris, m – брат
 fraus, fraudis, f – обман, підступ
 fremo, ui, (itum), ěre – шуміти, ревіти, дзижчати
 frigidus, a, um – холодний
 frons, ntis, f – чоло, обличчя
 fructus, us, m – плід, результат, користь, фрукт
 frugifer, fěra, fěrum – родючий, плідний, корисний
 frumentum, i, n – хліб, зерно, збіжжя (переважно пшениця)
 frustra (adv.) – помилково, даремно, безуспішно, безцільно
 frux, frugis, f – плід, фрукт
 fuga, ae, f – втеча, біг
 fugio, fugi, (fugiturus), ěre – бігти, тікати, відходити, уникати, ухилятися
 fulmen, ĩnis, n – блискавка, гроза
 fulmino, avi, atum, are – кидати блискавки, гриміти
 fundamentum, i, n – основа
 fundo, fudi, fusum, ěre – розливати, розпорошувати
 fundus, i, m – основа, земля, маєток
 futūrum, i, n – майбутність, майбуття
 futūrus, a, um part. fut. до sum (adi.) – майбутній

G

Gaius, i, m – Гай
 galea, ae, f – шолом
 Gallia, ae, f – Галлія
 Gallicus, a, um – галльський, а, е
 Gallus, i, m – галл
 gallus, i, m – півень
 gaudeo, gavisus sum, ěre – радіти, веселитись, тішитися
 gaudium, ii, n – втіха, насолода
 gelu, us, n – мороз, лід
 gemini, orum, m – близнюки
 generōsus, a, um – шляхетний
 gens, gentis, f – рід, родова община, плем'я, народ
 gentilis, e – родовий
 genu, us, n – коліно, покоління

genus, ěris, n – походження, рід, плем'я, народи
 geometria, ae, f – геометрія
 Germania, ae, f – Германія
 Germānus, i, m – германець
 gero, gessi, gestum, ěre – нести, вести (війну), приносити, показувати, виконувати, діяти
 gestus, us, m – положення, жест
 gigno, genui, genitum, ěre – народжувати, виникати
 gladiātor, ōris, m – гладіатор, цирковий боєць
 gladiatorius, a, um – гладіаторський
 gladius, i, m – меч, леміш
 globus, i, m – куля
 gloria, ae, f – слава, гордість, шанобство
 gracilis, e – стрункий, тонкий
 gradus, us, m – крок, ступінь, звання, ранг
 Graecia, ae, f – Греція
 Graecus, a, um – грецький
 Graecus, i, m – грек
 grandis, e – великий, величезний
 Granicus, i, m – Гранік
 granum, i, n – зерно
 gratia (praep. з gen.) – заради, задля
 gratia, ae, f – принадність, приємність, люб'язність, подяка
 gratus, a, um – приємний, вдячний, бажаний
 gravis, e – важкий, важливий
 grex, ěgis, m – стадо, натовп, група, загін
 gubernō, āvi, ātum, āre – правити, керувати, скеровувати
 gustus, us, m – проба, смак
 gutta, ae, f – крапля, дещиця
 gymnasium, ii, n – гімназія

Н

habeo, ui, itum, ěre – мати, володіти, вважати (когось за щось)
 habito, āvi, ātum, āre – жити, мешкати, населяти
 habitus, us, m – зовнішній вигляд
 hac (adv., розум. via) – цією дорогою, по цей бік, тут

Halicarnassius, i, m – галікар-насець
 Hamilcar, āris, m – Гамількар
 Hannibal, alis, m – Ганнібал
 hasta, ae, f – спис
 haud (adv.) – не, не повністю, не зовсім
 haurio, hausī, haustum, ěre – черпати, текти, пити
 hebĕto, āvi, ātum, āre – ослабляти
 Hector, ōris, m – Гектор
 Helĕna, ae (Helene, es), f – Єлена
 Helvetii, ōrum, m – гельвети
 herba, ae, f – трава, зелень, зілля
 Hercūles, is, m – Геракл
 heres, ědis, m, f – спадкоємець, власник, володар
 Herodōtus, i, m – Геродот heros, herōis, m – герой
 Hesiōdus, i, m – Гесіод
 Hesperides, um, f – Геспериди
 Hesperus, i, m – Геспер
 heu! – o! ah!
 hic (adv.) – тут, на цьому місці, тепер
 hic, haec, hoc – цей, ця, це
 hiems, hiemis, f – зима, холод, негода, злива
 hinc (adv.) – звідси, з цього місця, тут
 hirundo, ĩnis, f – ластівка
 historia, ae, f – дослідження, відомості, знання, історія
 hodie – сьогодні, тепер
 Homĕrus, i, m – Гомер
 homo, ĩnis, m – людина
 honestas, ātis, f – повага, честь
 honeste – гідно, з честю, благородно
 honestus, a, um – поважний, чесний
 honor, ōris, m – честь, пошана, повага, слава
 honoro, āvi, ātum, āre – прославляти, вшановувати
 hora, ae, f – час, час року, година
 Horatius, i, m (Quintus Horatius Flaccus) – Горацій
 horreo, ui, –, ěre – лютувати, тремтіти, ціпеніти, боятися
 horreum, i, n – житниця, склад
 horridus, a, um – суворий, страшний, дикий

hortor, atus sum, āri depon. – спонукати, підбадьорювати, закликати, заохочувати
 hortus, i, m – город, сад, парк
 hospes, ĩtis, m, f – чужинець, гість
 hostĭlis, e – ворожий
 hostis, is, m, f – чужинець, іноземець, ворог, противник
 humanĭtas, atis, f – гуманність, дружелюбність, освіченість
 humānus, a, um – людяний, ласкавий, приятний
 humĭlis, e – низький, неглибокий, незначний
 humus, i, f – земля, ґрунт, область, країна
 hydra, ae, f – гідра, водяна змія

I

iaceo, cui, citum, ēre – лежати, простягатись, бути розташованим
 iacio, iesi, iactum, ēre – кидати, викидати, висловлювати
 iacto, āvi, ātum, āre – кидати; se iactare – хвалитися, пишатися
 iam (adv.) – вже, зараз
 ianua, ae, f – двері (поет.), вхід, доступ
 Ianuarius, i, m – січень
 ibi – там, тоді, туди
 Icarus, i, m – Ікар
 idcirco (adv.) – з огляду на те, тому, з тієї причини
 idem, eadem, idem – той самий, один і той же
 idoneus, a, um – зручний
 Idus, Iduum, f – Іди
 iēcur, iesōris, n – печінка
 igĭtur (adv.) – отже, в такому разі
 ignārus, a, um – недосвідчений, незнаючий, незнайомий
 ignavia, ae, f – бездіяльність, слабкість
 ignāvus, a, um – кволий, бездіяльний, лінивий
 ignis, is, m – вогонь, пожежа
 ignorantia, ae, f – незнання, недосвідченість
 ignoro, āvi, ātum, āre – не знати, не мати поняття

ignosco, novi, notum, ēre – вибачати, ставитись поблажливо
 ignōtus, a, um part. perf. до ignosco (adi.) – невідомий, незнаючий
 ille, illa, illud – той, та, те
 illustris, e – світлий, славний, відомий, знаменитий
 illustro, āvi, ātum, āre – освітлювати, прославляти,
 imāgo, ĩnis, f – зображення, описування, картина
 imber, bris, m – дощ, злива, дощова вода
 imitatio, ōnis, f – наслідування
 immanis, e – величезний, страшний, неймовірний
 immergo, mersi, mersum, ēre – занюрювати, опускати
 immitto, misi, missum, ēre – відпускати, відправляти, посилати, проводити, відводити
 immōlo, āvi, ātum, āre – приносити в жертву, заколювати, вбивати
 immortalis, e – безсмертний
 impavidus, a, um – безстрашний
 impedimentum, i, n – перешкода; pl. військовий обоз, багаж
 impedio, ivi (ii), itum, ĩre – плутати, заплутувати, заважати, перешкоджувати, загороджувати
 impendo, pendĭ, pensum, ēre – витрачати, вживати, прикладати
 imperātor, ōris, m – полководець, начальник, імператор
 imperĭtus, a, um – недосвідчений
 imperium, i, n – наказ, влада, держава, імперія
 impero, āvi, ātum, āre – наказувати, панувати, керувати, управляти
 impĕtus, us, m – натиск, наступ, напад
 impiger, gra, grum – пильний, старанний
 impleo, evi, etum, ēre – наповнювати, обливати, доповнювати, виконувати
 imploro, āvi, ātum, āre – слізно благати, просити
 impono, posui, positum, ēre – класти, поставити, накладати, додавати
 importo, āvi, ātum, āre – ввозити, привозити, приносити, вводити

impotens, entis – безсильний, слабий, неспроможний
 impr̄imis – насамперед, переважно, особливо
 impr̄obus, a, um – негідний, нечесний
 impunitas, ātis, f – безкарність, прощення, амністія
 in – в, до (праер. з асс., з abl.)
 inan̄imus, a, um – неживий
 incautus, a, um – несподіваний, необережний
 incendium, i, n – пожежа, полум'я
 incendo, cendi, censum, ěre – запалювати, підпалювати
 incertus, a, um – недостовірний, сумнівний
 incido, cidi, –, ěre – падати, попадати, кидатись, нападати
 incip̄io, cep̄i, ceptum, ěre – починати, приступати
 inc̄ito, āvi, ātum, āre – приводити в рух, спонукати, заохочувати
 includo, clusi, clusum, ěre – замикати, обмежувати, перегороджувати
 incogn̄itus, a, um – невідомий
 inc̄ōla, ae, m – житель
 inc̄ōlo, colui, cultum, ěre – населяти, жити
 inde – звідси, згодом, відтоді
 indignus, a, um – негідний
 indoctus, a, um – невчений, недосвідчений
 induco, duxi, ductum, ěre – вводити, проводити, виводити
 indulgenter – ласкаво, мило
 indulgeo, dulsi, dultum, ěre – поступатися
 induo, ui, utum, ěre – одягати, покривати
 industria, ae, f – старанність, сумлінність, працьовитість
 ineo, ii (ivi), itum, ĩre – входити, вступати
 infamia, ae, f – безчестя, ганьба
 infans, ntis (adi.) – маленький, дитячий
 infecundus, a, um – неродючий,
 infelix, ĩcis – нещасливий
 inf̄eri, ðrum (um), m – підземні боги, підземне царство
 infernus, a, um – низький, нижній, підземний
 inferus, a, um – нижній

infinit̄ivus, a, um – неозначений, (грам.) інфінітив
 infin̄itus, a, um – необмежений, безмежний
 infirmus, a, um – безсилий, слабий, хворобливий
 inflammo, āvi, ātum, āre – спалювати, підбурювати
 influo, fluxi, fluxum, ěre – впадати, вливатися
 infra (adv.) – низько, знизу, нижче, далі
 infra (праер. з асс.) – під, нижче, гірше, пізніше
 ingenium, i, n – характер, здібність, талант, геній
 ingens, entis – величезний, сильний, могутній
 ingr̄atus, a, um – неприємний, невдячний
 ingredior, gressus sum, gredi depon. – вступати, входити, нападати
 inhonestus, a, um – нечесний
 iniicio, ieci, iectum, ěre – вкидати, накидати, вводити
 inimicitia, ae, f – ворожість
 inim̄icus, i, m – ворог, противник
 initio – спочатку
 initium, i, n – вступ, початок
 iniucundus, a, um – неприємний
 iniuria, ae, f – несправедливість
 iniustus, a, um – несправедливий, незаконний
 innumerab̄ilis, e – незчислений
 inopia, ae, f – бідність, злидні, нестатки
 inquam (defect.) – кажу; inquit – каже
 inquir̄o, sivi, situm, ěre – шукати, розглядати, досліджувати
 insania, ae, f – божевільня
 ins̄anus, a, um – нерозважний, божевільний
 inscribo, scripsi, scriptum, ěre – вписувати, надписувати
 insidiae, ārum, f – засідка, підступ, інтриги
 insigne, is, n – знак, відзнака
 insignis, e – видатний
 inspecto, āvi, ātum, āre – дивитись (на), оглядати

inspicio, spexi, spectrum, ěre – дивитись, заглядати, розглядати, знайомитись
 instans, antis part. praes. до insto (adi.) – теперішній
 instituo, ui, etum, ěre – ставити, встановлювати, вирішувати
 institutum, i, n – рішення, установа, звичай, принцип
 instrumentum, i, n – знаряддя
 insula, ae, f – острів
 insum, fui, –, esse – бути, знаходитися, бути властивим
 intactus, a, um – недоторканий, непошкоджений
 integer, gra, grum – недоторканий
 intellectus, us, m – відчуття, розуміння, поняття, розсудок
 intellectus, a, um – part. perf. до intellego
 intellego, lexi (legi), lectum, ěre – відчувати, сприймати, мислити, розуміти
 inter (praep. з асс.) – між, всередині
 intercalo, āvi, ātum, āre – вводити, додавати, відкладати
 interdiu – удень
 interdum – інколи, зрідка
 interficio, feci, fectum, ěre – знищувати, вбивати
 interior, ius – внутрішній
 intermitto, misi, missimum, ěre – припиняти
 interpres, etis, m, f – посередник, вісник, тлумач
 interrogo, āvi, ātum, āre – запитувати, обвинувачувати
 intersum, fui, esse – бути, знаходитись, бути присутнім, брати участь
 intervallum, i, n – проміжок, віддаль, інтервал
 intestinus, a, um – внутрішній
 intra (praep. з асс.) – всередині, в середину, протягом
 intro (adv.) – всередину, всередині
 intro, āvi, ātum, āre – входити, вступати
 introitus, us, m – вхід
 invado, vasi, vasum, ěre – нападати, входити, вступати
 invenio, veni, ventum, ĩre – знаходити, зіткнутися, здобувати

inventor, ōris, m – винахідник
 inventum, i, n – винахід
 invidia, ae, f – заздрість
 inviso, vīsi, vīsum, ěre – оглядати, відвідати, побачити
 invito, āvi, ātum, āre – запрошувати, викликати
 invitus, a, um – небажаний
 invulnerabilis, e – невразливий
 iocus, i, m – жарт, гра, розвага
 ipse, a, um – сам
 ira, ae, f – злоба, гнів
 iratus, a, um – розгніваний, сердитий
 is, ea, id – цей, він
 iste, ista, istud – той, той самий
 ita – так, таким чином
 Itacus, i, m – мешканець Ітаки
 Italia, ae, f – Італія
 Italicus, a, um – італійський
 Italus, a, um – італійський
 itaque – отже, тому, таким чином
 item – так само, таким же чином, також
 iter, itinēris, n – дорога, рух
 iubeo, inssi, iussum, ěre – наказувати, встановлювати
 iucunde – приємно, радісно
 iucundus, a, um – приємний, милий
 iudex, ĩcis, m – суддя
 iudicium, i, n – заява, суд
 iudico, āvi, ātum, āre – сказати, оголосити, називати, доносити, заявляти, свідчити
 Iulia, ae, f – Юлія
 Iulius, i, m – Юлій
 iunctus, a, um part. perf. до
 iungo (adi.) – близький, суміжний
 iungo, iunxi iunctum, ěre – з'єднувати, сполучати, зв'язувати
 Iunius, ii, m – червень
 Iuno, ōnis, f – Юнона
 Iuppiter, Iovis, m – Юпітер
 iurisprudentia, ae, f – правосуддя
 iuro, āvi, ātum, āre – клястися, присягати, складати мову, заклинати
 ius, iuris, n – право, закон
 iusiurandum, i, n – клятва, присяга
 iussus, us, m – наказ, веління
 iuste – справедливо, законно

iustitia, ae, f – справедливість, правосуд-
 дя
 iustus, a, um – справедливий, чесний
 iuvenīlis, e – юнацький, молодий
 iuvenīs, is, m, f – молода людина, юнак;
 молода жінка, дівчина
 iuventus, ūtis, f – молодість, юність, мо-
 лодь, юнацтво
 iuvo, iuvi, iutum, āre – помагати, підтри-
 мувати, радувати
 iuxta (adv.) – поряд, близько, біля
 iuxta (praep. з асс.) – біля, коло, поряд

К

Kalendae, arum – Календи
 Karthaginiensis, is, m – карфагенянин

L

labor, ōris, m – напруга, зусилля, праця,
 робота
 laboriōsus, a, um – важкий, працелюбний,
 діяльний
 laboro, āvi, ātum, āre – працювати, займа-
 тися
 labyrinthus, i, m – лабіринт
 lac, lactis, n – молоко
 Lacedaemo(n), onis, f – Спарта, Лакеде-
 мон
 Lacedaemonius, i, m – житель міста Ла-
 кедемон
 lacertus, i, m – м'язи плеча
 Laconica, ae, f – Лаконіка, Лаконія
 lacrima, ae, f – сльоза, крапля
 lacto, āvi, ātum, āre – давати груди, году-
 вати молоком
 lacuna, ae, f – западина, яма
 laetitia, ae, f – радість, принадність
 laetus, a, um – жирний, вгодований, бага-
 тий
 laevus, a, um – лівий
 lapis, idis, m (рідко f) – камінь, мармур,
 дорогоцінний камінь
 lapsus, us, m – ковзання, повільний рух,
 падіння, помилка
 lar, laris, m – лар, дух-хоронитель
 late – широко, довго

latebra, ae, f – схованка, притулок, зате-
 мнення
 lateo, ui, –, ēre – ховатися, бути невідо-
 мим
 latifundium, ii, n – великий маєток, лати-
 фундія
 Latīne – по-латинському
 Latinus, i, m – латинянин
 Latīnus, a, um – латинський
 latitūdo, īnis, f – ширина, протяжність
 обшир
 Latium, i, n – Лацій
 Latōna, ae, f – Латона
 latro, āvi, ātum, āre – гавкати, репетувати,
 гарчати
 latro, ōnis, m – розбійник, бандит, най-
 маний воїн
 latus, ōris, n – сторона, бік
 latus, a, um – широкий, протяжний
 laudo, āvi, ātum, āre – хвалити, прослав-
 ляти
 laurea, ae, f – лавровий вінок
 laureus, a, um – лавровий
 laurus, i, f – лаврове дерево, лавр
 laus, laudis, f – похвала, прославлення,
 слава, честь
 Lavinia, ae, f – Лавінія
 Lavinium, ii, n – Лавіній
 lavo, lavi, lautum, або lavātum, āre – мити,
 купати, зрошувати
 lectio, ōnis, f – збирання, вибір, читання
 legalitas, atis, f – законність
 legatio, ōnis, f – посольство, доручення,
 посада легата
 legātus, i, m – посол, легат, помічник го-
 ловнокомандувача
 legio, ōnis, f – легіон
 lego, legi, lectum, ēre – збирати, вибира-
 ти, читати
 lente – поволі, спокійно
 leo, ōnis, m – лев
 Leonidas (Leonida), ae, m – Леонід
 lepus, ōris, m, f – заєць
 Lernaeus, a, um – лернейський
 letālis, e – смертельний
 Lethaes, i, m – Лето
 levis, e – легкий, спокійний
 lex, legis, f – закон

libenter – охоче, з задоволенням
 liber, bera, berum – вільний, незалежний
 liber, libri, m – книжка, твір
 liberālis, e – вільний, ввічливий
 libĕre – вільно, необмежено, безперешкодно
 libero, āvi, ātum, āre – звільняти, відпускати
 libertas, ātis, f – воля, свобода, щирість, відвертість
 libĕri, ōrum, m – діти
 libīdo, īnis, f – бажання, прагнення, пристрасть
 licet, licuit, licere – дозволено, можна, можливо
 ligneus, a um – дерев'яний
 limōsus, a, um – багnistий
 lingua, ae, f – мова, говірка; язик
 linea, ae, f – нитка, шнурок, лінія
 littĕra, ae, f – буква, почерк
 littĕrae, ārum, f – лист, наука, література
 litus, ōris, n – морський берег, узбережжя
 Livius (Titus), i, m – Лівій (Тіт)
 locus, i, m – місце
 longe – далеко, вдалину, вдалині
 longitūdo, īnis, f – довжина, протяжність, тривалість
 longus, a, um – довгий, великий, глибокий, тривалий
 loquor, locutus, sum, loqui depon. – говорити, розказувати, називати
 lorica, ae, f – панцир
 lotus, i, f – лотос
 luceo, luxi, –, ēre – світити, сяяти, блищати
 lucerna, ae, f – свічка, ліхтар
 Lucius, ii, m – Луцій
 Lucretius Carus – Лукрецій Кар
 lucus, us, m – світло, день
 lucus, i, m – священний гай
 ludo, lusi, lusum, ĕre – гратися, танцювати, жартувати
 ludus, i, m – гра, розвага
 lumen, īnis, n – світло, світило
 luna, ae, f – місяць
 lupus, i, m – вовк
 lux, lucis, f – світло, освітлення, блиск
 luxuria, ae, f – розкіш, пишність

luxuriōsus, a, um – розкішний
 lupa, ae, f – вовчиця
 Lydia, ae, f – Лідія
 lyra, ae, f – ліра

М

Macedo, onis, m – македонець
 Macedonia, ae, f – Македонія
 macellum, i, n – продуктовий ринок
 machīna, ae, f – механізм, знаряддя, машина
 macūla, ae, f – пляма
 Maecēnas, ātis, m – Меценат
 magis – більше
 magister, tri, m – вчитель, начальник, правитель
 magistra, ae, f – вчителька, наставниця
 magistrātus, us, m – державна посада, чиновник, начальник
 magnificentus, a, um – величний
 magnificus, a, um – розкішний, славний, знаменитий
 magnitūdo, īnis, f – величина, великий розмір
 magnopĕre – дуже, великою мірою
 magnus, a, um – великий, крупний
 Maia, ae, f – Мая
 maiōres, um, m – предки
 Maius, i, m – травень male – погано
 maledictum, i, n – лайка, ганьба
 maleficium, i, n – лиходійство, злочин, вчинок
 malo, malui, –, malle – більше бажати, воліти, надавати перевагу
 malum, i, n – зло, недолік, біда, нещастя
 malum, i, n – плід, яблуко
 malus, a, um – поганий, злий
 malus, i, f – яблуня
 mandātum, i, n – доручення
 mane – рано, вранці
 maneo, mansi, mansuin, ēre – залишатися, тривати, зберігатися
 mano, āvi, ātum, āre – текти, литися
 manus, us, f – рука
 Marathon, onis, f – Марафон
 Marcus, i, m – Марк
 mare, is, n – море, морський берег
 marīnus, a, um – морський

maritimus, a, um – морський
 maritus, i, m – муж, чоловік
 marmor, oris, n – мармур
 marmoreus, a, um – мармуровий
 Mars, Martis, m – Марс
 Martius, a, um – присвячений Марсу; безневий, войовничий
 mater, tris, f – мати, мати сім'ї
 materia, ae, f – матерія, речовина
 matrimonium, i, n – шлюб
 matrona, ae, f – матрона, заміжня жінка
 maturus, a, um – дозрілий
 maximus, a, um – superl. до magnus, a, um
 medeor, -, eri – лікувати
 medicamentum, i, n – ліки, лікувальний засіб
 medicina, ae, f – медицина
 medicus, i, m – лікар
 medius, a, um – середній, центральний
 Medusa, ae, f – медуза
 mel, mellis, n – мед
 melior, ius – comp. до bonus melior, ius – compar. до bonus, a, um
 membrana, ae, f – оболонка, перетинка
 membrum, i, n – член (тіла), тіло, частина
 meminī, meminisse – пам'ятати, згадувати
 memorabilis, e – пам'ятний
 memoria, ae, f – пам'ять, спомин
 memento, avi, atum, are – нагадувати, згадувати, називати
 mendax, acis – брехливий
 Menelaus, i, m – Менелай
 mens, mentis, f – розум, мислення, думка
 mensa, ae, f – стіл, лава, вівтар
 mensis, is, m – місяць
 mercator, oris, m – купець
 mercatura, ae, f – торгівля
 Mercurius, i, m – Меркурій
 mereo, cui, ritum, ere – бути гідним, заслужувати, заробляти
 meridies, ei, m – полудень, південь, середина
 merito (adv.) – заслужено, справедливо
 meritus, a, um part. perf. до mereo (adi.) – заслужений, гідний
 metallum, i, n – метал, копальня

meto, messui, messum, ere – косити, жати, збирати (з поля)
 metuo, ui, (utum), ere – боятися, лякатися, турбуватися
 metus, us, m – страх, побоювання
 meus, a, um – мій
 migro, avi, atum, are – переїжджати, переселитись
 miles, itis, m – воїн
 militaris, e – військовий, военний
 milito, avi, atum, are – бути воїном, служити
 mille – тисяча
 millesimus, a, um – тисячний
 Minerva, ae, f – Мінерва
 minime – найменше, мінімально
 minimus, a, um – найменший
 minor, atus sum, ari depon. – загрожувати
 Minos, ois, m – Мінос
 Minotaurus, i, m – Мінотавр
 minuo, ui, utum, ere – зменшувати, ослаблювати
 minus (adv.) – менше
 mirabilis, e – гідний подиву, незвичайний
 miror, atus sum, ari depon. – дивуватись
 mirus, a, um – дивовижний
 misceo, miscui, mixtum, ere – мішати, змішувати
 miser, era, erum – нещасний, бідний, жалюгідний
 misericordia, ae, f – милосердя, жаль, співчуття
 mitigo, avi, atum, are – послаблювати, пом'якшувати, приборкувати
 mitto, misi, missum, ere – кидати, посилати, відправляти
 mixtio, onis, f – змішування
 modeste – помірковано
 modestia, ae, f – поміркованість
 modestus, a, um – поміркований
 modo – тільки що, недавно
 modus, i, m – міра, об'єм, величина
 moenia, ium, n – міські стіни, укріплення
 molestus, a, um – тяжкий, неприємний
 mollio, iui (ii), itum, ire – розм'якшувати, плавити
 mollis, e – м'який, ніжний

moneo, nui, nitum, ēre – нагадувати, звертати увагу, попереджувати
 mons, montis, m – гора, гірський хребет, скеля
 monstro, āvi, ātum, āre – вказувати, показувати
 monstrum, i, n – знамення, знак, чудовисько, страхіття
 montānus, a, um – гірський
 montuōsus, a, um – гірський
 monumentum, i, n – пам'ятник
 morbus, i, m – хвороба, недуга
 mordeo, momordi, morsum, ēre – кусати, гризти, пожирати, мучити
 morior, mortuus sum, mori depon. – гинути, пропадати
 moritūrus, a, um – part. fut. до morior
 moror, ātus sum, āgi – затримувати, зволікати
 mors, mortis, f – смерть, вбивство
 morsus, us, m – укукус, кусання, злість, біль, сум
 mortālis, e – смертний, людський
 mortuus, a, um – part. perf. до morior
 mora, ae, f – затримка, зволікання, зупинка
 mos, moris, m – звичай, спосіб життя, звичка
 motus, us, m – рух, вагання, потрясіння, землетрус
 moveo, movi, motum, ēre – приводити в рух, спонукати, викликати
 mox – скоро, незабаром, згодом, потім, пізніше
 mulier, ēris, f – жінка, заміжня жінка
 multitūdo, īnis, f – велика кількість, маса, численна армія
 multo, āvi, ātum, āre – карати, штрафувати, конфіскувати
 multum (adv.) – багато, сильно, часто
 multus, a, um – численний, великий, обширний
 mundus, i, m – світ, всесвіт
 munio, īvi (ii), ītum, īre – укріплювати, захищати
 munus, ēris, n – обов'язок, служба, посада, повинність
 murus, i, m – стіна, мур, вал

mus, muris, m – миша, дрібний хижак
 Musa, ae, f – Муза, поетична пісня, поема
 musīca, ae, f – мистецтво, музичне мистецтво
 muto, āvi, ātum, āre – змінювати, проміняти, обміняти
 maxīme – найбільше, надзвичайно, досконало

N

nam – бо, дійсно, справді, а саме
 namque – бо, дійсно, справді
 narro, āvi, ātum, āre – розповідати, говорити
 nascor, natus sum, nasci depon. – народжуватись, починати
 Nasica (Scipio), ae, m – Назіка
 natālis, e – той, який стосується народження; рідний
 natio, ōnis, f – походження, рід, плем'я, народ, нація
 nato, āvi, ātum, āre – плавати
 natūra, ae, f – природа, природжений нахил, характер
 natus, a, um – народжений
 nauta, ae, m – моряк, матрос
 navigatio, ōnis, f – плавання (на кораблі), мореплавання
 navigium, i, n – судно, плавання (на судні)
 navigo, āvi, ātum, āre – плисти на судні, перепливати
 navis longa – військовий корабель
 navis oneraria – вантажне судно
 navis, is, f – корабель, судно
 Naxus (Naxos), i, f – Наксос
 ne (ne) – 1) (neg.) ні; 2) (coniun.) щоб не
 ne – (питальна частка) чи; videsne? – Чи бачиш?
 Neapolis, is, f – Неаполь
 nec – і не, також ні
 necessarius, a, um – необхідний, потрібний
 neso, āvi, ātum, āre – вбивати, знищувати
 nectar, āris, m – нектар
 nefas, n (indecl.) – беззаконня

nefastus, a, um – беззаконний, заборонений
 nego, exi, ectum, ěre – нехтувати
 nego, āvi, ātum, āre – заперечувати, відмовляти
 negotium, i, n – заняття, справа, робота, діяльність
 Nemeaeus, a, um – немейський
 nepos, inis – ніхто
 nepos, ōtis, m – внук, нащадок
 Neptunus, i, m – Нептун
 nequam (adiect. indecl.) – нічого не вартий, негідний
 nequaquam (adv.) – жодним чином, ніяк, зовсім ні
 neque – і не, також ні
 nervus, i, m – нерв
 nescio, īvi (ii), ītum, ĩre – не знати, не бути знайомим, не розуміти
 neuter, tra, trum – ні один, з двох; (грам.) середній
 neve ... neve – ні ... ні
 nex, necis, f – насильницька смерть, вбивство, страта
 niger, gra, grum – чорний, темний
 nihil (nil) – ніщо
 Nilus, i, m – Ніл
 nimbus, i, m – хмара, туман, вітер, буря
 nimis (adv.) – надто, надмірно, надзвичайно
 nimius, a, um – надто великий, надмірний
 Nioba, ae (Niobe, es), f – Ніоба
 nisi – якщо не, оскільки не, хіба не.
 niteo, ui, –, ěre – блищати, блискати
 nix, nivis, f – сніг
 nobilis, e – знатний, знаменитий, відомий, славний
 nobilitas, ātis, f – знатність, родовитість, знать
 nocte – вночі
 noctu – вночі
 noctua, ae, f – сова
 nocturnus, a, um – нічний
 nolo, nolui, –, polle – не хотіти, не бажати
 nomen, ĩnis, n – ім'я, назва, найменування

nomino, āvi, ātum, āre – називати, оголошувати
 non – не, ні
 Nonae, ārum, f – Нони
 nonagesīmus, a, um – дев'яностий
 nonaginta – дев'яносто
 nondum – ще ні
 nonne – чи ні; чи не
 nonnullus, a, um – деякий, інший,
 nonnumquam – інколи
 ponus, a, um – дев'ятий
 nos – ми; nosmet – підсилення до nos
 nosco, novi, notum, ěre – пізнавати, вичати, знати
 noster, nostra, nostrum – наш
 noto, āvi, ātum, āre – позначати, записувати, писати
 notus, a, um – part. perf. до nosco, adi. відомий
 novem – дев'ять
 November, bris, m – листопад
 novi, novisse – perf. до nosco
 novitas, ātis, f – новина, новизна
 novus, a, um – новий
 nox, noctis, f – ніч
 poseo, ui, citum, ěre – шкодити, перешкоджати
 nubes, is, f – хмара
 nubo, nupsi, nuptum, ěre – покривати, виходити заміж, одружуватись
 nudus, a, um – голий, непокритий, незброєний
 nullus, a, um – жоден, ніякий
 num – невже, чи
 numero, āvi, ātum, āre – рахувати, перераховувати
 numěrus, i, m – число, кількість
 Numītor, ōris, m – Нумітор
 nummus, i, m – монета
 numquam – ніколи
 Numa (ae) Pompilius (i), m – Нума Помпілій
 nunc (adv.) – тепер, в даний час
 nundīnae, ārum, f – нундіни, ринкові дні, ринок, торгівля
 nunquam (adv.) – див. numquam
 nuntia, ae, f – вісниця

nuntio, āvi, ātum, āre – повідомляти, оголошувати
 nuntius, i, m – вісник, вістка, повідомлення
 nuper (adv.) – недавно; (перен.) раніше
 nuptiae, ārum, f – весілля, одруження
 nurus, us, f – невістка
 nusquam – ніде, нікуди
 nutrio, īvi (ii), ītum, īre – годувати, виховувати
 nympha, ae (nymphe, es), f – німфа

О

ob (праер. з асс.) – перед, внаслідок, задля
 oblivio, onis, f – забуття
 obliviscor, litus sum, livisci depon. – забувати, не пам'ятати
 oboedio, īvi, ītum, īre – слухати, підкорятися, слухатися
 obruo, rui, rutum, ěre – завалювати, закидати, засипати
 obscuro, āvi, ātum, āre – затемнювати, приховувати
 obscurus, a, um – темний, прихований
 observo, āvi, ātum, āre – спостерігати, слідити, зберігати
 obses, īdis, m (іноді f) – заручник, поручитель
 obsideo, sedi, sessum, ěre – населяти, жити, володіти
 obsidio, ōnis, f – облога
 obsido, sedi, sessum, ěre – займати, оволодіти, обложити
 obsisto, stiti, –, ěre – ставати поперек, загороджувати
 obsto, obstiti (statum), –, āre – протистояти, перешкоджати
 obtempero, āvi, ātum, āre – слухатись, підкорятись
 obtineo, tinui, tentum, ěre – володіти, населяти, займати, мати
 obviam (adv.) – назустріч, напроти
 obvius, a, um – зустрічний, протилежний
 occasio, ōnis, f – випадок, привід, нагода
 occāsus, us, m – захід, захід сонця
 occido, cidi, casum, ěre – падати, поневірятися, заходити (про сонце)

occido, cidi, casum, ěre – валити, вбивати, мучити
 occulto, āvi, ātum, āre – ховати, приховувати
 occupatio, ōnis, f – окупація, захоплення
 occupo, āvi, ātum, āre – займати, захоплювати, окупувати
 occurro, curri (cucurri), cursum, ěre – бігти, поспішати назустріч, зіткнутися, нападати
 Oceānus, i, m – океан
 octāvus, a, um – восьмий octo – вісім
 October, bris, m – жовтень
 octogesīmus, a, um – вісімдесятий
 octoginta – вісімдесят
 oculū, i, m – око, погляд
 odi, –, odisse (defect.) – ненавидіти, не переносити
 odiōsus, a, um – ненависний, противний
 odium, i, n – ненависть, ворожнеча
 odor, oris, m – запах, аромат
 offero, obtūli, oblātum, offere – представляти, пропонувати
 officina, ae, f – майстерня
 officium, i, n – обов'язок
 Ogygia, ae, f – Огігія
 olea, ae, f – оливкове дерево
 oleum, i, n – оливкова олія.
 olim – колись, одного разу, давно
 oliva, ae, f – оливка
 Olympia, ae, f – Олімпія
 Olympia, ōrum, n – Олімпійські ігри
 Olympius, a, um – олімпійський
 Olympus, i, m – Олімп
 omen, īnis, n – знак, знамення
 omnīno – взагалі
 omnipōtens, ntis – всемогутній
 omnis, e – кожний, всякий, весь
 onerarius, a, um – вантажний
 onus, ěris, n – вантаж, тягар, багаж
 opera, ae, f – праця, робота, справа, діяльність
 opes, um, f – див. ops
 opinio, ōnis, f – думка, репутація
 orifex, icis, m – майстер, ремісник
 oportet, uit, –, ere (impers.) – треба, належить, годиться
 oppīdum, i, n – місто, укріплення

oportūnus, a, um – вигідний, зручний
 opprimo, pressi, pressum, ěre – стискати, топтати, пригнічувати
 oppugno, āvi, ātum, āre – нападати, атакувати, штурмувати
 oppressus, a, um – пригнічений
 ops, opis, f – сила, могутність; pl. засоби, війська
 optīme (adv.) – найкраще
 optīmus, a, um – найкращий
 opto, āvi, ātum, āre – бажати
 opulentia, ae, f – багатство, заможність
 opulentus, a, um – заможний, багатий, сильний
 opus, ěris, n – робота, заняття
 ora, ae, f – кордон, край, берег, узбережжя
 oracūlum, i, n – оракул, пророкування, ворожба
 oratio, ōnis, f – мова, промова, речення
 orātor, ōris, m – оратор
 orbis, is, m – круг, земна куля
 orbis, a, um – позбавлений, а, е (чогось), бездітний, а, е
 Orcus, i, m – Орк
 ordinarius, a, um – звичайний упорядкований
 ordo, ĩnis, m – ряд, верства, стан, клас, порядок
 oriens, entis, m – схід
 orientālis, e – східний
 origo, ĩnis, f – походження, початок, рід
 orior, ortus sum, ĩri depon. – сходити, з’являтися, виникати
 ornamentum, i, n – спорядження, озброєння, орнамент, прикраса
 ornatus, a, um – прикрашений
 orno, āvi, ātum, āre – прикрашати, споряджати
 oro, āvi, ātum, āre – говорити, просити, благати
 Orpheus, ei (eos), m – Орфей
 ortus, us, m – схід, початок, походження
 os, oris, n – рот, уста, паща
 os, ossis, n – кістка, хребет
 ostento, āvi, ātum, āre – показувати
 ostiarius, ii, m – брамник, ворота
 ostium, i, n – вхід, двері, гирло

otium, i, n – дозвілля, відпочинок
 Ovidius, i, m, Publius Ovidius Naso – Публій Овідій Назон
 ovis, is, f – вівця
 ovum, i, n – яйце

Р

pactum, i, n – угода, умова
 Padus, i, m – Пад
 paedagŏgus, i, m – керівник, вчитель, наставник, вихователь
 paene – майже, ледве
 paeninsūla, ae, f – півострів pagus, i, m – село, сільська громада
 Palatinus, i, m – Палатин
 Palatium, i, n – Палатинський пагорб у Римі; імператорський палац
 palla, ae, f – плащ
 palma, ae, f – долоня, пальма
 palus, udis, f – bagno, очерет
 paluster, tris, tre – багнистий
 panis, is, m – хліб
 papyrus, i, m, f – папірус
 par, paris – рівний, а, е; однаковий, а, е
 parātus, a, um part. perf. до paro (adi.) – підготовлений
 parco, reperci (parsi), –, ěre – берегти, жаліти
 parcus, a, um – ошадливий
 parens, ntis, m, f – родич (батько або мати)
 pareo, ui, itum, ěre – являтися, з’являтися, підкорятися
 paries, etis, m – стіна
 pario, peperī, par(i)tum, ěre – родити, виробляти
 Paris, ĩdis, m – Паріс
 parīter – рівно, однаково
 paro, āvi, ātum, āre – готувати, влаштовувати, організовувати
 pars, partis, f – частина, відділ
 particeps, cipis – той, що бере участь; причетний
 partim – частково
 partio, ivi (ii), itum, ĩre – ділити, розділяти, розбивати
 parum (adv.) – мало, незначно, недостатньо

parvulus, a, um – маленький, крихітний, молоденький
 parvum, i, n – невелика кількість, дріб'язок
 parvus, a, um – малий, невеликий
 pasco, pavi, pastum, ěre – пасти, годувати, утримувати (когось)
 passus, us, m – крок, стопа
 pastor, ōris, m – пастих
 pateo, ui, –, ěre – бути відкритим, бути доступним, простягатися
 patienter – терпеливо
 patientia, ae, f – терпіння, витривалість, стійкість
 patior, passus sum, pati depon. – терпіти, переносити, зазнавати
 patria, ae, f – батьківщина
 patricius, ii, m – патрицій
 patrimonium, ii, n – батьківський спадок
 patrius, a, um – батьківський
 Patrocles, is, m – Патрокл
 patrōna, ae, f – покровителька
 pater, tris, m – батько, предок
 paucus, a, um – малий, незначний
 paulatim – поволі, помалу
 paulo – див. paulum
 paulum – мало, трохи, небагато
 pauper, ěris – убогий, бідний
 paupertas, ātis, f – бідність pavo, ōnis, m – пава
 pax, pacis, f – мир, спокій
 peccatum, i, n – провина, гріх
 pecco, āvi, ātum, āre – грішити
 pectus, ōris, n (переважно pl.) – груди, мужність, відвага, серце
 pecunia, ae, f – гроші, майно
 pecus, ōris, n – худоба
 pedes, itis, m – пішохід, піхотинець
 pedester, tris, tre – піший, піхотний
 peditātus, us, m – піхота
 pelāgus, i, n – море
 Peleus, i (eos), m – Пелей
 pellis, is, f – шкіра, хутро
 pello, pepuli, pulsum, ěre – бити, штовхати, потрясати, виганяти,
 penātes, ium, m – пенати, боги- охоронці
 pendo, perendi, pensum, ěre – важити, обмірковувати, цінити,

penna, ae, f – перо, крило
 pensum, i, n – завдання, обов'язок
 per (праер. з асс.) – через, під час, по, через щось, в, з, на
 peractus, a, um – part. perf. до perago
 perago, egi, actum, ěre – здійснити, зробити, пройти
 peragro, āvi, ātum, āre – проходити, обходити, об'їжджати
 percutio, cussi, cussum, ěre – проколювати, ранити, вбивати
 peregrinatio, ōnis, f – мандрювання, подорож
 peregrinor, atus sum, āri depon. – мандрувати, подорожувати
 peregrīnus, a, um – іноземний, чужий
 perennis, e – постійний
 pereo, ii, itum, ěre – пропадати, гинути, зникати
 perfero, tuli, latum, ferre – приносити, привозити, повідомляти
 perfugium, i, n – притулок
 Pericles, is, m – Перікл
 periculōsus, a, um – небезпечний
 periculum, i, n – небезпека, ризик
 perinde – звідси, тому
 perītus, a, um – досвідчений, умілий, знаючий
 permaneo, mansi, (mansum), ěre – залишатися
 permoveo, movi, motum, ěre – зворушувати, хвилювати
 permultus, a, um – численний
 pernicies, ēi, f – знищення, загибель
 perniciosus, a, um – згубний, небезпечний
 perpetuo – постійно, завжди
 perpetuus, a, um – вічний, постійний
 Persa, ae, m – перс
 Perseus, i, m – Персей
 persōna, ae, f – особа, маска
 persuadeo, suasi, suasum, ěre – переконувати, спонукати
 perterreo, terrui, territum, ěre – лякати
 pertineo, tinui, –, ěre – простягатися, торкатися
 perturbo, āvi, ātum, āre – приводити у безлад, замішання

pervenio, veni, ventum, īre – приходити, прибувати
 pes, pedis, m – нога, стопа
 pessīme – найгірше
 pessīmus – найгірший
 petitio, ōnis, f – прохання
 peto, īvi (ii), ītum, ěre – прагнути, просити, вимагати
 Phaedrus, i, m – Федр
 Philippus, i, m – Філіпп
 philosophia, ae, f – філософія
 philosophus, i, m – філософ
 Phoenīces, um, m – фінікійці, пунійці, карфагенці
 Phrygia, ae, f – Фригія Phrygius, a, um – фригійський
 pictor, ōris, m – художник
 piētas, ātis, f – побожність, благочестя, справедливість
 piger, gra, grum – повільний, млявий, лінивий
 piget, guit, ere (impers.) – неприємно, соромно
 pigre – мляво, ліниво, повільно
 pigritia, ae, f – лінь
 pilum, i, n – дротик, спис
 pingo, pinxi, pictum, ěre – малювати, зображати
 pinus, i, f – сосна, смерека
 pirāta, ae, m – пірат
 piscis, is, m – риба
 pius, a, um – благочестивий, побожний
 placeo, cui, citum, ěre – подобатись; impers. placet – хочеться, бажано
 placo, āvi, ātum, āre – заспокоювати, мирити
 plane – рівно, ясно
 planities, ēi, f – рівнина
 planta, ae, f – рослина
 planus, a, um – рівний, рівнинний
 Plato(n), ōnis, m – Платон
 plaustor, ōris, m – візничий
 plastrum, i, n – підвода, віз
 plebs, plebis, f – плебс, простий народ
 plenus, a, um – повний, наповнений
 plerumque – переважно, звичайно, часто
 Plinius, ii, m – Пліній

ploro, avi, atum, āre – плакати, ридати, слізно благати
 pluo, plui, –, ěre – падати (про дощ), падати
 plures, a – більша кількість, численніші
 plurimum – дуже багато
 plurimus, a, um – дуже численний
 plus (adv.) – більше, частіше, довше
 Pluto, onis, m – Плутон
 poculum, i, n – чаша, напій
 poēma, atis, n – поема, поезія
 poena, ae, f – покарання
 Poenus, i, m – пунієць, карфагенянин
 poēta, ae, m – поет
 polliceor, licitus sum, ēri depon. – обіцяти
 pompa, ae, f – святковий похід, процесія
 Pompeius, i, m – Помпей
 pomum, i, n – яблуко
 pondo (adv.) – за вагою (у фунтах)
 pono, posui (posivi), positum, ěre – класти, ставити
 pons, pontis, m – міст
 pontifex, ĩcis, m – понтифік, верховний жрець
 Pontus, i, m – Понт, узбережжя Чорного моря
 populor, ātus sum, āri depon. – спустошувати, розоряти
 populus, i, m – народ, юрба, населення
 porta, ae, f – ворота, вхід
 porticus, us, f – портик, колонада, крита галерея
 porto, āvi, ātum, āre – носити, перевозити, ввозити
 portus, us, m – порт, гавань
 positio, ōnis, f – положення, постановка, твердження
 possessio, ōnis, f – володіння, власність, маєток
 possideo, sedi, sessum, ěre – мати, володіти
 possum, potui, –, posse – могли, бути у змозі
 post (praep. з acc.) – після, за, пізніше
 postea (adv.) – пізніше
 posteaquam – після того як
 postēri, ōrum, m – нащадки, потомство

posterior compar. до posterus – задній, наступний, останній
 posteritas, ātis, f – майбутність, потомство
 postērus, era, erum – наступний
 postquam – після того як, з того часу як
 postrēmo – нарешті, врешті-решт
 postrēmus, a, um – найостанніший, найменш важливий
 postridie – наступного дня
 postūlo, āvi, ātum, āre – вимагати, просити
 postulo, āvi, ātum, āre – вимагати, просити, намагатися
 potens, ntis – сильний, могутній
 potentia, ae, f – сила, політичний вплив
 potestas, ātis, f – влада, державний пост
 potio, ōnis, f – напій, пиття, ліки
 potior, ius (compar. до potis) – кращий, ліпший
 potior, titus sum, iri depon. – заволодівати, володіти, мати владу
 prae (adv.) – спереду, вперед.
 prae (praep. з abl., рідко з асс.) – попереду, перед, порівняно з
 praebeo, bui, itum, ēre – давати, постачати, влаштовувати
 praecedo, cessi, cessum, ēre – йти попереду, перевищувати
 praesertim, i, n – вказівка, настанова
 praecipio, cepi, ceptum, ēre – брати наперед, вчити, давати настанову, рекомендувати
 praecipito, āvi, ātum, āre – скидати, кидатись, падати, гинути
 praecipue – переважно, особливо
 praecclare – дуже ясно, чудово
 praecclarus, a, um – прекрасний, славний, знаменитий
 praeda, ae, f – здобич
 praedico, dixi, dictum, ēre – говорити наперед, попереджувати
 praedo, ōnis, m – грабіжник, розбійник
 praeeo, ivi (ii), itum, ire – йти попереду, випереджувати, очолювати
 praemium, i, n – нагорода, здобич

praesens, ntis part. praes. до praesum (adi.) – присутній, сьогоднішній, теперішній
 praesentia, ae, f – присутність, наявність
 praesertim – зокрема, передусім
 praesidium, i, n – сторожа, захист, допомога
 praesigno, āvi, ātum, āre – заздалегідь зазначати
 praestans, antis – видатний, чудовий, особливий
 praesto (adv.) – тут, під рукою, наготові
 praesto, stiti, stitum, āre – стояти попереду, стояти вище, виділятися, перевищувати
 praesum, fui, esse – бути попереду, бути на чолі
 praeter (praep. з асс.) – при, повз, крім; (adv.) через, понад; більше ніж, крім
 praeterea – крім того, потім, далі
 praeteritus, a, um – минулий
 praetor, ōris, m – претор, начальник
 pratium, i, n – лука, луг
 preces, um, f – прохання, благання, молитва
 premo, pressi, pressum, ēre – тиснути, топтати, стискати, пригнічувати
 pretiosus, a, um – дорогий, цінний
 pretium, i, n – ціна, вартість, цінність
 Priamus, i, m – Пріам
 pridem (adv.) – колись, давно, раніше
 pridie – напередодні, раніше
 primo – вперше, спершу, спочатку
 primum – спершу, спочатку primus, a, um – перший, передній, головний
 princeps, cipis (adi.) – перший, головний
 princeps, cipis, m – принцепс, голова, керівник, вожак, володар
 principatus, us, m – принципат, керівна роль, першість
 principium, i, n – початок, походження, основа
 prior, ius (adi. compar.) – передній, старший, минулий
 priscus, a, um – древній
 pristinus, a, um – колишній, старий, древній, минулий

prius – раніше
 priusquam – раніше ніж
 privātus, a, um – особистий, приватний
 privo, āvi, ātum, āre – відбирати, позбавляти, звільняти
 pro (praep. з abl.) – відповідно, згідно, заради, для, за
 proāvus, i, m – прадід, предок
 probo, āvi, ātum, āre – пробувати, схвалювати
 probus, a, um – чесний, скромний, порядний
 procedo, cessi, cessum, ěre – виходити, виступати, з’являтися
 procul – далеко, здалека
 prodeo, ii, itum, ĩre – виходити, йти вперед, просуватися
 proditio, ōnis, f – зрада, запродаство
 proelium, i, n – битва, бій, війна
 profecto – дійсно, напевно
 professor, ōris, m – викладач
 proficio, feci, fectum, ěre – йти вперед, просуватися, проходити
 proficiscor, fectus sum, ficisci depon. – відправлятися, відходити
 profiteor, fessus sum, ěri depon. – відкрито заявляти, прямо говорити
 profūgus, i, m – втікач, перебіжчик, вигнанець
 profundo, fudi, fustum, ěre – проливати, виливати, марнувати
 profundus, a, um – глибокий
 progredior, gressus, sum, gredi depon. – виступати, виходити, йти вперед
 prohibeo, bui, bitum, ěre – стримувати, перешкоджати
 proiicio, ieci, iectum, ěre – кидати, протягувати, проганяти
 proinde – тому, отже, з огляду на це
 proles, is, f – нащадок, рід, дитина, потомство
 Prometheus, i (eos), m – Прометей.
 promitto, misi, missum, ěre – обіцяти
 prope – близько, майже
 propello, puli, pulsum, ěre – гнати, виганяти, штовхати вперед
 propego, āvi, ātum, āre – спішити, прискорювати

propinquo, āvi, ātum, āre – наближатися
 propinquus, a, um – близький, сусідній, подібний
 propono, posui, positum, ěre – ставити вперед, виставляти, оголошувати, пропонувати
 propior, ius (adi.) – ближчий, ближче розташований
 proprius, a, um – своєрідний, власний, приватний
 propter (adv.) – поблизу, поряд
 propter (praep. з acc.) – побіч, внаслідок, через, завдяки
 propterea – з цієї причини, тому
 propulso, āvi, ātum, āre – відбивати, відганяти, захищати
 proscriptio, ōnis, f – оголошення поза законом, проскрипція
 Proserpina, ae, f – Прозерпіна
 prospicio, spexi, spectum, ěre – дивитись вперед, сторожити, уважно споглядати
 prosum, profui, prodesse – допомагати, бути корисним
 protego, texi, tectum, ěre – прикривати, приховувати
 proverbium, i, n – прислів’я
 provideo, vidi, visum, ěre – передбачити, потурбуватися
 provincia, ae, f – провінція, область
 provoco, āvi, ātum, āre – викликати, підбурювати
 proximus, a, um (superl.) – найближчий, попередній
 prudens, entis (adi.) – свідомий, знаючий, розумний
 prudenter – розсудливо
 prudentia, ae, f – знання, наука, розсудливість
 prunus, i, f – слива
 publice – офіційно, всенародно
 publicus, a, um – народний, суспільний, державний
 pudicitia, ae, f – сором’язливість, скромність
 pudor, ōris, m – сором, совість
 puella, ae, f – дівчина
 puer, puēri, m – дитина, хлопчик

pueritia, ae, f – дитинство
 pugna, ae, f – бій, бійка, боротьба
 pugno, avi, atum, āre – битися, боротися
 pulcher, chra, chrum – гарний, славний,
 благородний
 pulchre – гарно, чудово, відмінно
 pulchritūdo, ĩnis, f – краса
 pulso, āvi, ātum, āre – сильно стукати,
 вдаряти, бити
 pulsus, a, um – part. perf. до pello
 pulvis, ěris, m – порох, пісок
 punio, ivi, itum, ĩre – карати, мстити
 puppis, is, f – корма; (поет.) корабель
 purgo, āvi, ātum, āre – чистити, оправдо-
 вувати
 purus, a, um – чистий, ясний
 puteus, i, m – колодязь, шахта
 puto, āvi, ātum, āre – думати, вважати,
 припускати
 pyramis, idis, f – піраміда
 Pyrrhus, i, m – Пирр
 Pythagoras, ae, m – Піфагор
 Pythia, ae, f – Піфія
 Pythius, a, um – піфійський
 Python, ōnis, m – Піфон

Q

quadragesimus, a, um – сороковий
 quadraginta – сорок
 quadrātus, a, um – квадратний, чотирику-
 тний
 quadrāgae, ārum, f – квадрига, колісниця
 quadringenti, ae, a – чотиреста
 quaero, sīvi (ii), sītum, ěre – шукати, пи-
 тати, досліджувати
 quaestio, ōnis, f – питання, дослідження,
 розгляд
 quaestor, ōris, m – квестор
 qualis, e – який
 qualitas, ātis, f – якість, характер
 quam (adv.) – як, ніж
 quamdiu (adv.) – як довго quamquam –
 хоч, хоча; незважаючи на те що
 quamvis – як-небудь, хоч, хоча
 quando – коли
 quandoquidem – тому що, оскільки
 quanto – наскільки, як
 quantum – скільки

quantus, a, um – який великий, такий
 quapropter – через це
 quare – внаслідок чого
 quare – чому
 quartus, a, um – четвертий
 quasi – начебто, наче, нібито
 quater – чотири рази quattuor – чотири
 quattuordēcim – чотирнадцять
 que – i, i тому, i так, a same
 quercus, us, f – дуб, жолудь
 querēlla, ae, f – скарга
 qui, quae (qua), quod – який
 quia – тому що, бо
 quid (adv.) – навіщо, для чого, чому ж
 quidam, quaedam, quiddam (quoddam) –
 деякий, якийсь
 quidem (adv.) – справді, дійсно, напевно,
 очевидно
 quies, ētis, f – спокій, відпочинок
 quiesco, quievi, quietum, ěre – спати, від-
 почивати, не діяти
 quiētus, a, um – тихий, спокійний
 quilibet, quaelibet, quidlibet – який, кот-
 рий-небудь
 quin – що не, чому не, хто не; який не
 quingentesimus, a, um – п'ятисотий
 quingenti, ae, a – п'ятсот
 quinquagesimus, a, um – п'ятдесятий
 quinquaginta – п'ятдесят
 quinque – п'ять
 Quintilis, is, m – п'ятий місяць римського
 року, тобто липень (починаючи з бе-
 резня)
 quintus, a, um – п'ятий
 Quiris, ĩtis, m – квірит, римлянин
 quis, quid – хто, який
 quisnam, quidnam – хто ж?, що ж?; хто-
 небудь, що-небудь
 quisquis, quaequae, quidquid – хто б не,
 що б не; який б не
 quivis, quaevis, quidvis (subst.) i quodvis
 (adi.) – кожний, a, e; будь-який, a, e;
 всякий, a, e
 quo (adv.) – куди, де, якою мірою
 quo (coni.) (ut eo) – щоб (тим)
 quod (adv.) – чому, скільки, наскільки
 quod (coni.) – тому що
 quomodo – як, яким чином

quondam – одного разу, колись, коли-небудь
quoniam – тому що, бо
quoque – також
quot – скільки
quotannis – щорічно, кожного року
quotidiānus, a, um – щоденний, звичайний
quotidie – щоденно
quousque – доки, як довго, до якого часу
quum (cum) – коли, в той час як, з того часу як, тому що, хоча

R

radix, icis, f – корінь
ramus, i, m – гілка
rana, ae, f – жаба
rapax, ācis – стрімкий
rapīdus, a, um – швидкий
rapīna, ae, f – грабіж, захоплення
rapio, rapui, raptum, ěre – хапати, виривати
rarus, a, um – рідкісний
raro (adv.) – рідко
ratio, ōnis, f – розум, вчення
recedo, cessi, cessum, ěre – відходити назад, відступати
recens, entis (adi.) – свіжий, недавній, останній
recreo, āvi, ātum, āre – відтворювати, відновлювати
recte (adv.) – прямо, вірно, справедливо
rectio, ōnis, f – управління, керівництво
rectum, i, n – вірно, розумне, справедливе
rectus, a, um – прямий
recupero, āvi, ātum, āre – знову отримувати, знову завойовувати, відстоювати
recuso, āvi, ātum, āre – відмовляти, протестувати
reddo, reddidi, redditum, ěre – віддавати назад, повертати
redeo, ii (ivi), itum, ĩre – йти назад, їхати назад, повертатися
redīgo, ēgi, actum, ěre – гнати назад, повертати, віддавати
redimo, emi, emptum, ěre – купувати, викупити, звільняти

redītus, us, m – повернення, поворот, прихід
refero, tuli, latum, ferre – відносити назад, віддавати, доносити, сповіщати
refert, retulit, referre (impers.) – важливо, має значення, корисно
refugio, fugi, fugitum, ěre – бігти назад, втікати, відступати
refugium, ii, n – втеча, відступ
regālis, e – царський, розкішний
regīna, ae, f – цариця
regio, ōnis, f – область, район, кордон, межа
regius, a, um – царський
regno, āvi, ātum, āre – царювати, панувати
regnum, i, n – царська влада, царство, держава, володіння
rego, rexi, rectum, ěre – правити, керувати
relictus, a, um – part. perf. до relinquo
religio, ōnis, f – релігійність, благочестя, святість
relinquo, liqui, lictum, ěre – залишати, покидати
reliquiae, ārum, f – залишки, рештки, спадщина
reliquus, a, um – залишений, покинутий, решта
remaneo, mansi, mansum, ěre – залишатися
remedium, i, n – ліки, засіб
remigro, āvi, ātum, āre – переїжджати, повертатися
remōtus, a, um part. perf. до removeo (adi.) – віддалений, а, е
removeo, movi, motum, ěre – відсувати, віддаляти
Remus, i, m – Рем
renovo, āvi, ātum, āre – оновлювати, омолоджувати
repente – несподівано, раптом
reperio, reperī (reperi), repertum, ĩre – знаходити, відкривати, отримувати
repetitio, ōnis, f – повторення
reprehendo, prehendi, prehensum, ěre – затримувати, ганити, заперечувати

repudio, āvi, ātum, āre – відштовхувати, відганяти, зневажати
 repugno, āvi, ātum, āre – протидіяти, чинити опір
 requies, ētis, f – спокій, відпочинок
 requiesco, quievi, quietum, ēre – відпочивати, заспоковатися
 res, rei, f – справа, річ, предмет, влада, подія, вчинок
 res adversae – нещастя
 res gestae – подвиги
 res secundae – щастя
 rescindo, scīdi, scisum, ēre – розривати, руйнувати, відміняти
 rescribo, scripsi, scriptum, ēre – переписувати, відписувати
 respicio, spexi, spectum, ēre – дивитися назад, озиратися
 respondeo, spondi, sponsum, ēre – відповідати, відгукуватись, узгоджуватись
 responsum, i, n – відповідь, висновок
 respublica (res publica), reipublicae – державні справи, держава, республіка
 restituo, ui, utum, ēre – зупинятися, відновлювати, відбудовувати
 resto, stiti, –, āre – залишатися
 restringo, strinxi, strictum, ēre – стягувати, зв'язувати, стискати
 retineo, tīnuī, tentum, ēre – затримувати, тримати, зв'язувати
 retro (adv.) – назад, позаду
 reus, i, m – обвинувачений, позивач, винуватець
 revera – насправді
 revertor, reversus sum (reverti), reverti depon. – повертатися
 revoco, āvi, ātum, āre – викликати назад, відкликати, відхилити
 Rhea Silvia, ae, f – Рея Сільвія
 Rhenus, i, m – Рейн
 rhetor, ōris, m – ритор, оратор
 rideo, risi, risum, ēre – сміятися
 ridicūlus, a, um – смішний, кумедний
 risus, us, m – сміх, усмішка
 ritus, us, m – релігійний обряд, звичай
 rivus, i, m – потік, канава
 ripa, ae, f – берег ріки, морський берег
 robur, ōris, n – дубове дерево, сила, міць

robustus, a, um – твердий, міцний
 rogo, āvi, ātum, āre – питати, запитувати, просити
 Roma, ae, f – Рим
 Romānus, a, um – римський
 Romānus, i, m – римлянин
 Romūlus, i, m – Ромул
 rosa, ae, f – рожа, троянда
 rostra, ōrum, n – ростральна трибуна
 rostrum, i, n – дзьоб, носова частина судна
 rotundus, a, um – круглий, округлений
 ruber, bra, brum – червоний
 rudis, e – необроблений, грубий, суворий
 rumpo, rupi, ruptum, ēre – рвати, розривати, ламати, зносити
 ruo, rui, rutum, ēre – валитися, падати, кинутися, ринути
 rupes, is, f – скеля, прірва, міжгір'я
 rursus (rursum) (adv.) – назад, знову, навпаки
 rus, ruris, n – село, маєток
 rusticus, i, m – селянин
 rusticus, a, um – сільський, селянський
 rex, regis, m – цар, принц, владика

S

Sabini, ōrum, m – сабіняни
 saccus, i, m – мішок, торба
 sacer, cra, crum – посвячений, священний
 sacerdos, ōtis, m – жрець
 sacrificium, i, n – жертва, жертвоприношення
 sacrifico, āvi, ātum, āre – приносити жертву.
 sacrum, i, n – священний обряд, жертвоприношення
 saecūlum, i, n – рід, покоління, епоха, період
 saepe – часто, багаторазово
 saevio, ii, itum, īre – лютувати, біситися, бушувати
 saevus, a, um – лютий, жорстокий, суворий
 sagitta, ae, f – стріла
 Saguntus, i, f – Сагунт
 sal, salis, m – сіль, морська вода
 salsus, a, um – солоний, гострий, їдкий

salto, avi, atum, āre – танцювати, скакати
 saluber, bris, bre – здоровий, цілющий
 salus, ūtis, f – здоров'я, спасіння
 saluto, āvi, ātum, āre – вітати, поздоровляти
 salveo, –, –, ēre – бути здоровим, добре себе почувати
 salvus, a, um – непошкоджений, цілий
 Samos (Samus), i, f – Самос
 sancio, sanxi, sanctum, īre – освятити, проголошувати
 sanctus, a, um – посвячений, святий, недоторканий
 sane – розумно, дійсно, звичайно
 sanguineus, a, um – кривавий
 sanguis, īnis, m – кров, кровопролиття, різня
 sanītas, ātis, f – здоров'я, глузд, тверезість, спокій
 sano, āvi, ātum, āre – лікувати, гоїти
 sanus, a, um – здоровий, непошкоджений
 sapiens, entis – розумний, виважений
 sapienter – розумно
 sapientia, ae, f – виваженість, розум, мудрість
 sapio, ii (ivi, ui), –, ēre – мати смак, бути розумним
 satis (adv.) – достатньо, досить
 Saturnalia, ium (orum), n – Сатурналії
 Saturnus, i m – Сатурн
 saxum, i, n – скеля, камінь
 scaena, ae, f – сцена
 scalae, ārum, f – драбина, сходинка
 scando, scandi, scansum, ēre – підніматися, досягати
 scelus, ēris, n – злодіяння, злочин, підступність
 schola, ae, f – школа
 scholasticus, a, um – шкільний, схоластичний, риторичний
 scientia, ae, f – знання, розуміння, вміння
 scilicet (adv.) – розуміється, звичайно, а саме
 scio, īvi (ii), ītum, īre – знати, вміти, розуміти, помічати
 Scipio, ōnis, m – Сципій
 scriba, ae, m – писар, секретар

scribo, scripsi, scriptum, ēre – писати, креслити
 scrinium, i, n – скриня
 scriptor, ōris, m – письменник
 sculpo, sculpsi, sculptum, ēre – вирізувати, висікати
 scutum, i, n – великий щит
 Scythia, ae (Scythes, ae), m – скіф Scythia, ae, f – Скіфія
 secundum (adv.) – за, слідом, по-друге
 secundus, a, um – наступний, другий
 secūris, is, f – сокира
 sed – але, однак
 sedeo, sedi, sessum, ēre – сидіти, засідати, залишатись
 sedes, is, f – сидіння, крісло, місце проживання
 seditio, ōnis, f – розходження, чвари, сварка, бунт, заворушення
 sedo, āvi, ātum, āre – заспокоювати
 sella, ae, f – крісло, престол, трон
 semel (adv.) – одного разу, один раз
 semen, īnis, n – насіння, розсада, нащадок
 Semiramis, idis, f – Семираміда
 semper – завжди, постійно
 sempiternus, a, um – постійний, вічний
 senātor, ōris, m – член сенату, сенатор
 senātus, us, m – сенат, державна влада (рада)
 Seneca, ae, m – Сенека
 senectus, ūtis, f – старість, старе покоління
 senex, senis, m – старець, старик
 sensus, us, m – відчуття, почуття
 sententia, ae, f – думка, рішення
 sentio, sensi, sensum, īre – відчувати, сприймати, помічати, думати, вважати
 separo, āvi, ātum, āre – відділяти, розділяти, відрізняти
 sepelio, pelivi (pelli), pultum, īre – хоронити, закопувати
 septem – сім
 September, bris, m – вересень
 septentrio, ōnis, f – північ
 septimana, ae, f – тиждень
 septimus, a, um – сьомий

septingentesīmus, a, um – семисотий
 septuagesīmus, a, um –
 сімдесятий
 septuaginta – сімдесят
 sepulcrum, i, n – могила, надгробок
 sequor, secutus sum, sequi depon. – сліду-
 вати, проводити
 series, ēi, f – ряд, низка
 sermo, ōnis, m – розмова, бесіда
 serpens, entis, m, f – змія
 servio, īvi (ii), ītum, īre – бути рабом, бу-
 ти підвладним, служити
 servītus, ūtis, f – рабство, неволя
 Servius Tullius, i, m – Сервій Туллій
 servo, āvi, ātum, are – охороняти, зберіга-
 ти
 servus, i, m – раб, невільник
 seu – див. sive severe – суворо
 severitas, ātis, f – суворість
 sevērus, a, um – суворий
 sex – шість
 sexagesīmus, a, um – шістдесятий
 sexaginta – шістдесят
 Sextilis, is, m – шостий місяць римського
 року (червень)
 sextus, a, um – шостий
 si – якщо
 sic (adv.) – так, таким чином
 siccus, a, um – сухий
 Sicilia, ae, f – Сицилія
 sicut (sicuti) (adv.) – як, так як
 significo, āvi, ātum, āre – подавати знак,
 помічати, означати
 signo, āvi, ātum, āre – позначати, відміча-
 ти, відрізнати
 signum, i, n – знак, відмітка, сигнал, ко-
 манда
 silentium, i, n – мовчанка, тиша, спокій
 sileo, lui, –, ēre – мовчати
 silva, ae, f – ліс, парк, сад silvester, tris,
 tre – лісовий, степовий
 similis, e – подібний
 similitūdo, inis, f – подібність
 simplex, icis – простий, прямий
 simplicitas, ātis, f – простота
 simul1 (adv.) – одночасно, спільно
 simul2 – як тільки, лише, тільки

simulacrum, i, n – образ, зображення,
 статуя
 simulatio, ōnis, f – удаваність, видимість,
 симулювання
 sine (praep. z abl.) – без
 singulāris, e – окремих, одинокий, єди-
 ний у своєму роді; (грам.) однина
 singūli, ae, a – по одному, поодинці
 sinister, tra, trum – лівий
 sino, sivi (sii), situm, ēre – допускати, до-
 зволяти, залишати, ставити, класти
 Sirena, ae, f – Сирена
 sitis, is, f – спрага
 situs, us, m – положення, розташування,
 будова
 situs, a, um part. perf. до sino (adi.) – по-
 будований, зведений, живучий, роз-
 ташований
 sive або seu (coni.) – або якщо, або
 socer, ěri, m – тесть, свекор
 societas, ātis, f – товариство, об'єднання
 socius, i, m – товариш, супутник, союз-
 ник
 Socrātes, is, m – Сократ
 sodālis, is, m – товариш, приятель, друг
 sol, solis, m – сонце, світло сонця
 solatium, i, n – втіха, розрада
 soleo, solitus sum, ēre semidepon. – мати
 звичку, звичайно траплятися
 sollicitūdo, ĩnis, f – заворушення, триво-
 га, турбота
 Solo(n), ōnis, m – Солон
 solum (adv.) – тільки, лише
 solus, a, um – лише один, одинокий, без-
 людний
 solvo, solvi, solutum, ēre – відв'язувати,
 виконувати платити
 somnio, āvi, ātum, āre – бачити сон
 somnium, i, n – сон, сновидіння
 somnus, i, m – сон, дрімота, сонливість
 sonitus, us, m – звук, шум
 sono, ui, itum, āre – звучати, грати, шумі-
 ти
 sonōrus, a, um – дзвінкий, звучний, шум-
 ний
 sopio, īvi, ītum, īre – присипляти
 sordīdus, a, um – брудний, нечистий, га-
 небний

soror, ōris, f – сестра
 sors, sortis, f – жереб, віщування, доля, участь
 Sparta, ae, f – Спарта
 Spartācus, i, m – Спартак
 Spartānus, a, um – спартанський
 Spartānus, i, m – спартанець
 spatium, i, n – простір, місце, віддаль, проміжок
 species, ēi, f – погляд, вид, зовнішність
 spectaculum, i, n – вид, видовище, вистава
 spectāmen, īnis, n – ознака, властивість, видовище
 specto, āvi, ātum, āre – дивитися, приглядатись, оглядати
 specūlum, i, n – дзеркало
 specus, us, m – печера
 spelunca, ae, f – печера, грот
 sperātus, a, um – очікуваний
 spero, āvi, ātum, āre – надіятися, очікувати, передбачати
 spes, ei, f – надія, сподівання
 spiritus, us, m – дихання, подув, вітер, дух
 spiro, āvi, ātum, āre – віяти, дути, дихати
 splendo, dui, –, ēre – блищати, сяяти
 splendidus, a, um – блискучий, прекрасний
 spondeo, spondi, sponsum, ēre – урочисто зобов'язуватись, гарантувати
 sponso, ontis, f – воля, бажання
 sponte – добровільно, само собою
 stabilis, e – постійний, незмінний, стійкий
 stabulum, i, n – стоянка, лігво, місце перебування, хлів, кошара
 stadium, i, n – стадіон, арена, стадій (грецька міра довжини – 184,97 м)
 stagnum, i, n – ставок, болото
 statim – твердо, стійко, непорушно, постійно, негайно
 statua, ae, f – статуя, колона
 statuo, tui, tutum, ēre – ставити, встановлювати; схвалювати, вирішувати
 statūra, ae, f – ріст, величина
 status, us, m – поза, позиція, стан, положення

stella, ae, f – зірка, сузір'я
 sterco, ōris, n – гній, послід
 stilus, i, m – загострений кіл, стилос (пальчик для писання по воску)
 sto, steti, statum, āre – стояти, протидіяти, бути проти
 strenue – сильно
 strenuus, a, um – діяльний, рухливий, сильний
 structūra, ae, f – будова, побудова, розташування
 struo, struxi, structum, ēre – будувати, споруджувати
 studeo, ui, –, ēre – намагатися, вивчати, займатися чимось, прагнути до чогось
 studiōsus, a, um – старанний, відданий науці, вчений
 studium, i, n – старання, прагнення, заняття, наука
 stultitia, ae, f – глупота, дурість
 stultus, a, um – дурний, нерозумний, нерозважний
 Stygius, a, um – стигійський
 Stymphālis, īdis, f – стимфалійський
 Styx, Stygis, f – Стикс
 suadeo, suasi, suasum, ēre – радити, пропонувати
 suavis, e – приємний, милий, солодкий
 suavitas, ātis, f – приємність, милість
 suaviter – приємно, мило, солодко
 sub (praep. з acc. і abl.) – під, внизу, під час
 subdūco, duxi, ductum, ēre – витягати, забирати, позбавляти, красти
 subeo, ii (ivi), itum, īre – підходити, змушувати, підступати, входити
 subfero – див. suffero
 subigo, egi, actum, ēre – приганяти, пригноблювати
 subinde – зараз же після, слідом за цим
 subito – несподівано, раптово, без підготовки
 subītus, a, um – несподіваний
 subscriptio, ōnis, f – підпис
 subsidium, i, n – підкріплення, допомога, підтримка
 subtilis, e – тонкий, дрібний

subveho, vexi, vectum, ěre – постачати, привозити
 subvenio, veni, ventum, ĩre – допомагати, з'являтися
 Suebi, ĳrum, m – свеби
 suffero, sustuli, –, ferre – підставляти, пропонувати, давати, терпіти, витримувати
 suillus, a, um – свинний
 sum, fui, –, esse – бути, існувати
 summarium, i, n – короткий виклад
 summus, a, um (superl. до superus) – найвищий, верхній
 sumo, sumpsi, sumptum, ěre – брати, збирати
 super (adv.) – нагорі, наверх, поверх
 super (praep. з acc. i abl.) – нагору, над, поверх, зверху
 superbia, ae, f – зарозумілість, чванливість, гордість
 superbus, a, um – зарозумілий, гордий
 superi, ĳrum, m – небесні боги
 superiicio, ieci, iectum, ěre – накидувати, насипати
 supero, āvi, ātum, āre – перевищувати, перемагати
 supersto, –, –, āre – стояти на чому-небудь, стояти нагорі
 supersum, fui, esse – залишатися в живих, пережити, уціліти
 superus, a, um – верхній, небесний
 supplicium, i, n – молитва, кара, благальне прохання
 supra (adv.) – зверху, нагорі, вище, раніше
 suprĕmus, a, um – найвищий, верхній, крайній
 surdus, a, um – глухий, німий
 sus, suis, m, f – свиня
 suscipio, cepi, ceptum, ěre – починати, підтримувати
 suspicio, spexi, spectum, ěre – дивитися вгору, спостерігати, вшановувати
 sustento, āvi, ātum, āre – підтримувати, підпирати, підкріпляти
 sustineo, tinui, tentum, ěre – підтримувати, підпирати, витримувати
 suus, a, um – свій

syllāba, ae, f – склад; pl. вірші
 symbolum, i, n – печатка
 Syracūsae, ārum, f – Сиракузи (місто на узбережжі Сицилії)

Т

taberna, ae, f – хатина, майстерня
 tabernacūlum, i, n – будка, шатро, намет
 tablinum, i, n – таблін
 tabūla, ae, f – дошка, плита
 taceo, tacui, tacitum, ěre – мовчати, зберігати мовчанку
 tacite – тихо
 tacitus, a, um part. perf. до taceo (adi.) – таємний, мовчазний
 Tacitus, i, m – Тацит
 talis, e – такий, такий значний
 talus, i, m – п'ята
 tam (adv.) – так, настільки, такою мірою
 tamen (adv.) – однак
 tametsi (coni.) – хоч, однак
 tamquam (tanquam) (adv.) – так ... як, подібно до того як
 tandem (adv.) – нарешті
 tango, tetigi, tactum, ěre – торкати
 Tantalus, i, m – Тантал
 tantopĕre (adv.) – настільки, такою мірою
 tantum (adv.) – настільки, такою мірою
 tantus, a, um – такий, такий великий
 tarde – поволі, пізно
 tardus, a, um – повільний, в'ялий
 Tarquinius Superbus, i, m – Тарквіній Гордий
 Tartārus, i, m – Тартар
 taurus, i, m – віл, бик
 tectum, i, n – покрівля, будинок
 tegimentum (tegmentum), i, n – покривало, вбрання, навіс
 tego, texi, tectum, ěre – крити, покривати, захищати, охороняти
 tellus, ūris, f – земля, суша, країна
 telum, i, n – метальна зброя (спис, дротик, стріла)
 tempero, āvi, ātum, āre – зм'якшувати, приготувати
 tempestas, ātis, f – негода, буря, гроза, біда
 templum, i, n – храм, святилище

temporālis, e – тимчасовий, перемінний
 tempto, āvi, ātum, āre – торкатися, пробувати
 tempus, ōris, n – час, момент, період
 tenebrae, ārum, f – темрява
 tenebrōsus, a, um – темний, похмурий
 teneo, tenui, tentum, ēre – тримати, володіти, досягати, мати
 tener, ēra, ērum – м'який, молодий, ніжний
 tenēre (adv.) – ніжно, м'яко
 tepīdus, a, um – теплий
 tergum, i, n – спина, хребет tergus, ōris, n – див. tergum
 termīnus, i, m – прикордонний камінь, кордон, кінець
 terra, ae, f – земля, ґрунт, країна
 terreo, ui, itum, ēre – лякати, страшити, проганяти
 terribīlis, e – страшний, жахливий
 terror, ōris, m – страх, жах
 tertius, a, um – третій
 testamentum, i, n – заповіт
 testimonium, i, n – свідчення, свідцтво
 testis, is, m, f – свідок, очевидець
 Thales, etis (is), m – Фалес
 theatrum, i, n – театр
 Thebae, ārum, f – Фіви
 Thebanus, i, m – фіванець
 Themistocles, is (i), m – Фемістокл
 thermae, arum, f – лазні
 Thermopylae, arum, f – Фермопіли
 thesaurus, i, m – скарб, схованка
 Theseus, ei, m – Тезей
 Thessalia, ae, f – Фессалія
 Thetis, īdis, f – Фетіда
 Thracia, ae, f – Фракія
 Thucydīdes, ae, m – Фукідід
 Tibēris, is, m – Тибр
 Ticīnus, i, m – Тицин tignum, i, n – балка, брусок
 timeo, ui, –, ēre – боятися, лякатися
 timor, ōris, m – страх, боязнь, жах
 tingo (tinguo), tinxī, tinctum, ēre – змочувати
 Titus Livius, i, m – Тіт Лівій
 toga, ae, m – тога

tolero, āvi, ātum, āre – переносити, витримувати, терпіти
 tollo, sustuli, sublatus, ēre – піднімати, возвеличувати
 tono, tonui, –, āre – гриміти, видавати приглушений шум
 tot – стільки, так багато
 totīdem – стільки ж totus, a, um – весь, цілий
 tracto, āvi, ātum, āre – займатися, обговорювати, досліджувати
 trado, didi, ditum, ēre – передавати, доручати, довіряти
 tradūco, duxi, ductum, ēre – переводити, переміщати
 tragoedia, ae, f – трагедія
 traho, traxi, tractum, ēre – тягнути, волочити, притягати, приводити
 traicicio, ieci, iectum, ēre – перекидувати, переміщати, перевозити
 tranquillitas, ātis, f – спокій, тиша
 tranquillus, a, um – тихий, спокійний
 trans (праер. з асс.) – через, за, з того боку
 transcendo, scendi, scensum, ēre – переходити, перебиратися, переступати
 transcribo, scripsi, scriptum, ēre – переписувати, записувати
 transeo, ii (ivi), itum, īre – переходити, переселятися, проходити, переправлятися
 transfero, tuli, latum, ferre – переносити, перевозити
 transfigo, flxi, fixum, ēre – пробивати, проколювати, встромляти.
 transitus, us, m – прохід, перехід
 transmitto, misi, misum, ēre – переходити
 transporto, āvi, ātum, āre – переносити, переміщати
 ransvōlo, āvi, ātum, āre перелітати, переноситися
 trecentēsīmus, a, um – трьохсотий
 trecentī, ae, a – триста
 tredēcim – тринадцять
 tres, tria – три
 tribūnal, alis, n – трибунал
 tribūnus, i, m – трибун

tribuo, tribui, tributum, ěre – ділити, розділяти, віддавати, наділяти
 tribus, us, f – триба, простий народ
 tribūtum, i, n – податок, данина
 triceni, ae, a – по тридцять
 tricesīmus, a, um – тридцятий
 triclinium, ii, n – трикліній, обідня зала
 triginta – тридцять
 tristia, ium, n (tr. carmina) – скорботні пісні
 tristis, e – сумний, похмурий
 tristitia, ae, f – сум, смуток
 triumphus, i, m – триумф, перемога, урочистість
 trivium, ii, n – роздоріжжя
 Troia, ae, f – Троя
 Troiānus, a, um – троянський
 Troiānus, i, m – троянець
 trucido, āvi, ātum, āre – різати, вбивати, знищувати
 truncus, i, m – стовбур, пень
 tu – ти
 tuba, ae, f – труба, сурма
 tuber, ěris, n – пагорб, пухлина, хіба, вада
 Tullius, i, m – Туллій
 tum (adv.) – тоді, в той час
 tunc (adv.) – тоді, в той час
 tunīca, ae, f – туніка
 turba, ae, f – замішання, юрба, натовп
 turbo, āvi, ātum, āre – хвилювати, приводити в рух
 turpis, e – огидний, ганебний
 turris, is, f – башта, палац
 tussis, is, f – кашель
 tutēla, ae, f – охорона, захист, покровительство
 tuto (adv.) – у безпеці, у надійному стані
 tutus, a, um – безпечний, надійний, захищений
 tuus, a, um – твій
 Typhon, ōnis, m – Тифон
 tyrannus, i, m – тиран, деспот
 Tyrrhēnus, a, um – Тиренський

U

uber, ěris, n – вим'я, сосок, груди

ubi (adv.) – де; (coni.) – коли, як тільки, після того як
 ubique (adv.) – всюди, скрізь
 Ucraina, ae, f – Україна
 Ulixes, is (i, ei), m – Одиссей
 ullus, a, um – який-небудь
 ultīmus, a, um – останній, крайній
 ultra (adv.) – далі, по той бік
 umbra, ae, f – тінь, тьма, темнота
 umĕrus, i, m – передпліччя
 una (adv.) – разом, водночас, спільно
 unda, ae, f – вал, хвиля, вологість, вода
 unde (adv.) – звідки
 undequadrāginta – тридцять дев'ять
 undequinquagesīmus, a, um – сорок дев'ятий, a, e
 undequinquaginta – сорок дев'ять.
 undetricesīmus, a, um – двадцять дев'ятий
 undetrīginta – двадцять дев'ять
 undevīginti – дев'ятнадцять undīque (adv.) – звідусіль, з усіх боків
 unguis, is, m – ніготь, копито, лапа
 universālis, e – загальний, цілий
 universus, a, um – весь, цілий, загальний
 unquam (adv.) – коли-небудь, інколи; non unquam – ніколи
 unus, a, um –
 urbānus, a, um – міський
 urbs, urbis, f – місто
 uro, ussi, ustum, ěre – пекти, палити, розпалювати
 usque (adv.) – безперервно, постійно, аж до
 usurpo, āvi, ātum, āre – використовувати
 usus, us, m – застосування, досвід, практика
 ut (підсил. uti) (adv.) – як
 ut ... ita – як ... так
 ut (підсил. uti) (coni.): 1) ut primum – як тільки; 2) з того часу як; 3) ut finale – для того щоб; 4) ut consequivum – так ... що, настільки ... що; 5) ut concessivum – нехай, навіть якщо; 6) при verba timendi – що (як би) не
 uter, utra, utrum – який з двох, який – небудь з двох

uterque, utraque, utrumque – кожний із обидвох
 utērus, i, m – черево
 uti – inf. до utor
 uti (adv.) – як
 utilis, e – корисний
 utilitas, ātis, f – користь, вигода
 utīnam – о коли б, о якщо б
 utor, usus sum, uti (depon.) – вживати, застосовувати, користуватись
 utrimque (adv.) – з того і другого боку, з обох боків
 utrum – чи, як; utrum ... an – чи ... чи
 uva, ae, f – ягода винограду
 uxor, ōris, f – дружина, жінка

V

vacca, ae, f – корова
 vacuus, a, um – пустий, порожній, вільний
 valde – сильно, дуже
 valeo, lui, itum, ēre – бути сильним, міцним, бути здоровим, мати силу, мати значення
 valetūdo, īnis, f – здоров'я, стан здоров'я
 validus, a, um – сильний, здоровий, міцний
 vallus, i, m – кіл, частокіл, огорожа
 variētas, ātis, f – розбіжність, різниця, різноманітність
 variētas, ātis, f – різноманітність
 varius, a, um – різний, різноманітний, перемінний
 vas, vasis, n – посуд, посудина
 vasto, āvi, ātum, āre – спустошувати, розбивати
 vates, is, m, f – пророк, віщун, ворожбит, співець
 vectīgal, ālis, n – податок, збір
 vehēmens, entis – сильний, міцний, рішучий, суворий
 vehementer – сильно, міцно, рішуче, енергійно
 vehicūlum, i, n – віз, повозка
 veho, vexi, vectum, ēre – носити, везти, тягнути
 vel – або, чи
 velociter – швидко, хутко

velox, ōcis – швидкий, хуткий
 vehicūlum, i, n – віз, повозка
 veho, vexi, vectum, ēre – носити, везти, тягнути
 vel – або, чи
 velociter – швидко, хутко
 velox, ōcis – швидкий, хуткий
 velum, i, n – вітрило, корабель
 velut(i) – як, немовби, неначе
 venālis, e – продажний, підкупний
 venatio, ōnis, f – полювання
 vendo, didi, ditum, ēre – продавати
 venēnum, i, n – отрута, любовний напій, чари
 veneo, ii (ivi), –, īre – поступати в продаж, продаватись
 veneror, atus sum, āri depon. – шанувати, поважати, благодіяти
 venio, veni, ventum, īre – приходити, приїжджати
 venter, tris, m – живіт, черево
 ventus, i, m – вітер, буря
 Venus, ēris, f – Венера
 ver, veris, n – весна
 verbero, āvi, ātum, āre – бити, рубати
 verbōsus, a, um – багатослівний
 verbum, i, n – слово, дієслово.
 vere – вірно, істинно
 Vergilius (Publius Maro), m – Вергілій
 veritas, ātis, f – істина, правда
 vero – дійсно, достеменно, звичайно
 verso, āvi, ātum, āre – повертати, крутитися, обертатися
 versor, ātus sum, āri depon. – крутитися, обертатися, знаходитись, перебувати
 versus, us, m – ряд, лінія, віршовий рядок, вірш
 vertebra, ae, f – хребет, суглоб
 vertex, īcis, m – водограй, тім'я, голова, вершина, висота
 verto, verti, versum, ēre – повертати, крутити, обертати
 verum – але, однак, проте
 verum, i, n – правда, істина, правильність
 verus, a, um – істинний, правдивий
 vescor, –, –, vesci – харчуватися
 vesper, ēri (eris), m – вечір, вечірній час, захід

Vesta, ae, f – Веста
 Vestalis, is, f – весталка
 vester, vestra, vestrum – ваш
 vestibulum, i, n – передпокій
 vestigium, i, n – підосва ноги, слід
 vestimentum, i, n – одяг
 vestio, īvi (ii), ītum, īre – покривати, одягати, наряджати
 vestis, is, f – одяг
 veterānus, a, um – старий, випробуваний
 veto, ui, itum, āre – не допускати, не дозволяти, заперечувати
 vetus, ēris – старий, минулий, попередній
 vetustas, ātis, f – старість, довголіття, древність
 vetustus, a, um – старий, древній
 via, ae, f – дорога, шлях
 vicesīmus, a, um – двадцятий
 vicinus, a, um – сусідній, близький
 vicīnus, i, m – сусід
 victīma, ae, f – жертва, жертвоприношення
 victor, ōris, m – переможець
 victoria, ae, f – перемога
 victus, us, m – продовольство, харчі, спосіб життя
 victus, a, um – part. perf. до vinco vicus, i, m – село, вулиця
 video, vidī, visum, ēre – бачити, глядіти, помічати
 vigeo, ui, –, ēre – бути повним сил, бути сильним, міцним
 vigilia, ae, f – охорона, варта, сторожа
 vigilo, āvi, ātum, āre – не спати, пильнувати, бути обережним
 viginti – двадцять
 vigor, oris, m – життєва сила, міць, енергія
 villa, ae, f – вілла, маєток, дача
 vincio, vīnxi, vīnctum, īre – прив'язувати, зв'язувати
 vinco, vīci, vīctum, ēre – перемагати, перевищувати
 vincūlum, i, n – шнур, зав'язка, кайдани, в'язниця
 vindex, īcis, m – захисник, визволитель, месник, каратель

vindico, āvi, ātum, āre – вимагати, відпускати на волю, оберігати, захищати, мстити
 vinum, i, n – вино, виноград
 vidōlo, āvi, ātum, āre – чинити насильство, кривдити
 vipera, ae, f – змія
 vir, viri, m – муж, чоловік, людина
 vireo, ui, –, ēre – бути зеленим, зеленіти, бути сильним
 virgo, īnis, f – дівчина
 virīdis, e – зелений
 virīlis, e – чоловічий, дорослий
 virtus, ūtis, f – мужність, хоробрість стійкість
 virus, i, n – отрута
 vis (acc. vim, abl. vi), f – сила, міць, насильство
 visito, āvi, ātum, āre – відвідувати
 visus, us, m – зір, погляд
 vita, ae, f – життя, спосіб життя
 vitium, i, n – помилка, недолік, провина, хиба
 vito, āvi, ātum, āre – ухилятися, обминати, рятуватися
 vitupero, avi, atum, āre – ганити, гудити, сварити
 vivo, vixi, victum, ēre – жити
 vivus, a, um – живий
 vix (adv.) – ледве, навряд чи
 vocabūlum, i, n – найменування, назва, слово
 vocālis e – голосний
 voco, āvi, ātum, āre – кликати, просити
 volo, āvi, ātum, āre – літати
 volo, volui, velle – хотіти, бажати, надавати перевагу
 voluntas, ātis, f – воля, бажання
 voluptas, ātis, f – задоволення, насолода
 volvo, volvi, volutum, ēre – котити, скочувати, повертати
 vos – ви
 votum, i, n – жертва, урочиста обіцянка, молитва, бажання
 vox, vocis, f – голос, слово
 Vulcānus, i, m – Вулкан
 vulgus, i, n – народ, натовп
 vulnerabilis, e – вразливий

vulnero, āvi, ātum, āre – поранити, поразити, шкодити

vulnus, ěris, n – рана, пошкодження, удар

vulpes, is, f – лисиця

vultus, us, m – риси обличчя, вираз обличчя, обличчя, зовнішній вигляд

X

Xanthus, i, m – Ксант

Xenophon, ontis, m – Ксенофонт

Xerxes, is, m – Ксеркс

Z

Zeno(n), ōnis, m – Зенон

Zephyrus, i, m – зефір, західний весняний вітер

Zeuxis, ĩdis, m – Зевксі

Навчальне видання

ЦВИД-ГРОМ Олена Петрівна

**ЛАТИНСЬКА МОВА
LINGUA LATINA**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів вищої освіти
галузі знань – 03 «Гуманітарні науки»

Редактор

Комп'ютерна верстка

Підписано до друку _____ 2023 р.

Формат

Ум. др. арк. .

Тираж _____ примірників

